

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SIYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA
DOĞU POLİTİKASI**

Onur BİGAÇ

Danışman

Prof. Dr. Haydar EFE

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“Avrupa Birliği’nin Orta Doğu Politikası” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımca intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

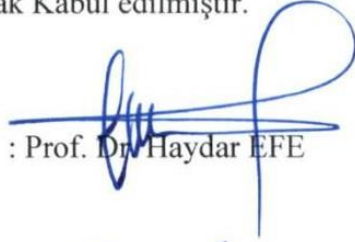

Onur BİĞAÇ

TEZ KABUL TUTANAĞI

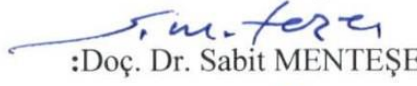
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak Kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Prof. Dr. Haydar EFE

Jüri :Doç. Dr. Sabit MENTEŞE

Jüri :Dr. Öğr. Üyesi Fanda KEMAHLI GARİPOĞLU

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI

Onur BİGAÇ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı,

Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haydar EFE

ÖZET

Orta Doğu bölgesi insanlık tarihinin başladığı zamandan günümüze kadar çeşitli yönleriyle hep gündemde olmuş, savaşlara ev sahipliği yapmış, medeniyetlerin ve üç büyük semavi dinin ortaya çıktığı bir bölge olarak önemini hiç yitirmemiştir. Güç mücadeleleri, iktidar savaşları, vekalet savaşları bölgenin rutini olagelmıştır. Bu tezin temel amacı Avrupa Birliği'nin kurulduğu günden günümüze, Orta Doğu bölgesine yaklaşımları ve bölgede yaşanan ihtilaflar karşısında takındığı tutum ve politikaları ortaya koymaktır.

Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik bir politika oluşturma çabaları 1970'li yılların başından itibaren başlamıştır. Birinci bölümde, Orta Doğu bölgesi ve bölgenin sosyo-ekonomik, coğrafi ve stratejik konumu gibi özellikleri incelenmektedir. İkinci bölümde, kısaca Avrupa Birliği'nin dış politikası, dış politikasının dayandığı temel ilkeler, ortak dış politika oluşturma yolunda alınan kararlar, AB içinde dış politika konusunda gösterilen çabalar, oluşturulan kurumlar ve dış politika yapım aşamaları tarihsel süreci içinde ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise Orta Doğu coğrafyasında yaşanan önemli olaylara yönelik olarak Avrupa Birliği'nin politikaları, yaklaşımları, olaylar hakkında takınılan

tavırlar ele alınmaktadır. Çalışmamızda bölgeyi derinden etkileyen örnek siyasal meselelere yönelik Avrupa Birliği'nin yaklaşımları da ele alınmaktadır. ABD'nin Irak'ı işgali ve AB'nin bu işgale karşı tutumu, İran'ın nükleer faaliyetleri ve bu bağlamda AB ile olan ilişkileri, Katar ve Suudi Arabistan arasında yaşanan kriz de yine çalışmada odaklanılan diğer konulardandır.

Son olarak, 2010 yılında patlak veren ve Orta Doğu'da yoğun çatışmalar ve iç savaflara yol açan, adına "Arap Baharı" denilen süreç ve bu süreçte yine Avrupa Birliği ve Avrupa ülkelerinin bölgeye olan yaklaşım ve politikaları da alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Avrupa, Avrupa Birliği, Avrupa Birliği'nin dış politikası, Avrupa Birliği'nin Orta Doğu politikası, İsrail-Filistin meselesi, Arap Baharı.

EUROPEAN UNION'S MIDDLE EAST POLICY

Onur BİGAÇ

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration**

M. A. Thesis, April 2019

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Haydar EFE

ABSTRACT

The Middle East region has always been on the agenda from the beginning of human history to the present and has hosted the wars and has never lost its importance as a region where civilizations and three great celestial religions have emerged. Power struggles, power wars, and proxy wars have been the routine of the region. The main aim of this thesis is to reveal the attitudes and policies of the European Union from the day it was founded to the Middle East region and the conflicts in the region.

The efforts of the European Union to form a policy towards the region have begun since the early 1970's. In the first part, the characteristics of the Middle East region and the region's features such as socio-economic, geographical and strategic location are examined.

In the second part, the foreign policy of the European Union, the basic principles on which the foreign policy is based, the decisions taken on the way to create a common foreign policy, the efforts on foreign policy within the EU, the institutions formed and the stages of foreign policy-making are handled in the historical process.

In the third chapter, the policies, approaches and attitudes of the European Union towards the important events in the Middle East are discussed. The US

occupation of Iraq and the EU's attitude towards this occupation, Iran's nuclear activities and its relations with the EU, and the crisis between Qatar and Saudi Arabia are also other issues focused on the study.

Finally, in the name of the “Arab Spring”, which took place in 2010 and which led to intense conflicts and civil wars in the Middle East, the process of Arab Spring, and the approaches and policies of the European Union and European countries to the region are also handled.

Key Words: Middle East, Europe, European Union’s Foreign Policy, European Union’s Middle East Policy, Israel-Palestine Conflict, Arab Spring.

ÖN SÖZ

Orta Doğu bölgesi, tezimizde anlatmaya çalıştığımız gibi son derece zorlu bir coğrafya. Onun anlaşılması ve yazıya dökülmesi de bir o kadar zor bir süreç. Eğer bu zorlu coğrafyanın, onun üzerinde kurulan planların, bu planları kuran aktörlerin ve onlara karşı duranların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için bir katre kadar bile olsa katkı yapabilmişsem ne mutlu.

Tez yazım sürecinde maddi ve manevi her türlü desteğini üzerimde hissettiğim saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Haydar EFE'ye, lisans öğrenimimizden beri akademik yolculuğumuza yön veren, bizi teşvik eden, hocamız olmasının yanısıra bizlere ağabeylik eden değerli hocam Doç. Dr. Ozan ÖRMECİ'ye, bölüm hocalarımızdan, pozitif enerjisi ve bilgi birikimiyle ders dönemimizi muhteşem hale getiren Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU hocamıza ve bu sürecinin her aşamasında yanımda olan başta annem ve ağabeyim olmak üzere tüm aileme teşekkürü borç bilirim.

Onur BİGAÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ	XII
TABLO LİSTESİ	XIII
KISALTMALAR CETVELİ.....	XIV
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	6
ORTA DOĞU’NUN GENEL ANALİZİ	6
I.1. Orta Doğu’nun Jeopolitik Konumu.....	6
I.1.1. Coğrafyanın Önemi	6
I.1.2. Orta Doğu Coğrafyasının Tanımı	7
I.2. Orta Doğu’nun Dinsel Önemi	11
I.2.1. Orta Doğu’da İslamiyet ve Mehzeysel Bölünmenin Tarihi	15
I.3. Orta Doğu’nun Stratejik Önemi	21
I.3.1. Geçiş Yolları ve Stratejik Noktalar	21
I.3.2. Doğal Zenginlikler: Petrol ve Doğal Gaz	24
I.4. Siyasal İdeolojiler, Akımlar ve Siyasal Sistemler.....	32
I.4.1. Milliyetçilik	35

I.4.1.1. Türk Milliyetçiliği	35
I.4.1.2. Arap Milliyetçiliği	37
I.4.1.3. İran Milliyetçiliği	39
I.4.1.4. Siyonizm.....	41
I.4.2. İslami Hareketler	44
I.4.2.1. Selefilik ve Vahhabilik	44
I.4.2.2. Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin).....	47
I.4.2.3. Şii İslamcılık.....	50
I.4.3. Sol-Sosyalist Hareketler	53
II. BÖLÜM.....	56
AVRUPA BİRLİĞİ’NİN DIŞ POLİTİKASI	56
II.1. Avrupa Birliği’nin Dış Politikasının Dayandığı Temeller	56
II.1.1. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Kavramları	56
II.2. Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Yolunda Atılan Adımlar. 61	
II.2.1. Avrupa Savunma Topluluğu (AST) Kurma Girişimin Başarısızlığa Uğraması ve Batı Avrupa Birliği (BAB).....	62
II.2.2. Avrupa Dış Politikasının İlk Yılları	63
II.2.3. 1957 Roma Antlaşmalarıyla Çerçevesi Çizilen Dış Politika.....	64
II.2.3.1. Fouchet Planları	67
II.2.4. Brüksel Anlaşması: Avrupa Kurumları Tek Çatı Altında	69
II.2.5. 1969 Lahey Zirvesi ve Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)	70
II.2.6. 1974’te Avrupa Konseyi’nin (Zirve) Kurulması ve 1986 Tek Avrupa Senedi	75
II.2.7. Maastricht Anlaşması ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)	79
II.2.8. Güvenlik ve Savunma Politikasına İlişkin Girişimler	84
II.2.8.1. Amsterdam Antlaşması.....	87
II.2.9. Lizbon Anlaşması ile Avrupa Dış Politikasında Geline Son Durum	91

III. BÖLÜM	96
AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI	96
III.1. Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politika.....	96
III.1.1. Avrupa ve Orta Doğu	96
III.1.2. AB’nin Bölgeye Yönelik Programları.....	100
III.1.2.1. Global Akdeniz Politikası.....	103
III.1.2.2. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı/ Barselona Deklarasyonu.....	103
III.1.2.3. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP).....	107
III.1.2.4. Akdeniz için Birlik	109
III.2. Arap-İsrail Çatışmasında Uygulanan Politikalar	111
III.2.1. Sorunun Doğuşu: Filistin Meselesi	112
III.2.2. Arap-İsrail Savaşları ve AB.....	115
III.2.2.1. Birinci Arap-İsrail Savaşı (1948).....	115
III.2.2.2. 1956 Süveyş Krizi.....	117
III.2.2.3. 1967 Arap-İsrail Savaşı ve AT’nin Savaşa Yönelik Tutumu	119
III.2.2.4. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur Savaşı)	125
III.2.2.5. 1973 Petrol Krizi.....	129
III.2.3. Camp David Süreci ve AT’nin Sürece Yaklaşımı.....	132
III.2.4. Venedik Deklarasyonu	135
III.2.5. Oslo Süreci	137
III.2.6. Yeni Dönemde AB’nin Filistin Yaklaşımı	140
III.3. AB- İran İlişkileri.....	143
III.3.1. Şah Rejiminden Devrime İran	143
III.3.2. İran’ın Nükleer Faaliyetlerinin Tarihsel Arka Planı.....	146
III.3.3. 1979 Devrimi: Sertleşen Retorik ve Diplomasi Arasında	147
III.3.4. Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action- JCPOA)	154
III.4. Körfez Savaşı ve Irak’ın 2003 Yılındaki İşgaline Tepkiler ve AB	158
III.4.1. Birinci Körfez Savaşı ve AT	159

III.4.2. Irak'ın İşgali: ABD-AB Yaklaşım Farklılığın Derinleşmesi.....	160
III.5. “Arap Baharı” ve Avrupa Birliği.....	165
III.5.1. “Arap Baharı”nın Arka Planı.....	165
III.5.2. Arap Baharı Sürecinde Ülke Analizleri.....	166
III.5.2.1. Tunus	167
III.5.2.2. Mısır.....	170
III.5.2.3. Libya	174
III.5.2.4. Yemen.....	178
III.5.2.5. Suriye	183
III.5.3. AB'nin Sürece Yaklaşımı ve İzlediği Politikalar	188
III.5.3.1. Yeni Dönemde AB-Tunus İlişkileri.....	192
III.5.3.2. Mübarek'ten Sonra AB-Mısır İlişkilerinin Seyri.....	194
III.5.3.3. Libya: Bölünmüş Ülke ve AB	198
III.5.3.4. Yemen'de Yıkım Savaşı ve AB.....	201
III.5.3.5. Suriye Krizi ve AB	204
III.6. Katar Krizi ve AB	212
SONUÇ	218
KAYNAKÇA	222

ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No
Şekil 1	Orta Doğu Siyasi Haritası	10
Şekil 2	Vaat Edilmiş Topraklar	14
Şekil 3	Ham Petrol Rezerv Grafiği (2016)	27

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Orta Doğu Ülkelerinin Nüfus Yapısı	11

KISALTMALAR CETVELİ

AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Anlaşması
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
AIOC	: Anglo Iranian Petrol Company
ASİ	: Avrupa Siyasal İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BAAS	: Arap Sosyalist Diriliş Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGG	: Birleşik Müşterek Görev Gücü
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
BP	: British Petroleum
CFP	: Compagnie Française des Pétroles (Fransız Petrol şirketi)
CNN	: Cable News Network (Kablolu Haber Ağı)
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü

EEAS	: European External Action Service (AB Dış İlişkiler Servisi)
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GAMM	: EU Global Approach to Migration and Mobility
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
IEA	: International Energy Agency (Uluslararası Enerji Ajansı)
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti
İHVAN	: Müslüman Kardeşler
JCPOA	: Joint Comprehensive Plan of Action (Ortak Kapsamlı Eylem Planı)
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
MTEP	: Milyon Ton Eşdeğeri Petrol
NAHDA	: İslami Yöneliş Hareketi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OECD	: The Organization For Economic Co-operation And Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
OHAL	: Olağanüstü Hal
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü)

OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PKK	: Partiya Karkeran Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
SPRING	: Support to Partnership, Reform and Inclusive Growth
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TUDEH	: İnan Kitlelerinin Partisi
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UNMOVIC	: BM İzleme, Tespit ve Denetleme Komisyonu
UNSCOM	: BM Özel Komisyonu
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel (Halk Savunma Birlikleri)
YPJ	: Yekîneyên Parastina Jin (Kadın Koruma Birlikleri)
QNA	: Qatar News Agency (Katar Haber Ajansı)

GİRİŞ

Orta Doğu bölgesi tarihin başlangıcından bugüne her zaman büyük ihtilaflar, savaşlar, politik ve dini anlaşmazlıkların merkezi olmuştur. Bugün dünyanın en istikrarsız yeri olan Orta Doğu bölgesinde dünyadaki büyük uluslararası aktörler arasında sıkı bir rekabet vardır. Söz konusu aktörler bir yandan bölgenin zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ile ilgilenirken, bir yandan da birbirleriyle güç ve etkinlik mücadelesi içindedirler. Demokrasi, özgürlük, insan hakları bayraklarıyla ön plana çıkarılan bazı projelerin hayata geçirilmeye çalışıldığı bölgedeki istikrarsızlık büyük ölçüde bu rekabetten kaynaklanmaktadır.

Orta Doğu bölgesine ilişkin çalışmalar yapılırken, bölge çoğunlukla Batılı gözünden incelenmekte; bu noktada Batıya ait kavram, terim ve olgular kullanılarak değerlendirilmeler yapılmaktadır. Edward Said'in dediği gibi bugün kullanılan Doğu kavramı Avrupalıların kendi perspektiflerinde kurguladığı bir uzlaşmadır. Bilimi, öğretisi ve sömürge yönetimleri ile Doğu, Batılının bölgeyi anlama şeklini ifade etmektedir ve bu anlayış Edward Said'e göre Oryantalizm olarak değerlendirilmektedir.¹ Bu çalışmada bu anlayıştan mümkün olduğu kadar kaçınılmış ve objektif değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Bölgede petrolün bulunmasıyla birlikte Avrupa ülkeleri özellikle Orta Doğu'yla yakından ilgilenmiş, buradaki zenginliklere ve ticari açıdan önem teşkil eden geçiş yollarına hakim olmak için bölgede sürekli aktif olarak çalışmışlardır. Bölgedeki ulusal bilinçten yoksun, yeterli emperyalist duyarlılığı olmayan ve ailesel/kabilesele beka peşinde koşan yerel önderlerin de yardımıyla Avrupa ülkeleri bölgede özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin iki super güç olarak çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar nüfuz sahibi olmuştur. Bu iki devlet, savaş sonrası adına Soğuk Savaş denilen amansız bir rekabete girmiştir. Bu rekabetin Orta Doğu bölgesine yansımaması elbette

¹ Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Pınar Yayınları, 3. bs., İstanbul, 1991, s. 14.

düşünülemezdi. Bu dönemde Avrupa ülkeleri eski nüfuzunu yitirse de yine de Batı Kampı'nda olmak bağlamında bölgeye etki etmişlerdir.²

Coğrafi keşifler ve Rönesans sonrasında, 15. yy.'dan beri her Avrupa ülkesinin dünyanın birçok yerinde kolonisi veya mandası bulunmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası bir zamanların başat güçleri olan Fransa ve İngiltere'nin ikinci sınıf devlet konumuna düşmesi ve Almanya'nın da mağlup devlet olarak etkisinin azalmasıyla Avrupa'nın dünya politikalarındaki ağırlığını azalmıştır. 40 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olan savaş Avrupa'da şehirleri yok etmiş, yollar ve köprülerin yıkılmasına neden olmuş ve kıta çapında büyük bir gıda sıkıntısının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

ABD ve SSCB'nin iki süper güç olarak ortaya çıkmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri Batı bloğunun liderliğini üstlenirken Avrupa'nın bu halde olmasının kendi çıkarlarına aykırı olacağını düşünmüş, Avrupa'nın güçlendirilmesi için bazı önlemlerin alınması gerektiğini, aksi takdirde Avrupa ülkelerinin birer birer Sovyet etki alanına gireceği savıyla hareket etmiştir. Bu düşünceyle Bretton Woods, New Hampshire'da 44 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda Avrupa ekonomilerinin geliştirilmesi ve yeniden istikrara kavuşması için bazı kararlar alınmıştır. ABD ayrıca Marshall Planı hayata geçirmiştir.

1946 yılında Winston Churchill meşhur demir perde konuşmasını yaptığında dünya Batı bloğu ile Doğu bloğu olmak üzere iki kampa ayrılmış görünmekteydi. 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda kendilerine yapılacak bir saldırıda ortak hareket etmek için Batı Birliği'ni kurdular. Aynı yıl ABD, İngiltere ve Fransa Batı Almanya adında bir devlet kurulmasına karar verdi. SSCB bu girişime Batı Berlin'i kuşatarak yanıt verdi. 1949'da Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO- North Atlantic Treaty Organization) kuruldu.³

² Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi, 27.bs., Ankara, Mart 2017, s. 294-295.

³ John McCormick, *Avrupa Birliği'ni Anlamak*, BigBang Yayınları, (çev. Yusuf Şahin ve Hasan Hüseyin Şahin), 1.bs, Ankara, Mart 2014, s. 98-99.

ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, İtalya, Portekiz, İzlanda, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg'un içinde 12 kurucu üyenin katılımıyla kurulan NATO, çeşitli bölgesel paktları da bünyesine alarak büyümüş ve üye sayısını artırmıştır. 1954 yılında kurulan Güney Doğu Asya Anlaşma Örgütü (SEATO- South East Asia Treaty Organization) ve 1955 yılında Orta Doğu'ya yönelik olarak kurulan Bağdat Paktı ve sonrasında bu paktın yerini alan Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO- Central Treaty Organization) bu NATO uzantısı bölgesel paktlardan bazılarıdır.⁴ Fakat Batı bloğu olarak adlandırılan kamp da Soğuk Savaş dönemi boyunca yekpare ve tek sesli bir bütün olmamıştır.⁵

1960'lı yıllara kadar süren ve başını ABD ve SSCB'nin çektiği İki Kutuplu dünya düzeni bu yıllarda tam olarak olmasa da sekteye uğramış ve bu süreçte toparlanan Avrupa dünya politikalarında yeniden söz sahibi hale gelmeye başlamıştı. Bu dönemde dünya sisteminde Gevşek İki Kutuplu Sistem olarak adlandırılan biz düzene doğru evrilme gözlenmeye başlamıştır. Bu dönemin tetikleyici etkeni olan hadise şüphesiz SSCB'nin 1957 yılında Sputnik 1 uydusunu uzaya yollaması oldu. SSCB'nin askeri kapasitesinin kıtalararası vuruş gücüne eriştiğini gören ABD, Avrupalı müttefiklerine ve onların topraklarına ihtiyaç duyar hale geldi. ABD, SSCB'ye yakın Avrupalı müttefiklerinin topraklarına Orta Menzilli Güdümlü Füzeler yerleştirmek istiyor fakat bu füzelerin sevk ve idaresinin kendisinde olması gerektiğini iddia ediyordu. Buna karşılık Avrupa ülkeleri ise çıkacak bir nükleer savaşta ilk hedef kendileri olacaksa NATO'ya ait nükleer silahların kullanımının da kendi insiyatiflerinde olması gerektiğini savunuyorlardı. Bu istekler ABD'ye karşı Avrupa'nın bir güç olarak ortaya çıkmasına ve artık ABD'nin kafasına göre istediği gibi hareket edemeyeceğinin hatırlatılmasına yol açtı. İşte bu dönemde Avrupa ülkeleri dünya politikalarına bir güç olarak geri döndü.⁶

⁴ Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar- Belgeler-Politikalar*, Alfa Yayınları, 6.bs, İstanbul, Ekim 2014, s. 325-326.

⁵ McCormick, s. 100.

⁶ Sander, 337-339.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa adına oldukça önemli bir başka gelişme Mayıs 1949'da Avrupa Konseyi'nin kurulmasıdır. Bu örgüt hükümetler arası bağlayıcı bir örgüt görünümünden uzaktı fakat ortak bir Avrupa kültürü yaratması bakımından önemli bir adımdı. Öte yandan Fransız bürokrat Jean Monnet, Avrupa'da gerçek bir bütünleşme için önce Almanya ve Fransa arasındaki sorunların çözülmesi gerektiği ve Almanya'nın Avrupa'nın geri kalanına ticari olarak bağlanması fikrine istinaden kömür ve çelik endüstrisini düzenleyecek bir uluslar-üstü yapının kurulmasını önerdi. Avrupa Birliği'ne temel teşkil edecek bu öneri birkaç önemli denklem üzerine kurulmuştu. Ticari olarak Avrupa'ya bağlanan Almanya'dan Fransa'nın endişe etmesini gerektiren olguları ortadan kaldıracak ve sık sık ihtilaflara hatta savaşlara neden kömür ve çelik ürünleri bir barışçıl düzenlemeye kavuşacaktı.

18 Nisan 1951'de Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un katılımıyla imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu resmen kuruldu. Bazı ulusal yetkilerin uluslar-üstü bir kurula devredilmesi bakımından oldukça önemli bir gelişme oldu. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kuruldu.⁷

Çalışma Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'da izlediği politikaları, savaş, ihtilaf ve sorunlara yaklaşımını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1950'li yıllardan itibaren yüksek sesle dile getirilmeye başlanan Avrupa içinde ortak bir dış politika ve savunma politikası geliştirme çabaları. Fakat bu amaca dönük girişimler o dönemde başarısız kalırken. 1970'li yıllardan itibaren AB'nin ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturmak için daha yoğun bir arayışa girdiği gözlemlenmektedir. Orta Doğu'da yaşanan sorunlar AB'nin ortak bir dış politikaya sahip olması fikrinin güçlenmesine neden olmuştur. AB'nin Orta Doğu'da en çok meşgul olduğu konu İsrail-Filistin çatışmasıdır. AB'nin meseleye ilişkin görüşleri ve attığı adımlar onun Orta Doğu politikasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Yine İran ile AB arasındaki ilişkiler, özellikle nükleer anlaşma bağlamında çalışmamızda

⁷ McCormik, s.102-106.

yer alan önemli konulardandır. AB meseleye ilişkin sorumluluk duygusu ile hareket etmiş ve sorunun, ABD'den farklı olarak diplomasi yoluyla çözülmesi için daha çok çaba sarf etmiştir.

AB'nin bölgeye yönelik politikalarının ayrıntılı olarak analiz edildiği üçüncü bölümde İsrail-Filistin çatışmasının yanısıra İran'a yönelik politikalar, Suriye bunalımı, Körfez Savaşı ve sonrası gelişmelere ek olarak AB'nin bölgeye yönelik programları da ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Çalışmada AB ile ABD arasında özellikle Orta Doğu bağlamında yaşanan görüş ayrılıkları ve yaklaşım farkları da yer almaktadır. Gerek Filistin meselesinde ve gerekse de Irak'ın işgali sırasında AB tarafından sergilenen yaklaşım ve bu yaklaşımın Atlantik ittifakının diğer kanadı olan ABD ile görüş ve politika farklılıklarına dikkat çekilmektedir.

Çalışmada, yine AB'nin adına "Arap Baharı" denilen, Arap ülkelerinde yaşanan iç karışıklıklara yönelik yaklaşımları da ülke ülke analizler yoluyla AB'nin soruna yönelik tavrı, süreç içinde yaşanan tereddütler, güvenlik kaygıları ve mülteci sorununa yönelik izlenen politikaları ortaya konulmaktadır.

I. BÖLÜM

ORTA DOĞU'NUN GENEL ANALİZİ

I.1. Orta Doğu'nun Jeopolitik Konumu

I.1.1. Coğrafyanın Önemi

Uluslararası İlişkiler başlığı altındaki en önemli unsurlardan bir tanesi coğrafyadır. Özellikle dünyanın birbirine bu kadar yaklaştığı ve adına küreselleşme denilen olguyu yaşadığı bir dönemde hem fiziksel coğrafya hem de insan coğrafyası Uluslararası ilişkilerin en önemli alt başlıklarından bir tanesidir.

Fiziksel coğrafya dediğimizde bir bölgede bulunan dağlar, ovalar, madenler, su yolları gibi fiziksel öğeler kastedilmektedir. İnsan coğrafyası ise ilgili yerlerdeki insanların uğraşlarını ifade etmektedir. Bir bölgede yaşayan insanların etnik ve dini kökenlerini tasnif etmek, ileride bu bölgede yaşanması muhtemel bir ihtilafı öngörebilmek açısından önemlidir. Bu yüzden coğrafya ve özellikle insan coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak çalışılan bölgede yaşananları anlamlandırabilmek açısından önemlidir. Ya da bir kanalın bir ülkeye uluslararası alanda sağlayacağı avantajları kestirmek de fiziksel coğrafyanın konusuna girmektedir.

Jeopolitik kavramı ise ulusal ve uluslararası meseleleri fiziksel coğrafya perspektifinden ele almayı ifade eder. Örneğin, Mısır'daki Süveyş Kanalı jeopolitik kavramının açıklanmasında en çok kullanılan örneklerden bir tanesidir. Stratejik Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birbirine bağlamaktadır. Kanalın dünya ticaretindeki toplam ağırlığı %7.5 civarındadır. Eğer Mısır hükümeti bu kanalı kapatacak olursa gemiler Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnu'nundan geçmek zorunda kalacak ve bu da ticarete ek masraflar getirecektir.⁸

⁸ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Nobel Akademik Yayıncılık, (çev. Ayşe Özbay Erozan), 5.bs, Ankara, Ekim 2014, s. 101-105.

I.1.2. Orta Doğu Coğrafyasının Tanımı

Öncelikle belirtmek gerekir ki Orta Doğu tanımı batılı bir algının tezahürüdür. Dolayısıyla tanım, Avrupa merkez kabul edilmek suretiyle yapılan bir tanımdır. Yaygın kullanımı olduğu için çalışmamızda biz de Orta Doğu kavramını kullanacağız. Tanımın kullanılmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar gitmektedir. Özellikle İngiltere hakimiyeti altında bulundurduğu toprakları kendine göre tanımlama yoluna gitmiş ve bugün kullanılan birçok coğrafi bölge adı bu vesileyle ortaya çıkmıştır.⁹

Orta Doğu kavramını kullanan ilk kişi Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan'dır. Mahan 1902 yılında National Review için yazdığı "The Persian Gulf and International Relations" adlı makalesinde, Orta Doğu terimini Arap Yarımadası ile Hindistan arasında kalan bölgeyi tanımlamak için kullanmıştır. Mahan'dan sonra The Times gazetesinden Valentine Chirol, Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve Almanya'nın bölgedeki faaliyetlerini anlattığı yazısına "Orta Doğu'nun Problemleri" ismini koyarak kavramın yaygınlaşması ve kabullenilmesinin önemli rol oynamıştır.¹⁰

Orta Doğu bölgesinin coğrafi olarak tespit edilmesinde dünyada bazı farklı yaklaşımlar ve bakış açıları bulunmaktadır. 19. yy'a kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan bölge, bu döneme kadar "doğu" olarak adlandırılmıştır. Avrupalıların etki alanının Uzakdoğu'ya ulaşması ile birlikte bölge için Orta Doğu, Yakın Doğu gibi tabirler kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İngilizler Kızıldeniz'den başlayıp Hindistan'a kadar olan İngiliz sömürge topraklarını ifade etmek için Orta Doğu kavramını kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bu defa Arap coğrafyasından, Kuzey Afrika'ya, İran'dan Pakistan'a kadar olan bölge Avrupalı literatüründe Orta Doğu olarak yer almıştır. Daha sonraki yıllarda bu tanımlama

⁹ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 5.

¹⁰ D. Dursun, *Orta Doğu Neresi? Orta Doğu'nun Demografik, Ekonomik ve Siyasi Yapısı*, Dursun D., Arı T. (edt), Orta Doğu'da Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayınları, (1-29), Eskişehir, Ağustos 2015.

Amerikalı bilim insanlarınca da kabul görmüştür. İki savaş arası dönemde Uzakdoğu için Çin, Japonya Hindini ülkeleri ve Endonezya kabul edilirken, Orta Doğu için Arap yarımadası, İran, Aşağı Mezopotamya, Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Yakın Doğu için de Balkan ülkeleri ve Doğu Akdeniz havzasında kalan ülkeler kabul edilmekteydi.¹¹

Orta Doğu tanımının kabul görmeye ve yerleşmeye başlaması İkinci Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Bu kavram da yine İngiltere kaynaklıdır. Savaş sırasında Mihver Devletleri'nin faaliyetleri Kuzey Afrika'ya doğru genişlemeye başlayınca İngiltere bu durumdan kaygı duymaya ve bölgede varlığını güçlendirmeye başladı. İngilizler için özellikle Süveyş Kanalı ve kanala hakim yollar önem kazanmaya başladı. Bu dönemde, İngiltere'nin Orta Doğu Komutanlığı, (Middle East Command) Kahire'de konuşlandırıldı. Savaşın bölgede şiddetlenmesi ve Orta Doğu Komutanlığı'nın sadece bölge için değil Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki çarpışmalarda da etkin bir konuma gelmesi ile Orta Doğu terimi yaygınlaşma alanı buldu. Bugün literatürde birçok farklı Orta Doğu tasavvuru vardır. Örneğin bazı kaynaklarda Orta Doğu ile kastedilen, Nil Vadisi'nden Müslüman Orta Asya ülkelerine, Avrupa'nın güneydoğusundan Arap Denizi'ine kadar olan bölgedir.¹²

Geniş bir tanımlamayla Kuzey Afrika'da Fas'tan başlayıp Cezayir, Tunus, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır hattını takip edip doğuda Umman Körfezi'ne varan yarım daire şeklindeki hat, Orta Doğu'nun bir parçasıdır. Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Katar'ın dahil olduğu bölge bir diğer parçadır. Türkiye, Kafkasya, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve buraya İran, Afganistan ve Pakistan'ın dahil edilmesiyle oluşan hat, bölgenin kuzey kesimini oluşturmaktadır. Güney kısımda Suudi Arabistan ve Yemen, orta kesimde Suriye, Filistin, Lübnan ve İsrail'in de eklenmesiyle oluşan büyük coğrafya Orta Doğu

¹¹ Selami Gözenç, *Güneybatı Asya "Orta Doğu" Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, 2.bs. İstanbul, 1999, s. 2-5.

¹² Arthur Goldschmidt Jr., Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk Yayınları, (çev. Aydemir Güler), İstanbul, Kasım 2011, s. 27.

olarak adlandırılabilir. Daha makul ve pratik bir tanım olarak batısında Mısır'dan, doğuda Umman Körfezine uzanan bölge, güneyde Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge ve kuzeyde ise Türkiye ve İran'ın yer aldığı bölge Orta Doğu olarak ele alınabilir.¹³

Birleşmiş Milletler, yaptığı yayınlarda dünya devletlerini daha objektif tanımlar içerisinde vermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda örbeğin BM'nin yayınladığı Demographic Yearbook isimli çalışmalarda Orta Doğu ülkelerinden Batı Asya ülkeleri olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebi, Orta Doğu veya Yakın Doğu kullanımlarının Avrupa haricindekiler için tarafsız anlamı olmamasıdır.¹⁴

Farklı kullanımlar göz önüne alınmakla birlikte bugün Orta Doğu kavramı dar bir kapsamla Türkiye, İran, Mezopotomya bölgesindeki ülkeler, Arap Yarımadası ve Körfez Ülkeleri ile birlikte Mısır'ı içine alan bir bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Daha geniş anlamıyla kullanılmak istenirse bunlara ek olarak Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan'ın dahil edildiği bölge, bazen de tüm Kuzey Afrika'nın içine alındığı bir kapsamda kullanılmaktadır.¹⁵

Bilim insanlarının da üzerinde ittifak ettiği en güncel tanımı ise Arap devletlerine Türkiye, İran ve İsrail'i eklemek suretiyle yapılan tanımdır. Bölgede hakim çoğunlukta olan unsur Araplardır ve Arap kültürü bölgenin geneline yayılmış durumdadır. İslam dini ve İslam kültürü, yaşayışı, değer yargıları bölgenin hemen hemen tamamına hakimdir. Ayrıca bölge Arapların yanı sıra oldukça köklü bir tarih, kültür, medeniyet ve devlet geleneği olan iki millet olarak Türkler, Farslar, Yahudiler ve Kürtlerin de anavatanıdır.¹⁶

¹³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Mkm Yayıncılık, 4.bs., Bursa, 2008, s. 25.

¹⁴ Dursun, s. 1-29.

¹⁵ Dursun, s. 1-29.

¹⁶ Sander, s. 72.

Şekil 1: Orta Doğu Siyasi Haritası

Kaynak: <https://www.shutterstock.com/image-vector/north-africa-middle-east-political-map-660457765>

Tablo 1: Orta Doğu Ülkelerinin Nüfus Yapısı

ÜLKELER	YÜZÖLÇÜMÜ	TOPLAM NÜFUS (2018)	NÜFUS ARTIŞ HIZI (2018)	ORTALAMA YAŞAM SÜRESİ (2018)	ŞEHİRLİ NÜFUS ORANI (2018)
BAHREYN	694	1,442,659	2.19	79.1	89.3
BAE	83600	9,701,315	1.44	78.7	86.5
İRAN	1,622.000	83,024,745	1.19	74.2	74.9
IRAK	438.318	40,194,216	2.5	74.9	70.5
İSRAİL ¹⁷	22.072	8,424,904	1.49	82.7	92.4
LÜBNAN	10.452	6,100,075	-3.13	77.9	88.6
KATAR	11.493	2,363,569	1.95	79	99.1
KUVEYT	17.818	2,916,467	1.38	78.3	100
MISIR	1,001.450	99,413,317	2.38	73.2	42.7
SUUDİ ARAB.	2,149.690	33,091,113	1.63	75.7	83.8
SURİYE	185.180	19,454,263	7.37	75.2	54.2
TÜRKİYE	783.562	81,257,239	0.49	75.3	75.1
ÜRDÜN	89.234	10,458,413	2.02	75	91
UMMAN	309.500	4,613,241	2	75.9	84.5
YEMEN	527.970	28,667,230	2.17	66.2	36.6

Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/docs/guidetowfbook.html>

I.2. Orta Doğu'nun Dinsel Önemi

Orta Doğu bölgesi stratejik önemi ve yer altı kaynaklarıyla olduğu kadar dinsel yönüyle de birçok ihtilafın kaynağı olagelmıştır. Bu gerçeğin belli başlı nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce bölge, bugün sayısı milyarlarla ifade edilen kitlelerin inandığı üç semavi dinin doğduğu yer olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dinlere ait kutsal mekanlar neredeyse iç içe geçmiş durumdadır. Bu yüzden sık sık bu kutsal mekanların kimin kontrolünde olacağı konusu ihtilaf ve tartışmalara hatta savaşlara yol açmıştır. Yahudilerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim, İslam peygamberi Hz. Muhammed ve Hz. İsa Orta Doğu topraklarında dünyaya gelmiştir.

¹⁷ CIA Factbook verilerinde işgal edilmiş Filistin topraklarında yaşayan kişilerin nüfusu da İsrail'in nüfusu dahilinde gösterilmiştir.

Hız. Musa, Hız. Yakub ve Hız. Yusuf da bu bölgenin insanıdır. Hız. Musa'nın İsrail oğullarını Mısır'dan çıkararak Kudüs'e getirdiği ve uzun yıllar burada ikamet ettikleri rivayet edilmektedir. Ms. 70 yılı dolaylarında Doğu Roma İmparatoru Titus tarafından bölgeye sefer düzenlenmiş ve birçok Yahudi öldürülürken bir kısmı da başka yerlere göç etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla birçok Yahudi Kudüs'ü anavatanı olarak görmektedir.¹⁸

Beytullahim'de doğan Hız. İsa, Kudüs'te çarmıha gerilmiştir. Hız. Muhammed'in İslam'ı tebliğ ettiği topraklar da Orta Doğu topraklarıdır. İnanışa göre Hız. Muhammed'in Tanrının huzuruna çıkması olayı olan Miraç hadisesi Mescid-i Aksa'da gerçekleştiği için mabedin içinde bulunduğu Kudüs kenti Müslümanlar için kutsal kabul edilmektedir.¹⁹ Bugün Kudüs'te yaşanan hadiselerin arka planı, bu dinsel inançlara dayanmaktadır.

Orta Doğu'da yaşanan ve devam eden istikrarsızlıkta dinin yeri çok büyüktür. Her şeyden önce İsrail'de ve dünyanın dört bir yanında etkin faaliyetler içerisinde olan ve yayılmacı Siyonizm'in taraftarlığını yapan grupların zihinlerinin arka planında "Vaat Edilmiş Topraklar" düşüncesi yatmaktadır. "Vaat Edilmiş Topraklar" meselesi günümüzde oldukça tartışılan ve Tevrat'ın Siyonistler tarafından tahrif edilip edilmediği konusunda soru işaretlerine yol açan bir kavram olarak durmaktadır. Tevrat'ın Çıkış bölümü 3:7 ve 3:8'de yer alan ifadeler Arz-ı Mevud'a kaynak oluşturan ifadelerdendir. Buna göre "RAB, 'Halkımın Mısır'da çektiği sıkıntıyı yakından gördüm' dedi, 'Angaryacılar yüzünden ettikleri feryadı duydum. Acılarını biliyorum. Bu yüzden onları Mısırlılar'ın elinden kurtarmak için geldim. O ülkeden çıkarıp geniş ve verimli topraklara, süt ve bal akan ülkeye, Kenan, Hitit, Amor, Periz, Hiv ve Yevus topraklarına götüreceğim.'" yazmaktadır.²⁰ Bu

¹⁸ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s. 34-37.

¹⁹ Arı, s. 26.

²⁰ Kutsal Kitap Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), *Mısır'dan Çıkış, 3:7- 3:8*, Acar Basım, İstanbul, Haziran 2006.

inanca göre takriben Nil Nehri'nde Fırat Nehri'ne kadar olan bölge “Vaat Edilmiş Topraklar” olarak “feth edilmeyi” beklemektedir. Ünlü Siyonist Theodore Herzl²¹ de bu toprakların Yahudi toplumuna ait olduğuna iman edenlerdendir. Bugün Orta Doğu coğrafyasında yaşanan birçok olay Siyonist yayılmacı politikalarla doğrudan alakalıdır.²²

Plana göre bölünmüş ve zayıflamış bölge ülkelerinin yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. 2003'te Irak'ın işgali, 2006 Lübnan Savaşı ve daha sonra patlak veren ve adına “Arap Baharı” denilen iç savaşlar silsilesinin “Büyük İsrail Planı” olarak anılan bu proje kapsamında icra edildiği de yine ortaya atılan iddialardandır.²³ Bu iddialar bir yana elbette her din ve ideolojik grup arasında aşırı fikirlere ve yayılmacı düşüncelere sahip olanlar bulunabilir. Dolayısıyla bu olgu nedeniyle tüm Yahudi toplumuna kin ve nefret gütmek son derece yanlış ve anti-semitist bir yaklaşım olacaktır. Bunun yerine bölgede her görüşten radikal ve köktenci hareketleri törpülemek daha iyi seçenektir.

²¹ 1860 Budapeşte doğumlu ünlü Siyonist. 1897'de Dünya Siyonist Teşkilatı'nı kurarak bir Yahudi devletinin kurulmasında büyük pay sahibi olmuştur.

²² Israel Shahak, Michel Chossudovsky “*Greater Israel*”: *The Zionist Plan for the Middle East*, Global Research, <http://www.globalresearch.ca/greater-israel-the-zionist-plan-for-the-middle-east/5324815> (18.08.2018)

²³ Shahak, Chossudovsky, <http://www.globalresearch.ca/greater-israel-the-zionist-plan-for-the-middle-east/5324815> (18.08.2018)

Şekil 2: Vaat Edilmiş Topraklar

Kaynak: <http://www.globalresearch.ca/greater-israel-the-zionist-plan-for-the-middle-east/5324815>

Diğer bir önemli husus, Orta Doğu coğrafyasında çoğunluğu oluşturan Müslümanlar arasındaki ayrışmalardır. Bu ayrışmaların temeli oldukça kadim olmakla beraber hala birçok savaş ve çatışmaya yol açması, saf belirleme kriterleri açısından önemli bir yer teşkil etmesi, Orta Doğu halklarının mensup olduğu mezhebe göre dini motivasyonlar sağlaması açısından üzerinde durulması oldukça önemli bir konudur. Örneğin terör örgütü IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti, Arapça: ed-Devlet'ül İslâmiyye) ve El Kaide'nin bileşenlerinden oluşan terör örgütleri Suriye'de yaşanan iç savaş boyunca birçok mezhepsel katliama imza attılar. Türkiye sınırına yakın Cisir es Şuğur'daki İştibrak köyünde 35 Alevi köylü, El Nusra adıyla bilinen ve yaptığı son isim değişikliği ile yanına birçok bileşeni de dahil eden Heyet'ül Tahrir Şam adlı terör örgütü tarafından katledildi.²⁴ Aynı örgüt Mayıs 2016'da Hama kentinde bulunan Zara'daki köylerde Alevi köylüleri katletti.²⁵

Bir diğer örnek de Irak'ta kurulan ve Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri) olarak bilinen ve yerel halktan oluşan milis örgütlenmesine aittir. Haziran 2014'te

²⁴ Suriye'de Muhaliflerin Kontrolüne Geçen Köyde Alevi Katliamı İddiası, Sputnik Türkiye, 28.04.2015, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201504281015222057/> (18.08.2018)

²⁵ Suriye'de Yeni Alevi Katliamı Endişesi, Sputnik Türkiye, 12.05.2016, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201605121022713485-suriye-alevi-katliami/> (18.08.2018)

IŞİD tarafından ele geçirilen ve Ekim 2016'da Irak Ordusu ve Haşdi Şabi güçlerinin katıldığı Musul Operasyonu sırasında çekilen bir fotoğraf oldukça dikkat çekiciydi. Haşdi Şabi milislerini taşıyan araçların üzerinde dalgalanan bayraklarda dördüncü Halife Hz. Ali'nin oğlu ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in timsali vardı.²⁶ Bu iki güncel örnek Orta Doğu'da yaşanan mezhep ayrışmasının boyutlarını göstermektedir.

I.2.1. Orta Doğu'da İslamiyet ve Mehzeysel Bölünmenin Tarihi

Bu keskin mezhep ayrışmasının kökenleri İslam peygamberi Hz. Muhammed'in vefatının hemen ardından yaşanan hadiseler kadar uzanmaktadır. Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesi ile İslam dünyasında liderlik için kimin seçileceği tartışma konusu olmuştur. Hz. Muhammed resmi olarak bir halef tayin etmemişti. Dolayısıyla yeni liderin seçimi o zamanki Müslümanların önüne bir sorun olarak geldi. Daha sonra ikinci halife olacak olan Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in bu işe en layık kişi olduğunu belirterek Ebubekir'i aday gösterdi.²⁷ Oysa bu seçim konusunda bazı Müslümanların itirazları olacaktı. İslam peygamberi Hz. Muhammed kendisinden sonraki dönem için bir halef tayin etmemişti, fakat zaman zaman yaptığı bazı hareketler Müslümanlar arasında halifenin kim olacağı yönünde işaretler olarak kabul edildi ve ilk ihtilaflar da böyle başlamış oldu.²⁸

Sünni ulema arasında Hz. Muhammed'in halefinin nasıl seçileceği yolunda iki ana görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Muhammed'in belirli bir halef tayin etmediği fakat halife seçilmesi için bir mekanizma tesis ettiği yönündeki görüştür. Bu temelini büyük ölçüde Kur'an'dan alır. Bağlılık yemini olarak adlandırabileceğimiz bu mekanizma herhangi bir kişinin ya da bir kabile reisinin bir

²⁶ *Musul Halkına İşid'e Karşı Ayaklanma Çağrısı*, Sputnik Türkiye, 19.10.2016, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201610191025360310-musul-isid-operasyonu/> (02.12.2017)

²⁷ Goldschmidt, Davidson, s. 82.

²⁸ R. Gleave, *Şiilik*, Y.M Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi, (103-124), İstanbul, 2017.

kişiyi yaptığı, kısmen kutsallığı bulunan bir sadakat yeminidir. Hz. Muhammed bizzat bu tarz yeminlerle Müslümanların sayısını artırmıştır. Bu noktadan hareket eden ulema gücün meşrulaştırıcı unsurunun biat olduğunu ileri sürmektedir. Hz. Ebubekir'in seçilmesi de bu biat usulüne binaen olmuştur. Peygamberin ölümünden sonra bazı önemli kabilelerin liderleri Beni Saide'deki toplantılara katılarak Hz. Ebubekir'e biatlarını sundular. Hz. Ebubekir her ne kadar dindarlığı, güvenilirliği ve peygambere yakınlığı olan bir kişi olsa da siyasi meşruiyetini esasen bu biatlardan almıştır. Halifenin belirlenmesinde Sunni ulemanın itibar ettiği ikinci ana görüş ise, Peygamberin ölümünden önce kendisine halef olacak kişiyi çeşitli hareketleriyle belirlediğini iddia eden görüştür. Örneğin Peygamber ölüm döşeginde ve artık cemaate namaz kıldıramayacak durumda iken bu işi kendisinin yerine yapması için Hz. Ebubekir'i görevlendirmiştir. Bunun Hz. Ebubekir için bir işaret olduğu ve sadece namaz kıldırma için değil, fakat Peygamberin Hz. Ebubekir'i halefi olarak gördüğü yönünde bir anlam atfedilmektedir.²⁹

Şii ulema da buna benzer bir düşünceyi Hz. Ali için öne sürmektedir. Şii görüşe göre Peygamber Hz. Ali bin Ebu Talib'i kendi yerine halife olarak belirlemiştir. Bu düşünceye dayanak olarak gösterilen Peygamberin 632 yılında yaptığı veda haccında yaşanan "Gadir Hum Olayı" olayı olarak bilinen ünlü konuşmasıdır. Bu konuşma sırasında Hz. Ali'nin elini tutup havaya kaldıran Peygamber " Ben kimin mevlasıysam, Ali de onun mevlasıdır" der. Bu ifade hem Sunni hem Şii kaynakları tarafından kabul edilmektedir. Şiiiler, ayrıca Peygamberin bu olaydan önceki bazı sözlerini de Hz. Ali'nin halifelik hakkı için dayanak olarak kabul ederler. Örneğin Peygamberin Hz. Ali için "Ben Ali'denim Ali de benden" sözü yine Şii ulema tarafından Hz. Ali'nin sahabe arasındaki üstünlüğünü vurgulamak için öne çıkartılır. Sunni ulema bunların hiçbirisini inkar etmediği gibi kabul de etmektedir. Fakat Sunni ulema bu tür argümanların Peygamberin Hz. Ali'yi

²⁹ Gleave, s. 103-124.

halife olarak tayin ettiğine yönelik olarak bir kanıt olamayacağını ifade etmektedirler.³⁰

Hiz. Ömer'in bir suikast sonucu öldürölerek yerine Hiz. Osman'ın seçilmesi ile yeni bir ihtilaf dönemine girilmiş oldu. Yeni halife ile bir önceki halife olan Hiz. Ömer arasında büyük farklılıklar vardı. Her şeyden önce Hiz. Ömer oldukça mütevazı bir yaşam tarzına sahipti. Hurma yapraklarından yapılmış bir yatakta yatıyor ve üzeri yamalarla görünmeyecek hale gelene kadar kullandığı yün gömlemlerle dolaşıyordu.³¹ Hiz. Osman ise iktidarı boyunca lüks bir yaşamı tercih etmiştir. 10. yy. yazarı el-Mesudi Hiz. Osman'ın yaklaşık 100 bin dinar (Roma ve Bizans altını cinsinden), 1 milyon dirhem (Pers gümüş sikkesi cinsinden) ve yine 100 bin dinarlık mülkünü olduğu olduğunu aktarmıştır.³² Servetin bugünkü değeri yaklaşık 50 milyon doları bulmaktaydı. İkinci olarak Hiz. Ömer döneminde kazanılan topraklarla birlikte İslam devleti sınırları içindeki yabancı Müslüman sayısı Arap Müslümanlarla neredeyse denk hale gelmişti. Dolayısıyla yeni kazanılan topraklarda Müslüman olan kişilerle Arap Müslümanların kaynaşması ve ortak bir toplum yaratılması konusunda oluşan bir sorun Hiz. Osman'ın önüne düşen ilk meseleydi.³³

Hiz. Ömer'in ölmesiyle birlikte devlet otoritesi bir nebze sarsıldı. Entrika ve siyasal oyunlar daha görünür hale geldi. Hiz. Osman'ın mensup olduğu aşiret olan Ümeyyeler, Hiz. Osman döneminde devlet içinde önemli makam ve mevkiler elde ettiler. Bu durum Medineli Müslümanlar arasında huzursuzluğa yol açtı. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i tek nüshaya indirmesi ve diğer Kur'an örneklerini yaktırması bazı vaizlerin gücünü yitirmesine yol açtı. Ayrıca yağmalayacak yeni topraklar bulamayan Arap kabileleri de huzursuzdu. Tüm bunların neticesinde 655 yılında başlayan bir ayaklanma tüm Arap yarımadasına yayıldı. 656'da Medine'ye ulaşan

³⁰ Gleave, s. 103-124.

³¹ Gleave, s. 103-124.

³² Bernard Lewis, *Orta Doğu İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, Arkadaş Yayınevi, (çev. Selen Y. Kölay) 13.bs., Ankara, 2017, s. 75-76.

³³ Gleave, s. 103-124.

isyancılar evinde Kuran okumakta olan Osman'ı öldürdüler. Osman'ın ölümünden beş gün sonra Ali, gönülsüz olarak halifeliği devraldı.³⁴

Hiz. Ali oldukça karmaşık bir dönemde halifelik görevine geldi. Her şeyden önce Hiz. Osman 656 yılında isyancılar tarafından öldürülmüştü. Hiz. Ali cinayetin sorumlularının üzerine gitmemekle suçlanmaktaydı. Bu yüzden Hiz. Ali halifelik görevini üstlendiği 5 yıl boyunca isyan ve karışıklıklarla boğuşmak durumunda kaldı. İlkın sahabelerden Talha ve Zübeyr ile Peygamberin dul eşi Hiz. Aişe'nin oluşturduğu bir ittifak Hiz. Ali'ye karşı isyan bayrağını açtı. Talha ve Zübeyr Hiz. Ali'nin yönetiminden dışlanmalarına öfke duymaktaydı. Hiz. Aişe ise kişisel olarak Hiz. Ali'ye dostane duygular beslememişti. Hiz. Ali ve hasımları arasındaki Cemel Savaşı (Deve Olayı) Hiz. Ali'nin üstün gelmesiyle sonuçlandı.³⁵

Hiz. Ali'nin baş etmesi gereken bir diğer ayaklanma daha ciddi idi. Hiz. Osman'ın akrabaları Hiz. Ali'nin halifeliğini sorgulamaktaydı. Bu muhalefetin başını çeken kişi Hiz. Osman'ın kuzeni ve Şam Valisi olan Muaviye'ydi. Muaviye, Şam'da kendine güçlü bir alan yaratmış iktidarını kesin olarak kabul ettirmiş durumdaydı.³⁶ Hiz. Osman'ın aşireti olan Ümeyye aşireti, Hiz. Osman'ın öldürülmesi, yerine Haşimi aşiretine mensup Hiz. Ali'nin getirilmesi üstelik yeni halifenin Hiz. Osman'ın katillerinin peşine düşmemesi gibi gerekçelerle onuru kırılmış hissetmekteydi.³⁷

Muaviye, Şam'da durumu daha da körüklüyor, Hiz. Osman'ın kanlı gömleği ile onu korumaya çalışan karısının kopan parmaklarını halka göstererek propaganda yapıyordu. Sonunda Hiz. Ali ve Muaviye'nin kuvvetleri Kuzey Suriye bölgesinde bulunan Sıffin'de karşı karşıya geldiler. Hiz. Ali'nin ordusunun üstünlük kurduğu sırada Muaviye'nin ordusunun komutanlarından Amr bin al-As askerlere Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takmaları emrini verdi. Daha sonra meselenin daha fazla kan dökmeden hakeme gidilerek çözülmesi yolunda iki kuvvet anlaşmaya

³⁴ Goldschmidt, Davidson, s. 88-90.

³⁵ Gleave, s. 103-124.

³⁶ Gleave, s. 103-124.

³⁷ Goldschmidt, Davidson, s. 91-92.

vardılar.³⁸ Bu olay İslam içinde bir grubun da ortaya çıkmasına vesile oldu. Hz. Ali'nin Muaviye ile anlaşmaya yanaşmasına tepki gösteren bazı Hz. Ali taraftarları, Hz. Ali'yi terk ettiler. Daha sonra Hariciler olarak adlandırılacak olan bu gruba göre Hz. Ali Muaviye'nin teklifini kabul ederek Allah katında suç işlemiştir.³⁹ Hatta öyle ki Hz. Ali bu isyancı grubu kontrol altına alabilmek için onları 658 yılında Nehrevan Muharebesi'nde yenmek zorunda kaldı.⁴⁰ Hakeme gidildiğinde Hz. Ali ve Muaviye birer temsilci belirlediler. Hakem heyeti Ümeyyelilerin Hz. Osman'ın katillerinin yakalanmasını ve cezaya çarptırılmasını istemekte haklı olup olmadığını görüştü. Fakat bu görüşmeden önce Hz. Ali ve Muaviye'nin hakemleri gizlice buluşmuşlardı. Muhtemelen Haricilerin Hz. Ali'ye karşı gelmelerinde de cesaret alan Muaviye'nin hakemi Amr, Hz. Ali'nin hakemini aldattı. Hakem heyetinin görüşmesinden Hz. Ali'nin halifelikten istifa etmesi gerektiği kararı çıktı. Hz. Ali istifa etmedi fakat hakem kararı iktidarının meşruiyetini sarsmıştı. İslam devleti sınırları içindeki eyaletler Muaviye safına geçmeye başladılar. Hz. Ali 661 yılında bir Harici tarafında namaz kılarak öldürüldü. Bu olaydan sonra Muaviye'nin halifelik dönemi başlamış oldu.⁴¹

Bu dönemde yaşanan ve İslam dünyasını geri dönülmez şekilde ayrıştıran trajik bir olay bulunmaktadır. Hz. Hasan 669'da öldükten sonra Hz. Ali taraftarlarının büyük kısmı Hz. Hüseyin'i lider kabul ettiler. Bir grup Kufeli, Hz. Hasan'ın ölümünden sonra Medine'de yaşayan Hz. Hüseyin'e haber yollayarak başlarına geçmesini ve hak ettiği halifeliği Muaviye'nin oğlu Yezid'ten alması gerektiğini tebliğ ettiler. Teklifi tereddütle de olsa kabul eden Hz. Hüseyin 681'de Kufe'ye doğru yola çıktı. Fakat Yezid durumdan haberdar olmuştu ve bir ordusunu Hz. Hüseyin'in kervanını Kerbela'da karşılamak üzere göndermişti. Hz. Hüseyin ve yanında kendisine yoldaşlık eden az sayıdaki adamı kısa sürede yenildi. Hz. Hüseyin

³⁸ Goldschmidt, Davidson, s. 91-92.

³⁹ Arı, s. 44

⁴⁰ Gleave, s. 103-124.

⁴¹ Goldschmidt, Davidson, s. 92.

acımasızca katledildi. Bu acı olay Hz. Ali taraftarlarının asırlardır unutmadığı travmatik bir hadise olarak durmaktadır. Bu yüzden her yıl Muharrem ayında düzenlenen törenlerle Hz. Hüseyin ve onunla birlikte katledilen yoldaşları anılır. Bu hadise travmatik olmasının yanında günümüz Şiiliğinin anlaşılması bakımından da önemlidir.⁴²

Şiilik öğretilerinde imamlık ruhani bir makamdır ve o makam yalnızca Hz. Ali'nin soyundan gelenlere aittir. Şiilik isminin etimolojik kökeni Şiatü'l Ali (Ali'nin taraftarları) tabirine dayanmaktadır. Türkçe karşılığı Alevi'dir. Ali'yi sevenler ya da Ali taraftarları anlamına gelmektedir. Sünni kavramı ise Kur'an ve sünneti takip edenler anlamındadır. Sünni öğretilerinde de Hz. Ali ilk Müslüman olması, Peygamberin ev halkına dahil olması, İslam'ı örnek bir şekilde yaşayıp İslam uğruna savaşması, aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen kişiler) arasında yer alması gibi yönleri nedeniyle sevilir, sayılır ve hürmet gösterilir. Fakat Şii öğretilerinde sevgi daha çok Hz. Ali'nin şahsında toplanmış bir sevgidir. Şiilik birkaç kola ayrılmış olmakla beraber en yaygın kol oniki imamcılar ya da onikiciler olarak bilinen gruptur. Bu grup Hz. Ali'yi ve onun soyundan gelen imamları meşru lider kabul eden bir anlayışa sahiptir. Bu imamlar ya da liderler ruhani özellikleri olan ve özel bir bilgiyi taşıyan kişiler olarak kabul edilmektedir. Yine bu inanca göre Hz. Ali'nin soyundan gelen bir kişi 12. İmam olarak dünyaya gelecek ve adaletin hükmünü sağlayacaktır. Bu inanca Mehdi inancı denilmektedir. Bu inanca göre imamlık müessesesi 9. yüzyılda kesintiye uğramıştır. Yine bu inanca göre 12 İmam şu şekilde sıralanmıştır: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakr, Cafer-i Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza (İmam Rıza), Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri, Muhammed Mehdi'dir.⁴³ Bugün İslam dünyasının yaklaşık %85'lik kesimi Sünni

⁴² Gleave, s. 103-124.

⁴³ Arı, s. 46-48.

iken %15'lik kesimi ise Şii mezheplerine mensuptur. Orta Doğu'daki ülkeler içinde Şii nüfusun çoğunlukta olduğu ülkeler İran ve Irak'tır.⁴⁴

I.3. Orta Doğu'nun Stratejik Önemi

Orta Doğu toprakları birçok yer altı kaynağına ve uluslararası ticaret ve askeri üstünlük açısından önem teşkil eden geçiş yoluna sahiptir. Bu özellikleri dolayısıyla tarih boyu birçok emperyalist ülke bu ticaret yollarını kontrol altına alma uğraşına girmiştir. Petrolün motorlu araçlarda kullanımının yaygınlaşması ve bölgede yoğun petrol kaynaklarının olduğunun tespit edilmesi de Orta Doğu'nun kaderini her yönüyle etkilemiştir. Kimi halklar için ülkelerinde petrol bulunması onlara kan ve gözyaşı getirmiştir.

I.3.1. Geçiş Yolları ve Stratejik Noktalar

Stratejik geçiş yollarına hakim olma ve askeri açıdan üstünlük sağlama düşünceleri Orta Doğu'yu çevreleyen su yolları, kanallar, kara ve demir yolları bölgenin değerini artıran bir unsurdur. Çünkü bu yolların kontrolünü elinde bulunduran güçler ticari ve askeri üstünlüğü de ellerinde bulundururlar. Orta Doğu bölgesi üç eski kıtanın kesişim noktasında olup bu kıtalar arasında adeta bir köprü görevi üstlenmektedir. Daha tarihin ilk zamanlarında bölge doğu-batı ticareti için kavşak noktası durumundaydı. Bugün yapılan birçok arkeolojik kazılarda Irak, İran, Suriye ve Anadolu bölgelerini takip eden birçok ticaret yolu ortaya çıkarılmıştır. Eski zamanlarda kervan yolu olarak kullanılan bu güzergahlar teknolojinin ilerlemesiyle birlikte demir ve kara yollarına ev sahipliği yapmaya başlamıştır. İlk demir yolu hattı 1850 yılında Fransızlar tarafından İzmir-Aydın güzergahına yapılmıştır. Orta Doğu ülkelerinin çok taraflı olarak faydalanabildiği ilk demir yolu hattına ise İngilizler tarafından başlanmıştır. Proje Anadolu'daki Akdeniz sahil şeridinin Basra Körfezi'ne

⁴⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Orta Doğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2013, s. 321-354.

bağlanmasını amaçlamaktaydı. 1872 yılında İngilizlerin İstanbul Haydarpaşa'dan başlayıp Bağdat'ta bitmesini plandığı proje İngilizler çok küçük bir kısmını tamamladıktan sonra Almanlara verildi. Projenin kapsamı Almanlara verilmesiyle birlikte genişlemiş ve Berlin-Bağdat-Basra projesi halini almıştır. Hat 1896'da ancak Konya'ya gelebilmiştir. 1914 yılında Adana'ya varmıştır. Hattın Bağdat ve Basra'ya ulaşabilmesi 1940 yılında bulunmuştur. Bu hat dışında Orta Doğu için önem teşkil eden bir diğer demir yolu hattı Hac Yolu olarak bilinen Suriye, Ürdün, Filistin ve Hicaz güzergahlarını takip eden Hicaz demir yoludur. Daha sonra inşa edilen bir diğer hat Süveyş Kanalı'nın Hayfa, Şam, Humus, Halep üzerinden, Bağdat, Basra ve İstanbul'a bağlanmasını sağlamıştır.⁴⁵

Bölge deniz taşımacılığı alanında önemli limanlara da sahiptir. Bu limanlar özellikle tanker ile petrol taşıma konusunda önemli görevler üstlenmektedir. Bunlara örnek olarak İstanbul, İzmir, İskenderun, Trablus, Beyrut, Yafa ve Hayfa limanları örnek olarak gösterilebilir.⁴⁶

Deniz yolları açısından bakacak olursak deniz üzerindeki stratejik geçiş noktalarına İstanbul ve Çanakkale boğazları, Kızıldeniz'de bulunan Babül-Mendep Boğazı, Basra Körfezi'nin çıkış bölgesinde bulunan Hürmüz Boğazı ve Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı örnek gösterilebilir. İstanbul ve Çanakkale boğazları Akdeniz ve Karadeniz'i kontrol etmek için hayati öneme sahiptir.⁴⁷

Öyle ki bu boğazlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında ilk elden kontrol edilmek istenen yerler olmuştur. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale savaşında başarısız olması bu devletlere oldukça pahalıya patlamış, savaşın süresi uzamış, İttifak Devletleri moral kazanmış ve dahası Çarlık Rusya'ya yardım ulaştırılamadığı için bu ülkede Bolşevik İhtilali yaşanmış ve dünya tarihinin akışı değişmiştir. Geçiş yollarının önemini idrak etmek bakımından bu örneğin fazlasıyla yeterli olduğu açıktır. Yine Basra Körfezi

⁴⁵ Gözenç, s. 108-110.

⁴⁶ Gözenç, s. 108-110.

⁴⁷ Erendil, s. 33.

dünyada petrol ticareti için hayati öneme sahip bir bölgedir. Petrol ihtiyacını karşılamak isteyen ülkelerin gemilerinin buraya güvenle girip çıkması bu ülkeler için çok önemlidir. Süveyş Kanalı da açılışıyla birlikte Mısır'ı bir anda dünya gündemine çıkaran bir geçiş yolu olmuştur. Kanal açılmadan önce Afrika'nın Ümit Burnu'nu dolaşan gemiler kanalın açılmasıyla birlikte bu yolu büyük ölçüde kısaltan Akdeniz-Süveyş Kanalı-Kızıldeniz hattını kullanmaktadır.⁴⁸

Orta Doğu bölgesi John Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi olarak bilinen teorisine göre "Heartland" olarak tanımlanan Doğu Avrupa bölgesine yakındır. Orta Doğu, bu bölgeye etki edebilecek bir konumda bulunmaktadır. Mackinder'e göre "Heartland" olarak tanımlanan bölge Volga'dan Doğu Sibirya'ya ve o zamanki Sovyetler Birliği'nin kuzey kesimlerinden İran ve Afganistan'a kadar uzanan bölgedir. Bir Anglo-Sakson jeopolitik kuramına göre Avrasya'nın kıyı kuşak ülkeleri bu bölgenin asıl gücünü oluşturmaktadır. Bu bakışa göre İngiltere'den başlayıp Batı Avrupa-Akdeniz'in kuzeyi-Türkiye-İran-Afganistan-Hindistan üzerinden Doğu Asya'ya uzanan hat "kenar kuşak ülkeler" olarak tanımlanır. Bu hatta bulunan Türkiye ve İran bölge dengeleri içinde iki önemli unsur olarak durmaktadır. Kıbrıs adası bir başka stratejik nokta olarak göze çarpmaktadır. Adanın konumu sadece kontrol ettiği su yollarıyla değil aynı zamanda önemli bir askeri üs ve ikmal noktası olarak da önemlidir. Kızıldeniz Arap Yarımadası ile Afrika kıtasını birbirinden ayıran bir şerit konumundadır. Kızıldeniz üzerinde bulunan Akabe Körfezi vasıtasıyla Ürdün ve İsrail'e denizden ulaşım sağlanır. Akabe Körfezi, Tiran Körfezi yoluyla Kızıldeniz'e bağlanır. Akabe Körfezi'ne adını veren Akabe Limanı'nın karşısındaki Eilat Limanı sayesinde İsrail güney denizlerine çıkış yapar. Akabe Limanı batıda Mısır (Sina), kuzeyde İsrail ve doğuda İsrail ve Ürdün ile çevrelendiği için uluslararası bir niteliğe sahip durumdadır. Ayrıca tüm bu deniz yollarının yanı sıra hava ulaştırma teknolojisinde yaşanan gelişmeler ışığında Orta

⁴⁸ Erendil, s. 34-36.

Doğu bölgesi Doğu-Batı uçuşları arasında bir ikmal ve bağlantı noktası olarak da önemlidir.⁴⁹

Bu sayılan geçiş yollarının emperyal devletler açısından önemini anlamak bakımından geçmişte bölgedeki yayılma hareketlerini incelemek gerekmektedir. İngilizlerin bölgede hakimiyet kurmak için faaliyetlere başlaması ve stratejik yerlere doğru harekete geçmesi 19. yy.'ın ilk yarısına tekabül eder. Bu amaçla İngilizler ilk olarak Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne kadar giden ve önemli bir deniz ticareti güzergahı olan hattı kontrol etmek için Arap Yarımadası'nın güney kıyılarına yerleşmeye başlamıştır. İngilizler 1839'da Aden Körfezi'ne hakim olmak için Yemen sınırlarında olan Aden ilini işgal etti. Süveyş Kanalı açılmadan önce 1858'de Babül-Mendep Boğazı'nda bulunan Perim adasını ve 1878'de yine Aden Körfezi ve Babül-Mendep Boğazı'nın güvenliğini pekiştirmek için Sokotra adasını işgal etti. Daha sonra Bahreyn ve Katar gibi şeyhliklerle himaye anlaşmaları imzalayarak bölgeyi tamamen kontrol etmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durum bölgede nüfuz alanı kurmak isteyen devletler için bir fırsat doğurmuştu ve İngilizler bu fırsatı iyi değerlendirerek 1878'de önce Kıbrıs adasını ve sonra da 1882'de Mısır'ı ele geçirdiler.⁵⁰ Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür fakat bu kadarıyla da maksat hasıl olmaktadır. Stratejik noktaları ele geçirme isteği bu stratejik noktalara çokça sahip olan Orta Doğu bölgesini her daim savaş, çatışma ve çekişmelerin odak noktalarından biri haline getirmiştir.

1.3.2. Doğal Zenginlikler: Petrol ve Doğal Gaz

Motorlu araçların giderek yaygınlaşması ile birlikte petrol de sanayi sektörü için hayati bir ham madde haline geldi. Bir yer altı kaynağının değeri, o kaynağın bir ülkenin ulusal güvenlik politikaları üzerinde etkisi ve ülkenin genel siyasal ve

⁴⁹ Erendil, s. 34-36.

⁵⁰ Tufan Karaslan, *Orta Doğu'nun Coğrafyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, 4. bs., Ankara, Ekim 2006, s. 38.

ekonomik yaşamına kayda değer bir katkı yapabilme kapasitesiyle ölçülür. Bu açıdan bakıldığında askeri araçların yapım aşamasından aktif olarak kullanımına, ısınmadan ulaşım ve diğer pek çok sanayi sektörünün ham maddesi olarak kullanıldığına bakılırsa petrol kesinlikle değerli bir ham maddedir ve maalesef 20. yüzyılın başından beri uğruna savaş çıkartılabilecek bir kaynak olmuştur. Ayrıca, yine bir ham maddenin stratejik önemi ham maddeye duyulan ihtiyacın büyüklüğü ve ihtiyaç duyulduğu anda ulaşabilme imkanı, kaynağın kullanım alanlarının çeşitliliği, kaynağa alternatif olabilecek diğer kaynak ve imkanların bulunup bulunmaması veya bulunsu bile ihtiyaca cevap verebilmesine göre değişmektedir.⁵¹

Birçok tarihçi Birinci Dünya Savaşı'nın esas yeri Avrupa iken neden Orta Doğu'ya bu kadar önem verildiği sorusunu sormaktadır. Özellikle savaşın sonunda Britanya ve Fransa arasında çıkan gerginlik de yine petrol sahalarının paylaşım meselesine dayanmaktadır.⁵² Günümüzde gelişmiş sanayi ve teknoloji ihracatçısı ülkeler sürekli olarak petrole alternatif kaynakları ve teknolojileri araştırmakla uğraşıyorlar. Fakat OECD bünyesinde bağımsız bir kurul olarak çalışan Uluslararası Enerji Ajansı'nın (International Energy Agency- IEA) verilerine göre 1973 yılından 2014 yılına kadar geçen sürede kullanım oranı %46'dan %31'e gerilese bile hala petrol en çok kullanılan enerji kaynağı olmaya devam ediyor. Enerji kullanımında petrolden sonra %29'luk oranıyla kömür, %21 ile doğal gaz gelmektedir. Dünyada net ticaret oranlarına göre en büyük petrol ihracatçısı ülkelerin başında Suudi Arabistan geliyor. Onu Rusya Federasyonu, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak ve Nijerya takip ediyor. 2014 yılı rakamlarına göre Suudi Arabistan'ın petrol üretim miktarı 552.9 milyon tondur. Orta Doğu bölgesinde onu 165.01 milyon ton ile İran İslam Cumhuriyeti, 157.17 milyon ton ile Irak takip etmektedir.⁵³

⁵¹ Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Nobel Akademik Yayıncılık, 1 bs., Ankara, Ağustos 2006, s. 85-86.

⁵² Andy Stern, *Dünden Bugüne Petrol Savaşları Hırs, Rekabet, Şiddet*, Neden Kitap, (çev. Sabri Kılıç) 1. bs., İstanbul, 2011, s. 43.

⁵³ *Ham Petrol Üretim Grafiği*, International Energy Agency <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1920537974/0> (27.08.2017)

Doğal gaz kaynakları açısından da Orta Doğu önemli bir alandır. Dünyanın üç büyük doğal gaz üreticisi ülkeleri sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve İran İslam Cumhuriyetidir. İran'ın 2014 yılı rakamlarına göre doğal gaz üretimi 146 mtep'tir⁵⁴. Onu 142.34 mtep ile Katar ve 69.52 mtep ile Suudi Arabistan takip etmektedir.⁵⁵

Petrol ve doğal gaz tüketim oranları da bize kimin daha fazla bu kaynaklara ihtiyacı olduğu konusunda fikir vermektedir. Yine 2014 yılı rakamlarına göre petrol tüketimi konusunda liderliği Amerika Birleşik Devletlerinin göğüslediğini görmekteyiz. Amerika Birleşik Devletleri'nin 2014 yılı petrol tüketim miktarı 791.07 milyon tondur. Onu 504.34 milyon ton ile Çin Halk Cumhuriyeti ve 186.78 milyon ton ile Japonya takip etmektedir.⁵⁶

Doğal gaz tüketimine geldiğinde ise 622.53 mtep ile birincilik yine Amerika Birleşik Devletleri'nde. Onu 373.33 mtep ile Rusya Federasyonu ve 153.43 mtep ile Çin Halk Cumhuriyeti takip etmektedir.⁵⁷

Orta Doğu özelinde petrol kaynakları açısından ülke ülke inceleme yaptığımızda varil bazında karşımıza çıkan sonuçlar şu olmaktadır: OPEC'in 2016 yılı verilerine göre Dünyadaki yaklaşık toplam petrol rezervi olan 1.492 milyar varil petrolün 857.28 milyar varili Orta Doğu bölgesinden çıkarılmaktadır. Bunlar dağılımına baktığımızda yukarıda da belirttiğimiz gibi Suudi Arabistan başı çekmektedir. Bu ülke 266.21 milyar varil petrol kaynağına sahiptir. 157.20 milyar varil İran İslam Cumhuriyeti, 148.77 milyar varil Irak, 101.50 milyar varil Kuveyt,

⁵⁴ Mtep enerji birimleri arasında birlik oluşturmak için tanımlanmış bir birimdir. İngilizce karşılığı Toe, (Tonne of Oil Equivalent) ton petrol eş değeri anlamındadır.

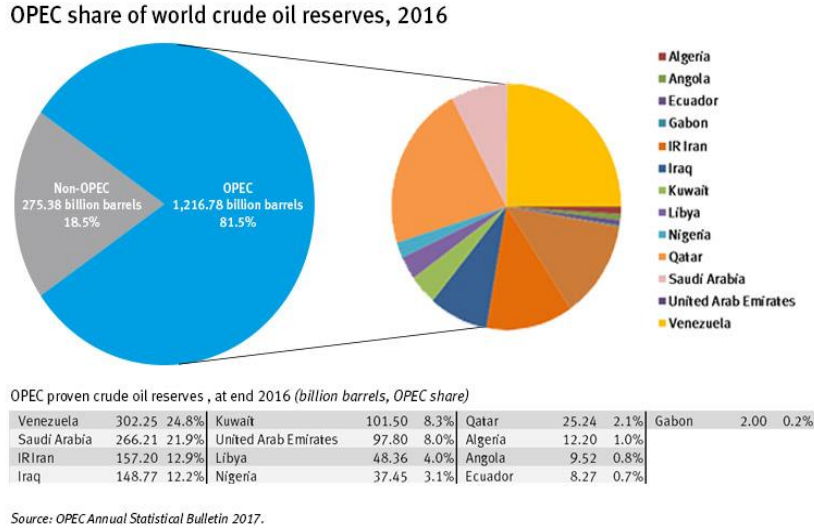
⁵⁵ Doğal Gaz Üretim Grafiği, <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1165808390/0> (27.08.2017)

⁵⁶ Petrol Tüketim Grafiği, <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1920537974/1> (27.08.2017)

⁵⁷ Doğal Gaz Tüketim Grafiği, <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1165808390/1> (27.08.2017)

98.80 milyar varil Birleşik Arap Emirlikleri, 48.36 milyar varil Libya, 25.24 milyar varil Katar, 12.20 milyar varil Cezayir'in topraklarındadır.⁵⁸

Şekil 3: Ham Petrol Rezerv Grafiği (2016)

Kaynak: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

Bu denli yoğun enerji kaynağı bulunan Orta Doğu bölgesi her daim dikkatleri üzerine çekmiştir. Günümüzdeki veriler teknolojinin de gelişmesiyle üretimin yoğun olarak artması sonucu ortaya çıkmıştır. Oysa petrol 20. yüzyılın başından itibaren bu topraklarda çıkarılmaktadır. 20. yüzyılda sanayinin petrole bağımlılığı arttığı ölçüde gelişmiş sanayi ülkelerinin de bölgeye olan ilgisi artmıştır. Elbette bahsi geçen tarihlerde petrol sahibi Orta Doğu ülkeleri ne bu petrolü çıkaracak teknolojik altyapıya ne de bu petrolün piyasa şartlarında karlı şekilde satılmasına aracılık edecek kapitalizm kültürü olan şirketlere sahipti. Bunlar olmayınca bu boşluk gelişmiş sanayi ülkeleri tarafından hızla dolduruldu. Doğal olarak bu yabancı

⁵⁸ Opec 2016 Dünya Petrol Rezervleri Grafiği, http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (27.08.2017)

şirketler sömürgeciliğin şubeleri olarak görüldü. Öngörülen bir sonuç olarak, bu şirketlere ve onların imtiyazlarına karşı milliyetçi eğilimler güçlendi.⁵⁹

Bugün bakıldığında Orta Doğu ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri'ne son derece bağımlıdır. Bu, sadece uluslararası petrol şirketlerinin sahiplerinin ABD kontrolünde olmasından kaynaklanmamaktadır. Orta Doğu ülkelerinin petrolden elde ettiği kazanç da ABD'nin ihraç ettiği ürünlere gitmekte ve para yine ABD'de kalmaktadır. Bu sadece ABD yanlısı Körfez ülkeleri değil aynı zamanda geçmişte daha bağımsızlıkçı eğilimi olan ülkeler için (Libya, Irak, Cezayir vs.) de geçerliydi. ABD bölgeden petrol ve ucuz iş gücü satın alırken, bölge ülkeleri ABD'den çok daha fazlasını satın almaktaydı.⁶⁰

Bu duruma nasıl gelindiğine bakıldığında şu tablo karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılın başlarında bölgede petrol çıkaran şirketlerin sayısı iki elin parmaklarını geçmiyordu. “Yedi Kız Kardeşler” adı verilen şirketler büyük oranda bölgedeki petrol çıkarma ve işleme faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bu şirketler BP, Chevron, Exxon, Gulf, Mobil, Shell ve Texaco'ydu. Daha sonra Fransız CFP'nin de eklenmesiyle bu şirketler kısaca “büyükler” olarak anılmaya başlandı. Bu şirketler bölge ülkeleriyle birçok uzun süreli imtiyaz anlaşmaları imzaladılar. Örneğin İran, Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt'le imzalanan anlaşmaların ortalama süresi 82 yılı buluyordu. Anlaşmaların kapsama alanları oldukça geniş tutulmuştu. Öyle ki Irak ve Kuveyt'le imzalanan anlaşmalar bu ülkelerin tüm yüz ölçümünü kapsamaktaydı. Bahsi geçen petrol şirketleri ev sahibi ülkeye üretilen petrolden ton başına imtiyaz ücreti ödüyordu. Üstelik şirketler buldukları ülkede son derece serbest hareket etme yetkisine sahipti. Anlaşmalarda sadece basitçe “petrol sahalarında iyi uygulama yapma” gibi hafif maddeler bulunuyordu. Petrol arama faaliyetinin boyutu, keşfedilen yeni rezervlerin çıkarılıp çıkarılmaması, üretim seviyesi ve elde edilen petrolün nasıl kullanılacağı konusunda tam bir serbestiye sahiptiler. Bir

⁵⁹ Stevens, s. 485-504.

⁶⁰ Said, s. 507.

bakıma söz konusu şirketlerin devlet içinde devlet haline geldiği söylenebilir. Bu durum daha sonra Orta Doğu ülkelerinde bir hayli tartışılacaktı.⁶¹

Orta Doğu petrolünün dünya piyasalarına yaygın şekilde açılmasını sağlayan gelişmelere baktığımızda ilkin karşımıza çıkan şey büyük petrol şirketleri arasındaki rekabet olmaktadır. Büyük petrol şirketleri arasındaki rekabeti biraz olsun yumuşatmak için 1928 yılında yapılan bir düzenleme ile Körfez çıkış noktası adlı bir uygulama hayata geçirildi. Bu uygulamaya göre petrol ürünleri dünyanın hangi noktasına ihraç edilirse edilsin Meksika Körfezi veya Meksika'dan alınmış gibi fiyat belirlenecekti. Yani dünyanın her yerine tek tip fiyat uygulanacaktı. Bahsi geçen tek tip fiyat büyük petrol şirketlerinin icadıydı ve hayali bir taşıma ücretinin petrol fiyatına eklenmesiyle bulunuyordu. 1944 yılında Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya ülkelerinin deniz kuvvetleri bu durumu kendi hükümetlerine şikayet etmeye başladılar. Bu şikayetler sonuç verdi ve 1944 yılında Basra Körfezi'nde bulunan İran'ın Abadan Rafinerisi ikinci bir çıkış noktası olarak belirlendi. Bu karar Orta Doğu'nun ham petrolünü dünya piyasalarına açtı ve üstelik taşıma fiyatları da artık Meksika üzerinden belirlenen hayali ücretlere göre değil kendi gerçek fiyatı üzerinden belirlenmeye başladı. 1945 yılında Orta Doğu petrol piyasası İtalya'ya kadar ulaştı. 1949'da ABD'nin doğu kıyılarına kadar genişledi. Böylece dünya petrol piyasasına Orta Doğu petrolünün egemen olduğu bir yeni döneme girilmiş oldu.⁶²

Yukarıda imtiyaz anlaşmalarının şirketlere verdiği geniş serbestiden bahsederken bu durumun ileriki zamanlarda çeşitli sorunlara yol açtığına değinmiştik. Bu sorunlardan en meşhuru daha sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınacak olan İran'da yaşanan hadiselerdir. Kısaca bahsetmek gerekirse İran o dönem Arap ülkelerinden daha ileri seviyede petrol çıkarılan bir ülkeydi. Çünkü ilk büyük petrol sahaları burada keşfedilmişti. İlkin 1902 yılında Britanyalı bir girişimci olan William Know D'Arcy İran Şahından izin alarak ülkede petrol aramaya koyuldu ve aramalar sonucu 1908 yılında İran'ın güney batı bölgesinde, Mescid-i Süleyman'da

⁶¹ Stevens, s. 485-504.

⁶² Stevens s. 485-504.

büyük petrol sahaları keşfetti. 1909 yılında üretimi artırmak ve petrol çıkarılan alanları genişletmek için İngiliz-İran Petrol Şirketi kuruldu. Bu şirket daha sonra BP adını alacaktı.⁶³

İngiltere'nin İran üzerinde nüfuz sağlamasına yol açan en önemli etmenlerden biri 1907 yılında İngiltere ile Rusya arasında imzalanan sömürge anlaşmasıdır. Bu anlaşma İran'ı İngiltere ve Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayırıyordu. Ülkenin kuzeyi Rus nüfuz bölgesi, güneyi İngiliz nüfuz bölgesi ve ortası da tampon bölge olmak üzere üçe bölünmüştü.⁶⁴ İran'daki İngiliz nüfuzu uzunca bir süre devam etti. Ülkedeki İngiliz petrol şirketlerinin ayrıcalıklı durumu sık sık halk tarafından eleştirilmekteydi. Bu durum İran'ın Büyük Britanya hükümetine imtiyaz anlaşmasında düzenleme teklif etmesi ve teklifin reddedilmesiyle farklı bir boyuta ulaştı. Teklifin reddedilmesine karşılık olarak İran başbakanı Muhammed Musaddık İngiliz-İran Petrol şirketini millileştirdi. Bu rest sonrası Britanya ve onun Batılı müttefikleri İran'dan petrol alımını kesti.⁶⁵ Yoğun bir darboğaza giren İran ekonomisinin durumu Başbakan Musaddık'ı zor duruma düşürdü ve Ajax Operasyonu olarak bilinen İngiliz-Amerikan planı darbe ile Musaddık iktidardan düşürüldü.⁶⁶ Bu örnek, kısaca o dönem Orta Doğu petrolünün paylaşımı meselesinin nelere yol açabildiğini göstermek bakımından idealdir.

İran'dan petrol alımını kesen Batılı ülkeler Arap ülkelerine yönelmek durumunda kalmıştı. Bu durumdan kazançlı çıkan Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt olmuştur. Öyle ki 1948'de Irak'ta çıkarılan petrol 3.8 milyon ton iken bu rakam, 1955'te 33.1 milyon tona fırlamıştır. Suudi Arabistan için de durum benzerdi. 1944'te 1 milyon ton olan üretim 1954'te 46 milyon tona çıktı. Kuveyt ise 1946'da 800 bin ton olan petrol üretimini 1956'da 54 milyon tona yükselterek hayli karlı

⁶³ Stern, s. 38.

⁶⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 29. bs., Ankara, 2015, s. 265-266.

⁶⁵ Goldschmidt, Davidson, s. 410.

⁶⁶ Arı, s. 251.

duruma geçti. Üretim miktarlarının artması bir yana imtiyaz anlaşmalarında yapılan yeni düzenlemelerle de petrole ev sahipliği yapan ülkelerin koşulları iyileştirildi. Örneğin 1950’de Arap-Amerikan Petrol Şirketi’nin Suud hükümetiyle imzaladığı bir anlaşma ile gelirler %50’şer payla paylaşılacaktı.⁶⁷

Orta Doğu ülkelerinde petrol ve doğal gazın yoğunlaştığı yerlere baktığımızda; Suudi Arabistan’da, ülkenin doğu bölgelerinde çıkarılan petrol ülkenin batısındaki Kızıl Deniz kıyısında kümelenmiş büyük petrol rafinerilerine (Ras Tannura, Rabigh, Yanbu, Riyadh and Jeddah Rafinerileri) boru hatlarıyla taşınmaktadır. Bu büyük petrol rafinerilerinden ise Kızıl Deniz yoluyla batı ülkelerine ihraç edilmektedir. Bu rafineriler günlük yaklaşık 1.6 milyon varil ham petrol işleme kapasitesine sahiptir. Ülkedeki toplam boru hattı uzunluğu yaklaşık 17 bin km.’dir. Irak’ta iki büyük petrol rezerv alanı bulunmaktadır. Birincisi ülkenin kuzeyinde bulunan alandır (şu an Irak Kürt Bölgesel Yönetimi olan yer ve Musul-Kerkük), ikincisi ise ülkenin güneyinde, Basra Körfezi’ne yakın olan bölgedeki alandır. İhraç edilen petrolün ana rotaları Basra Körfezi ve Türk limanları (Yumurtalı/Ceyhan) üzerinden olmaktadır. Petrol işleme rafinerileri Bağdat ve Kerkük’te yoğunlaşmıştır.⁶⁸ Bugün bağımsızlık için referanduma hazırlanan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi’nin Kerkük ısrarı, Kerkük’ün enerji koridorundaki önemli bir kavşak olmasında yatmaktadır.⁶⁹

İran’ın konumu özel bir yere sahiptir. İran yıllardır ABD’nin başını çektiği yaptırımlarla boğuşan bir ülke olarak sahip olduğu doğal gazı Pakistan üzerinden Çin’e ihraç etme uğraşındadır. Ayrıca İran ve Umman arasında yapılan bir anlaşma ile 400 km.’lik bir doğal gaz hattı inşa edilmiş ve Umman, İran’dan doğal gaz almaya başlamıştır. 2014 yılında yapılan anlaşmaya göre Umman, İran’dan günlük 28 milyon metreküp doğal gaz alacaktır.

⁶⁷ Goldschmidt, Davidson, s. 411.

⁶⁸ *The Geopolitics of Oil and Gas Pipelines in the Middle East*, Global Research, 1.12.2015, <http://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-oil-and-gas-pipelines-in-the-middle-east/5492595>. (04.09.2017)

⁶⁹ *Barzani: Kerkük’ü Kanımızın Son Damlasına Kadar Savunacağız*, Sputnik Türkiye, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201709031029978915-ikby-barzani-kerkuk/> (04.09.2017)

Burada Türkiye'nin enerji geçiş hattı olması konumuna özel olarak değinilmesi gerekir. Türkiye büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler ile Avrupa ülkeleri arasında güvenli bir geçiş noktası olma özelliği ile anahtar ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye neredeyse dünyadaki tüm petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70'ni üretici ülkelere tüketici ülkelere aktaracak jeopolitik konuma sahiptir. Türkiye halihazırda Mavi Akım aracılığıyla Rusya'dan doğal gaz, Azerbaycan'dan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı aracılığıyla petrol ve doğal gaz, Irak'tan Irak-Türkiye Boru Hattı aracılığıyla petrol, İran'dan Tebriz-Ankara Boru Hattı (Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı- İran-Türkiye) ile doğal gaz almaktadır. Ayrıca Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevkini sağlamak ve Türkiye'nin doğal gaz arzını karşılamak üzere oluşturulan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) bir diğer büyük boru hattı olarak ön plana çıkmaktadır.⁷⁰ Bu proje kapsamında Haziran 2018 itibariyle Türkiye'ye gaz akışı sağlanmaya başlanmıştır. Avrupa'ya doğal gaz tedarikinin ise 2020 yılında başlaması öngörülmektedir. Ayrıca yine Rusya ve Türkiye arasında imzalanan çerçeve anlaşmasına göre yapımı uzun zamandır beklenen Türk Akım Gaz Boru Hattı projesi için de iki ülke arasındaki ikili görüşmeler sürmektedir. İki hattan oluşan projede bir hat yalnızca Türkiye için doğal gaz tedarik edecekken diğeri ise Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz akışı sağlaması amacıyla inşa edilecektir. Projeye göre 2019 sonuna kadar hattın işletilmeye başlatılması öngörülmektedir.⁷¹

1.4. Siyasal İdeolojiler, Akımlar ve Siyasal Sistemler

Orta Doğu coğrafyasını şekillendiren ve geçmişten günümüze kadar uzanan birçok ideoloji ve akım bulunmaktadır. İdeoloji ve akımlar kitleleri peşinden sürüklemiş, zaman zaman ihtilallere yol açmış ve birçok önemli kırılma noktasının

⁷⁰ *The Geopolitics of Oil and Gas Pipelines in the Middle East*, Global Research, 1.12.2015, <http://www.globalresearch.ca/the-geopolitics-of-oil-and-gas-pipelines-in-the-middle-east/5492595>. (04.09.2017)

⁷¹ *T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Doğal Gaz ve Boru Hattı Projeleri*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (04.09.2017)

göbeğinde bulunmuştur. Bazıları hala varlığını sürdürmekte olup zamanla reforme olmuştur. Orta Doğu coğrafyasında demokratik ilkeleri tam olarak uygulayan bir ülke bulmak neredeyse imkansızdır. Bu durumun tek istisnası olarak ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucusu olduğu Türkiye Cumhuriyeti gösterilebilir. Demokrasinin en önemli ilkesi olan laiklik ilkesini uygulayan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda yaptığı düzenli seçimlerle de temsili demokrasiyi yaşatmaktadır. Demokratik sistemin bir göstergesi olan seçimle gelenin seçimle gitmesi de zaman zaman yaşanan askeri müdahaleler dışında tam olarak uygulanmıştır. Türkiye askeri müdahaleler yaşasa da bunlar kalıcı askeri rejimlere dönüşmemiş ve hızlı bir şekilde sivil siyaset ortamına dönülmüştür. Fakat diğer bölge ülkeleri için aynı şeyleri söylemek zordur. Bölge katı monarşik yönetimler ve tek parti yönetimleri ile doludur. Suudi Arabistan Kuveyt, Katar ve Ürdün gibi ülkeler katı bir monarşiyle yönetilmektedir. Mısır ve Irak geçmişte tek parti sistemine sahip birer siyasal yapıyken Irak 2003'te ABD'nin işgali sonrası, Mısır ise 2011'de yaşanan Arap Baharı olayları neticesinde çok partili siyasal sisteme geçmiştir. Suriye uzun zamandır tek parti sistemiyle yönetilmektedir. Şu an yaşanan hadiselerle bakarak Suriye'nin tek parti sistemiyle devam mı edeceği yoksa yumuşak bir geçiş ile çok partili sisteme mi geçeceği merak konusudur.

Orta Doğu ülkelerinde din her zaman siyaset ve toplum yaşamı üzerinde belirleyici etkiye sahip olmuştur. Özellikle İslam dini açısından inanç ile siyasal sistem arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. İslam Peygamberi Hz. Muhammed bir dini lider olmasının yanında Medine'de bir tür devlet düzeni kurduğu için İslamiyet'in aynı zamanda dünyevi ve siyasi yönü de olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed yönetim tarzı özellikle kendisinden sonra gelen ve Raşid Halifeler ya da Dört Halife olarak bilinen yöneticileri de etkiledi. İslam devletinin büyümesi ve yeni topraklar elde etmesiyle İslam ile birlikte İslami yönetim şekli de yayıldı. İnanç bu devlet yönetiminde kurumsal ve toplumsal yapıların içine somut bir varlık olarak yerleştiriliyordu. Bu durumda İslam, inanç ile siyasetin iç içe geçmesi durumunu esas alan bir görüş haline geliyordu. Fakat İslam, İslam adına yönettiği iddiasında bulunan her hükümdar dönemine aynı şekilde uygulanmadı. Kimileri bazı kural ve kaidelere kimilerinden daha fazla vurgu yaptı. Fıkıh alimleri ise bu durumun meşrulaştırma

makamı olarak işlev gördüler. Böylece her hükümdar İslami kurallarla kısıtlanmış olsalar da kendilerine bir özerklik alanı yaratıyorlardı. Osmanlı döneminde, bir çok uluslu imparatorluk olmanın gereği olarak, Hristiyanlar ve Yahudiler'in özel bir konumu bulunmaktaydı. Bu unsurlar cizye adıyla bir vergi ödeme mükellefiyeti altında olsalar bile kendi hukuk sistemlerine göre yargılanıyorlardı ve tam bir dini serbestiyete sahiplerdi.

Bölgede laik bir devlet olarak kurulan İsrail devletinde bile Yahudi kimliği devlet yönetiminde ve iç siyasette önemli bir faktör konumundadır. Sayıları gittikçe azalsa da yaklaşık 12 milyonluk nüfusuyla Hristiyan toplumu da bir siyasi kimlik olarak her zaman kendini ifade etmiştir. Özellikle yurt savunması bağlamında birçok Hristiyan aydın Orta Doğu siyasetine katkı sağlamıştır. Mısır'daki Kıpti cemaati son zamanlarda radikal terörün hedefi haline geldiği için giderek politize olmaktadır.⁷² Hristiyan toplumunun Orta Doğu siyasetinin şekillenmesinde üstlendikleri role ilişkin verilebilecek en net örnekler Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (Popular Front for the Liberation of Palastine) kurucusu Ortodoks bir Hristiyan olan George Habbash ve yine bir Ortodoks Hristiyan olan Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi adlı direniş örgütün kurucusu Nayif Hawatmeh'dir.⁷³

Dinin politikaya etkisinin yanında 20. yüzyıldan itibaren seküler ideolojiler, sol-sosyalist ideolojiler ve ulusal kurtuluş temelli birçok ideoloji Orta Doğu'nun siyasal yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Elbette Orta Doğu topraklarında irili ufaklı birçok siyasal eğilim ve fraksiyon var olmuştur. Fakat biz özellikle geniş kitleleri peşinden sürüklemiş ideoloji ve akımları ele almaya çalışacağız.

⁷² B. M. Edwards , *Siyaset ve Din*, Y. M. Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi, (528-548), İstanbul, 2017.

⁷³ Arı, s. 335.

I.4.1. Milliyetçilik

Milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturan ulus kavramı; ortak bir dil, tarih, kültür ve hedef birliğine sahip insan topluluğunu ifade etmektedir. Milliyetçilik düşüncesinin kökleri 18. yüzyıl Alman düşünürlerinden Herder ve Fichte'ye kadar götürülebilir. Herder'e göre her ulus, yaşam biçimi, çalışma nitelikleri, tutum ve davranışları, iklim ve fiziki koşullara göre şekillenen bir varlıktır. Herder daha kesin bir ölçüt olarak bir halkın tüm özellikleri ve geçmişinin yansıdığı dilin önemini belirtir. Ona göre her ulus geçmiş yaşanmışlarını, karakterini ve tecrübelerini; masallara, efsanelere ve halk türkülerine aktarmıştır. Yani her ulus bir Volksgeiste⁷⁴ sahiptir.⁷⁵

Orta Doğu'da milliyetçiliğin gelişimine baktığımız zaman üç büyük milliyetçi dalgayla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki İttihat ve Terakki döneminde temelleri atılmış ve Cumhuriyet döneminde tam rotasını bulmuş Türk milliyetçiliğidir. İkinci olarak en az Türkler kadar kadim bir Orta Doğu halkı olan İranlıların geliştirdiği Fars milliyetçiliğidir. Üçüncüsü, gelişim aşaması bir hayli sıkıntılı olan Arap milliyetçiliğidir. Orta Doğu coğrafyasında Batı'daki gibi bir ulus oluşturma süreci bir hayli sancılı olmuştur ve hala da tam olarak belli ulusların inşa edilip edilmediği tartışmalıdır. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce Orta Doğu toplumlarında aile, kabile, aşiret ve mezhep bağları oldukça kuvvetlidir ve bu kimlikler çoğunlukla ulus kimliğinin önüne geçmektedir. İkinci olarak İslam dininin verdiği evrensellik mesajları da toplumların kendisini ulus olarak değil, ümmet olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur.⁷⁶

I.4.1.1. Türk Milliyetçiliği

Osmanlı Devleti uzun yıllar bir çok uluslu imparatorluk halinde hüküm sürmüştür. Milliyetçiliğin, özellikle 1789 Fransız İhtilali'den sonra hızla

⁷⁴ Kelime anlamı, halkın ruhu ve onun doğal kimliği.

⁷⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres Yayınları, 16. Bs., Ankara, Aralık 2015, s. 148-149.

⁷⁶ Sander, s. 79-88.

yayılmışından en çok etkilenen imparatorluklardan biri de Osmanlı İmparatorluğu oldu. Bu milliyetçilik akımlarına karşı Osmanlı devlet adamları ve aydınları çeşitli tedbirler düşünse de bunlar milliyetçilik seli önünde bir set oluşturamadı. Sonunda Osmanlı imparatorluğunu kuran, büyüten ve geliştiren ulus olan Türklerin kendine özgü bir milliyetçilik anlayışı geliştirmesi gerektiği gerçeği ortaya çıktı.

Jön Türklerin 1908’de 2. Meşrutiyeti ilan etmesiyle birlikte, Abdülhamit dönemi boyunca toplumsal yaşama ve düşün dünyasına vurulan pranga da kaldırılmış oldu. Bu dönemde Osmanlı düşün dünyasında fikirlerin özgürce tartışılması birçok düşüncenin açığa çıkmasına yol açtı. Bu fikirlerden biri de Ziya Gökalp’in Emile Durkheim’in sosyolojisinden esinlenerek oluşturduğu Türk milliyetçiliği fikriydi.⁷⁷ Ziya Gökalp, Durkheim’in bireye karşı toplumu ve bireyselleşmeye karşı toplumsal dayanışmayı vurgulayan fikirlerinden etkilenmişti. Fakat Gökalp, bu anlayışa milliyetçi bir çerçeve kazandırmıştır. Ziya Gökalp, Durkheim’in kolektif vicdan anlayışı yerine ulusal vicdan kavramını kullanmıştır. Yani Ziya Gökalp’e göre kendi çıkarları peşinde koşan, bencil insanları ortak bir ülkü etrafında birleştiren şey ulusal vicdan, ulus kavramına denk düşmekte ve aynı toprak üzerinde yaşayan insanları birlikte hareket eden bir toplum yani ulus haline getirmektedir.⁷⁸

Cumhuriyet döneminde de bir ulus devlet inşasını amaçlayan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının öncülüğünde, Türk milliyetçiliği düşüncesi devletin resmi ideolojilerinden biri olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı Türklükle gurur duyma düşüncesi içermektedir. Bu amaçla oluşturulan kurumlardan bir tanesi Türk Tarih Kurumu’ydu. Kurumun temel işlevi Osmanlı öncesi Türk kavimlerinin ve devlet organizasyonlarının araştırılması, tanıtılması ve öğretilmesiydi. Yanı sıra Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş yapılarak Türklere

⁷⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (çev. Metin Kıratlı) 8. Bs., Ankara, 2000, s. 230.

⁷⁸ Ceylan Tokluoğlu, “Ziya Gökalp ve Türkcülük”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, No. 3, 2013, s. 113-139.

özgü bir alfabe oluşturma işi de yapıldı.⁷⁹ Bu milliyetçilik düşüncesi çağdaşlarının aksine hiçbir zaman ırk temelinde bir milliyetçilik olmamış aksine ortak yurt ve tarih vurgusu ile birleştirici bir milliyetçilik anlayışı oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir” sözü bu anlayışın bir yansımasıdır. Modern Türkiye Cumhuriyeti, ulus devlet inşası konusunda Orta Doğu’daki az sayıda başarılı ülkelerdendir.

I.4.1.2. Arap Milliyetçiliği

Daha önce de belirttiğimiz gibi Arap halkları için ulus devlet oluşturma birtakım zorlukları olmuştur. Araplar, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı’ya karşı savaşmışlardır. Fakat daha sonra kurulan Arap devletleri bir ulus inşasına yol açmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Arap dünyasında ümmet düşüncesinin ulus düşüncesine üstünlüğüdür. Bir diğer neden Arap dünyasında kuvvetli bir aile ve mezhep aidiyetinin varlığıdır.⁸⁰

Fakat zamanla Arap milliyetçiliği düşüncesi Arap aydınlar ve askerler arasında zemin bulmuş ve kuvvetli bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Arap dünyası olarak adlandırılan yer kabaca, Kuzey Afrika’da Atlantik kıyılarından başlayan, oradan Basra Körfezi’ne uzanan ve kuzeyde Türkiye’nin sınırlarının başladığı yer, güneyde ise İran sınırlarının bittiği yere kadar olan bölgedir. Bölgede birçok farklı aidiyet bulunmasına rağmen ana ortak olgu Arapça’dır. Özellikle 1950 ve 1960’lı yıllarda Arap milliyetçiliği fikri öylesinde yayıldı ve kabul gördü ki, diğer düşünce ve akımlar adeta sembolik hale geldi.⁸¹

Arap milliyetçiliğinin esas ideologlarından ve bir Osmanlı aydın ve bürokrati olan Mustafa Satı Bey (Sat-ı El Husri) Avrupa milliyetçiliğinden esinlenerek

⁷⁹ William L. Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul, 2008, s. 204-205.

⁸⁰ Sanver, s. 79.

⁸¹ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Literatür Yayınları, (çev. Lütfi Yalçın), 1. bs., İstanbul, Aralık 2004, s. 13-14.

Araplara özgü bir milliyetçilik anlayışı geliştirdi. Bu anlayış batıdaki muadilleri gibi kötü ve nahoş olayların atlandığı, kahramanlar, ünlü bilim adamları ve sanatçıların ön plana çıkarıldığı, ulusa ait dilin yüceltildiği bir tarih öğretisi temelinde bir düşünce sistematiğinin örneğiydi. Mustafa Satı Bey kendi öğretisini şekillendirirken, Herder, Fichte ve Ernest Moritz Arendt gibi düşünürlerin kültürel milliyetçilik bazlı görüşlerine sık sık atıf yaptı. Bu tezlere göre Mustafa Satı Bey, ana dili Arapça olan toplulukların uzun, özgün ve ortak bir tarihe sahip kimseler olarak Arap toplumunu oluşturduğunu öne sürmüştür.⁸² Daha sonra Cemal Abdül Nasır'ın şampiyonluğunu yapacağı Arap milliyetçiliği fikri, bağımsız ve tüm Arapları kapsayacak bir Arap ulus devleti kurma düşüncesi şeklinde hızla gelişti. Kısa süreli de olsa Mısır ve Suriye'nin birleşerek oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti bu konuda en önemli örnektir. 1 Şubat 1958'de kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, bu dönemde Arap milliyetçiliği davasına gönül vermiş kişileri adeta kendinden geçirmiş, bölgedeki tüm Arapların bir devlete sahip olacağına duyulan inanç daha da artmıştı. Öyle ki Arap halkı bu birleşmeden sonra kutlamalara katılmak için sokaklara dökülmüş hatta bunu Selahattin Eyyubi'nin zaferinden sonra Arapların yaşadığı en tarihi an olarak bile niteleyenler vardı.⁸³ Fakat bu birleşim uzun sürmedi. 28 Eylül 1961'de Suriye Ordusu içindeki ayrılma yanlısı subaylar tarafından yapılan bir ihtilalle Suriye'nin birlikten ayrıldığı açıklandı.⁸⁴

Nasır efsanesinin dışında etkileri günümüze kadar ulaşan ve Arap milliyetçiliği ile sol ideallerin bir harmanı olan Baasçılık düşüncesi, Arap halkları arasında yoğun taraftar kitlesi bulmuş, Irak ve Suriye'de Baas partileri iktidar olmuştur. Baasçılar da tıpkı Nasır ve diğer Arap milliyetçileri gibi Arap ulusunun tek bir çatı altında toplanması fikrini benimsemişti. Baas Partisi Irak'ta Mişel Eflak'ın başkanı olduğu Arap Diriliş Partisi ile Ekrem Havrani'nin başkanı olduğu Arap Sosyalist Partisi'nin

⁸² Davışa, s. 59-60.

⁸³ Davışa, s. 179-180.

⁸⁴ Davışa, s. 207-208.

birleşmesi sonucu kurulmuştur. Baas kelimesi, Diriliş veya Arap Sosyalist Diriliş Partisi olarak kullanılmaktadır.⁸⁵

Arap milliyetçiliği düşüncesi, Arap Birliği adlı kuruluşun kurulmasına yol açmıştır. Amacı birliğe dahil olan Arap ülkeleri arasında işbirliği sağlamak, toprak bütünlüğü ve bağımsızlıklarını korumak ve Arap ülkelerinin çıkarlarını gerçekleştirmek olan bu kuruluş ilk olarak 1936 yılında Suudi Arabistan ve Irak arasında yapılan bir işbirliği anlaşmasıyla kurulmuş olup, zamanla diğer Arap ülkelerinin de bu işbirliğine katılmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.⁸⁶

I.4.1.3. İran Milliyetçiliği

İran'da modern anlamda milliyetçiliğin gelişmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme rastlar. Birinci Dünya Savaşı sırasında güneyi İngiltere, Kuzey'i Rusya tarafından kontrol edililen İran, Bolşevik İhtilali sonrası kurulan yeni Rus hükümetinin askerlerini bölgeden çekmesiyle büyük oranda İngiliz etkisine girmiş oldu. Yalnızca İngiliz desteği ile ayakta durabilecek hale gelen Ahmed Şah'a karşı ülke çapında derin bir öfke birikmekteydi ve bu öfke sonraları sokağa taşıdı. Ülkedeki anarşi ortamında Kazak Tugayı'nın komutanı olan Rıza Han, 21 Şubat 1921'de, 3 bin askeriyle birlikte Tahran'a girdi. Rıza Han, Şah'a Seyyid Ziya Tabatabai'yi Başbakan olarak atamasını önerdi ve Tabatabai hükümeti kurulmuş oldu. Sıra ile önce Tabatabai'yi ve sonra da Ahmed Şah'ı pasifize eden Rıza Han 1926'da taç giydi ve Şah oldu.⁸⁷

Rıza Şah, her zaman öykündüğü Atatürk'e benzer reformları hayata geçirmeye başladı. Bu reformlardan birisi de milliyetçi düşüncelerin devlette ön plana çıkarılması oldu. Rıza Şah da tıpkı Atatürk gibi İslamiyet öncesi İran kültürünün ve medeniyetinin öğretilmesi işine el attı. Ülkenin ismi İranlıların Ari kökenini

⁸⁵ Erendil, s. 45.

⁸⁶ Hasgüler, Uludağ, s. 399-401.

⁸⁷ Cleveland, s. 208-209.

vurgulamak için Acemistan'dan İran'a çevrildi. Eğitimi sistemi yurtsever bir milliyetçi anlayışla yoğruldu. Dil konusunda da Farsça'nın Arapça ve Türkçe kelimelerden arındırılması sağlandı. Ayrıca, milli duyguları beslemek ve diri tutmak için çeşitli dergi, gazete ve radyo yayınlarından sorumlu olacak bir kurum olan Kamu Rehberliği İdaresi kuruldu.⁸⁸

İran'da kategorik olarak üç tip milliyetçilik bulunmaktadır. Bunlardan ilki yukarıda da bahsedilen Şah Rıza ve hanedan tarafından paylaşılan "Hanedan Milliyetçiliğidir." İkinci olarak "Laik Milliyetçilik" diye adlandırılan bir milliyetçilik türüdür. Bu milliyetçi düşünce 1941'de Şah'ın ölümünden itibaren kademeli bir şekilde gelişmiş ve 1951-1953 yılları arasında yaşanan petrolün millileştirilmesi hareketlerine temel oluşturmuştur. Başbakan Musaddık'ın liderliğinde gelişen bu milliyetçilik türü daha çok batı tipi laik karakterli olan ve İran'ın aydın kesimi ile bir kısım sanayi işçileri arasında yayılan bir milliyetçiliğin tezahürüdür. Hanedan milliyetçiliğinin seçkin yapısına karşı Laik Milliyetçilik yapılan reformlarla ortaya çıkan işçi sınıfını yanına almaya gayret ediyordu. Fakat bu dönemde okuryazarlık oranı hala %20 oranındaydı. Zamanla ülkedeki okuryazar oranının artması, yurt dışında eğitim alan öğrencilerin İran'a getirdikleri yeni düşünceler, İran'da yaşayan yabancıların ülkeye kattıkları da eklenince hanedan ve seçkin sınıflar tarafından paylaşılan hanedan milliyetçiliği ile aydınlar tarafından temsil edilen laik milliyetçilik form değiştirdi. Bir çıkış arayan gençlerin ve yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan orta sınıfın ideolojik çerçevesi İslam düşüncesi etrafında perçinlenmiş yeni bir milliyetçilik oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında Batı tipi milliyetçilik anlayışının İran'ın yapısına adapte edilememesinin payı vardır. Halkta zaten yerleşik olan ve Şii argümanlarına dayanan yeni bir milliyetçilik düşüncesi hızla yayıldı. Şiilik düşüncesi "laik milliyetçi ideolojinin ülkeyi getirdiği yer"den duyulan rahatsızlığı ortaya koyuyor ve bu durumun ancak İslam devrimi ile

⁸⁸ Cleveland, 209-212.

çözüleceğini vaat ediyordu. Özellikle Ali Şeriatî'nin yazıları ve konuşmaları halkta kurtuluşun Şii İslam'da olduğu düşüncesini uyandırıyor. ⁸⁹

Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran'da yapılan Beyaz Devrim ⁹⁰ karşı muhalafetiyle tanınmıştı. Humeyni, “Hükümetin yalnızca Allah'ın egemenliğini kabul ettiği zaman meşru olabileceğini ve Allah'ın egemenliğinin de Şeriat'ın uygulanması olduğunu” söylemekteydi. ⁹¹

Şii İslam, Batı karşıtlığı ve anti-emperyalizm sentezinden oluşan bu ideoloji, 1979 Devrimi'nden beri İran'ın resmi ideolojisini oluşturmaktadır.

I.4.1.4. Siyonizm

Siyonizm düşüncesinin kökeni esasen Yahudi dini inancına ve bu inançtan türeyen efsane ve mitlere dayanmaktadır. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz “Vaat Edilmiş Topraklar” inancı da bu efsane ve mitlerdendir. Bu meseleyle ilgili daha önce de söylediğimiz gibi Tevrat'ın tahrif edilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Siyonizm kelime kökeni olarak Yahudilerce kutsal kabul edilen Siyon Dağı'ndan gelmektedir. ⁹²

Yahudilik inancı yaklaşık 3400 yıl önce Orta Doğu topraklarında ortaya çıkmış bir inançtır. Kutsal kitabı Tevrat olan bu inancın Siyonizme temel oluşturduğu iddia edilmektedir. Tevrat'a göre Tufan'dan sonra Nuh Peygamber çiftçilikle uğraşmaktaydı. Nuh Peygamber, Sam, Ham ve Yafes adından üç çocuğa sahiptir. Hatta Sami, Hami ve Yahudi kavimlerinin kökeninin bu üç isimden türediği rivayet edilir. Yine rivayete göre Nuh Peygamber kendi bağında yetiştirdiği şaraplardan sarhoş olmuştu ve oğlu Ham, O'nu çıplak vaziyette görmüştü. Bu duruma sinirlenen

⁸⁹ İ. N. Grigoriadis, A. M. Ansari, *Türk ve İran Milliyetçiliği*, Y.M Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi, (371-396), İstanbul, 2017.

⁹⁰ İran'da, Beyaz Devrim ile toprak dağıtımın düzenlenmesi, okuma yazma seferberliği, özelleştirmeler ve kadınlara oy hakkı gibi reformlar yapılmıştı.

⁹¹ Goldschmidt, Davidson, s. 489.

⁹² Erendil, s. 48.

Nuh Peygamber Ham'ı ve Ham'ın oğlu Kenan'ın soyundan gelecekleri lanetledi. Nuh'un diğer iki oğlu Sam ve Yafes, bugün Basra Körfezi civarında olan topraklarda yaşadılar. Samoğullarına mensup İbrahim Peygamber Mezopotamya bölgesindeki Ur kentinde doğmuştur. Daha sonra Kenan ülkesine⁹³ göç etmiştir. İbrahim Peygamberin İsmail ve İshak adında iki oğlu olmuştur ki İslam inancına göre de İsmail, Hz. Muhammed'in atasıdır. Bu iki oğuldan İshak'ın İsrailoğulları'nın, yani Musa Peygamberin atası olduğu kabul edilmektedir. İsrailoğulları, rivayete göre İshak'ın oğlu Yakub'un çocuklarından türemiştir. Kenan topraklarında yaşayan İsrailoğulları, yaşanan büyük bir kuraklık dolayısıyla Mısır'a göç etmiştir. Burada Mısır firavunlarının ağır baskılarına dayanamadılar. Sonunda Musa Peygamber onlara liderlik etti ve tekrardan eski topraklarına yani Arz-ı Mev'ud'a⁹⁴ götürdü. İsrailoğulları burada yeni bir devlet kurdular. Devletin ilk kuruluş yıllarında Hz. Süleyman Siyon Dağı'nın tepesine büyük bir mabed yaptırdı. Bu mabed Yahudilerce kutsal kabul edilen eşyalara ev sahipliği yapmaktaydı ve bugün hala kalıntıları aranmaktadır. M.Ö'den 933'te, Hz. Süleyman'dan sonra İsrailoğulları ikiye bölünmüştür. Bunlardan biri İsrail adını sürdürken diğer devlet Yahuda adını almıştır. M.Ö 587'ye gelindiğinde Babil Kralı Nebukadnezar burayı işgal etmiştir, Süleyman Tapınağı yıkılmış ve Yahudiler Babil'e sürgün edilmiştir. M.Ö 538 yılına Pers İmparatorluğu'nun Babil devletini yıkması sonrası Yahudiler tekrar Arz-ı Mev'ud'a döndüler ve Süleyman tapınağını tekrar yaptılar. Romalı komutan Titus tarafından yapılan bir saldırıyla Süleyman tapınağı tekrar yıkılmış ve Yahudiler dünyanın dört bir tarafına sürülmüştür. İşte bu sürgünden sonra Yahudilerin tekrar Arz-ı Mev'ud topraklarına dönmesini amaçlayan siyasi düşünceye Siyonizm denmektedir.⁹⁵

Böyle kadim bir düşünsel tarihi olmasına rağmen Siyonizmin bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıkması ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde

⁹³ Bugünkü Filistin ve İsrail topraklarının olduğu bölge.

⁹⁴ Süt ve bal akan diyar anlamındadır.

⁹⁵ Erendil, s. 48-48.

Avrupa’da Yahudi kökenli insanlara karşı büyük bir önyargı, mobing ve baskı uygulanmaktaydı. Yahudiler çeşitli işlere alınmamakta ve ayrımcılığa tabi tutulmaktaydı. Batı Avrupa’da çeşitli vatandaşlık düzenlemeleriyle Yahudilerin toplumsal yaşama katılımı bir nebze sağlansa da Doğu Avrupa’da (Rusya ve Polonya) baskı ve şiddet devam ediyordu. Bu hadiselerle yanıt olarak kimi Yahudiler Amerika Birleşik Devletleri’ne göç ederken kimileri için de Siyonizm düşüncesi daha da alevleniyordu. Bu anlamda Siyonizme, Filistin topraklarında Yahudi devleti kurmaya odaklanmış milliyetçi bir ideoloji demekle herhangi bir sakınca yoktur. Bu amaçla 1880’li yıllarda Filistin’e göç edecek ilk Yahudi kabileleri yola çıktı. Bu göçü destekleyen ana tezlerden biri Leo Pinsker’e aitti. Pinsker’e göre anti-Semitizm Avrupa’nın kılcal damarlarına kadar işlemişti ve Yahudilerin onların iyileşmesini beklemesine gerek yoktu. Onlar kendi kaderlerini ellerine almalıydılar ve yollarını kendileri çizmeliydiler. Bu tez özellikle Rus Yahudisi gençlerde yankı buldu ve ilk Siyonist örgütlenmeler böyle ortaya çıktı.

Siyonizmin fikir babası değil, fakat dinamosu sayılabilecek olan Theodor Herzl, Siyonizmi uluslararası etkin bir organizasyon haline getirdi. 1896’da yazdığı Yahudi Devleti kitabı milliyetçilik ve dinin bir harmanı olarak Siyonizmi ayakları üstüne oturttu. Herzl’e göre Yahudiler bir millet olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler, fakat bir devlete sahip olmadıkları için kendilerini özgürce ifade edemiyorlar ve dayanışamıyorlardı. Yahudiler için gereken tek şey kendi siyasal egemenliklerine sahip olmalarıydı.⁹⁶

İşte İsrail devletinin kuruluşuna temel olan düşünce ve yaklaşımın kökenleri bunlardır. Arap-İsrail meselesine ilerideki bölümlerde ayrıntılı olarak girileceği için, İsrail devletinin kuruluşu da söz konusu bölümde inceleneceğinden, bu bölümde Siyonizmin sadece ana ideolojik çerçevesine odaklanılmıştır.

⁹⁶ Cleveland, 267-268.

I.4.2. İslami Hareketler

I.4.2.1. Selefilik ve Vahhabilik

Selefilik, günümüzde birçok radikal terör örgütünü etkilemiş bir yönelim olarak son derece eskiye dayanan kökenleri ile Orta Doğu'da yaşanan son hadiseleri anlamak bakımından oldukça önemli bir kavramdır. Bugün akıl almaz katliamları ile hafızalarda yer ede IŞİD terör örgütü Vahhabilik ve Selefilik çizgisinden etkilenmiş bir organizasyondur.⁹⁷ Selef kelimesi Arapça'da önce, önde olan ya da geçmişte kalan anlamına gelmektedir. Selefilik kavramı ise nass ve nakil yoluyla elde edilen bilgiyi kutsal sayan ve bunlara muhalefeti kesin bir dille yasaklayan zihniyetin adıdır.⁹⁸

Selefi akımın ilk yılları ile bugünkü anlamı arasında bir bağ kurmak oldukça zordur. Bunun nedeni, selefiye denilen kavramın sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda erken dönem İslami anlayışı korumayı ifade etmesidir. Daha sonra bu korumacılık düşüncesi Ahmed Bin Hanbel ile başlayıp İbn Teymiye ve İbn Kayyim ile devam eden süreçte sistematik bir düşünce biçimi haline gelmiştir.⁹⁹

Selefilik, selef diye adlandırılan İslam'ın ilk temsilcilerinin hareket tarzını temsilden ziyade yenilikçi düşüncelere karşı selef atfedilen birtakım argümanlar ile itiraz etme metodu olarak karşımızda durmaktadır. Yani esasen burada selef hareket metotları benimsenmemekte onun hareket metodu olduğu iddia edilen tavırlar, eski düzeni temsil ettiği iddiası ile savunulmaktadır. Selefiye kavramı ilk kez İbn Teymiye ve İbn Kayyim'n eserlerinde görülmektedir. Selefiye kavramının İbn Teymiye ile özdeşleşmesinin sebebi bundandır. İbn Teymiye'deki selefi anlayış İslami düşünceye karışan yabancı unsurları İslam'dan temizlemek şeklinde cereyan

⁹⁷ Mustafa Özcan, Leyla Özcan, IŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik, Safa Yayın Dağıtım, 1. bs., 2015, İstanbul, s. 13-14.

⁹⁸ Yaşar Ünal, Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine, Dini Araştırmalar, Temmuz-Aralık 2015, Cilt:18, Sayı:47, s. 55-78.

⁹⁹ Mevlüt Uyanık, Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye, Araştırma Yayınları, 1. bs., 2016, Ankara, s. 49.

etmektedir. Bu noktada ‘‘İslam’ın saf haliyle uygulandığı zamanlara’’ dönme hedefi açık bir şekilde görölmektedir. İbn Teymiye aklı ön plana alan yenilikçi İslami düşüncelere karşı kitap ve sünnete dönüşü temsil eden bir çizgiyi oluşturmuştur. Yine İbn Teymiyeci anlayışta Kur’an ve sünnet olduğu gibi kabul edilmeli ve sahabelerin dahi girişmediği tevilden uzak durmak gerekmektedir.¹⁰⁰

İŞİD terör örgütü bahsettiğimiz bu fikri altyapı üzerine kurulmuş bir örgüttür. İŞİD’in Hariciliğın devamı olduğu olduğu yönünde yaygın bir inanış bulunmasına rağmen Selefi olduğunu iddia eden gruplar bu düşünceyi kabul etmemekte ve kendi düşüncelerinin Hariciliğe dayandığı iddiasını reddetmektedir. Bununla birlikte Tekfir, kendi düşüncelerini mutlak doğru sayma ve şiddet kullanımının olağınlığı bakımından Hariciler ile Selefiler arasında bir benzerlik bulunmaktadır.¹⁰¹

Vahhabilik düşüncesi daha çok bir dini akım olarak görülebilir. Fakat bu düşünce yanılıcıdır. Çünkü onu İslam dini içinde bir yönelim olmaktan çıkaran şey tüm toplumsal ve siyasal yaşamı katı bir İslam yorumuyla düzenleme amacıyla yatmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yaşamı düzenleme amacı güden her düşünce siyasidir ve dolayısıyla siyaset biliminin doğrudan konusudur.

Vahhabilik’in doğuşu 17. yüzyılda İbn-i Teymiye çizgisine yakın Hanbeli Ahmet Sirhindi’nin Hindistan’da geliştirdiği düşünce akımıyla olmuştur. Batı karşıtı tutum ile fikir ve düşüncelerin topluma kuvvet yoluyla empoze edilmesine dayalı olan bu düşünceler zamanla yayılmaya başladı. Bu çizginin paraleli olarak Osmanlı’da 16. yüzyılda Hanbeli Mehmet Birgivi ve 17. yüzyılda da Kadızadeler tarafından yapılan cihat çağrıları bu düşüncelerin atalarıdır. İşte Hanbelilik’in bu İbn-i Teymiyeci yorumu zamanla bugün Vahhabilik adını verdiğimiz akıma dönüştü. Temel olarak Sufilik ile Sunnilik arasındaki tartışmada Sufilik’in yerel özellikleri ve çeşitli inançları da bünyesine katarak bir sentez oluşturma özelliğine karşı İbn-i

¹⁰⁰ Mehmet Zeki İşcan, Selefilik İslami Köktencilik’in Tarihi Temelleri, Kitap Yayınevi, 5. bs., Nisan 2014, İstanbul, s. 28-29.

¹⁰¹ Kadir Gömbeyaz, ‘‘Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefiler mi? Metodik Bir Tartışma’’, *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, sayı:9, s. 77-98.

Teymiyeci akım İslam'ın ilk dönemlerine dönüş ve katı bir tevhitçi akımı şiddetle savunuyordu. Akımın kurucusu olduğu kabul edilen Abdul Vahhab, çocuk yaşlarda medreseye gitmiş ve Hadis eğitimi almıştır. Hadislerde idealize edilen İslami yaşam ile mevcut yaşamın bozuklukları Abdul Vahhab'ı katı düşüncelere sevk etti. Bu reaksiyoner tavır Vahhab'ı daha sonra temelini atacağı siyasal ve toplumsal yaşamın İslam'a entegre olması gerektiğini belirttiği düşünce akımına yöneltti. Bu hareket siyasal İslamcı düşüncenin çıkış noktasını oluşturacaktı. İslam'ın ilk dönemlerdeki halinden uzaklaştığını ifade edecek olan Vahhab, içinde yaşadığı dönemi tıpkı İslam öncesi yaşanan ve Cahiliye Devri adı verilen döneme benzetmiş ve bir gün gerçek İslam'ın bu topraklara hakim olacağı düşüncesiyle hareketini kutsal bir dava zeminine oturtmuştur.¹⁰² İşte böylece din ve siyasetin iç içe geçtiği siyasal Vahhabi ideoloji vücut bulmuş oluyordu.

Abdul Vahhab'a göre imanın temelini tasdik, ikrar ve amel oluşturmaktadır. Allah'ın varlığına, birliğine ve O'nun tüm sıfatlarına Kur'an ve Hadis ışığında inanmak gerektiğini ifade etmiştir. Allah'a dua edildiğinde, peygamber dahi olsa hiç kimsenin aracı kılınmaması gerektiğini, bunun Müslümanları şirke götüreceğini belirtmiştir. Şiiilerin de Ehl-i Beyt ve onların türbelerine gösterdiği aşırı hassasiyet ve bazı sahabeleri red seviyesinde eleştirileri nedeniyle şirke düştüklerini iddia etmektedir. Gerçek tevhidin yaşanması ve şirk ve bi'dat olan uygulamaların İslam'dan ayrılması için iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama kaidesinin işletilmesini savunmuştur. Fakat bütün bunlar uygulamada yok olmuş ve Vahhabiler kendilerinden olmayan herkesi tekfir etme yoluna gitmiştir. Tekfir ettiklerine karşı silahlı mücadele başlatmaktan da geri durmamışlardır.¹⁰³

Vahhabilik'in fiili olarak Arabistan'da yayılma sürecine baktığımızda, 18. yüzyılda Arabistan Yarımadası'nda, Suud ailesi Riyad'a yakın mesafede bulunan

¹⁰² H. Ezber Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, s. 7-20.

¹⁰³ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, Klasik Yayınları, 5.bs., Mart 2017, İstanbul, s. 61-63.

Diriya’da yönetimi ele geçirdiler. 1744 yılından itibaren Suud ailesi ile Abdül Vahhab arasında bir işbirliği tesis edilmişti.¹⁰⁴ 1745 yılında Necit Emirliği’nin başına Suud İbd Mukrin’in oğlu Muhammed getirildi. Muhammed ile Abdul Vahhab arasında yapılan anlaşmanın ana motivasyonu ticari olmakla birlikte ilginç bir şekilde bu ittifakın karşısında duranların can ve mallarının kendilerine helal olduğu gibi bir düşünce de onları teşvik etti. Bu bağlamda 1803’te Mekke’yi ve 1805’te Medine’yi işgal ettiler. Öyle ki Hac ziyareti için gelen Müslümanlara bile Vahhabilik’i kabul etmeleri yönünde telkinde bulundular, hatta zaman zaman hacılara saldırdılar.¹⁰⁵

Bu ideolojik alt yapıyla 1812 yılında Suud ailesi kontrol ettiği alanları genişletti. Riyad, Necid, Hasa ve Hicaz’ın kutsal yerleri denetim altına alındı. Osmanlı duruma el koymak ve Suudların ilerlemesini önlemek için Mısır Valisi Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa’yı görevlendirdi. Bu müdahaleyle 1818 yılında Suud ailesi Riyad’ta dar bir alana hapsedildi. Osmanlı, uzunca sayılabilecek bir süre bölgede devlet nizamını tesis etti. Fakat 1902’de Suud ailesinden Abdül Aziz’in başa geçmesiyle yeniden canlanma başladı. 1912 yılında Necit’i ve 1913’te Hasa’yı ele geçirirler. 1926 yılında gelindiğinde Suud ailesi bütün kutsal mekanları bünyesinde toplamıştı. 1927 yılında İbn Suud kendini bölgenin kralı ilan etti. 1932 yılında ise Suudi Arabistan Krallığı resmen kuruldu.¹⁰⁶

1.4.2.2. Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)

Hasan el-Benna’nın liderliğinde kurulan Müslüman Kardeşler örgütü, el-Benna’nın öğretmen olarak atandığı İsmailiye şehrinde, camilerde ve çeşitli kahvehanelerde yapılan İslami davet çalışmalarını daha örgütlü hale getirmek için kuruldu. 1933 yılında Kahire’ye taşınan örgüt burada birçok sosyal tesis, okul, sağlık

¹⁰⁴ Sander, s. 84.

¹⁰⁵ Bodur, s. 7-20.

¹⁰⁶ Sander, s.85.

ocağı ve lokal benzeri yapılar inşa etti. Müslüman Kardeşler sünnilik ile sufiliğin bir arada olduğu, Kur'an başta olmak üzere İslam'ın ilk kaynaklarına dönüş düşüncesini savunan bir yapıdır.¹⁰⁷

Birçok çağdaş İslamcı akım gibi Müslüman Kardeşler de Peygamber ve Dört Halife döneminin gerçek İslam'ı temsil ettiği fakat daha sonra İslam dünyasında yaşanan çeşitli gelişmeler nedeniyle İslam devletlerinde bozulmalar meydana geldiğini ileri sürmektedir. Onlara göre bozulma Muaviye döneminden itibaren başlamış, ilk kez bu dönemde Dört Halife Dönemi'ndeki gibi liyakat ile halife seçme dönemi kapanmış ve onun yerine halifeliğin krallığa döndüğü bir yönetim şekli izlenmeye başlamıştır. Onlara göre bozulma Abbasi hanedanlığı döneminde devam etmiş ve babadan oğula geçen saltanat "ilahi bir hak" olarak görülmeye başlanmıştır. Hükümdara dalkavukluk artmış, tartışma ve münazaranın yerini fanatiklik almış ve İslam toplumuna durağanlık hakim olmuştur. İslam dünyasında gücün Arap olmayan unsurlara yani İranlılar ve Türklere geçmesiyle ivme kazanmıştır. Çünkü onlara göre bunların anadili Arapça olmadığı için İslam'ın gerçek kelamını anlayamamışlardı.¹⁰⁸

Hasan el-Benna, İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durumdan çıkılması için İslami bir devlet kurulması gerektiğini savunuyordu. Böylece dini ve ahlaki değerlerin tesisi mümkün olacaktı. Bunun akabinde Hilafet makamının yeniden oluşturulması ve Müslümanlara önderlik etmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bunun olması için tüm Müslüman ülkelerin yabancı boyunduruğundan kurtulması ve bağımsızlığına kavuşması gerekiyordu. Bağımsızlığın teminiyle birlikte yerli işbirlikçileri de defedilmeliydi. Müslümanların İslam ile bağlarının koptuğunu dolayısıyla kitleleri yeniden İslam ile tanıştırmamanın gerekliliğini vurguluyordu. Bunun yolunun da dine sokuşturulmuş bid'at ve hurafelerin temizlenmesi ve Kur'an ile sahih hadislerin dinin asıl kaynağı olduğunun hatırlatılması, İslam ile modern

¹⁰⁷ Büyükkara, s.161-171.

¹⁰⁸ Richard P. Mitchell, *The Society Of The Muslim Brother*, Oxford University Press, New York, 1993, s. 209-211.

yaşamın birarada yaşayabileceği düşüncesini empoze etmek ve şeriatı uygulamak için örgütlenmek gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Müslüman Kardeşler, Mısır'daki İngiliz varlığına karşı olmuş ve Vaft partisini de İngilizlerle örtülü bir anlaşma içinde olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.¹¹⁰ İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır ile İngiltere arasında imzalanan 1936 anlaşması nedeniyle İngilizlerden yana tavır alınması nedeniyle Müslüman Kardeşler sonradan Başbakan olacak olan Ali Mahir'e bir mektup yazarak Mısır'ın savaş dışı kalması gerektiğini ifade ettiler.¹¹¹ Filistin meselesinde de Filistin'den yana bir tavır alan Müslüman Kardeşler'in en-Nizamü'l-Has adlı bir silahlı kanadı bulunmaktaydı. İhvan üyeleri Filistin'de gönüllü olarak çatışmıştır. İhvan'ın Mısır ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinde bulunan Yahudilere karşı cihat ilan edilmesini savunan görüşleri nedeniyle 1948'de kapatıldı. Bu aşamadan sonra örgüt faaliyetlerini gizli olarak yürütmeye başladı. Hasan el-Benna 12 Şubat 1949'da bir suikastle yaşamını yitirdi.¹¹²

Hasan el-Benna'dan sonra İhvan düşüncesini en çok etkileyen kişilerden biri Seyyid Kutub'tur. İhvan'ın daha radikal söylemlere kapılmasına ve hatta İhvan'dan kopuşların yaşanmasına sebep olan Kutub'a göre toplumlar ikiye ayrılmaktaydı: Müslüman toplumlar ve cahili toplumlar. Müslüman toplumlar Allah'ın hükümleriyle yönetilen toplumlarken cahili toplumlar İslam inancına göre yönetilmeyen toplumlardır. Kutub'a göre cahili toplumlarla tebliğ ve cihat ederek mücadele edilmesi gerekir. Bunlarla uzlaşmaz ve müzakere edilmez. Mücadele Kur'an'a ve Peygamberin mücadelesine göre yürütülür. İslam'ın kutsallığı dolayısıyla İslam için savaşanlar da kutsaldır ve darü'l-İslam'a ulaşmak için

¹⁰⁹ Büyükkara, s. 162.

¹¹⁰ Büyükkara, s. 163.

¹¹¹ Mitchell, s. 22.

¹¹² Büyükkara, s. 163.

savaşıdır. Seyyid Kutub'un açtığı yoldan birçok radikal terör örgütü çıkmıştır. Seyyid Kutub 1965 yılında idam edilmiştir.¹¹³

1980 sonrası ittifaklar kurarak Mısır meclisine girmeye çalışan İhvan, 2005 yılında yapılan seçimlerde 88 milletvekilliği elde etmiştir. Fakat İhvan asıl sıçramayı Mısır'daki Arap Baharı gösterilerinden sonra yapmıştır. 2012'de İhvan'ın adayı Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiş, fakat 3 Temmuz 2014 günü yapılan ABD ve Batılı devletlerin de desteklediği bir askeri müdahale ile görevden el çektilmiş ve hapse atılmıştır. Mısır dışındaki ülkelerde İhvan düşüncesinden esinlenerek kurulan birçok parti bulunmaktadır. Suriye, Irak, Filistin, Tunus, Fas ve Yemen gibi ülkeler bunlardan bazılarıdır.¹¹⁴

I.4.2.3. Şii İslamcılık

Önceki bölümlerde anlatılmış olan İslam dünyasında mezhepsel bölünmenin bir yansıması da Şii İslamcı hareket ve ideolojilerin Orta Doğu coğrafyasında hayat bulması olmuştur. Burada özel olarak son yıllarda gitgide etkisi artan ve Lübnan'da önemli bir siyasi aktör haline gelen Hizbullah ve onun dayandığı ideolojik temeller ele alınacaktır.

20. yüzyıla gelindiğinde Şii İslam'ın yükselişini anlamak açısından ve asıl üzerinde durmak istediğimiz Hizbullah'ın ortaya çıkışına zemin hazırlayan çok önemli bir hadise yaşanmıştır. 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim esasen bir Şii devrimi olarak nitelendirilebilir. Devrimden sonra yaşanan bazı hadiseler ve devrim İran'ının bunları arkasına alarak ön plana çıkması da Şii hareketlerin Orta Doğu coğrafyasındaki etkisini artıran bir faktör olmuştur. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'da bulunan Filistinli direnişçilere yönelik saldırı ve işgal hareketi sonrası yaşananlar Arap dünyasında İsrail'e yönelik öfkeyi zirve noktasına taşımıştır. Özellikle İsrail'in işgali sırasında Lübnan'da bulunan Hrisitiyan Falanjistlerin

¹¹³ Büyükkara, s. 165-169.

¹¹⁴ Büyükkara, s.169-182.

Lübnanlı Müslümanlara yönelik giriştikleri katliamlar Arap dünyasında infial uyandırmıştır. İran, bu infial halini doğru değerlendirmiş, Orta Doğu'da rüzgarı arkasında almak istemiştir. Ayetullah Humeyni bu dönemde İsrail'in yok edilmesine yönelik beyanatlar veriyor ve Devrim Muhafızları'na bağlı özel kuvvetleri 1982 işgali sırasında Lübnan'a yolluyordu. Lübnan'da bulunan Şiileri İran himayesine almak, İran devriminin ihraç edilmesini sağlamak ve İsrail ile doğrudan savaşmak gibi amaçları olan bu hamle ile Lübnan'da Şii hareket ve Hizbullah'ın doğuşu noktasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Lübnan'a sivil olarak giden Devrim Muhafızları mensubu askerler buralarda ideolojij ve askeri eğitimler vermek suretiyle Hizbullah'ın temellerini atmışlardır.¹¹⁵

Günümüzdeki örgüt yapısı olarak var olan Hizbullah'ın temelini İranlı subaylar atmış olsa da fikri temelleri çok daha eskilere dayanan bir hareketin somutlaşmış hali olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hizbullah'ın tarihsel köklerini Hasan Sabbah'a kadar götürmek mümkündür. İsmaili mezhebine bağlı Hasan Sabbah'ın gerilla taktiklerini etkin şekilde kullanan ilk isimlerden biri olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte İran'ın Şiilerce kutsal kabul edilen Necef kentinde eğitim alan ve burada bir medrese kuran Muhammed Seyyid Nevab Safavi'nin görüşleri de Hizbullah'ın ideolojik temellerine katkı sağlamıştır. Safavi yalnızca Ayetullah Humeyni gibi kişileri yetiştirmekle kalmamış kurduğu küçük bir gerilla örgütü olan "İslam'ın Fedailerii" ile çeşitli şiddet eylemlerine girişmiştir. Bunlardan en bilineni İranlı laik siyasetçi Ahmet Kasravi'dir.¹¹⁶

Hizbullah'ın isim babası ise İranlı bir İslamcı olan Muhammed Gaffari'dir. Gaffari hapiste yazdığı notlarında "tek bir parti vardır, o da Allah'ın partisidir" yazmış ve bu slogan devrimden önce İranlı İslamcılar arasında bir efsane haline

¹¹⁵ Murat Erdin, *Düşünceleri, Örgüt Yapıları ve Eylemleri ile Hizbullah ve Hamas*, Sarmal Yayınevi, 1. bs., Nisan 1999, İstanbul, s. 17-18.

¹¹⁶ Yıldırım Boran, *El-Fetih Hamas Hizbullah Orta Doğu'da Direniş*, Siyah Beyaz Kitap, 1. bs., Nisan 2011, İstanbul, s. 226-229.

gelmiştir. Aslında Hizbullah örgütlenmesi ilk kez İran'da ortaya çıkmış fakat Lübnan'da somut bir örgüt haline gelmiştir.¹¹⁷

Hizbullah'ın öncüsü sayılabilecek EMEL (Efvec El-Mukaveme El-Lübniye: Lübnan Direniş Tugayı) hareketi 1975 yılında Musa Es-Sadr tarafından kurulmuştu. Es-Sadr İran'dan Lübnan'a 1960'lı yıllarda gelmiş ve Lübnan'da Şiiilerin örgütlenmesi için yoğun faaliyetler yürütmüştü. İlk olarak sivil toplum hareketi şeklinde barışçıl bir baskı grubu kurmayı hedefleyen Es-Sadr Lübnan'da ve bölgede yaşanan olayların da etkisiyle harekete silahlı bir yön vermek durumunda kaldı ve EMEL hareketi bu şekilde kuruldu. Es-Sadr'ın kurduğu silahlı milis güçleri İsrail saldırılarına karşı koymak üzere tertib edildiyse de yalnızca bununla sınırlı değildir. Çünkü Es-Sadr'ın kafasında aynı zamanda adil ve eşitlikçi bir toplum düzeni hayali yatmaktadır. Bu kuvvet bu amacın gerçekleştirilmesi için de bir araç olarak düşünülmüştür.¹¹⁸

İsrail'il 1982 Lübnan işgali sırasında yaşananlar Hizbullah'ın kuruluşunda hızlandırıcı etken olmuştur. Özellikle 18 Eylül 1982 günü Sabra ve Şatila'da Falanjistlerin (İsrail askerlerinin himayesi altında) giriştiği katliam bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu saldırı sonrası Lübnan'da bulunan Şii ulemanın önde gelenleri Lübnan'da İslami bir direniş örgütünün kurulması noktasında mutabık oldular. Humeyni'nin de onayı ile dokuz kişilik bir komite kuruldu ve EMEL'e bağlı Şii milisler de Hizbullah çatısı altına alınarak devrim muhafızları tarafından askeri eğitime tabi tutuldu.¹¹⁹ Böylece 2006 Lübnan savaşında İsrail'e kök söktüren, Suriye İç Savaşı'nın Suriye lehine dönmesinde büyük payı olan Hizbullah örgütü kurulmuş oldu. Örgüt Lübnan'da birçok sosyal hizmet vermesinin yanısıra Hizbullah tarafından kurulan okullarda verilen eğitim hem Lübnan'ın devlet

¹¹⁷ Erdin, s. 229-230.

¹¹⁸ Joseph Elie Alagha, Hizbullah Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine, (çev. Kadriye Göksel), Doğan Kitap, 1. bs., Aralık 2007, İstanbul, s. 30-33.

¹¹⁹ Boran, s. 243-244.

okullarından daha iyi seviyede hem de daha ucuz maliyetlidir.¹²⁰ Hizbullah, Lübnan ve Orta Doğu siyasetinde artan bir oranda etkin bir aktör haline gelmektedir. Hizbullah'ın caydırıcı gücü İsrail siyaseti için de kabul edilmesi gereken bir gerçek olarak ortaya çıkmış ve Orta Doğu'daki satranç tahtasında dengeleri önemli ölçüde etkilemektedir.¹²¹

I.4.3. Sol-Sosyalist Hareketler

Orta Doğu'da sol ve sosyalist hareketler özellikle 1960'lı yıllardan itibaren, yoğun bir milliyetçilik ve yurtseverlik okumalarıyla gelişmeye başladı. Yukarıda verdiğimiz Arap milliyetçiliği bölümünde işlenen liderler ve hareketlerin çoğu milliyetçilik yanında sol bir düşünceyi de temsil etmektedir.

Hemen birçok Orta Doğu ülkesinde irili ufaklı birçok sol ve sosyalist parti kurulmuştur. Fakat bunların çoğu derin bir ideolojik alt yapıdan yoksundur. Hepsini için sol hareket denilse bile pratikte oldukça farklı işleyişlere sahip olmuşlardır. Bu konuda en ileri parti Baas Partisi'dir. Baas Partisi Irak'ta Salah Bitar ve Mişel Eflak tarafından 1941 yılında faaliyetleri başlatılan ve 1947 yılında resmi olarak kurulan Arap Diriliş Partisi ile Ekrem Havrani'nin başkanı olduğu Arap Sosyalist Partisi'nin birleşmesi sonucu 1953 yılında kurulmuştur.¹²²

Partinin teorisyeni Mişel Eflak'ın neden Arap sosyalizminin milliyetçi okumalarla birlikte götürüldüğüne ilişkin görüşleri Arap sosyalizmini anlamamız bakımından faydalı olacaktır. Eflak'a göre soyut düşünce ve teorilere kapılmak

¹²⁰ South Front, Hizbullah: Kapasitesi ve Ortadoğu'daki rolü (3), (çev. İlyas Halitoğlu), Medya Şafak, 22.11.2017, <http://medyasafak.net/haber/2459/ozel--hizbullah--kapasitesi-ve-ortadoğu-daki-rolu-3>, (10.01.2019)

¹²¹ Medya Şafak, 2006 Temmuz ve 2016 Suriye Savaşı Arasındaki Değişim: Hizbullah Denklemi Belirliyor, (çev. Merve Soydaş Gök), 11.07.2016, <http://medyasafak.net/haber/2060/2006-temmuz-ve-2016-suriye-savasi-arasindaki-degisim--hizbullah-denkle>, (10.01.2019)

¹²² Y.M Choueiri, *Orta Doğu'da Milliyetçilik Akımları*, Y.M Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi, (344-370), İstanbul, 2017.

gerçeklikten uzaklaşmak anlamına gelir. Eflak idealist kişinin, mevcut koşulları anlayıp ona göre davranan ve koşulları değiştirmeye çalışan kişi olduğunu öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre Eflak Arap milliyetçiliğinin asıl hedefe varmak için ihtiyaç duyulan bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Eflak Batı tipi bir sosyalizmin karşı çıkmış ve onun mevcut koşulları hiçe sayan teorik yaklaşımlarını reddetmiştir. Özetle Arap sosyalizmi, sosyalizmin Orta Doğu coğrafyasının mevcut gerçekleriyle harmanlanmış halidir. Fakat Eflak'ın bu düşüncelerine itiraz edenler ve Batı kaynaklı düşünceleri alıp faydalanmak isteyenler de olmuştur.¹²³

Baas ideolojisi evvela siyasi bağımsızlığı kazanmayı asli unsur olarak görmüş ve siyasi bağımsızlık kazanılınca da iktisadi bağımsızlığın kazanılması aşamasında çareyi sosyalizmde bulmuştur. Bunlar Baas ideolojisinin iki ana unsurudur. Bu anlamda Baasçılar hem dışarıda sömürgeci güçlerle hem de içeride gerici düşüncelerle yapılacak savaşı içeren iki cepheli bir savaş vermişlerdir. Fakat sosyalizm düşüncesi milliyetçiliğe göre daha ikinci bir konumda kalmıştır.¹²⁴

Baas Partisi sosyal adaleti sağlamak, özel mülkiyetin olağanca serbestliğini sınırlamak, üretim araçlarını millileştirmek/devletleştirmek, kısmen özel sektöre izin vererek üretimi ve sermayeyi sürdürmek ve miras hakkının korunmasını amaçlamaktadır.¹²⁵

Bir diğer örnek İran'da kurulan Tudeh Partisi'dir. Tudeh 1941 yılında Genç Marsistler koalisyonu tarafından kurulmuş bir partiydi ve işçilerin çalışma ve maaş koşullarının düzeltilmesini, çiftçiler için toprak reformunu, kadınlar için daha geniş siyasal katılım ve haklar verilmesini, memurlara daha iyi ücretler gibi vaatlerde bulunuyordu. Marksist ve Sovyet yanlısı tutuma ve düşüncelere rağmen partinin üst yönetim kadrosu dindar kesimleri kendinden uzaklaştırmamak için kendilerini

¹²³ Mehmet Atay, "Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Arap Dünyası Özel Sayısı, 2000, S. 1, Cilt 6, s. 131-154.

¹²⁴ Atay, s. 133.

¹²⁵ Atay, s. 131-154.

komünist olarak tanımlamaktan kaçınılmaktaydılar. Sovyetler Birliği de Tudeh'i desteklemekteydi.¹²⁶

Orta Doğu'da sol denilince anılması kaçınılmaz olan hareketlerden biri Filistin Halk Kurtuluş Cephesidir. 1967 yılında Arap Ulusal Hareketinden ayrılarak Corc Habaş'ın liderliğinde kurulan parti geçmişteki pan-Arap ağırlıklı düşünceleri geriplana alarak Filistin'in kurtuluşu için mücadele etmek üzere kuruldu. Cezayir Ulusal Kurtuluş Savaşı, Che Guevera ve Fidel Castro'dan etkilenen örgüt 60'lı ve 70'li yıllar boyunca birçok eyleme imza atmıştır.¹²⁷ Fakat özellikle SSCB'nin yıkılmasından sonra yaşanan sol hareketlerin gerilemesi durumundan etkilendi. Hala Lübnan'da ve Orta Doğu'nun diğer birçok ülkesinde ofisleri bulunmaktadır.

¹²⁶ Cleveland, s. 321.

¹²⁷ Sarah Irving, *Filistin Kurtuluşunun Simgesi Leyla Halid*, İntifada Yayınları, (çev. Ayşe Düzkan), 1.bs., Ağustos 2014, İstanbul, s. 44-48.

II. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

II.1. Avrupa Birliği'nin Dış Politikasının Dayandığı Temeller

II.1.1. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Kavramları

Uluslararası politika dendiği zaman bunun yalnızca egemen devletlerin biribiri ile olan ilişkileri değil daha ziyade bu düzleme etki yapan tüm aktörlerin içine alındığı bir toplamı ifade etmektedir. Dış politika ise devletlerin uluslararası meselelere kendi açılarından baktığı ve kendi çıkarlarını öncelediği bir gerçeğe tekabül etmektedir.¹²⁸

Yine dış politika dendiği zaman genellikle bir ülkenin diğer ülkelere ve uluslararası kuruluşlara karşı izlediği politikalar, tavırlar, davranışlar ve eylemlerin bütünü anlaşılmaktadır. Dış politika yapım aşamasında birçok faktörün varlığından söz etmek mümkündür. Bu faktörler çoğunlukla ülkelerin dış politikalarına etki etmektedirler. Bu klasik devlet odaklı dış politika anlayışının yanında günümüzde Avrupa dış politikası ilginç bir örnek olarak durmaktadır.¹²⁹

Avrupa Birliği'nin nihai amacına baktığımızda, esasen Avrupa Birliği tek bir sesle konuşan güçlü bir Avrupa oluşturma çabası içindedir ve uluslararası arenada ağırlığı olan bir aktör konumuna gelmek istemektedir.¹³⁰

Bu yeni dış politika stratejesinin izlerini takip ettiğimizde çoğunlukla Avrupa Birliği'ni oluşturan kurucu antlaşmalara uzanıldığını görmekteyiz. Bu noktada özellikle Avrupa dış politikasının temellerinin 1957 Roma Antlaşması'yla atıldığı

¹²⁸ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Basım Yayım, 5. bs., İstanbul, 2004, s. 47-48.

¹²⁹ İ. K. Ülger, *Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi*, O. Çakmakçı (edt.), Avrupa Birliği Üzerine Notlar, Nobel Akademik Yayıncılık, (23-60), Ankara, Şubat 2005.

¹³⁰ Haydar Efe, AB'nin Gelişen "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl 2007, 9/3, s. 127-145.

söylenbilir. Avrupa Birliği'nin izlediği dış politika uygulamaları bu çerçevede yürütülmektedir.¹³¹

Avrupa Birliği'nin supranasyonal yapısı nedeniyle uzunca yıllar AB dış politikası, üçüncü ülkelerle yürütülecek ekonomik ilişkileri düzenleyen bir çerçevede olarak görülse de artan entegrasyon seviyesiyle birlikte ekonomi alanlarının dışında kalan konularda da ortak bir dış politika oluşturmaya yönelik ciddi çalışmalar yapılmış, kararlar alınmış, bu duruma uygun yürütme yetkisine haiz kurumlar oluşturulmuştur. Avrupa Birliği düşüncesi, birçok farklı eğilimi bünyesinde barındırmasına rağmen, esasen bir entegrasyon, bütünleşme ve sonuç olarak, Avrupa'nın potansiyel gücünü tek bir yumruk haline getirme projesidir. Bu amaçla, 1950'li yıllardan itibaren fiilen bu amaca dönük olarak birçok anlaşma imzalanmış, kurumlar kurulmuş ve sonuç olarak neredeyse tüm Avrupa ülkelerini içine alan bir ortak ekonomik alan, siyasal süreçleri yürütmek için oluşturulan kurumlar ve ortak bir hukuk anlayışı tesis etmek için çeşitli hukuk kurumları yetkilendirilmiştir.¹³²

Avrupa Birliği'nin kökenini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulması esasen İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımı atlatma amacına dönük bir hamledir. AKÇT ve onu vücuda getiren altı ülkenin ana gündem maddeleri ekonomi, siyaset ve güvenlikle alakalı meselelerdi. Avrupa'nın yeniden kalkınması ve uluslararası arenada söz sahibi olabilmesi için yapılması gerekenler masaya yatırılmıştı. Buna göre savaşla ekonomisi ve şehirleri harap olan Avrupa'nın kalkınması için sadece dış yardımların yetmeyeceği ve Avrupa ülkelerinin dayanışmasının gerekliliği anlaşıldı. İkinci olarak Avrupa, ekonomik çöküntünün yanında siyasal çöküntüyü de yaşamaktaydı. Savaştan önce dünyanın güç merkezi durumunda olan Avrupa bu özelliğini ABD ve SSCB'ye kaptırmış durumdaydı. Batıdan ve doğudan iki süper güç ile çevrelenen Avrupa'nın bu güçler karşısında ayakta kalabilmek ya da söz sahibi olabilmek adına siyasal açıdan birlikte hareket etmeyi sağlayacak mekanizmaları devreye sokmasının gerekliliği anlaşıldı. Güvenlik

¹³¹ Ülger, Avrupa Dış Politikası, s. 23-60.

¹³² McCormick, s. 24.

konusunda da Avrupa'nın önce kendi içinde çözmesi gereken sorunlar bulunuyordu. Her şeyden önce Avrupa içinden, bölgeyi hegemonyasına alma iddiasında olabilecek bir ülkenin çıkmaması için bir sistem tesis edilmesi gerekiyordu. Avrupa, güç dengesi sisteminde bir hegemon gücün çıkıp bütün kıtayı tehdit edebileceğini birkaç kez deneyimlemişti. Şimdi bu gibi durumların önüne geçecek bir mekanizmanın kurulması şarttı. Ayrıca Avrupalılar SSCB'ye güven duymamaktaydı ve olası bir Sovyet yayılmacılığı karşısında belli tedbirlerin alınması ihtiyacı duyuluyordu.¹³³

Avrupalılar yukarıda sıralanan durumları Avrupa'nın önünde duran ve hızla çözülmesi gereken sorunlar olarak saptamış ve bunun çözümünü daha fazla işbirliğinde bulmuştur. İlk olarak ekonomik entegrasyonla başlayan birlikte hareket etme çabalarının nihai hedefi güvenlikle ilgili sorunların çözümü olmuştur.¹³⁴

ABD ve AB ortak çıkarlar ve ortak tehditler bağlamında yakın ilişkiler kurmuş ve bu yakın ilişkiler uzunca süre devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın sonuna kadar ekonomi ve dış politika alanında birlikte hareket etme ve BM gibi uluslararası kurum ve kuruluşların etki altına alınmasında ortaya koyulan ortak tavır bu politik beraberliğin en net örnekleridir. Ne var ki SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş bitmiş ve "ortak düşman" bertaraf edilmişti. Bu olaydan itibaren belirtileri daha Soğuk Savaş'ın detant döneminde ortaya çıkan Avrupa'nın Amerika Birleşik Devletleri'nden bağımsız hareket etme eğilimi daha da güçlenmiştir.¹³⁵ Avrupa Birliği uzun evrimleşme sürecinden sonra kendi dış politika mekanizmalarını oluşturmuş ve her geçen gün daha fazla bağımsız hareket etme düşüncesi içinde dış

¹³³ K.İnat, *Avrupa Politik İşbirliğinin Doğuşu*, O. Çakmakçı (edt.), Avrupa Birliği Üzerine Notlar, Nobel Akademik Yayıncılık, (3-23), Ankara, Şubat 2005.

¹³⁴ İnat, s. 3-23.

¹³⁵ S. Kocabaş, *Avrupa Birliği ve Transatlantik İlişkiler*, U. B. Yıldız, Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler, Nobel Akademik Yayıncılık, (339-374), Ankara, 2015.

politika hamlelerini yapmaktadır. Şüphesiz, Avrupa dış politikası gelişmeye devam etmektedir.¹³⁶

Dış politikadan bahsedildiğinde aynı zamanda tüzel kişiliğe sahip yapıların irade beyanları ve fiileriyle ortaya çıkan bir uygulamalar bütününden bahsedilmektedir. Bu anlamda Avrupa Birliği'nin uluslararası tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olup olmadığı, Avrupa Birliği ismiyle uluslararası anlaşmalara taraf olma, uluslararası kuruluşlara üye olma noktasında ne durumda olduğu da ortaya konulması gereken bir husustur. Bu konuyu incelediğimizde karşımıza çıkan somut gerçek Avrupa Birliği'nin kuruluşundan Lizbon Antlaşması'na adım adım bir uluslararası tüzel kişilik konumuna geldiğidir. Avrupa Toplulukları'nı (AT) oluşturan üç kurumun da (AKÇT, AET ve EURATOM) tüzel kişiliğe sahip olduğu belirtilse de bunlardan yalnızca AKÇT'nin tüzel kişiliği kendisini kuran anlaşmada açıkça ifade edilmiştir. Bunların yanında AKÇT ve EURATOM daha çok belli sektörlere yönelik spesifik kurumlar oldukları için uluslararası tüzel kişilik bağlamında daha çok AET ön plana çıkmıştır. Füzyon anlaşması ile tüzel kişilik AT'ye ait olarak görülmüştür. AT uluslararası tüzel kişiliğe haiz bir kuruluş olarak tanımlanmıştır. AT'nin uluslararası anlaşmalara taraf olma yetkileriyle ilgili Adalet Divanı'na yapılan bir başvuru hakkında verilen karar da bu görüşü desteklemiştir. Divan AET anlaşmasının 210. maddesine¹³⁷ atıf yapmak suretiyle AT'nin tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olarak uluslararası sözleşmelere taraf olması hususunda pozitif bir görüş belirtmiştir. Uluslararası örgütlerle işbirliği kurulmasında gözlenen hususta ise AT ve Avrupa Birliği'nin günümüzdeki halini oluşturan AB Anlaşması'nda konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. AT, kurucu metinlerde net olarak belirtilmemesine rağmen bazı uluslararası kuruluşların çalışmalarına katılmıştır. Avrupa Birliği'ne gelindiğindeyse AB'nin doğrudan bir uluslararası kuruluşun üyesi olarak yer alması net olmayan bir konudur. Çünkü AB'nin kendi iç hukuku ve ilgili uluslararası

¹³⁶ E. Tezcan, *Hukuksal ve Kurumsal Yapının Gelişimi*, Tezcan E. (edt), Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları, Hayat Yayınları (19-158), İstanbul, 2013.

¹³⁷ İlgili maddede "Topluluk tüzel kişiliğe sahiptir" hükmü yer almaktadır.

kuruluşların iç hukuklarının aynı anda örtüşmesi gerekmektedir. Fakat AB bugüne kadar uluslararası kuruluşlarda en azından gözlemci statüsüyle de olsa çalışmalara katılmıştır.¹³⁸

Uluslararası temsilci kabulü ve temsilci gönderme konusunda gelindiğinde, bu hususun kurucu metinlerde net bir şekilde belirtilmediği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Fakat asli metinlerdeki bazı hükümlerin yorumlanması suretiyle temsilci gönderme ve temsilci kabul etme işlemleri yapılmıştır. Bu kapsamda birçok ülke AT ve daha sonra AB ile ilişkilerin geliştirilmesi için Brüksel’de temsilcilik açmıştır. Hem Topluluk seviyesindeyken hem de AB formatı haline gelindikten sonra birlik, üçüncü ülkelerle doğrudan doğruya diplomatik nitelikte ilişkiler geliştirmemiştir. Bu durumun istisnası Komisyon’da görülmektedir. Topluluğun dış ilişkilerini başından beri yürüten ve üçüncü ülkelere temsilci gönderme ve yabancı temsilci kabul etme konusunda başat aktör olan Komisyon, üçüncü ülkelerde ve uluslararası kuruluşlarda bürolar ve heyetler oluşturmuştur. Bu heyetlerin diplomatik bir görüntüye sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında dönem başkanlığını üstlenen Avrupa ülkesinin üçüncü ülkelerdeki diplomatik misyonları da yine Topluluk’un temsilciliği olarak kabul edilmiştir.¹³⁹

Topluluk bünyesinde tüzel kişilik konusu daha net bir durumdayken Maastricht anlaşmasında açık bir hüküm bulunmaması nedeniyle AB’nin tüzel kişiliği muğlak kalmıştır. Bu konuya açıklık getiren bir hüküm bulunmamaktadır. Bu eksik yön daha sonra yapılan düzenlemelerle giderilmeye çalışılmıştır. 1 Ekim 1999’da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile Konsey’in Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile Cezai Konularda Polis ve Adli İşbirliği alanlarında yetkileri ortaya konulmuştur. Yine bu anlaşma ile Konsey Genel Sekreteri’nin ODGP alanında Avrupa Birliği’ni temsil etmeye yetkili olduğu ifade edilmiştir. Hatta bu kapsamda 8 Nisan 2001 tarihinde

¹³⁸ Tezcan, s. 19-158.

¹³⁹ Tezcan, s. 19-158.

Yugoslavya ile birlik adına bir anlaşma yapılmıştır. Yine 2003 yılında birlik adına ABD ile suçlu iadesi ve hukuki işbirliğine yönelik bir anlaşma daha imzalanmıştır.¹⁴⁰

Bu gelişmelerin tümüne rağmen esasen Lizbon Anlaşması'na kadar tam bir tüzel kişilik sahibi olunamamıştır. Asıl tüzel kişilik ortaya çıkarıcı anlaşma 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Anlaşmasıdır. Lizbon Anlaşması ile AT Anlaşması'nın 300. Maddesine atıf yapılarak yürütülen dış ilişkiler Avrupa Birliği nezdinde yürütülmeye başlanmıştır. Bunun anlamı şudur ki uluslararası anlaşmaların Birlik sıfatıyla yapılacağı yeni bir döneme girilmiştir. Avrupa Birliği tarafından oluşturulmak istenen şey; Birliğin genel dış politikasını yürütecek tek bir dış politika birimidir. Hatta Hollanda ve Fransa'da yapılan referandumlarda hayır çıkması nedeniyle ertelenen ve yerini Lizbon Anlaşması'na bırakan Avrupa Anayasası'nda dış politikayı yürütmek için bir Avrupa Dışişleri Bakanı makamı oluşturulmuştu. Bu makam Lizbon Anlaşması'nda yetkileri Anayasa taslağında olduğu gibi aynen kabul edilerek yerini ODGP Yüksek Temsilcisi makamına bıraktı. Bu makamın oluşturulması Birliğin dış politika oluşturma aşamasında oldukça önemli bir gelişmedir ve Birliğin dış politikasını tek bir sese doğru evriltme yönünde bir dönüm noktası olabilir.¹⁴¹

II.2. Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Yolunda Atılan Adımlar

Avrupa'da ortak bir dış politika oluşturma düşüncesinin kökleri 1950'lere kadar uzanmaktadır. Bu dönemde AKÇT'nin Yüksek Otorite Başkanlığını yürüten ve Avrupa Birliği düşüncesinin en önemli fikir babalarından olan Jean Monnet'nin çabaları sayesinde ilk dış politika uygulamalarının temelleri atılmıştır. Bu dönemde ABD Dış İşleri Bakanı Dean Acheson ile ikili ilişkiler kuran Monnet, 1952 yılında AKÇT'nin ABD tarafından diplomatik olarak tanınmasını ve Başkan Truman'ın tam

¹⁴⁰ Tezcan, s. 19-158.

¹⁴¹ Tezcan, s. 19-158.

desteğiyle bir Amerikan diplomatik temsilcisinin Topluluğa akredite edilmesini sağladı. Monnet, ABD'den önce de o zamanlar Topluluğa üye olmayan Birleşik Krallık ile diplomatik ilişkiler kurulmasını sağlamıştır.¹⁴²

II.2.1. Avrupa Savunma Topluluğu (AST) Kurma Girişimin Başarısızlığa Uğraması ve Batı Avrupa Birliği (BAB)

18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 1952 yılında faaliyete girmiş ve bu kurum Avrupa'da birlik düşüncesine olan inancı daha da kuvvetlendirmiştir. 1950 yılında başlayan Kore Savaşı sonrası ABD, Almanya'nın kendi ordusunu kurmasına onay vermiştir. Bu gelişme üzerine Fransız Hükümeti tarafından ABD önerisine alternatif olarak bir plan ortaya koyulmuştur. Rene Pleven ve arkadaşları tarafından Fransız Parlamentosuna sunulan ve Jean Monnet'in fikir babası olduğu Pleven Planı'na göre Avrupa'da etkin bir savunma hattı kurmak için Avrupa Savunma Topluluğu (European Defence Community) adı verilen bir kuruluşun kurulması öngörülüyordu. Plan, her ülkenin kendi milli ordusunun yanı sıra bir Avrupa Ordusu kurulması esasına dayanmaktaydı. Fakat plan, üye ülkelerinin parlamentolarına onay için sunulduğunda, Fransız meclisi anlaşmayı Almanya'yı yeniden silahlandıracağı gerekçesiyle onaylamamıştır. Bu veto, beraberinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve İtalya Dışişleri Bakanı Alcide de Gasperi'nin AKÇT Bakanlar Konseyi'nden hazırlığının yapılmasını istediği Avrupa Siyasi Topluluğu Antlaşması'nın da ortadan kalkmasına neden olmuştur. Avrupa Siyasi Topluluğu Antlaşması ile Batı Avrupa'da bir ortak pazarın kurulması öngörülmekteydi. Fakat bu

¹⁴² *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service*, European Commission, 2004, http://www.eurosfair.pr.fr/7pc/doc/1155903483_taking_europe_50_years_broch_en.pdf, (02.12.2017)

Avrupa Savunma Topluluğu'nun kurulmasına bağlıydı. Neticede ikisi de o tarih itibariyle gerçekleşmedi.¹⁴³

20 Ekim 1954'te imzalanan ve 6 Mayıs 1955'te yürürlüğe giren Paris Anlaşması ile Batı Avrupa Birliği kuruldu. Batı Avrupa Birliği'ni oluşturan kurucu anlaşmalara göre Birliğe üye ülkelerden birinin bir saldırıyla karşı karşıya kalması durumunda diğer üye ülkeler bütün askeri ve mali imkanlarıyla saldırıya uğrayan ülkeye yardım edeceklerdir. Fakat buna rağmen BAB'ın özel bir askeri kuvveti bulunmamaktadır. BAB'ın ana işlevi üye ülkeler arasında ortak bir dış ve güvenlik politikası uyumu sağlamaktır.¹⁴⁴ Bu kuruluş günümüzde Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile amaç bakımından benzerlikler taşımaktadır.

II.2.2. Avrupa Dış Politikasının İlk Yılları

Avrupa'nın ortak bir dış politika geliştirme süreci Jean Monnet'nin çabalarıyla devam etmekteydi. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun o dönemki Amerikalı avukatlarından ve daha sonra ABD'de Kennedy ve Johnson dönemlerinin önemli isimlerinden olacak olan George Ball ile kurulan yakın temaslar sonucu ilk kez Washington'da AKÇT ile bilgi paylaşımını sağlayacak bir ofis kuruldu ve başına eski Marshall Planı'nın Avrupa'daki uygulamalarıyla görevli Leonard Tennyson getirildi.¹⁴⁵ Leonad Tennyson Amerika'da kongre ve basın ölçeğinde Avrupa'da yaşanan birleşme ve entegrasyon çalışmaları hakkında yoğun çalışmalar yaptı. 1954 yılında Fransız meclisinin Avrupa Savunma Topluluğu Anlaşması'nı reddetmesiyle karamsar bir havaya bürünen Avrupa'nın bütünleşmesi taraftarları, Tennyson'ın çalışmalarıyla yeniden moral buldu. Dahası Tennyson, ABD siyasetlerini de bu

¹⁴³ Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları, 11.bs., İstanbul, 2014, s. 12-14.

¹⁴⁴ Karluk, s. 12-14.

¹⁴⁵ *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service*, http://www.eurosfair.pr.fr/7pc/doc/1155903483_taking_europe_50_years_broch_en.pdf, (02.12.2017)

düşünceye ortak etti. Çalışmalar meyvesini verdi ve AKÇT'ye atanan ilk diplomat olan Amerikalı Walton Butterworth bu dönemde Lüksemburg'ta görevine başladı.¹⁴⁶

Leonard Tennyson'a göre o yıllarda Avrupa bütünleşmesi fikrini en fazla destekleyen kurum Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'ydı. Hatta bizzat dönemin Amerikan Başkanı Dwight D. Eisenhower ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu birleşmenin en ateşli taraftarlarıydı. Bu dönemde ABD ve Topluluk arasında birçok anlaşma imzalanmıştı ve bunda Dulles ile Monnet'nin yakın arkadaşlığının payı da bulunmaktaydı.¹⁴⁷ Daha sonra Tennyson, Avrupa Topluluğu'nun ilk diplomatik servislerinden olan Euratom'da görev yapmaya başladı. Diplomatik çalışmalarını sürdüren AKÇT bu dönemde Şili'nin başkenti Santiago'da bir irtibat ofisi ve 1956'da Londra'da tam kapasiteli bir diplomatik temsilcilik açtı.¹⁴⁸

II.2.3. 1957 Roma Antlaşmalarıyla Çerçevesi Çizilen Dış Politika

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu deneyiminin başarıyla devam etmesi Avrupa'da tek bir sektörle sınırlı kalmayacak ve daha kapsamlı bir birleşmenin kapısını aralayacak yeni arayışların doğmasına yol açtı. 1955 yılından AKÇT Yüksek Otorite Başkanlığından istifa eden Jean Monnet, Avrupa'nın entegrasyonu için çalışmalarına devam ediyordu. 13 Ekim 1955'te Paris'te, Monnet'in girişimleriyle Birleşik Avrupa Devletleri için Eylem Komitesi kuruldu. Komite, Avrupa'da daha fazla birleşme için baskı noktası oluşturmak amacıyla, Avrupalı devlet ve hükümet yetkililerinin biraraya gelmesini sağlamak, Hıristiyan Demokrat, Liberal ve Sosyalist Partilerden üyelerin buluşmasını temin etmek amacıyla birçok çalışma yürüttü.

¹⁴⁶ *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service.*

¹⁴⁷ *Interview with Leonard Tennyson*, Historical Archives of European Union, <http://archives.eui.eu/en/files/transcript/15848.pdf>, (15.10.2017)

¹⁴⁸ *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service.*

Monnet'in isteği Avrupa'da birliğin gelişimi için bölgedeki partilerden oluşan ortak bir cephe oluşturmak ve bu amaca yönelik olarak politik destek sağlamaktı.¹⁴⁹

Komitenin kurulmasından kısa bir süre sonra İtalya'nın Messina kentinde düzenlenen AKÇT yesi ülkelerin Dışışleri Bakanlarının katıldığı toplantıda Batı Avrupa'da öncelikle ekonomik entegrasyonu sağlayacak bir yapı oluşturulması kararı alındı. Belçika Dışışleri Bakanı Paul Henri Spaak'ın başkanlığını üstlendiği bir komite Spaak Raporu olarak anılan bir rapor hazırlamış ve AKÇT'ye ek olarak iki yeni Avrupa kurumunun kurulması kararlaştırılmıştı: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom). Bu kararın çıkmasında hem Benelüks lkelerinin hem de Monnet'in Birleşik Avrupa Devletleri için Eylem Komitesi'nin katkısı bulunmaktadır.¹⁵⁰

Spaak Raporu AKÇT yesi ülkeler tarafından kabul edildi ve 25 Mart 1957'de imzalanan Roma Anlaşmaları ile resmiyet kazandı. Antlaşma, 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girdi.¹⁵¹

Euratom'un kurulmasında özellikle dış etkenlerin hızlandırıcı rolü olmuştur. 1956'da Mısır'ın efsane lideri Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından İsrail ile koordineli olarak İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a müdahale etmesiyle başlayan kriz nedeniyle Avrupa'ya Ortadoğu'dan gelen petrolde büyük oranda azalma görülmüştür. Bu kriz Avrupa'da enerji açısından kendi kendine yetebilirlik tartışmalarını başlatmış, petrole bağımlılığı azaltmak için alternatif enerji kaynaklarının araştırılmasına başlanmıştır. Euratom bu araştırmaların ve alternatif girişimlerin çatı rgt olmuştur.¹⁵²

¹⁴⁹ *The Role of Action Committee for the United States of Europe*, Centre for Knowledge About Europe, https://www.cvce.eu/content/publication/2007/3/7/70207515-8598-4e7f-8166-6953532c855cc/publishable_en.pdf, (16.09.2018)

¹⁵⁰ Karluk, s. 15-17.

¹⁵¹ Karluk, s. 15-17.

¹⁵² Karluk, s. 15-17.

Roma Anlaşması'na göre üye devletler Avrupa Ekonomik Topluluğu adında üçüncü ülkelerle yapılacak anlaşmalarda müzakere yetkisini Topluluk'un kurumlarından olan, atanmış yöneticilerden oluşan Komisyon'a devretmekteydi. Yine Komisyon karar almadan önce Parlamenter Meclis'e danışmakla yükümlü oluyordu. Komisyon tarafından üçüncü taraflarla imzalanan anlaşmalar tüm üye devletler için bağlayıcı durumdaydı. Yine aynı anlaşmaya göre tüm üye ülkeler üçüncü ülkelerle kurulacak ekonomik ilişkilerde ortak bir politika uygulamak için ekonomilerini birbiriyle uyumlu hale getirecektir.¹⁵³ Komisyon'un Topluluk'un dış politikasında başat aktör haline gelmesini sağlayan maddeler yukarıdaki maddelerdir.

Bunların yanı sıra Komisyon bünyesinde toplanan fonlar kara yolu, demir yolu, kanalizasyon, boru hatları gibi alt yapı projelerinde kullanılmak istenmekteydi. Fakat Avrupa çapında bu işlerde çalışacak insan kaynağı eksikliği hissedilmekteydi. Bu insan kaynağı eksikliğini gidermek için çoğunluğu Afrika ülkelerinde bulunan ve mühendislik danışmanlık hizmeti veren Avrupalı firmalarla anlaşıldı ve bu ülkelere iş gücü tedarik edilmeye başlandı. Bu tedarik işlemi için daha kapsamlı bir temsilcilik sistemine ihtiyaç duyuldu ve insan gücü transfer edilen ülkelere Avrupa adına temsilcilikler açıldı. Zamanla Afrika ülkelerinin birer birer bağımsızlığını elde etmesiyle bu temsilcilikler karşılıklı hale geldi ve Brüksel'de birçok yeni bağımsız olmuş Afrika ülkelerinin temsilcilikleri açıldı. 1963 yılına kadar Brüksel'de 18 Afrika ülkesinin temsilciliği akredite edilmiş hale geldi. Bu dönemde kurulan temsilcilikler tam bir diplomatik misyon görünümünden uzak yapıları. Misyonlarda görev yapan personeller de diplomatlar ile aynı statüye sahip değillerdi. 1965 yılından itibaren bu temsilcilerin sayısı karşılıklı olarak 21'e çıktı. Temsilciliklerin asıl görevi 1957 Roma Anlaşması ile kurulan ve 1959'de yürürlüğe giren Avrupa Kalkınma Fonu'ndaki kaynakların buldukları ülkelere insani

¹⁵³ *The Treaty of Rome, 25 March 1957*,
http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf (28.10.2017)

yardımlar amacıyla kullanılmasına aracılık etmekte. 1964 yılında imzalanan Yaounde Anlaşması ile Afrika ülkelerine yapılacak yardımlar resmi hale getirildi.¹⁵⁴

Daha sonraki süreçte 1970'lerin başında Avrupa adına açılan temsilciliklerin sayısında artış olmuştur. Dünyanın çeşitli yerlerindeki 30 temsilcilikte görev yapan misyon temsilcileri Avrupa Topluluğu adına ilişkilerin geliştirilmesi ve bilgi akışının sağlanması adına çalışmaktaydı. Bu yapılar, Avrupa dış politikasının çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu yapılar tamamen bir diplomatik misyon mahiyetinde değildi ve Avrupa topluluğunu oluşturan ülkelerin asıl misyonlarıyla karşılaştırıldığında çok az resmi ve diplomatik yetkiye sahipti. Fakat ortak bir Avrupa temsilciliği fikrinin temellerini oluşturması bakımından oldukça önemli bir işlevi yerine getiriyorlardı.¹⁵⁵

II.2.3.1. Fouchet Planları

Avrupa'da daha fazla entegrasyon ve ekonomik alanda işbirliğini artırma çalışmaları devam ederken, oldukça radikal ve keskin bir hamle Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle'den gelmişti. NATO'nun reforme edilmesi yönündeki önerileri Amerikalılar ve İngilizler tarafından kabul edilmeyen de Gaulle, yüzünü Avrupa'nın birleştirilmesine dönmüştü. Eylül 1960'ta Alman Şansölyesi Adenauer ile görüşen de Gaulle'nin amacı Avrupa'da tek devletli bir yapıyı tesis etmekte. Altı üye devletin Bakanları ya da Hükümet/Devlet Başkanlarının periyodik olarak biraraya gelerek siyasal, ekonomik, askeri meseleleri görüşmesi önerisi de Gaulle'nin önerilerinden biriydi. Ayrıca, üye ülkelerin parlamenterlerinden oluşacak bir danışma meclisi kurulmasını öneriyordu. İşin aslına bakılırsa de Gaulle'nin isteği ortak

¹⁵⁴ *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service*, http://www.eurosfaire.prd.fr/7pc/doc/1155903483_taking_europe_50_years_broch_en.pdf, (02.12.2017)

¹⁵⁵ *Taking Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service*, http://www.eurosfaire.prd.fr/7pc/doc/1155903483_taking_europe_50_years_broch_en.pdf, (02.12.2017)

vatandaşlığa dayalı bir Fransız-Alman konfederasyonuydu. Böyle bir girişimin Avrupa'daki diğer ülkelerin de desteğini alacağına inanıyordu.¹⁵⁶

10-11 Şubat 1961'de Paris'te düzenlenen zirvede üye altı ülke de ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabık oldu. Toplantıda altı üye ülkenin temsilcilerinden oluşacak bir çalışma grubu kurulması kararı alındı. Bu çalışma grubu, üye ülkeler arasında diplomatik ve politik olarak nasıl daha fazla işbirliği yapılabileceğine ilişkin çalışmalar yapacaktı. Çalışma grubunun başkanlığına eski Fransız diplomat ve de Gaulle yanlısı olan Christian Fouchet getirildi. 18 Temmuz 1961'de Bonn yakınlarındaki Bad Godesberg'te yapılan ilk görüşmede altı ülkenin temsilcisi de kapsamını açıklamaksızın, Avrupa'nın politik birliğinden yana olduklarını ifade ettiler.¹⁵⁷

Ekim 1961'de Christian Fouchet, Fouchet 1 Planı olarak bilinen ilk taslağı çalışma grubuna sundu. Plan hükümetlerarası ortaklık ve üye ülkelerin ve onların halklarının ulusal kimliklerine saygı üzerine bina edilmiş sarsılmaz bir Avrupa devleti öneriyordu. Önerinin can alıcı noktası, Topluluk anlaşmalarının aksine, dış politika, savunma, bilim, kültür ve insan haklarının savunulması noktasında da ortaklık öneriyordu. Kurumsal anlamda ise üye ülkelerin Hükümet ve Devlet Başkanlarından oluşacak bir Konsey kurulmasını, bu Konseyin üç ay bir görüşmeler yapmasını ve kararların üye ülkelerin oybirliği ile alınmasını önermekteydi. Üye ülkelerin diplomatlarından oluşacak bir Komisyonun kurulması ve bu Komisyonun Konseye yardımcı işlevde olması da öneriler arasındaydı. Fakat tasarı, oluşacak yapının Fransız etkinliğine gireceği endişesiyle diğer ülkeler tarafından reddedildi. Fransız etkinliğinin yanı sıra üye ülkeler Toplulukların uluslararası ve bağımsız yapısını bozacak ve kurumların hükümetlerarası yapısına zarar verecek herhangi bir güçlendirmeye karşı olduklarını açıkladılar. Hollanda'nın muhalefeti ayrıca ilginç bir

¹⁵⁶ *The Fouchet Plan*, Centre for Knowledge About Europe, https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/c7c2b3f9-cf51-4a8e-874a-d6c3eda5125a/publishable_en.pdf, (01.01.2018)

¹⁵⁷ *The Fouchet Plan*.

hususdur. Hollanda daha fazla ekonomik entegrasyonun İngiltere ile süren üyelik sürecini sekteye uğratacağını ve ABD ile NATO'nun geleceği hakkındaki görüşmelere de zarar vereceğini açıkladı. Bu muhalefet karşısında de Gaulle bulunduğu konumu daha da sertleştirdi. Fouchet 2 Planı olarak bilinen plan bu dönemde sunuldu. Plana göre daha önce Avrupa Toplulukları'nın imtiyazında bulunan ekonomik güçlerin Birlik yapısına aktarılması önerildi. Ekonomi ile ilgili işlerin yeni kurulacak hükümetlerarası organın yetkisinde olacağı ifade edildi. Ayrıca, bu ikinci planda NATO'ya hiç atıf yapılmadı.¹⁵⁸ Fakat bu plan da diğer Topluluk üyelerince reddedilince politik birlik meselesinin çok zorlu bir süreç olduğu ve politik birlik için acele edilmemesi gerektiği, daha alınması gereken çok fazla yol olduğu anlaşıldı. Bunun yerine üye ülkeler arası diyalogun geliştirilmesi yönünde görüş belirdi.

Fouchet Planı'nın yerine dış politika ve savunma konularında Almanya ve Fransa arasında ikili görüşme mekanizması oluşturan Elysee Anlaşması imzalanmıştır. 22 Ocak 1963 tarihinde imzalanan anlaşmaya göre Alman ve Fransız yetkililer yılda iki kez dış politika ve savunma konuları üzerinde görüşmeler yapacaktır. Fouchet Planı'nın aksine ortak bir karar mekanizması önermeyen anlaşma ikili istişare mekanizması getirmiştir.¹⁵⁹

II.2.4. Brüksel Anlaşması: Avrupa Kurumları Tek Çatı Altında

1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren Brüksel Anlaşması (Merger Treaty/Füzyon Anlaşması) ile daha önce oluşturulan AKÇT, AET ve Euratom tek bir çatı altında toplandı. Ayrıca tek bir Avrupa Komisyonu ve Konsey organları oluşturuldu.¹⁶⁰ Anlaşmayı incelediğimiz zaman dış politika alanıyla ilgili özel bir bölümün var olduğunu ve Avrupa dış politikasının oluşturulma sürecinin ivme

¹⁵⁸ *The Fouchet Plan.*

¹⁵⁹ Ercüment Tezcan, “Maastricht ve Amsterdam Anlaşmaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Batı Avrupa İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 1, Sayı 54, 1999, s.143-158.

¹⁶⁰ Karluk, s. 19.

kazandığını görmekteyiz. Anlaşmanın 101. Maddesine göre Komisyon'un Avrupa Topluluğu adına, üçüncü taraflarla müzakere etme, anlaşmaya varma yetkisine haiz olduğu belirtilmiştir. Komisyon bu yetkisini Konsey'den aldığı direktifler doğrultusunda yapacaktır. Ayrıca anlaşmaların kabulü için Konsey'de nitelikli çoğunluk aranacaktır. Yine bir üye ülke üçüncü bir ülkeyle yapılmasını istediği bir anlaşma var ise ilgili anlaşmanın taslağını Komisyona sunmak ve tüm üye ülkelerin onayını almak zorundadır.¹⁶¹ Bu anlaşma maddesi açıkça üye ülkelerin dış ilişkilerinde bir kısım yetkilerini bir üst organa devrettiklerinin ifadesidir. Dış politika konusunda birlik oluşturmanın, Avrupa için en zor meselelerden biri olduğu düşünülürse bu adım ortak dış politikaya giderken atılmış küçük bir adım olsa da sembolik açıdan önemlidir.

II.2.5. 1969 Lahey Zirvesi ve Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)

1969 yılında istifa eden General de Gaulle'nin yerine gelen Fransız Cumhurbaşkanı George Pompidou'nun çağrısı üzerine Lahey'de bir Avrupa zirvesi düzenlenmesi kararlaştırıldı. Pompidou, Topluluğun büyümesi ve diğer meselelerin görüşülmesi için bu çağrıyı yaptığını beyan etmekteydi ve kendisi, de Gaulle'nin aksine Birleşik Krallık'ın Topluluk dışı tutulması ön şartını öne sürmeyen bir siyasetçiydi. 1-2 Aralık 1969 tarihlerinde Hollanda'nın Lahey kentinde gerçekleştirilen zirvede Avrupa Topluluğu'nun genişletilmesi ve ilişkilerin derinleştirilmesi prensibi kabul edilirken, aynı zamanda Birleşik Krallık, Danimarka, Norveç ve İrlanda ile üyelik müzakerelerine başlanması kararı alındı. Bunların dışında yaşanan çok önemli ve belki de gölgede kalan bir karar daha alındı. Zirveye

¹⁶¹ *Treaties Establishing the European Communities, Treaties Amending These Treaties Single European Act Resolutions- Declarations, 1987,* https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaties_establishing_the_european_communities_single_european_act_en.pdf, (05.11.2017)

katılan ülkelerin Dışışleri Bakanları, Topluluğun siyasal birleşme sürecinin nasıl gerçekleştirilebileceği üzerine bir taslak rapor hazırladılar.¹⁶²

Zirvenin ikinci günü yapılan çalışmalara Avrupa Topluluğu Komisyonu da davet edilmişti. Toplantıda hali hazırda epey yol alınan Ortak Pazar uygulamasının kararlı bir şekilde devam ettirilmesi yönündeki eğilimler güç kazandı. Avrupa'nın topluluk dışında kalan diğer ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirilmesinin Avrupa geleneklerinin dünyaya açılması konusunda faydalı olabileceği gerekçesiyle yeniden vurgulandı. Avrupa dış politikası açısından alınan en önemli nokta ise yukarıda da belirtildiği üzere Topluluk ülkelerinin Dışışleri Bakanlarının bir araya gelerek ortak bir Avrupa siyaseti ve Topluluk'un siyasal birleşim sürecine katkı sağlayacak politikalar belirlenmesi amacıyla dönük olarak toplantılar yapmasının kararlaştırılması oldu.¹⁶³

Bu toplantıda alınan Dışışleri Bakanları'nın siyasal birleşme sürecine katkıda bulunmak üzere bir rapor hazırlamaları kararına istinaden hazırlanan raporda altı üye ülkenin Dışışleri Bakanları daha fazla entegasyon ve siyasal birlik için nelerin yapılabileceği hakkında fikir alışverişi yaptılar. 27 Ekim 1970 tarihinde Lüksemburg'ta düzenlenen toplantıda hazırlanan ve Davignon Raporu olarak bilinen raporda Avrupa ülkelerinin farklı ulusal karakterlere sahip, fakat aynı zamanda büyük ortak çıkarları olan ülkeler olduğu vurgulandı. Avrupa Topluluğu'nun yarının dünyasında önemli bir role sahip olacağı, uluslararası tansiyonun düşürülmesi ve insanlar arasındaki uzlaşmanın sağlanması için katkılar yapabileceği ve özellikle Avrupa kıtasında yaşayan insanların arasındaki husumetin kaldırılması için çalışabileceği vurgulandı. Raporda, Avrupa'dan bahsedilirken "Birleşik Avrupa" hitabının kullanılması ayrıca önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır. Birleşik

¹⁶² *The Hague Summit*, 1-2 Aralık 1969, Center for Knowledge About European Union, https://www.cvce.eu/obj/the_hague_summit-en-a7a02cc3-3bf9-4023-8f80-37e53a709b19.html, (16.09.2018)

¹⁶³ *Final communiqué of the Hague Summit (2 December 1969)*, Center for Knowledge About European Union, http://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html, (16.09.2018)

Avrupa'nın üzerine düşen sorumlulukların farkında olduğu, ekonomik kalkınma, endüstriyel güç ve yaşam standartları noktasında gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak adım atmaya istekli olduğu ve dürüstlük temelinde ilişkiler geliştirme isteğinin altı çizilmiştir. Birleşik Avrupa'nın insanlığın ortak mirası olan özgürlük ve insan haklarına saygılı olduğu ve serbest seçimlerle oluşmuş parlamentoları olan demokratik ülkeleri biraraya getirme amacının bulunduğu ortaya konulmuştur.¹⁶⁴

Toplantıya katılan Dışişleri Bakanları üç hususun altına önemli çizdiler. Bunlardan ilki Topluluk'un gelişmesi ve ilerleyebilmesi için politik birliğe gidilmesinin bir zorunluluk olduğu ve buna yönelik gerekli somut adımların atılması gerektiği idi. İkinci olarak ortak politikalar uygulamanın önemi ve Avrupa'nın tek bir sesle konuşabilmesi için üye ülkelerin özellikle politik alanda eşgüdümlü hareket etmelerinin gerekliliği dış politika açısından önemli bir vurgu olmuştur. Üçüncü olarak ise dünyada üstlenilmesi zorunlu görevler için Avrupa'nın kendini hazırlaması gerektiği vurgulanmıştır. Raporda Topluluk bünyesinde yaşanan son gelişmeler ışığında, üye ülkeler arasında politik işbirliği ve dış politik uyumun sağlanması yönünde bir fikir birliğine gereksinim olduğu ortaya koyulmuştur. Politik birlik yolunda başarıya ulaşmak için dış politika alanında tam bir uyumun sağlanması Dışişleri Bakanları'nın önemle üzerinde durduğu yegane konu olmuştur. Bunun başarılması için atılması gereken ilk adımların görüş ve eylem birliğinde bir ortaklık zemininin tesis edilmesi olduğu belirtilmiştir. Toplantıda ayrıca üye ülkelerin Dışişleri Bakanları'nın en az altı ayda bir toplanması ve ayrıca acilen görüşülmesi gereken önemli konular veya kriz durumlarında hükümet başkanlarının toplantıya çağırılması karara bağlanmıştır. Raporda bir Politik Komitenin kurulması önerilmiştir. Bu Komite üye ülkelerin temsilcilerinden oluşacak ve hükümet başkanlarının katılacağı toplantıların altyapı çalışmalarını hazırlamak üzere yılda

¹⁶⁴ Davignon *Report*, 1970, Center for Knowledge About European Union, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf (16.09.2018)

dört kez toplanacaktır.¹⁶⁵ Bu rapor Avrupa Siyasi İşbirliği'nin (ASİ) temel metni olarak görülmektedir.

Alman Dışişleri Bakanı Walter Scheel'in başkanlığında, 19 Kasım 1970'te, Münih'te yapılan ilk Dışişleri Bakanları toplantısının ardından yapılan basın açıklamasında Scheel, toplantıda birçok meselenin görüşüldüğünü, Orta Doğu'daki son durumla ilgili görüş alışverişinde bulunulduğunu ve birtakım yönetsel kararların alındığını açıkladı. Yine Scheel, altı üye ülkenin dış politikalarında fikir birliği oluşturmak, dış politikalarını uyumlu hale getirmek ve politik işbirliklerini artırmak amacıyla bir istişare mekanizmasının kurulduğunu açıkladı. Davignon Raporu'nda önerilen Politik Komite'nin kurulduğu ve bu komitenin yılda en az dört kez toplanarak istişareler yapacağı kamuoyuna duyuruldu. Doğu-Batı ilişkilerinin seyri ve düzenlenmesi planlanan Avrupa güvenlik konferansı hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu açıklandı. Toplantının son oturumuna katılan Avrupa Komisyonu başkanı Franco Maria Malfatti özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkiler konusunda Komisyon'un fikirlerini ortaya koydu. Malfatti, son durumu göze alarak Komisyon'un daha aktif bir çalışma içinde olması, daha kapsamlı eylemler ve üye ülkeler arasında tam bir ticari uyumun sağlanması yönünde telkinlerde bulundu.¹⁶⁶

Konferansın ertesi günü Strazburg'taki Avrupa Parlamentosu Siyasi İşler Komitesi'nin düzenlediği toplantıya, Münih Konferansı başkanı Walter Scheel, İtalya temsilci ve İtalya Dışişleri Müsteşarı Mario Pedini ve Avrupa Komisyonu başkanı Franco Maria Malfatti katıldılar. Münih Konferansı'nda alınan kararlara ilişkin sonuç bildirgesinin sunulduğu toplantı gizli tutulmuştur. Alınan kararlar kamuoyuyla paylaşılmamıştır, fakat Walter Scheel'in daha sonra yaptığı bir basın açıklamasında toplantıda ağırlıklı olarak bir Avrupa güvenlik konferansının toplanmasına ilişkin görüşmeler yapıldığı anlaşılmıştır. Hem Münih toplantısında

¹⁶⁵ Davignon Report.

¹⁶⁶ *Foreign Ministers Conference on Political Union (First Meeting)*, Münih, 19 Kasım 1970, <http://aei.pitt.edu/4548/1/4548.pdf>, (16.12.2017)

alınan kararlar hem de Siyasi İşler Komitesi ile yapılan görüşmeler hakkında bilgiler üyelik süreci devam eden dört ülkeye (İngiltere, Danimarka, İrlanda ve Norveç) verilmiştir. Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılacak ikinci görüşmenin 1971 yılının Mayıs ayında yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷

13-14 Mayıs 1971'te Paris'te yapılan ikinci Dışişleri Bakanları toplantısında konumuzla doğrudan bağlantılı olan Orta Doğu'daki gelişmeler ele alındı. Fransa Dışişleri Bakanı Maurice Schumann'ın başkanlığında yürütülen toplantının 14 Mayıs'ta düzenlenen ikinci oturumuna Avrupa Komisyonu başkanı Franco Maria Malfatti de katıldı. Orta Doğu'da kalıcı bir barışın sağlanmasının, bu bölge ile yakın ve uzun dönemli ilişkileri olan Avrupa ülkeleri için büyük önem taşıdığı, bölgede barışın sağlanması ve çatışmaların durması için Avrupa'nın her türlü çabayı göstermeye hazır olduğu açıklanmıştır. İleride ayrıntılarıyla üzerinde durulacak olan Arap-İsrail savaşları ve Filistin meselesi ile ilgili Birleşmiş Milletler'in 1967 yılında aldığı 242 sayılı kararında belirtilen çözüm önerilerinin Avrupa tarafından paylaşıldığı ilan edildi.¹⁶⁸

Toplantının 14 Mayıs'ta düzenlenen ikinci oturumunun ana gündem maddesi Avrupa güvenlik konferansının toplanmasıydı. Maurice Schumann, 14 Mayıs'ta yaptığı basın açıklamasında toplantının siyasi işbirliği hususunda güzel bir başlangıç olduğunu ve aralarında bulunan görüş ayrılıklarına rağmen ülkelerin ayrışmadan uzak olduğunu vurguladı. Schumann toplantıda tüm ülkelerin açık bir şekilde görüş alışverişinde bulunduğunu açıkladı. Ana konularda tüm üye ülkelerin hemfikir olduklarını ortaya koydu.¹⁶⁹

Sonraki yıllarda birçok Dışişleri Bakanları ve Hükümet/Devlet Başkanları zirvesi gerçekleştirilmiştir ve mevcut krizler, savaşlar ve siyasal olaylar hakkında

¹⁶⁷ *Foreign Ministers Conference on Political Union (First Meeting)*.

¹⁶⁸ *Second Foreign Ministers Conference on Political Cooperation*, Paris, 13-14 Mayıs 1971, http://aei.pitt.edu/4547/1/epc_ministers_2nd_meet.pdf, (16.12.2017)

¹⁶⁹ *Second Foreign Ministers Conference on Political Cooperation*.

Avrupa Topluluğu adına açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara ilerleyen bölümlerde, somut olaylara değindiğimiz zaman yer verilecektir.

II.2.6. 1974'te Avrupa Konseyi'nin (Zirve) Kurulması ve 1986 Tek Avrupa Senedi

Aralık 1973'te Danimarka'nın başkenti Kopenhag'ta düzenlenen Devlet/Hükümet Başkanları zirvesinde, ihtiyaç duyulduğunda zirveler düzenlenmesi yönünde karar alındı. Bu karara istinaden yapılan ilk Devlet Başkanları zirvesi Aralık 1974'te Paris'te düzenlendi. Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing'in insiyatifiyle düzenlenen toplantıda Avrupa Konseyi adıyla bir konsey kuruldu.¹⁷⁰ Ülkeler arasında resmi olmayan bir tartışma mecrası ya da forum olarak kurulması kararlaştırılan bu yapı Avrupa Tek Senedi ile resmi hale geldi. Maastricht sonrası AB Konseyi adını alan yapı Avrupa Topluluğu'nun genel politikasını ve doğal olarak dış politika yapım sürecini belirleyen önemli bir kurum olmuştur.¹⁷¹

Avrupa Konseyi, Topluluk içindeki ülkelerin birbiri ile yakınlaşmasını ve ortak politikalar geliştirmesini sağlayan önemli mekanizmalardan biri olmuştur. Konsey bünyesinde oldukça önemli kararlar alınmış ve hayata geçirilmiştir. Bunlara en güzel örneklerden biri 1978'de kurulan Avrupa Finans Sistemi'dir. Bu sistem, Konsey bünyesinde yürütülen çalışmalar ve fikir alışverişleri neticesinde hayata geçme imkanı bulmuştur. Konsey toplantılarında uluslararası krizler hakkında Avrupa Toplulukları adına önemli açıklamalar yapılmış ve bazı köşe taşı olan yapısal değişimlerin kararları bu toplantılarda alınmıştır. Bu durum Avrupa'nın ortak dış politika geliştirmesine büyük katkılar yapmıştır.¹⁷² Tek Avrupa Senedi'nin meydana getirdiği önemli sonuçlardan biri Avrupa Konseyi'nin resmi statüye kavuşturulmuş

¹⁷⁰ *History, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi*, <http://www.consilium.europa.eu/en/history/?filters=2031>, (16.09.2018)

¹⁷¹ M. Hakan Keskin, *Doğru Sanılan Yanlışlarla Avrupa Birliği*, Nobel Akademik Yayıncılık 2. bs., Ankara, 2010, s. 61-62.

¹⁷² McCormick, s.143.

olmasıdır. İlgili bölümlerde uluslararası krizlere yönelik Konsey tarafından yapılan açıklamalara atıf yapılacaktır.

1 Temmuz 1987 günü yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak anılan Topluluk, artık Avrupa Topluluğu (AT) resmi adını almıştır. Avrupa Tek Senedi, Avrupa dış politikası açısından oldukça önemli bir hamledir. Anlaşmanın giriş bölümünde dahi imzacı devletlerin dış politika alanında uyum içinde olacağına dair kararlı ifadeler yer almaktadır. Avrupa'nın gittikçe daha fazla tek bir ses halinde konuştuğunun altı çizilen anlaşmada Avrupa'nın ortak çıkarlarını korumak için dayanışma ve istikrarla hareket edileceği ifade edilmiştir. Temelleri 1970 Davignon Raporu ile atılan Avrupa Siyasi İşbirliği mekanizmasına uyumlu olarak Avrupa Topluluğu'nun Avrupa'nın birliğine katkıda bulunacağı ifade edilmiştir.¹⁷³

Anlaşmanın üçüncü bölümü özel olarak Avrupa Siyasi İşbirliği'ne ve Avrupa dış politikasına ayrılmıştır. Buna göre tüm Avrupa Topluluğu üyesi ülkeler Topluluk'un ortak dış politika oluşturmasına ve bu politikayı uygulamasına katkıda bulunacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Tüm üye ülkelerin dış politika meselelerinde özellikle ortak çıkarların söz konusu olduğu dış politika meselelerinde birbirine danışacağı ve birbirlerini güncel durumlardan haberdar edeceğinin ifade edildiği anlaşmada, üye ülkelerin politikalarının uyumlulaştırılması sürecinde her üye ülkenin diğer ülkelerin görüşlerini dikkate alacağı ve dış politikada arzu edilen uyumun yakalanması için gereken önemi göstereceğinin altı çizilmiştir.¹⁷⁴

Dış politika alanında ortaklığı artırmak için tüm üye ülkelerin aşamalı olarak bu genel ilkelere ve amaçlara uyacağını garanti etmesinin gerektiği eklenmiştir. Dış politika konusunda üye ülkelerin ortak politikalarının belirlenmesinin birlik adına bir çıkış noktası olacağı belirtilmiştir. Tüm üye ülkelerin birliğin uluslararası alandaki

¹⁷³ *Single European Act, Title 3*, EU Official Journal, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF, (16.09.2018)

¹⁷⁴ *Single European Act, Title 3*.

etkinliğine zarar verecek herhangi bir hareketten kaçınacağı ifade edilmiştir. Avrupa Siyasal İşbirliği kapsamında üye ülkelerin Dışişleri Bakanları ile Komisyon'dan bir üyenin yılda en 4 kez biraraya gelip dış politika meselelerine ilişkin görüşmeler yapacağı, dış politika meselelerine ilişkin fikir alışverişlerinde bulunacağı ortaya konulmuştur. Siyasi işbirliğinin ilerletilmesi meselesi ile her konunun Komisyon'un çalışma alanı içinde olduğu ifade edilmiştir. Ortak politikalar izlemek ve ortak görüşlerin hızlıca benimsenmesi için tüm üye ülkelerin konsensüsü bozacak ve ortak hareket etmeyi engelleyecek hareketlerden kaçınması gerektiğinin altı çizilmiştir.¹⁷⁵

Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Siyasal İşbirliği ile doğrudan ilgili olduğu ve Avrupa Konseyi'nin parlamentoyu politik işbirliği meselelerine ilişkin olarak bilgilendireceği ve parlamentonun bu meseleler hakkında beyan edeceği fikirlerin dikkate alınacağı belirtilmiştir. Avrupa Siyasal İşbirliği kapsamında uzlaşılan kararlar ile Avrupa Topluluğu'nun dış politikasının birbiri ile tutarlı olması gerektiği vurgulanmıştır. Üye ülkelerin, Avrupa güvenliği üzerindeki soru işaretlerine ilişkin daha fazla işbirliği yapmanın dış politika meselesinde tek bir Avrupalı kimliği oluşturmaya en büyük katkıyı sağlayacağını düşündükleri ifade edilmiştir. Ayrıca üye ülkelerin güvenlik meselesinin mali ve politik yönlerine ilişkin, kendi pozisyonlarını daha yakından koordine etmeye hazır olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁶

Anlaşmaya konulan bir diğer madde de oldukça ilginçtir. Güvenlik başlığı altında yapılacakların üye ülkelerin NATO ya da Batı Avrupa Birliği içindeki konumlarına zarar vermeyeceği ayrıca ifade edilmiştir. Uluslararası Kurumlar ya da Uluslararası Konferanslara katılan üye devletlerin bu anlaşmada sayılan hükümleri benimsemeye çalışması gerektiği belirtilmiştir. Anlaşmada “Tüm üye devletlerin katılmadığı, fakat bazı üye devletlerin katıldığı uluslararası kurumlar ve uluslararası

¹⁷⁵ *Single European Act, Title 3.*

¹⁷⁶ *Single European Act, Title 3.*

konferanslarda katılımcı üyeler Avrupa Siyasi İşbirliği'ni dikkate alarak hareket edeceklerdir.” hükmü yer almaktadır.¹⁷⁷

Anlaşmada üye ülkelerin gerekli olduğunu düşündükleri taktirde üçüncü ülkelerle politik diyalog kurabilecekleri ifade edilmiştir. Bu maddeye bakıldığı zaman üye ülkelerin dış politikalarının asli olarak devam ettirildiği açıktır. Fakat devamlı, hem üye ülkelerin hem de Komisyon'un üçüncü ülkelerde bulunan temsilciliklerinin karşılıklı yardım ve bilgi paylaşımı içinde birbirleriyle politik işbirliğini yoğunlaştıracağı ifade edilmiştir.¹⁷⁸ Bu maddeyi yorumlayacak olursak ulusal diplomatik temsilciliklerle, Topluluk'un üçüncü ülkelerdeki temsilciliklerinin ortak hareket etme potansiyellerinin artırılmasının hedeflendiği görülmektedir.

Anlaşmada ayrıca, “*Avrupa Siyasi İşbirliği'ni koordine edecek kişi Avrupa Toplulukları Konseyi'nin dönem başkanı olacaktır.*” denilmektedir. Başkanlığın görevi Avrupa Siyasal İşbirliği esaslarına göre girişimler başlatmak, ilişkileri koordine etmek ve üye ülkelerin üçüncü ülkelerle kuracağı ilişkilerde onları temsil etmektir. Anlaşmada bazı teknik detaylara da yer verilmiştir. Buna göre Brüksel'de bir sekreterliğin Avrupa Siyasal İşbirliği çerçevesinde yapılacak hazırlıklarda ve Avrupa Siyasal İşbirliği'nin uygulanmasında yardımcı işlev göreceği ifade edilmiştir. Ayrıca “*diplomatlara tanınan dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklar bakımından üye ülkelerin diplomatik misyonları ile Avrupa Siyasi İşbirliği Sekreterliği aynı statüye sahip olacaktır.*” denilmektedir.¹⁷⁹

Genel olarak baktığımızda Avrupa Tek Senedi için dış politika açısından 1970'li yılların başından itibaren gittikçe yüksek sesle dile getirilen tek bir Avrupa Dış Politikası uygulanması yönünde yapılan çalışma ve hazırlıkların bir anlamda ifadesini bulduğu bir anlaşma denilebilir. Fiili olarak yürütülen birçok uygulama ilk

¹⁷⁷ *Single European Act, Title 3.*

¹⁷⁸ *Single European Act, Title 3.*

¹⁷⁹ *Single European Act, Title 3.*

kez bu anlaşma ile resmi hale gelmiştir. Avrupa Konseyi (sonradan Avrupa Birliği Konseyi) ve Avrupa Siyasal İşbirliği bunlardan en önemlileridir.

II.2.7. Maastricht Anlaşması ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP)

14-15 Aralık 1990'da İtalya'nın başkenti Roma'da yapılan Roma Zirvesi'nde Maastricht Zirvesi ve Maastricht Anlaşması olarak bilinen Avrupa Birliği Anlaşması'nın (ABA) çalışmaları yapılmıştır. Zirvede Avrupa Birliği'ne gidecek sürecin ivme kazanması yönünde niyet beyanları ifade edilmiştir. Zirve kapsamında biri "Ekonomik ve Parasal Birlik" ve diğeri "Siyasal Birlik" üzerine yoğunlaşılacak iki Hükümetlerarası Konferans düzenlenmiştir.¹⁸⁰ Roma'da yapılan zirveye dış politika açısından bakıldığında, Avrupa Parlamentosu Başkanı Baron Crespo'nun yaptığı basın açıklamasından, zirvede Topluluk yapısından Avrupa'da istikrarın odak noktası olacak bir Birliğe doğru gidilmesinde kararlı adımların atılmaya devam edilmesi fikrinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı açıklamada hükümetler tarafından diğer konulara yönelik önyargılara takılmaksızın, Konferansın demokratik meşruiyet, ortak dış ve güvenlik politikası, Avrupa vatandaşlığı ve Topluluk'un faaliyetlerinin genişletilmesi ve güçlendirilmesi konularına özel ilgi göstermesinin gerekliliği ifade edilmiştir.

Konferansın sonunda Avrupa Konseyi tarafından yapılan açıklamada, Konsey'in dış ve güvenlik politikasıyla ilgili alanlarda varılan uzlaşmanın Avrupa Konseyi tarafından memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir. Avrupa'nın ortak dış ve güvenlik politikasının barış ve uluslararası istikrarı, tüm ülkelerle dostça ilişkiler kurmayı, demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukunun üstünlüğünü desteklemeyi ve tüm ülkelerin ekonomik kalkınmalarını teşvik etmeyi hedeflemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Konsey'in daha sonra Birliğin amaçları, politikalarının kapsamı ve politikaların kurumsal bir yapı içinde etkili olarak yürütülmesi ve

¹⁸⁰ Karluk, s.159.

desteklenmesinin anlamı üzerine özel bir açıklama yapacağı duyuruldu. Bu kurumsal yapının tek bir karar alma merkezi ve detaylı yasal düzenlemelerle Avrupa'nın uluslararası arenada tek bir sesle konuşmasına yardımcı olacak mekanizmalarla güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁸¹

Böyle bir altyapıyla gelen Maastricht Zirvesinde Avrupa dış politikası açısından köklü sayılabilecek kararlar alınmıştır. Roma Zirvesi'nden sonra 1991 yılı boyunca düzenlenen birçok hükümetlerarası konferansta Avrupa'da nasıl daha fazla entegrasyon ve birlik sağlanacağı üzerine çalışmalar yapılmış ve yapılan çalışmalar sonucu birçok rapor hazırlanmıştır. Bu raporlar görüşülmek üzere Maastricht'teki Avrupa Konseyi toplantısına getirilmiştir. Çalışmalar boyunca en aktif katılım ve katkı sağlayan iki ülke Almanya ile Fransa olmuştur. Bu durumun Fransa ve Almanya açısından çeşitli sebepleri bulunmaktadır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki Almanya'nın 1990 yılında tekrar birleşmesi ile Almanya'nın yeniden Avrupa'nın hakim gücü olacağı birçok kişi tarafından düşünülmekteydi. Fransa, Almanya'nın potansiyel gücünün Avrupa içinde eritilmesinin gerektiğini düşündüğü için, Almanya ise Avrupa Topluluğu aracılığıyla Avrupa'da gücünü hakim kılmak istemekteydi. Hükümetlerarası konferansların temeli egemen devletlerin, egemenlik yetkilerinin bir kısmını bir üst kuruma devretmesi altyapısı üzerine bina edilmişti. Sorunun aslı esasen buradan kaynaklanmaktaydı. Duruma şiddetle karşı çıkan ülkelerin başında İngiltere gelmekteydi. İngiltere'yi Portekiz ve Danimarka takip etmekteydi.

Neticede Maastricht'te yapılan zirvede biraraya gelen 12 üye devletin hükümet başkanları Maastricht Anlaşması ya da ABA adı verilen anlaşmayı imzaladılar.¹⁸² 7 Şubat 1992'de imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için üye ülkelerin parlamentoları tarafından onaylanması gerekmektedir. Anlaşma İngiltere, Fransa ve Almanya'da hayli hararetli tartışmalarla kabul edilirken, Haziran 1992'de

¹⁸¹ *Rome European Council*, 14-15 December 1990, http://aei.pitt.edu/1406/1/Rome_dec_1990.pdf, (18.08.2018)

¹⁸² Karluk, 159-160.

Danimarka'da yapılan halk oylaması sonucu reddedilince Avrupa çapında şok etkisi oluşturdu. 1993'te Danimarka'da yapılan ikinci halk oylamasında anlaşma kabul edildi.¹⁸³

Maastricht Anlaşması ile uzun zamandır çalışmalarını süregelen ortak dış politika ve savunma politikası oluşturma çabalarının çerçevesi çizilmiştir. Anlaşma ile Birliğe üye devletler, Avrupa'nın ortak değerleri, çıkarları, bağımsızlığı ve bütünlüğünü korumaya çağrılmıştır. Bütün bunları Birleşmiş Milletler Şartı'nda ifade edilen kurullarla, Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı ile getirilen hükümlerle uyumlu olunması gerektiği belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğü ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı çerçevesinde, Avrupa'nın dış sınırları ile uluslararası barış, güvenlik, demokrasi ve istikrarı sağlamaya yönelik adımların atılması gerektiği ifade edilmiştir. Anlaşma ile anlaşmanın imzalandığı konjoktür göz önüne alınırsa, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'nın güvenlik meselesinde inisiyatifi eline almak istediği ve kendi güvenliğini kendi sağlama noktasında niyetleri bulunduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından güvenlik konusunda ABD'den daha müstakil hareket etme isteği göze çarpmaktadır.

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, anlaşmanın ikinci sütununu oluşturmaktadır. Parasal ve ekonomik konularda birlik sağlamanın ortak dış politika oluşturma ya da siyasi birliğe ulaşma hedefinden nispeten daha kolay olduğu düşünüldüğünde, ortak dış politika mekanizması hala hükümetlerüstü bir statüden ziyade hükümetlerarası bir mesele olma özelliğini korumaktadır. Bu nedenle, Konsey dışındaki hemen tüm kurum ve organların karar alma mekanizmasındaki yeri oldukça kısıtlıdır. Dış politika konularında ilişkin alınacak kararların Konsey'de oybirliği esasıyla alınması Birliğin ortak tutum almadan önce ortak görüş oluşturmaya gerektiği anlayışının tezahürüdür. Bu maddeden Birlik seviyesinde ortak bir dış politika kararı çıkmasının ne kadar zorlu bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her üye ülke veto hakkına

¹⁸³ McCormick, s.118.

sahiptir ve tüm üyelerin aynı anda aynı fikirde olmadığı politikaların hayata geçme şansı bulunmamaktadır.

Anlaşmada ortak dış politikanın yanında ortak savunma politikasına ilişkin hükümler de bulunmaktadır. Buna göre ortak savunma konusunda en büyük pay, Batı Avrupa Birliği'ne (BAB) aittir. Batı Avrupa Birliği ile AB arasındaki yakınlık bu maddeyle daha da artmıştır.¹⁸⁴ Anlaşmadaki ODGP sütununda Avrupa'nın güvenlik meselesi dahil birçok dış politika meselesinin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın kapsamı içinde olduğu belirtilmiştir. Buna göre Batı Avrupa Birliği'nin Avrupa'nın çok önemli bir unsuru olduğu ve Birliğin savunma ve güvenlik alanında önemli kararların alınmasında BAB'ın rolünün olduğu ifade edilmiştir. Devamla BAB'ın rolünün bazı üye devletlerin kendi savunma konseptleriyle zıt düşmeyeceği ve bu ülkelerin NATO'ya verdiği güvence ve taahhütleri zedelemeyeceği açıkça ortaya konulmuştur. BAB kapsamında alınan kararların NATO'nun güvenlik konseptine aykırılık teşkil etmeyeceği de ifade edilmiştir. Bu maddenin Birlik içinde, Avrupa'nın daha bağımsız hareket etmesinden yana olanlar (Almanya-Fransa cephesi) ile Atlantik ile daha yakın durulması gerektiğini düşünenler (İngiltere-İtalya cephesi) arasında bir uzlaşma olduğu söylenebilir. Maastricht Anlaşması'na eklenen 10 Aralık 1991 tarihli BAB Deklarasyonu'na göre, BAB üyesi ülkelerin Avrupa'da ciddi bir güvenlik ve savunma hattı oluşturulmasında hemfikir olduğu ve BAB'ın NATO güvenlik konseptinin Avrupa ayağı olacağı ifade edilmiştir. Bunun yapılmasının yolunun BAB'ın etkin hale getirilerek hem AB ile hem NATO ile ilişkilerinin kurulmasından geçtiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu yönde çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Bu kapsamda iki kurumun da alt kurullarının birbiri ile uyumlu ve görüş alışverişi yapan bir noktaya taşınması hedeflenmiştir. 1993 yılında BAB Konseyi ve Genel Sekreterliği Londra'dan Brüksel'e taşınmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Haydar Efe, “Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, s. 66-78.

¹⁸⁵ Tezcan, Maastricht, s.143-158.

Avrupa Konseyi, ortak politikalar geliştirmek için zemin oluşturmak ve uygulanacak politikaların ana hatlarını belirlemenin yanı sıra Birlik ile üçüncü ülkeler arasında kurulacak ilişkilerde bir diyalog kanalı olması bakımından yeni mekanizmalar oluşturmuştur. Buna göre Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın kapsamı ve uygulanacak politikalar hususunda karar almada yetkili organ Bakanlar Konseyi olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁶ Merkezi Brüksel'de bulunan AB Bakanlar Konseyi, ortak politikaların uygulanmasına zemin hazırlamak, üçüncü ülkelerle ve uluslararası kurum ve kuruluşlar da dahil tüm aktörlerle kurulacak ilişkilerde bir diplomasi üssü olarak ön plana çıkmaktadır. Üye devletlerin yetkili bakanlarından oluşan AB Bakanlar Konseyi'nde, Bakanları temsil etmeye yetkili Büyükelçiler de yer almaktadır. Bu büyükelçilerin oluşturduğu komiteye Daimi Temsilciler Komitesi adı verilmektedir.¹⁸⁷

Komisyon'un dış politika alanındaki rolünün devam ettiği, “ODGP kapsamındaki konular Komisyon ile doğrudan ilgilidir” hükmünden anlaşılmaktadır. Komisyon'un yanı sıra üye ülkelere de Konsey'e çeşitli öneriler sunma ve inisiyatif alma konusunda yetkiler tanınmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun gelişmeler hakkında düzenli olarak bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak Parlamento'nun Konsey'e soru sorması, tavsiyede bulunma ve ODGP konularıyla ilgili yıllık oturum açma hakkı bulunmaktadır.¹⁸⁸

Anlaşmadaki diğer hükümlere baktığımızda, ODGP sütunu J1, 4. maddede tüm üye devletlerin samimi ve aktif olarak, tam bir dayanışma ve sadakat ruhu ile Birliğin dış ve güvenlik politikasını desteklemeye çağrıldığını görmekteyiz. Ayrıca yine daha önceki anlaşmalardaki vurgulandığı gibi her üye devlete, Birliğin uluslararası alandaki etkinliğini bozacak ve Avrupa'nın ortak çıkarlarını zedeleyecek her türlü hareketten kaçınılması gerektiği çağrısı yapılmıştır. Üye ülkelerin Birliğin genel prensiplerine ve ortak dış ve güvenlik politikası üzerinde uzlaşılmış politikalara

¹⁸⁶ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası s. 66-78.

¹⁸⁷ Keskin, s. 66-67.

¹⁸⁸ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

uyup uymadığını denetleme yetkisi Konseye verilmiştir. Üye ülkelerin her türlü dış politika meselesi ile ilgili birbirini bilgilendirmesi gerektiği ortaya koyulmuştur. Yine üye ülkelerin uluslararası arenada tutum ve davranışlarını ortaklaştırması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁸⁹

Fakat tüm bu çabalara ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası oluşturma girişimlerine rağmen Avrupa'da güvenlik ve dış politika alanında tam ve etkin bir ortaklık yapısı tesis edilememiştir. Bunu Soğuk Savaş sonrası Balkanlar'da ve özellikle Yugoslavya'da yaşanan iç savaş ve parçalanma sürecine AB'nin pasif kalması ve etkin bir girişimde bulunamamasına bakarak çözümlenmekteyiz. Bu gerçekliği gören AB ülkeleri Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının ayrılmaz ve en önemli ayağı olan ortak savunma politikasına ilişkin yeni girişimlerde bulundular. Bu yönde atılan adımların en önemlisi Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası oluşturma çabalarının hız kazanmasıdır.

II.2.8. Güvenlik ve Savunma Politikasına İlişkin Girişimler

Avrupa'da güvenlik meselesine ilişkin girişimler Soğuk Savaş'ın Detant (yumuşama) Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. 1962 Küba Füze Krizi ile nükleer bir felaketin eşiğinden dönen dünyada yeni bir adım atılması ve gerilimin düşürülmesi ihtiyacı akli selim devlet adamları tarafından düşünülmeye başlanmıştı. 1966'da Roma'yı ziyaret eden SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko, Avrupa'da ilk kez bir güvenlik ve işbirliği mekanizmasının kurulmasından bahsetmişti. De Gaulle'nin NATO'nun siyasi kanadından çekilmek istemesi de SSCB'yi cesaretlendirmişti. Paralel olarak NATO savaş konseptinde yapılan çarpıcı bir değişiklik de yumuşamanın gidişatını hızlandırdı. Harmel Raporu olarak bilinen rapora göre

¹⁸⁹ *Maastricht Treaty*, Centre for Knowledge About Europe, 07.02.1992 https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable_en.pdf, (16.09.2018)

NATO'nun eski "topyekün karşılık"¹⁹⁰ stratejisine karşı "esnek karşılık" (flexible response) stratejisi getiriliyordu. 1967'de NATO tarafından kabul edilen yeni plana göre olası bir saldırı durumunda hemen nükleer silahlar kullanılmayacak, ilk önce konvansiyonel silahlarla karşılık verilecek ve savaşın gidişatına göre nükleer silahlara başvurulacaktı.¹⁹¹

ABD ile SSCB arasında ilk kez nükleer silahların karşılıklı azaltılmasına yönelik anlaşma 26 Mayıs 1972'de imzalanmıştır. İki blok arasındaki görüşmeler 1972 ve 1973 yılları boyunca sürmüştür. 1975 Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla Avrupa'da güvenliğe ilişkin sorunlar saptanmış oldu ve izleme ve gözetim mekanizmalarının kurulacağı ifade edildi. Helsinki Nihai Senedi sonrası Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde yapılan izleme konferansları Avrupa'da güvenlik meselesine ilişkin görüş alışverişi yapılan forumlardan ileri gidemezken, SSCB'nin dağılması sonrası oluşturulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da Avrupa'da oluşturulmak istenen güvenlik mekanizması ihtiyacını karşılamadı. Nitekim AGİT de sadece izleme ve gözlem mekanizmasına dayanıyordu ve ağır katliamların yaşandığı iç savaşlar için bir önleme mekanizması düşünülmemiştir.¹⁹²

Maastricht Anlaşması'nın ODGP sütununda BAB'ın yeniden aktif hale getirilmesi ve Avrupa'da bir savunma ve güvenlik ortaklığına evrilecek bir konsept oluşturmasından bahsedilmişti. Fakat BAB'ın niteliği hakkında Alman-Fransız cephesi ile İngiliz-İtalyan cephesi arasında görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Alman-Fransız görüşüne göre BAB'ın AB'ye bağlanması ve aralarında AB'nin üstün olduğu bir hiyerarşi tesis edilmesi gerekmektedir. Yani BAB AB'ye tabi olacak bir savunma kurumu olacaktı. AB'nin talimatlarını yerine getirecekti. Böylece AB'nin görece bağımsızlığı yolunda önemli bir adım olacaktı. İngiliz-İtalyan görüşüne göre ise

¹⁹⁰ Herhangi bir Sovyet veya Çin saldırısı karşısında tüm nükleer silahlarla yanıt vermeye dayanan stratejidir. Fakat SSCB'nin de nükleer silah edinmesiyle anlamını yitirmiş, yerini esnek karşılık teorisine bırakmıştır.

¹⁹¹ Hasgüler, Uludağ, s. 348-349.

¹⁹² Hasgüler, Uludağ, s. 350-356.

BAB'ın müstakil yapısı korunmalı, fakat BAB nasıl NATO'nun aldığı kararlara saygı duyuyor ve dikkate alıyorsa, AB'nin aldığı kararlara karşı da aynı şekilde davranmalıydı. Sonuç olarak daha önce de ifade ettiğimiz gibi 10 Aralık 1991 BAB Deklarasyonu ile BAB hem Avrupa'nın güvenlik meselesinde yardımcı işlev görecekti, hem de NATO'nun Avrupa ayağı olarak NATO ile ilişkilerini sürdürülecekti.¹⁹³

Esasen Avrupa'nın ABD'den bağımsız hareket edebilmesini temin için hazırlanan Maastricht Antlaşması sonrası bu yönde bir kazanım elde edilememiş, dahası Avrupa'nın kendine ait bir ordu kuramayacağı da 7-8 Kasım 1991'de Roma'daki NATO zirvesinde tescil edilmiştir.¹⁹⁴ Zirvede ABD'nin Avrupa güvenliğinde etkin olduğu fakat Avrupa ülkelerinin Avrupa'nın güvenliğine ilişkin meselelerde daha fazla sorumluluk alabileceği görüşü öne çıkmıştır.¹⁹⁵ Fakat Avrupa Birliği içinde Avrupa'nın daha bağımsız hareket etmesini savunanlarla, Atlantik'e yedeklenme fikrinde olanlar arasında her daim çekişme sürmüştür. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında Avrupa ülkelerinin takındığı farklı tutumlar bunun en güzel örneklerindedir. Körfez Savaşı sırasında bazı Avrupa ülkeleri (Almanya) SSCB'nin krize yönelik önerisini benimserken, bazıları (İngiltere, İtalya, Fransa) da Arap ülkelerinin planına sahip çıkmıştır. Hatta o zamanki Avrupa Topluluğu dönem başkanı Jacques Boss'un AT ile SSCB arasındaki bir yakınlaşma yoluyla bölgenin yeniden imar edilebileceğine yönelik görüşleri gazetelerde yer almıştır.¹⁹⁶

Savunma ve güvenlik konusunda Maastricht Anlaşması ile umduğunu bulamayan Avrupa'da etkin bir savunma gücü oluşturma çalışmalarına Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası girişimiyle devam edildi. Bu girişim Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu. Bu kapsamda

¹⁹³ Tezcan, Maastricht, s. 143-158.

¹⁹⁴ Beril Dedeoğlu, *Adım Adım Avrupa Birliği*, Çınar Yayınları, 1.bs, İstanbul, Nisan 1996, s. 131.

¹⁹⁵ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

¹⁹⁶ Dedeoğlu, s. 131.

BAB'ın bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip olması için atılan ilk adım Ocak 1994'te Brüksel'deki NATO zirvesinde atılmıştı. Uzlaşmaya göre BAB NATO'nun imkan ve kabiliyetlerini kullanmak suretiyle bağımsız hareket edebilecekti. Bunlara ek olarak 1996 yılında NATO bünyesinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) kavramı ve NATO ile BAB'ın ortaklığında kurulacak Birleşik Müşterek Görev Gücü (BMGG) tanımlanmıştır.¹⁹⁷ Bu aşamadan sonra Avrupa'da ortak savunma konseptini belirlemeye yönelik bir dizi çalışma hayata geçirilmiştir.

II.2.8.1. Amsterdam Antlaşması

Tıpkı Maastricht Anlaşması öncesinde olduğu gibi Amsterdam Anlaşması öncesinde de üye ülkelerin temsilcilerinin katıldığı ve Anlaşma için temel teşkil edecek raporların hazırlandığı bir dizi hükümetlerarası konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslar esnasında da Maastricht sürecinde olduğu gibi Avrupa ülkeleri belirgin iki kampa ayrılmış durumdaydılar. Bunlar daha önce bahsettiğimiz gibi Avrupa'nın daha bağımsız hareket etmesinden yana olanlar ve Atlantik'e yedeklenme eğilimin olanlar olmak üzere bölünmüştür. Konferanslarda yapılan çalışmalar kapsamında "BAB'ın Hükümetlerarası Konferansa Katkısı" adını taşıyan bir rapor, Kasım 1995'te Madrid'te toplanan BAB Bakanlar Konseyi toplantısına sunuldu. Raporla, BAB ile ilgili olarak üç ayrı öneri getirilmiştir. Avrupa içinde BAB'ın konumu üzerinden Atlantiğe eklenme, kısmen bağımsız hareket etme ve her yönden tam bağımsızlık görüşlerini içeren bu üç görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür: ilk görüşe göre BAB AB'den ayrı yapısını korumalı, fakat BAB ve AB arasında sıkı ilişkiler tesis edilmeliydi. Bu görüşün şampiyonluğu İngiltere'nin başını çektiği bu grupta Norveç, İsveç ve Portekiz yer almaktadır. Fransa'nın başını çektiği ve İtalya, İspanya, Yunanistan, Avusturya ve Finlandiya gibi ülkelerin savunduğu ikinci görüşe göre BAB'ın özerk yapısı sona erecek ve AB çatısı altına alınacaktır. AB tarafından verilen talimatları yerine getirecektir. Almanya'nın başını çektiği Hollanda, Belçika

¹⁹⁷ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

ve Lüksemburg'tan oluşan ülkeler grubunun savunduğu görüş ise BAB'ın hukuki statüsünün AB'ye eklenerek zaman içinde sönümlenmesi ve BAB'ın görevlerini AB'nin üstlenmesi olarak sıralanabilir.¹⁹⁸

Avrupa Konseyi'nin 1995'te Madrid'teki bu toplantısında Avrupa'yı 21. yüzyıla hazırlayacak Avrupa Siyasal Gündemi'ni kabul etti.¹⁹⁹ Bu gündem altında sıralanan maddeler şunlardır: Avrupa Birliği Anlaşması (Maastricht) üzerindeki düzenlemelere devam edilmesi; Koşullar ve belli bir zaman aralığı dahilinde tek bir para birimine geçilmesi; Üyelik başvurusunda bulunan Merkez, Doğu ve Güney Avrupa ülkeleriyle genişleme müzakerelerinin sürdürülmesi ve uygun zeminin hazırlanması; 31 Aralık 1999 sonrası finansal bakış açısını belirlemek; Yeni oluşan Avrupa güvenlik yapısına katkı sağlamak; Birliğin hali hazırda komşularıyla ve özellikle Rusya, Ukrayna, Türkiye ve Akdeniz ülkeleriyle sürdürdüğü siyasal diyalog, işbirliği ve ortaklığın devam ettirilmesi.²⁰⁰

Hakkında yapılan hazırlıkların bir kısmını sunduğumuz Amsterdam Anlaşmasına gelindiğinde ise yukarıda BAB'ın konumu ve ülkelerin bu konuma ilişkin görüşlerinin ışığında durdukları hatları sıralamıştık. Anlaşmaya bakıldığında bu üç eğilim arasında bir uzlaşma zemininin tesis edildiği anlaşılıyor. İlk olarak Ortak Dış ve Güvenlik Politikası hususunda yetkili olan organın Avrupa Konseyi olduğu belirtilmektedir. Avrupa Konseyi'ne savunma ve güvenlik konularının da dahil olduğu genel bir ortak dış politika çerçevesi çizme ve genel ilkeleri belirleme yetkisi tanınmıştır. BAB ile AB arasındaki ilişkiler bağlamından bakıldığında, ODGP'nin Avrupa'nın savunma ve güvenlik meselesini de kapsadığı ifade edilmiş ve Avrupa Konseyi'nin karar vermesi halinde ortak bir savunma konseptine gidileceği anlamı çıkmaktadır. Maastricht Antlaşmasında “uzun vadede ortak savunma politikasına gidebilir” gibi net olmayan ve zaman belirtmeyen bir ifadenin yerine “aşamalı

¹⁹⁸ Tezcan, Maastricht, s.143-158.

¹⁹⁹ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s.66-78.

²⁰⁰ *Madrid European Council 15 -16 Aralık 1995 Presidency Conclusions*, Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm#agenda (16.09.2018)

olarak'' gibi ifadeler getirilmiştir. Hükümetlerarası konferanslarda üye ülkeler arasında derin görüş ayrılıkları yüzünden ortak savunma politikasının tüm üye ülkeleri bağlayıcı bir pozisyonda olduğu net olarak belirtilmemiş ve bu konu sonraki bir tarihte Avrupa Konseyi'nin kararına bırakılmıştır. Yine BAB'ın konumu da net olarak bir çözüme kavuşmamış ve Avrupa Konseyi'ne havale edilerek sonraki bir tarihe ertelenmiştir.²⁰¹

Amsterdam Anlaşması'nda ODGP konusunda Maastricht Anlaşması'na göre çok fazla yol alınmadıysa da bir ODGP Yüksek Temsilcisinin atanmasına karar verilmesi önemli gelişmelerden biri olmuştur.²⁰² Buna göre, Javier Solana ilk ODGP Yüksek Temsilcisi olarak atanmıştır.²⁰³ Bunun dışında Petersberg Görevleri'nin Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının çalışma alanına dahil edilmesi bir başka gelişme olmuştur.²⁰⁴ 1992 yılında Batı Avrupa Birliği çatısı altında kabul edilen Petersberg Görevleri, insani yardım ve kurtarma, çatışma bölgelerindeki insanların tahliye edilmesi, kriz durumlarında askeri güç kullanma ve barış görüşmelerinin sürdürülmesi ve barış anlaşmaları için zemin oluşturma gibi görevleri ifade eden bir anlaşmadır. Maastricht Anlaşması ile bir niyet beyanı olarak ortaya koyulan ortak savunma politikasının çerçevesi somut olarak Petersberg Görevleri ile çizilmiştir.²⁰⁵

Dış politika oluşturulması için üçlü bir Troyka yapısının getirilmesi de yine Amsterdam Anlaşması ile olmuştur. Buna göre, Avrupa Konseyi Başkanı, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Komisyonu'nun Dış İlişkilerden Sorumlu Temsilcisinden oluşan bu Troyka'nın görevi uluslararası gelişme ve krizleri izleyerek

²⁰¹ Tezcan, Maastricht, s.143-158

²⁰² Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

²⁰³ *The High Representative for Foreign Affairs and Security Policy / The European External Action Service*, Kasım 2009, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, https://www.consilium.europa.eu/media/31133/background-highrepresentative_en.pdf, (16.09.2018)

²⁰⁴ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

²⁰⁵ Gülnur Aybet, "ESDP and New Security Challenges: How the Petersberg Tasks Have Come a Long Way", *Turkish Policy Quarterly*, 2004, 3 (2). s. 147-158.

bunlara karşı çeşitli strateji ve politikalar üretmektir. Bunlara ek olarak ODGP konularında karar almak için getirilen oy birliği kuralında çeşitli esnetmeler yapılmıştır. Oy birliği kuralı korunsa bile oylamalarda yapıcı çekimserlik adı verilen bir uygulamaya geçilmiştir. Buna göre, ODGP ile ilgili alınmak istenen bir kararın, bu karara katılmayan bir devletin bu kararın alınmasını engellemesinin önüne geçmek için ‘yapıcı çekimserlik’ seçeneği getirilmiştir.²⁰⁶

ODGP kapsamında oluşturulmak istenen Avrupa’da ortak bir güvenlik mekanizması kurma girişimleri Amsterdam Anlaşmasından sonra da devam etti. Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve İngiltere Başbakanı Tony Blair’in katıldığı 3-4 Aralık 1998’de Fransa’nın Saint Malo kentinde düzenlenen Saint Malo Zirvesi’nde Avrupa’nın ortak güvenlik meselesi görüşüldü. 4 Aralık 1998 günü açıklanan deklarasyonda ODGP kapsamında oluşturulması düşünülen ve Amsterdam Anlaşması ile ortaya koyulan ortak bir savunma konsepti için somut çalışmaların hızlandırılması ve uluslararası krizler karşısında harekete geçebilecek özerk bir Avrupa gücünün oluşturulması gerektiği ortaya koyulmuştur. Deklarasyonun en can alıcı noktası, NATO’ya karşı sorumlulukların yerine getirileceği ifade edilse de NATO çerçevesi dışında askeri kapasitenin artırılması hedefinin koyulması olmuştur.²⁰⁷ Fakat Kosova’da meydana gelen kriz sırasında oldukça pasif bir görüntü sergileyen Avrupa için daha ileri adımların atılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu görüşe istinaden toplanan 1999 Avrupa Konseyi Köln Zirvesi’nde Avrupalı liderler Avrupa Birliği içinde özerk bir kuvvetin ve strateji çerçevesinin oluşturulması üzerinde anlaştilar. Bu askeri gücün 2000 yılının sonuna kadar oluşturulması kararlaştırılmıştır. Köln Zirvesi’nin açtığı yol BAB’ın kapatılması ve BAB’ın görev ve sorumluluklarının AB bünyesine geçmesi sonucuna çıkmıştır. 1999 yılında düzenlenen Avrupa Konseyi Helsinki Zirvesi’nde de AB ülkelerinin ortak savunma

²⁰⁶ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

²⁰⁷ *Franco-British St. Malo Declaration (Saint-Malo, 4 December 1998)*, Centre for Knowledge About Europe, https://www.cvce.eu/obj/franco_british_st_malo_declaration_4_december_1998-en-f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f.html, (14.01.2018)

konusunda daha ileri düzeyde sorumluluk almaları karara bağlanmıştır.²⁰⁸ Buna göre, “Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ile uyumlu olarak ve BM Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) güvenlik alanındaki başat aktör olduğunu kabul etmek kaydıyla uluslararası barış ve güvenliğe katkı sağlayacaktır” ifadesi ortaya koyulmuştur. Deklarasyonda ayrıca bu girişimin bir Avrupa ordusunun kurulduğu anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir. Bu cümleden AB içinde, daha bağımsız bir AB isteyen ülkelerin hem Amerika Birleşik Devletleri’ni hem de AB içinde Atlantik ile daha yakın olunması gerektiğini düşünen ülkeleri ürkütmemek amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü, aynı deklarasyonda 50-60 bin kişilik kuvvetin gönüllülük esasına göre toplanması, bunların 60 gün içinde bir operasyona hazır durumda konuşlandırılması ve sürecin 2003 sonuna kadar tamamlanması amaçlanmıştır.²⁰⁹ Kurulması istenen açıkça bir Avrupa gücüdür. Siyasal ve ekonomik gücün askeri güçle desteklendiği takdirde etkili olabileceği perspektifinden baktığımızda, Avrupa’da NATO’dan müstakil, fakat onunla işbirliği içinde olacak bir silahlı gücün kurulmak istenmesi, Avrupa’nın uluslararası arenada daha fazla söz sahibi olmak istediğini göstermektedir.

II.2.9. Lizbon Anlaşması ile Avrupa Dış Politikasında Geline Son Durum

Lizbon Anlaşması ile getirilen hususlara başlamadan önce Lizbon Anlaşması’nın yolunu açan önemli bir olaya değinmekte yarar bulunmaktadır. O önemli hadise Anayasa Anlaşması olarak bilinen anlaşmadır. Bu anlaşma ile Avrupa Birliği’nin Anayasası oluşturulmak istenmiştir. 12-13 Aralık 2001’de düzenlenen Leaken Zirvesi’nde Avrupa için bir Anayasa yapılması fikri üzerinde mutabık olunmuş ve Anayasa yapmak için çalışmalara başlanmıştır. Hazırlanan Anayasa metni, 29 Ekim 2004’te Roma’da üye ülke temsilcileri tarafından imzalanmıştır.

²⁰⁸ Efe, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, s. 66-78.

²⁰⁹ *Helsinki European Council Presidency Concluisons*, 10-11 Aralık 1999, http://aei.pitt.edu/43338/1/Helsinki_1999.pdf, (16.09.2018)

Ancak Fransa ve Hollanda'da yapılan halk oylamalarında Anayasa Anlaşması reddedilmiştir.²¹⁰ Anlaşma şimdiye kadar AB bünyesi içinde yapılan anlaşmalar arasında dış politika hükümleri bakımından en net ifadelerin kullanıldığı anlaşma olma özelliğine sahiptir. Anlaşmanın birinci bölümü ve üçüncü başlığı altındaki 1-16 maddesine göre “*Avrupa Birliği'nin dış politika alanındaki yetkisi dış politikayı ifade eden her alanı kapsamaktadır*” denilmektedir. Buna ileri bir güvenlik politikasının da dahil olduğu belirtilmiştir. Yine aynı bölümdeki 1-17 maddesinde üye ülkelerin Birliğin dış politika alanında alacağı kararlar ve uygulayacağı politikalara tam ve koşulsuz şekilde destek vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. En göze çarpan ve belki de anlaşmanın Hollanda ve Fransa tarafından reddedilmesine yol açan değişikliğin Birlik bünyesinde bir Dışişleri Bakanlığı kurulması ve Dışişleri Bakanı sıfatını taşıyacak bir görevlinin atanması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Madde 1-28'de Birliğin Dışişleri Bakanı'nın atanması ve görevleri hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre Birlik Dışişleri Bakanı Avrupa Konseyi'nin nitelikli çoğunluğu ve Avrupa Komisyonu Başkanı'nın onayı ile seçilmektedir. Bakanın görevi Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikasını yürütmektir. Bakan ayrıca, Dış İlişkiler Konseyi'ne de başkanlık edecektir. Birlik Dışişleri Bakanı'nın Komisyon'un başkan yardımcısı olacağı, Birliğin dış politikasında istikrarı temin edeceği belirtilmiştir. Madde 1-40'da Birlik Dışişleri Bakanı'nın dış politika konularında Avrupa Birliği Konseyi'ne öneri sunma yetkisine haiz olduğu belirtilmiştir. Bütün bu hükümlere baktığımızda, Avrupa'nın tek sesle konuşması idealine yönelik olarak en net ve ileri ifadeler Avrupa Anayasası taslağında bulunmaktaydı.²¹¹ Fakat bu Anayasa taslağı reddedilmiştir. Bunun üzerine Anayasa Anlaşması Fransa'nın AB içindeki konumu göz önüne alınarak rafa kaldırılmıştır ve Almanya'nın öncülüğünde yeni bir anlaşma için çalışmalara

²¹⁰ Tezcan, Hukuksal ve Kurumsal Yapının Gelişimi, s. 19-158.

²¹¹ *Treaty Establishing A Constitution For Europe*, Avrupa Birliği Resmi Web Sitesi, 2005, https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf, (20.01.2018)

başlandı. Almanya tarafından oluşturulan Avrupa Demokrasisi için Eylem Komitesi, yeni bir anlaşma için bir rapor hazırlamıştır. 23 Haziran 2007’de toplanan Brüksel Zirvesi’nde Anayasadan yerine yeni bir anlaşmanın hazırlanması konusunda resmi olarak karar alınmıştır. Hemen akabinde yeni anlaşmaya temel oluşturan 11 sayfalık bir metin kabul edildi. Diğer AB anlaşmalarında olduğu gibi bir dizi Hükümetler Arası Konferans yapılarak yeni bir anlaşmanın tesis edilmesi kararı bağlanmıştır. Hükümetler Arası Konferans 2 Ekim 2007’de çalışmalarını tamamlamış ve AB’nin dönem başkanlığını yürüten Portekiz’in yetkili heyeti 5 Ekim 2007 günü hazırlanan yeni anlaşma taslağını ilan etmiştir. 18-19 Ekim 2007 tarihlerinde toplanan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde, Polonya ve İtalya’nın itiraz ettiği birkaç nokta düzeltilmiş ve metin 13 Aralık 2007 günü Lizbon’da yapılan bir toplantıda tüm üyeler tarafından imzalanarak kabul edilmiştir. Anlaşma Anayasa Anlaşması gibi kurucu bir metin olmayıp, daha çok mevcut anlaşmaları revize edici bir niteliğe sahiptir. Dış politika açısından baktığımızda Anayasa taslağında Birlik Dışişleri Bakanlığı olarak belirtilen makam ODGP Yüksek Temsilcisi olarak düzenlenmiştir. Fakat isim değişikliğinin dışında görev ve yetki bakımından bu makamda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Özetle, değişen sadece Bakanlık sıfatı olmuştur.²¹²

Lizbon Anlaşması ile dış politikada söz sahibi olan ve Amsterdam Anlaşması ile tesis edilen üçlü Troykanın yetkilerinin büyük çoğunluğu ODGP Yüksek Temsilcisine aktarılmıştır.²¹³ Temsilci, Avrupa Konseyi tarafından Komisyon Başkanı ile varılan mutabakat ve Avrupa Parlamentosu’nun onayı ile atanmaktadır. Yüksek Temsilci Konsey kararları ile uyum içinde çalışacak ve Konsey ile Komisyon arasında dış politika meselelerinde uyum ve koordinasyonu sağlayacaktır. Bunlarla birlikte, Yüksek Temsilci Birliğin dış politikasını Konsey adına yürütecek ve Dış İlişkiler Konseyi’ne başkanlık edecektir. Yine Yüksek Temsilci, Komisyon ile ortak ya da sadece kendi inisiyatifi ile teklif sunabilir, Konsey’e soru ibraz edebilir ve

²¹² Tezcan, *Hukuksal ve Kurumsal Yapının Gelişimi*, s. 19-158.

²¹³ Kateryna Koehler, “European Foreign Policy After Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (1), Winter 2010, s. 57-72.

acil durumlarda toplantı çağrısı yapabilir. Yüksek Temsilci üçüncü ülkelerle yapılacak görüşmelerde Birliği temsil edecek ve uluslararası organizasyon veya konferanslara Birliği temsilen katılacaktır. Bunlara ek olarak üye ülkelerin dış politika konularındaki fikirlerinin ortaklaştırılması ve sert görüşlerin yumuşatılması görevi de Yüksek Temsilciye aittir. Yüksek Temsilciye yardımcı işlevde bulunması için kurulan Dış İlişkiler Konseyi, Konsey üyesi yetkililer ve üye ülkelerin temsilcileri ve diplomatlarından oluşacaktır. Burada dikkat çeken diğer bir konu ise Lizbon Anlaşması ile Komisyon ve Parlamentonun yetkilerinde görülen daralmadır. Avrupa Birliği'nin dış politikası kapsamında insiyatif Yüksek Temsilciliğe geçmiştir. Bu iki kurumun yalnızca Yüksek Temsilcinin seçilmesi ve görevden azli aşamasında söz sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle, Komisyon'un Ortak Dış ve Güvenlik Politikası alanındaki yetkileri ciddi anlamda budanmıştır. Lizbon Anlaşması öncesinde Birliğin ODGP kapsamına giren tüm konularıyla ilgili olan ve Konsey'e öneri sunma yetkisi bulunan Komisyon, Lizbon Anlaşması ile bu hak ve yetkilerini kaybetmiştir. Yeni durumda Birliğin ODGP kapsamına giren tüm konularından sorumlu ve yetkili organ ODGP Yüksek Temsilciliğidir.

Karar alma mekanizmasında da belli değişiklikler hayata geçirilmiştir. Üye ülkelere nitelikli çoğunluk kuralı kapsamında ODGP Yüksek Temsilciliğinden gelen herhangi bir öneriyi kabul edip etmeme hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, Paserelle Şartı denilen bir istisnai hüküm getirilmiştir.²¹⁴ Buna göre Avrupa Konseyi, oy birliği ile alınması gereken bir konuda nitelikli çoğunlukla karar alınmasını sağlayabilir. Oy birliği gereken bir konuda nitelikli çoğunlukla karar alınabilmesi için yine Konsey üyelerinin tamamının onayı gerekir.²¹⁵ Amsterdam Anlaşması ile yürürlüğe giren yapıcı çekimserlik kuralı da Lizbon Anlaşması ile korunmuştur.²¹⁶ 25 Mart 2010

²¹⁴ Sophie Degand, "The Impact of the Lisbon Treaty on CFSP and ESDP", *European Security Review*, No: 37, Mart 2008, s. 1-7.

²¹⁵ Havva Börekçi, Mehmet Onur Yurdakul, "Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılım Sürecinde Masak", *T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı*, Yayın No: 2011/411, Ankara, Mayıs 2011, s. 87.

²¹⁶ Degand, s.1-7.

tarihinde Yüksek Temsilcilik tarafından yapılan bir öneriyle AB Dış İlişkiler Servisi'nin (European External Action Service- EEAS) kurulması kararlaştırıldı. Kuruluşun amacı Avrupa Birliği'nin uluslararası arenada güçlenmesine yardımcı olmak, ona bir karakter kazandırmak ve kendi çıkarlarını ve değerlerini daha etkili bir şekilde tasarlamasına yardımcı olmak olarak ifade edilmiştir. 1 Ocak 2011 tarihinden beri resmi olarak çalışmalarını sürdüren ve yıllık raporlar hazırlayan²¹⁷ AB Dış İlişkiler Servisi, Lizbon Anlaşması sonrası Avrupa Birliği dış politikasında yaşanan ivmenin yansımalarındandır. Birlik, dış işlerini daha profesyonel ve akademik yönü de olan bir biçime sokmuştur.

²¹⁷ *Creation of the EEAS*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 14.06.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3648/creation-eeas_en, (16.09.2018)

III. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA DOĞU POLİTİKALARI

III.1. Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politika

Orta Doğu bölgesi, çeşitli özellikleriyle daima tüm büyük güçlerin ilgisini çekmiş bir coğrafyadır. Bu güçlerden biri kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri'dir. Avrupa Birliği'nin bölgeye yaklaşımını incelemeye çalıştığımızda ilkin karşımıza çıkan şey, Avrupa'nın bölgeye ABD'den daha farklı baktığı gerçeğidir. Bunu çeşitli temel sebepleri bulunmaktadır.²¹⁸ Bu kapsamda, bu bölümde AB'nin bölgeye yaklaşımları, somut tarihi gelişmelerle birlikte ele alınmaktadır.

Orta Doğu'ya yönelik bir politikanın AB nezdinde oluşturulması 1970'li yılların başlarına denk gelmektedir. Bu tarihe kadar AB ile Orta Doğu arasında kayda değer bir ilişki kurulamamış, yalnızca İsrail ile 1964 ve 1970 yıllarında iki ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bölgeye yönelik ilk Avrupa girişimi 1972'deki Global Akdeniz Politikası olmuştur. Fakat bu girişim özünde yalnızca ticari ilişkiler ve mali yardımları kapsamaktaydı. 1973 yılında ilan edilen Avrupa Siyasi İşbirliği ile AT üyeleri Orta Doğu meselelerine ilişkin ortak bir tutum alma çabası içine girdiler.²¹⁹

III.1.1. Avrupa ve Orta Doğu

Orta Doğu bölgesi çeşitli özellikleriyle tüm küresel güçlerin ilgisini çekmiş bir coğrafyadır. Her şeyden önce Orta Doğu bölgesinin Avrupa'ya coğrafi yakınlığı ve tarihsel bağları Avrupa ile Orta Doğu arasında gelişen bağlara zemin oluşturmaktadır. Bu iki önemli faktör, Avrupa'nın bölgeye yaklaşımını etkilemektedir. Hatta Orta Doğu bölgesi deyim yerindeyse, Avrupa'nın arka bahçesi olarak da

²¹⁸ Kristin Archick, "European Views and Policies Toward the Middle East", CRS Report for Congress, Mart 2005, s. 1, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL31956.pdf>, (28.04.2018)

²¹⁹ Desmond Dinan, Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt, Kitap Yayınevi, (çev. Hale Akay), 1. bs., İstanbul, Nisan 2005, s. 201-202.

görülmüştür. Örneğin Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya gibi AB ülkeleri geçmişte Orta Doğu bölgesinde kolonileri olan ülkelerdi. Bu yüzden Orta Doğu'daki siyasal, ekonomik ve sosyal koşullar AB'nin hem güvenlik hem de ekonomik çıkarlarını etkilemektedir.²²⁰

Avrupa'nın bölgeye ABD'den daha farklı baktığı gerçeğinin sebeplerine geçmeden önce Avrupa'nın bölgeye yönelik genel bakışını ifade etmekte fayda vardır. Birçok uzman Avrupa ve ABD'nin bölgedeki ortak çıkarlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu çıkarlar, radikal terörün ortadan kaldırılması ve güvenli petrol akışı olarak sıralanmaktadır. Fakat, Avrupa'nın bölgeye bakışının ABD'den farklılaştığı nokta Avrupa'nın Orta Doğu'da yaşanan sorunların ana kaynağı olarak İsrail-Filistin çatışmasını görmesidir. Bu çatışmanın bölgedeki terörizmi, İslami aşırılığı ve yerel politik çekişmeleri tetiklediğine inanılmaktadır. Öte yandan Amerikan müesses nizamı ise Orta Doğu'da terörü ve silahlanmayı Amerikan çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak görmekte ve bu koşullar ortadan kaldırılmadıkça Orta Doğu'da barış ve istikrarın mümkün olamayacağını düşünmektedir. Bu iki farklı bakış açısı Avrupa ve ABD'yi bölgede farklı politikalar izlemeye itmektir.²²¹

Avrupa'nın Orta Doğu'ya yönelik olarak ABD'den farklı politikalar izlemesinin altında yatan sebeplerden bir diğeri de Avrupa'nın Orta Doğu bölgesi ile uzun bir tarihsel geçmişinin olmasıdır. Haçlı seferlerden başlayıp yakın zamana kadar uzanan emperyalist sömürü geçmişi Avrupa'nın Orta Doğu'ya yönelik olarak suçluluk duygusu ve ihtiyat refleksi taşımasına neden olmaktadır. Bu refleksler birçok Avrupalıyı da ABD'nin güç odaklı politikalarına karşı dikkatli olmaya sevk ediyor. Bir diğer neden ise Avrupa'nın coğrafi olarak Orta Doğu bölgesine yakın olmasıdır. Bu yakınlık Orta Doğu bölgesinde yaşanması muhtemel iç karışıklık ve

²²⁰ Kenan Dağcı, "The EU's Middle East Policy and Its Implications to the Region", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Volume:6, Number: 1&2, Spring&Summer 2007, s. 179.

²²¹ Archick, s. 2-4.

savaşlar nedeniyle Avrupa'nın daha fazla göç almasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, Orta Doğu'da huzur, refah ve özgürlüklerin olması Avrupa'yı ciddi manada ilgilendirmektedir.²²²

Floransa merkezli European University Institute'nin verilerine göre 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı'ndan 2016 yılının sonunda kadar 28 Avrupa Birliği üyesi ile İsviçre ve Norveç'e Suriyeli mülteciler tarafından yapılan sığınma başvurusu talebi 797.065 olarak tespit edilmiştir.²²³ Bu bilgidan anlaşıldığı gibi Orta Doğu'da yaşanan iç karışıklıklar, Avrupa'yı doğrudan etkilemektedir. Bunlara ek olarak, Orta Doğu bölgesinin Avrupa'nın doğal ticaret sahası olması da bir diğer ABD-Avrupa yaklaşım farkının nedenlerindedir. Öyle ki Avrupa'nın Orta Doğu'ya ihracatı ABD'nin yaklaşık üç katıdır. Bunlara ek olarak güç kullanımı konusunda Avrupa'nın, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği deneyimlere de dayanarak, ABD'den daha ihtiyatlı olmasıdır. Avrupa daha fazla çok taraflı çözüm mekanizmaları ve diplomasi önermektedir.²²⁴

Bölgedeki yerel unsur ve aktörlerin de AB'nin bölge politikalarına doğrudan etkisi olmaktadır. Bölgedeki İslamcı ideolojiye mensup parti, hareket ve örgütler genellikle demokratik seçimleri kabul ettiklerini söyleseler de AB'nin bu yapılarla karşı her zaman şüphe ile yaklaştığı bir gerçektir. Çünkü seçim yapmayı kabul etseler dahi bunların demokratik norm ve değerleri benimsemesi hususunda AB'nin inancı zayıftır. Bunun yanısıra İslamcı organizasyonların uluslararası teamüllere karşı olan görüşlerinin sabit kaldığı ve bu görüşlerin değişmeyeceği de bir başka yaygın inanıştır.²²⁵

²²² Archick, s. 2-4.

²²³ *Syrian Refugees A Snapshot of the Crisis – In the Middle East And Europe*, <http://syrianrefugees.eu/inflows-recognition/>, (17.02.2018)

²²⁴ Archick, 2-4.

²²⁵ Michelle Pace, Peter Seeberg, Francesco Cavatorta, “The EU’s Democratization Agenda in the Mediterranean: a Critical Inside-Out Approach”, *Democratization*, Cilt:16, Sayı:1, 2009 s. 4.

AB'nin Orta Doğu'ya yönelik esas yaklaşımı, bölgeye liberal demokrasinin kurallarının hakim olması ve kapitalist ekonominin bölgede yerleşmesidir. AB, böyle olduğu takdirde bölgede huzur ve refahın olacağını düşünmektedir.²²⁶

Özellikle Sovyet Birliği'nin tarihe karışması ve dolayısıyla Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, on yıllardır iki kutuplu sisteme aşına olan Orta Doğu'da da dengeler önemli ölçüde değişmişti. ABD süper güç olarak tek başına kalmıştır. ABD'nin bu güç tekelinin Orta Doğu'ya yansımaması kaçınılmazdı ve öyle de oldu. ABD'nin yeni dönemde Orta Doğu için planları: petrolün güvenli bir şekilde akışı ve makul fiyatlarla kendisine satılması yani enerji güvenliği; petrol sahalarının güvenliği için bölgesel istikrar; Amerikan malları için bölgede bir pazar oluşturulması; bölgede Amerikan askeri müdahalesini gerektirecek durumları azaltmak; bölgede İsrail'in güvenliğini temin edecek şekilde Arap-İsrail barış sürecinin güçlendirilmesi olarak sıralanabilir.²²⁷

Avrupa açısından Soğuk Savaşın sona ermesi ise Avrupa'nın çıkarlarının ve dış politika önceliklerinin yeniden tanımlanması ihtiyacı anlamına gelmekteydi. Çünkü, Berlin Duvarı yıkılmış; "Komünist tehdit" ortadan kalmıştı. Bu yeni ihtiyaçlara binaen ikinci bölümde üzerinde ayrıntılarıyla durduğumuz gibi Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının oluşturulması hamlesi gelmişti. Orta Doğu bölgesine gelindiğinde ise esasen SSCB'nin bölgede bıraktığı boşluk Avrupa Birliği için bir fırsat oluşturmuştu. AB bölgedeki gücünü artırma potansiyeline sahipti.²²⁸

Sovyet Birliği dağıldıktan ve Soğuk Savaş dönemi bittikten sonra dünyada Sovyet Birliği'nin bıraktığı büyük bir güç boşluğu doğmuş oldu. Özellikle Orta Doğu özelinde, ABD'nin İsrail'e tam destek verdiği gerçeği ortadayken bu durumu Araplar lehine dengeleyen yegane unsur, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ydi. Bu yüzden Soğuk Savaş döneminde birçok Arap ülkesi SSCB ile yakın ikili ilişkiler

²²⁶ Pace, Seeberg, Cavatorta, s. 7-8.

²²⁷ Constanza Musu, *European Union Policy Towards the Arab-Israeli Peace Process: The Quicksands of Politics*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2010, s. 18.

²²⁸ Musu, s. 19.

kurma yoluna gitmiştir. Fakat, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bu dengeleyici durum ortadan kalkmış oldu. Arap ülkeleri tek kutuplu dünya düzeninin varlığını dehşetle fark ettiler. Öyle ki 1990 yılının Şubat ayında Amman'da düzenlenen Arap Birliği Konseyi toplantısına Saddam Hüseyin'in durumu özetleyen konuşması damga vurdu. Saddam Hüseyin Arap liderlere hitap ettiği konuşmasında, SSCB'nin dağılmasının Araplar açısından tam bir felaket olduğunu belirtiyor, SSCB'nin yıkılmasından doğan boşluğu doldurmak için AB ve Japonya gibi aktörlerle yakın ilişkiler tesis edilmesi gerektiğini söylüyordu.²²⁹

III.1.2. AB'nin Bölgeye Yönelik Programları

Orta Doğu bölgesi önceki bölümlerde de ifade edildiği farklı dinamikleri olan, farklı sosyal, ekonomik ve siyasal koşullara sahip ülkelerden oluşmaktadır. Bu gerçeği göz önünde bulunduran AB, bu farklılıklarla baş edebilmek için çeşitli enstrümanlar geliştirmiştir. Bunlardan en önemlisi bölge ülkeleri ile işbirliği anlaşmaları imzalanmasıdır. AT'nin kuruluşuna baktığımızda AT ile Orta Doğu arasındaki ilk ilişkilerin Roma Anlaşması'na eklenen niyet bildisi ile başladığını görmekteyiz. Bu niyet bildiri Fas, Tunus, Libya ile işbirliği anlaşmaları vaat ediyordu. Fakat, 1969'a kadar bu ülkelerle yapılan işbirliği anlaşmaları sınırlı nitelikte kaldı. Bununla birlikte AT, Yunanistan ile 1961'de ve Türkiye ile de 1963'de işbirliği anlaşmaları imzaladı. Bu gelişmelerden sonra Malta ile 1970'te ve Kıbrıs ile de 1972'de daha sınırlı nitelikteki işbirliği anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalara ek olarak AT, İsrail ile 1964'te, Lübnan ile 1965'te ve Mısır ile de 1972'de bir dizi ikili işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.²³⁰

1980'lerin başından itibaren Avrupa ile Akdeniz ülkeleri arasında esen soğuk rüzgarları tersine çevirmek amacıyla bazı Avrupa ülkeleri tarafından çeşitli girişimler başlatılmıştır. Bunlar Fransa'nın inisiyatifiyle hayata geçirilen 5+5 İnsiyatifi, İspanya-

²²⁹ Muzaffer Şenel, *Avrupa Birliği'nin Irak Politikası*, Şahin M., Taştekin M. (edt), II. Körfez Savaşı, Platin Yayınları, (67-88), Ankara, 2006.

²³⁰ Dağcı, s.180.

İtalya ortaklığı ile başlatılan Magrip ülkeleri ile Avrupa Topluluğu arasında yapıcı bir diyalog kurmayı hedefleyen Akdeniz’de Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’dır (Conference on Security and Cooperation in the Mediterranean). Tüm bu girişimlerin amacı Akdeniz’in bu iki yakasında barınan ülkeler arasında bir diyalog mekanizması kurmaktır ve bu çabalar 1990 yılında ilan edilen Gözden Geçirilmiş Akdeniz Politikası’na giden yolu açmıştır.²³¹

İkinci bölümde üzerinde durulan AB’nin küresel bir aktör olma çabaları 1970’li yıllarda başlamış olsa da bu konuda kayda değer ve aktif adımlar Soğuk Savaşın sona ermesiyle atılmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde AB, hem kendi iç sorunları ile uğraşmakta iken hem de uluslararası konjunktür, ABD’nin Batı bloğunu ve SSCB’nin de Sosyalist bloğu konsolide ettiği bir ortamda, AB’nin büyük atılımlar yapmasına uygun durumda değildi. Fakat, Soğuk Savaşın sona ermesi ile uluslararası kurallar yeniden tanzim edilmeye başlanmıştır. ABD’nin sert güce dayanan politikaları yerine AB’nin yumuşak güç politikaları devreye sokulmak istenmiştir.²³²

Soğuk Savaş’ın sona erdiği dönem bölgede yeni paradigmalardan oluştuğu ve küresel aktörlerin buna uygun hamleler geliştirmeye çalıştığı bir dönemi de ifade etmektedir. Bölgede Sol hareketlerin zayıflamasının ortaya çıkardığı boşluk radikal İslamcı terör örgütleri tarafından doldurulmaya başlanmış ve 11 Eylül hadisesi, 2004 Madrid terör eylemi, 2005 Londra saldırısı ile birlikte güvenlik kaygıları ve El-Kaide terör örgütüne yönelik önlemler dünya gündeminin baş konusu olmuştur. Bu dönemde AB hem güvenlik endişelerini gidermek hem de enerji ve ticaret alanında işbirliğini artırmak için Orta Doğu ve Akdeniz ülkelerine yönelik çeşitli anlaşma ve programları hayata geçirmiştir. Burada AB’nin birincil amacı Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltmak olsa da aynı zamanda bu ülkelerdeki insan hakları ve hukuk

²³¹ M. Fatih Tayfur, “Security and Cooperation In The Mediterranean”, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Eylül-Kasım 2000, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/FatihTayfur.pdf>, (08.02.2019)

²³² John McCormick, *Avrupa Birliği Siyaseti*, (çev. Doğançan Özsel) Liberte Yayınları, 1.bs., Ankara, 2015, s. 487.

devleti normlarının işletilmesi yoluyla buralarda bir refah ve istikrar sağlamak suretiyle bölgesel güvenliği garanti altına alma düşüncesi de AB tarafından ciddiyle üzerinde durulan bir konu olmuştur.²³³

Bölgeye yönelik AB programlarına genel olarak bakıldığında politikaların bölgesel temelli/ikili ilişkiler temelli ve işlevselci/siyasal temelli yürütüldüğü görülmektedir. Bölgeselcilik olarak tabir edilen Avrupa yaklaşımı Akdeniz bölgesini homojen bir bütün olarak görüp bölgedeki tüm aktörlere aynı temelde hitap edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım Global Akdeniz Politikası'nda görülmektedir. Global Akdeniz Politikası, ikili ilişkilere dayalı olarak ve aktör gözetmeksizin aynı yaklaşımların izlendiği bir politikadır. Bu politikada çok taraflı mekanizmalar işletilmemiştir. Barselona Deklarasyonu ya da Avrupa-Akdeniz Ortaklığı adı verilen AB programı ise çok taraflı diyalog mekanizmalarını işletmeyi hedef olarak belirlemiştir. Bu yüzden program farklı ajandalara sahiptir ve üç ana sütun üzerine oturmuştur. Bu yaklaşım, AB'nin Akdeniz politikalarına inkar edilemez bir başarı getirmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası ise yeniden ikili ilişkilere dönüşün başlangıcını teşkil etmektedir. Burada işbirliğine açık bölge ülkelerine özel bir statü tanınmış ve bu seçilmiş ortaklarla işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.²³⁴

AB'nin bölgeye yönelik yaklaşımının idealizm ile realizm arasında gidip gelen bir profil izlediği gözlemlenmektedir. AB, temel değerleri olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve ticaret serbestisi gibi değerlerin bölgede yaygınlaşmasını sağlamak ile ekonomik çıkarlarını önceleyen ve bölgede istikrarı ve kendi güvenliğini kovalayan bir anlayış arasında kalmış ve ikilemlere düşmüştür.²³⁵

²³³ Aylin Ünver Noi, "Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Aralık 2012, cilt 4, sayı 48, s. 10-19.

²³⁴ F. Bicchi, *The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations*, F. Bicchi, R. Gillespie, The Union for the Mediterranean, (1-18) Taylor and Francis, Oxxon, 2012.

²³⁵ Vera Knoops, "Euro-Mediterranean Relations and the Arab Spring", Y. L. Hwee, B. E. Turner (edt.), *EU Centre in Singapore*, No:6, 2011, s. 2.

III.1.2.1. Global Akdeniz Politikası

1970'li yıllarda Orta Doğu'da oldukça olağanüstü gelişmeler yaşanmaktaydı. 1973 Yom Kippur Savaşı, 1973 Petrol Krizi, 1975 yılında patlak veren Lübnan İç Savaşı, 1979 İran Devrimi gibi pek çok hadise hem bölge ülkelerinin hem de Avrupa'nın bakış açılarını etkileyen gelişmeler olmuştu. Aynı yıllarda AB'nin öncülü olan AT ise bir uluslararası aktör olma yolunda küçük adımlarla ilerlemekteydi. Bu adımlardan ilki 1972 yılında Global Akdeniz Politikası ile gelmiştir.²³⁶

Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerine yönelik olarak Topluluk'un global bir dış politika geliştirme önerisi 1972 yılında Rossi Raporu olarak bilinen raporla geldi.²³⁷ 1995 Barselona Sürecinin öncüsü sayılabilecek bu girişimle Akdeniz bölgesine yönelik olarak üç temel hedef belirlenmiştir. Bunlardan ilki Akdeniz bölgesinden sanayi ürünlerine yönelik olarak bir serbest ticaret bölgesi oluşturmak, ikincisi bazı tarımsal ürünler üzerinden gümrük vergilerinin hafifletilmesi ve son olarak da ekonomik, teknik ve sosyal alanda yakınlık kurmaktır.²³⁸

III.1.2.2. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı/ Barselona Deklarasyonu

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa'nın bölge ile olan ilişkilerinde atılmış önemli bir adımdır. Bu adımın izlerini daha önceki Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) programında görmekteyiz. Özellikle girişimin güvenlik ayağının temelli ODGP'ye dayanmaktadır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ekonomik olarak da bölge ile Avrupa arasındaki ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Programın Avrupa için üç farklı ve tarihsel açıdan kritik önemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki; program 1957'deki kuruluştan itibaren Arap ülkeleri ile yapılan en kapsamlı ekonomik ve

²³⁶ Peter Seeberg, "Syria and the EU. The Crisis in Syria and the International Sanctions wiht a Focus on Syrian-EU Relations", *Center for Mellemøstudier*, 2012, s. 1-18.

²³⁷ *Working Documents 302/72*, Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, 1973, s. 14, http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/2011/2011_05/A0-0302!720010EN.pdf, (16.09.2018)

²³⁸ Seeberg, s. 1-18.

sosyal anlaşmadır. İkinci olarak, program tüm katılımcıların ortak taahhütü olarak paylaşılabilen bir refaha ulaşmak için dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı öne sürmektedir. Son olarak, program bölge ülkelerine, ekonomik işbirliği, finansal destek ve 2010 yılına kadar kurulacak bir serbest ticaret alanı tesis etmek suretiyle geniş ölçekli politik ve ekonomik reformları hayata geçirmek için kapsamlı ve uyumlu bir yol açmayı hedeflemektedir.²³⁹

Program, 12 bölge ülkesini kapsayan ve 25 Nisan 1995 tarihinde imzalanan bir anlaşmadır. Programın amacı siyasi diyalog, güvenlik, ekonomik işbirliği ve sosyal, kültürel ve insani ortaklık aracılığıyla bölgede barış, istikrar ve refahı yaygınlaştırmaktır. Program üç ana ayak üzerine bina edilmiştir. Bunlardan ilki olan siyasi ve güvenlik ayağı; nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların üretilmesi veya zenginleştirilmesini önlemek ve kitle imha silahları üzerinde kontrol sağlamayı amaçlamaktadır. Bunlarla birlikte, yasadışı göçün önlenmesi, terörizme karşı savaş, uyuşturucu kaçakçılığı ve uluslararası suçlar ile rüşvete karşı işbirliği vurgulanmaktadır. İkinci olarak, ekonomik ve finansal ayağında pazar ekonomisi için gerekli hukuki şartların hayata geçirilmesi, özel sektörün geliştirilmesi, üretim sektörlerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Üçüncü olarak, sosyal ve kültürel olarak bölge insanların birbiri ile yakınlaşması, farklı gelenekler, kültürler ve medeniyetlere karşılıklı saygı çerçevesinde bir işbirliği tesis etmek olarak sıralanabilir.²⁴⁰

2005 yılına gelindiğinde programa dördüncü bir sütun eklenmiştir: Göç sütunu. Göç meselesi hali hazırda diğer sütunlarda değinilen bir konu olmasına rağmen, zaman geçtikçe AB ülkeleri tarafından ayrıca ele alınması gerektiği düşünülen bir mesele olarak görülmeye başlanmıştır.²⁴¹ Barcelona Deklarasyonu'nun onuncu yıldönümünde AB Konseyi tarafından yapılan yazılı açıklamada da, göç meselesinde

²³⁹ Rory Miller, Ashraf Mishrif, "The Barcelona Peace Process and Euro-Arab Economic Relations", *Middle East Review of International Affairs*, Sayı 9, No. 2, Haziran 2005, s. 95

²⁴⁰ Munawar Ali Bhutto, "The Barcelona Declaration and the Role of EU in the Development of Southern and Eastern", *Adam Akademi*, cilt 3/1, 2013, s. 63-82.

²⁴¹ Richard Youngs, *The European Union and the Promotion of Democracy: Europe's Mediterranean and Asian Politics*. 2001, New York, Oxford University Press, s. 57.

karşılıklı işbirliği, göçmen haklarına saygı duymak şartı ile, Akdeniz'in iki yakası arasında yasa dışı göçün önlenmesi gibi tedbirler yapılacak şeyler arasında sıralanmıştır.²⁴²

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Programı, Türkiye, İsrail, Mısır, Cezayir, Ürdün ve Filistin yönetimi ile o dönem AB üyesi olmayan Malta ve Kıbrıs'ı da kapsamaktaydı. Program kapsamında 2010 yılına kadar Orta Doğu bölgesinde bir serbest ticaret alanı kurma hedefi belirlenmişse de bu hedef gerçekleşmemiştir.²⁴³

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, AB için yeni bir uygulamanın hayata geçirilmesine öncülük etmiştir. Buna göre periyodik olarak kurumsallaşmış çok taraflı görüşmeler yapılacağı öngörülmüştür. Bu kapsamda, Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Bu toplantılar başlangıçta iki yılda bir düzenlense de 2001 yılından itibaren yılda iki kere düzenlenmeye başlamıştır. Yapılan toplantılarda hem ortaklığın gidişatına yön verilmekte, hem de son gelişmelerin takibi yapılmaktaydı.²⁴⁴

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Soğuk Savaş sonrası dönemde zamanın ruhuna uygun bir girişimdir. Süreç, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilere dayalı diyalog zemini yaratmıştır. Ekonomik ilişkiler, sürecin lokomotif unsurunu oluşturmaktaydı.²⁴⁵

Program kapsamında 1998 ile 2005 yılları arasında yedi Akdeniz ülkesi ile ikili işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu işbirliği anlaşmaları politik ve güvenliğe ilişkin meseleler üzerine düzenli görüşmelerin yapılması ve bu yolla karşılıklı anlayış, işbirliği ve ortak hareket etme olgularının geliştirilmesi, kademeli bir şekilde liberalleşmeyi içeren ekonomik alanda işbirliği, sosyal, kültürel ve eğitim alanında işbirliğini içermekteydi. Bunlara ek olarak yine Akdeniz'de Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) belirlediği kurullarla uyumlu olacak bir serbest ticaret bölgesi

²⁴² AB Konseyi, 10th Anniversary Euro-Mediterranean Summit Barcelona, 27 and 28 November 2005, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-326_en.pdf, (10.02.2019)

²⁴³ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, s. 515.

²⁴⁴ E. Johansson-Nogues, *The Ufm's Institutional Structure: Making Inroads Towards 'Co-Ownership'?*, F. Bicchi, R. Gillespie, The Union for the Mediterranean, (19-36) Taylor and Francis, Oxxon, 2012.

²⁴⁵ Bicchi, s. 1-18.

kurulması da hedeflenmişti.²⁴⁶ Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu hedef gerçekleşmemiştir. Program kapsamında Tunus (1998), Fas (2000), İsrail (2000), Ürdün (2002), Mısır (2004), Cezayir (2005), Lübnan (2006) ile ikili işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.²⁴⁷

Program kapsamında Euromed (Euro-Mediterranean Transport Partnership) adı verilen bir ulaşım ortaklığı da tesis edilmiştir. Euromed girişiminin amacı Avrupa ve Akdeniz ülkeleri arasında güvenli, sürdürülebilir ve etkili bir ulaşım sistemi tesis etmektir. Program daha sonraki AB girişimleri olan Komşuluk Politikası ve Akdeniz için Birlik projelerine de entegre edilmiştir. Euromed'e üye ülkeler Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Suriye (ilişkiler askıya alınmıştır), Arnavutluk, Bosna-Hersek, Moritanya, Monako, Montenegro, Türkiye ve 28 AB üyesi ülkedir.²⁴⁸

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ile gerçekleştirilmek istenen şey, Avrupa'da demokrasinin gelişim sürecinde ortaya çıkan ulusal burjuvazi kavramının Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerinde de yaygınlaşmasını sağlamak ve bu ulusal burjuvaziler eliyle Avrupa'dakine benzer şekilde demokratik kurumların yerleşmesini gerçekleştirmektir. Fakat bunun başarılı olduğunu söylemek güçtür. Çünkü buralarda kamu sektörü hala gayri safi milli hasıla içinde önemli bir paya sahipti. Özelleştirilen kamu kurumları ise tekellerin eline geçmişti. Bununla birlikte dış ticaret alanında "liberalleşmeyi" en çok sağlayan ülkeler AB ile işbirliği anlaşmaları imzalayan ve bu alanı Avrupa Akdeniz Ortaklığı prensiplerine göre düzenleyen ülkeler olmuştur.²⁴⁹

²⁴⁶ *The EU, the Mediterranean and the Middle East - A Longstanding Partnership*, MEMO/04/294
2004, Brüksel, <https://www.un.org/unispal/document/the-eu-the-mediterranean-and-the-middle-east-a-longstanding-partnership-eu-memo-non-un-document/>, (16.09.2018)

²⁴⁷ *Euro-Mediterranean Association Agreements*, EU Official Journal, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104>, (16.09.2018)

²⁴⁸ *Euro-Mediterranean Transport Partnership (EUROMED)*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, https://ec.europa.eu/transport/themes/international/european_neighbourhood_policy/mediterranean_partnership_en, (14.02.2019)

²⁴⁹ Haizam Amirah Fernández ve Richard Youngs, "The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the First Decade", Madrid, Real Instituto Elcano, 2005, s.25.

III.1.2.3. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP)

2000’li yıllardan itibaren AB, komşularıyla yakın ilişki kurma ihtiyacını daha derinden hissetmiştir. Bunun en temel sebebi, Avrupa ülkelerine doğru artarak devam eden yasadışı insan ve uyuşturucu ticaretini önleme düşüncesi ile enerjiye olan ihtiyaçtır. Özellikle Avrupa Birliği’nin son genişleme hamleleri AB’nin sınırlarını Orta Doğu ve Rusya ile komşu yapmıştır. Bu duruma istinaden yeni bir hareket tarzı geliştirme isteği AB’yi harekete geçiren önemli bir unsur olmuştur.²⁵⁰ AKP’nin ilan edilmesinden önce Aralık 2002’de Kopenhag’da düzenlenen Avrupa Zirvesi, AKP’ye giden yolda önemli bir adım olmuştur. Bu zirvede AB’nin gelecekteki genişleme hamlelerini yaparken Avrupa’da yeni ayrışmaların önlenmesi ve AB’nin Doğu ve Güney sınırlarının istikrara kavuşturulmasının önemi vurgulanmıştır.²⁵¹ 2004 yılında ilan edilen Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi’nin sunuş kısmında, bu durumdan bahsedilmiş ve AKP’nin bu yeni duruma bir cevap olduğu vurgulanmıştır.²⁵²

Komşuluk politikasının 2004 yılında ilan edilmesinden önce 2003 yılında AB, Avrupa Güvenlik Stratejisi’ni kabul etmiştir. Belgede, AB’nin yakın bölge komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmesi ve bu ülkelerde demokrasi, refah ve istikrarın temin edilmesinin AB’nin yararına olacağı vurgulanmıştır. Aynı zamanda, Filistin sorununun çözümünün de bölgedeki birçok sorunun çözümü için anahtar nokta olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte ABD tarafından ilan edilen Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) de AB’nin bölgeye yaklaşımını şekillendirmiştir. AB özellikle Filistin sorununda ABD’den farklı bir yaklaşım izlemiş ve Filistin ile elindeki araçlarla orantılı olarak dayanışma içinde olmuştur. ABD’nin hesapsız hareketleri ve Büyük

²⁵⁰ Hakan Samur, “Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2009, Cilt:8, s. 18-35.

²⁵¹ Samur, s. 18-35.

²⁵² *European Neighbourhood Policy Strategy Paper*, COM(2004) 373 Final, Commission of the European Communities, Communication From the Commission, Brüksel, [http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_\(2004\)_373.pdf](http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_(2004)_373.pdf), (12.05.2018)

Orta Projesi'nin ilanının bölgede yaratacağı sıkıntıların hesap edilmiş olabileceği ve buna bir tedbir alınması gereksinimi de yeni bir Akdeniz politikasını zorunlu kılmaktaydı.²⁵³

Avrupa Komşuluk Politikası böyle bir arka plana sahip olarak 2004 yılında yürürlüğe sokuldu. Amacı 16 Akdeniz ve Doğu Avrupa ülkesi ile daha yakın ilişkiler kurmak ve ekonomik entegrasyon sağlamak olan bu politika, 16 bölge ülkesini kapsamaktaydı. Bu ülkeler Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Suriye, Filistin, Tunus ve Ukrayna'dır. Program bahsi geçen bu ülkelerde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, toplumsal bütünlüğü geliştirmeyi amaçlamaktadır.²⁵⁴ Genişlemiş Avrupa'da yeni ayrışma hatlarının ortaya çıkmasını engellemek ve Avrupa'nın komşularında refah, istikrar ve güvenliği güçlendirmek programın ana hedefidir.²⁵⁵

Orta Doğu'da 2010 yılının sonunda patlak veren iç karışıklıklar nedeniyle 2011 yılında program güncellenmiştir. 2011'de yapılan bu güncelleme, bazı Arap ülkelerinde çıkan karışıklıklara bir cevap niteliğinde olan "more for more" prensibinin programa eklenmesidir. Kısaca, daha fazla reform yapan ülkelere daha fazla mali destek verilmesi anlamına gelen bu prensip AKP'nin yeni prensibi haline gelmiştir.²⁵⁶

2015 yılına gelindiğinde bölgede yaşanan gelişmeler AKP'nin yeni bir düzenlemeye tabi tutulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Programın gözden geçirilme nedeninin Avrupa'nın komşularında yaşanan radikal değişiklikler olduğu AB tarafından ifade edilmiş ve bu değişiklikler Arap ülkelerinde yaşanan çatışmalar,

²⁵³ Hakkı Büyükbaş, "Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 31.07.2014, cilt: 61, sayı:1, s. 37-66.

²⁵⁴ *European Neighbourhood Policy (ENP)*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 21.12.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en, (16.09.2018).

²⁵⁵ *European Neighbourhood Policy*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en, (16.02.2019)

²⁵⁶ *European Neighbourhood Policy (ENP)*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 21.12.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en, (16.09.2018).

IŞİD'in yükselişi, yaşanan insan hakları ihlalleri ile uluslararası hukukun çiğnenmesi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yoğun göç dalgası ile Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikaları olarak sıralanmıştır. Mevcut ilişkileri geliştirmek için ekonomik kalkınma ve işbirliğinin yine en başta gelen konu olduğu vurgulanmakla birlikte, güvenlik meselesinin her iki tarafın da çıkar ve istikrarına zarar verdiği için, daha ciddi şekilde ele alınacağı ifade edilmiştir.²⁵⁷ Buna göre işbirliği için belirlenen ortak öncelikler sıralanmıştır. Bunlar, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve insan haklarıdır. Programın gözden geçirilmesi sonrası bunlara üç başlık daha eklenmiştir: istikrar için ekonomik kalkınma, güvenlik boyutu, göç ve dolaşım. Program dahilindeki Avrupa Komşuluk Enstrümanı kapsamında 2014-2020 aralığı için 15.4 milyar avro bütçe ayrılmıştır. Bu para Komşuluk Politikası'nın uygulanmasında 16 AKP üyesi ülkenin finansmanı için kullanılacaktır. Tahsis edilen paranın çok büyük kısmı ikili ilişkiler için ve söz konusu AKP üyesi ülkelerin gereksinimleri için kullanılmaktadır. Bu bağlamda AKP Eylem Planları sürecin işleminde anahtar role sahiptir. AB ve söz konusu partner ülkenin mutabakatıyla imzalanan Eylem Planları kısa ve orta vadeli ekonomik ve politik ve reformların yer aldığı bir ajanda niteliğine sahiptir. İkili ilişki boyutuna ek olarak, AKP aynı zamanda bölgesel çapta ve sınır ötesi olarak da çeşitli faaliyetleri desteklemekte ve böylece ikili anlaşmalarla sağlanan ilerlemeye katkı verilmesi amaçlanmaktadır.²⁵⁸

III.1.2.4. Akdeniz için Birlik

Akdeniz için Birlik programı, 13 Temmuz 2008 tarihinde, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin girişimleriyle yürürlüğe sokulmuştur. Program,

²⁵⁷ *Joint Communication To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions*, Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, Brüksel, 18.11.2015, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf, (10.02.2019).

²⁵⁸ *European Neighbourhood Policy*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en, (16.02.2019)

daha önce Akdeniz'e yönelik tüm girişimlerin devamı niteliğindedir.²⁵⁹ Akdeniz için Birlik programının öncüsü sayılan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı programı AB'nin yapısını ve tercihlerini bozduğu gerekçesiyle kimi çevrelerce eleştirilmekteydi. Bu eleştirileri paylaşan Nicolas Sarkozy ve ekibi Akdeniz ile ilişkileri canlandırmak ve revize etmek için bir durum değerlendirmesi yapmaya giriştiler. Bu doğrultuda, 1995'ten beri AB'nin bölgedeki rolünün baskın olduğu, fakat Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın işbirliği mekanizmasını işletme noktasında istenilen seviyeyi yakalayamadığı belirtilmiş ve AB'nin güney ve kuzeydeki yeni komşuları için kurumsal bir yeniden yapılandırma ihtiyacına vurgu yapılmıştır.²⁶⁰

Paris'teki Avrupa-Akdeniz Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde kabul edilen program Akdeniz bölgesinde demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ile medeniyetler arası diyalog temelli bir ilişkin kurulması amacını taşımaktadır. Bununla birlikte yine daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz Akdeniz ile Avrupa arasındaki yakınlık nedeniyle bölgede refah ve istikrarın sağlanması, barışın tesis edilmesi ve ekonomik bir yatırım alanı oluşturulması hedefi de programın amaçlarındandır. Programa üye ülkeler, AB üyesi tüm ülkeler ile Türkiye, Bosna-Hersek, Karadağ, Monako, Arnavutluk, Lübnan, Suriye, Filistin, İsrail, Cezayir, Mısır, Ürdün, Moritanya, Fas ve Tunus'tur. Program bir AB, bir de Akdeniz ülkesinin eş başkanlık şeklinde yürüttüğü bir örgüt yapısı ile idare edilmektedir. Bununla birlikte program kapsamındaki tüm ülkelerin temsilinin sağlandığı Kıdemli Memurlar (KM) ve merkezi Barselona'da bulunan Akdeniz için Birlik Sekreteryası bulunmaktadır.²⁶¹

²⁵⁹ Bicchi, s. 1-18

²⁶⁰ Johansson-Nogues, s. 19-36.

²⁶¹ *Akdeniz için Birlik*, T. C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa>, (20.06.2018)

III.2. Arap-İsrail Çatışmasında Uygulanan Politikalar

Filistin sorunu, tarihsel olarak AB'nin Orta Doğu'da eğildiği ve kendisini arabuculu rolüne sokmak istediği en önemli konuların başında gelmektedir. AB'nin yapısından kaynaklı ortak bir dış politika izlemenin zorluğunun bu konuda da nüksettiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni Orta Doğu'da da tertibatını almış ve iki büyük güç olan ABD ve SSCB Orta Doğu'da nüfuz savaşına girerken Avrupa ülkelerinin nüfuzu da paralel olarak azalmıştır.²⁶²

Avrupa Birliği'nin Arap-İsrail çatışmasına yaklaşımını incelediğimizde karşımıza çıkan en belirgin olgu, Avrupa Birliği'nin kendi içinde barındırdığı birçok aktör ve kuruluş arasında bulunan farklı yaklaşım tarzının yarattığı çelişki olmaktadır.²⁶³ Avrupa, krizi ortaya çıkaran hadise olan İsrail'in kuruluşundan itibaren olayların bir şekilde içinde olmuştur. Örneğin İsrail'in 1948'deki kuruluşunu takip eden ilk on yılda en yakın Avrupalı müttefiki Fransa olmuştur.²⁶⁴

Arap-İsrail çatışması, Avrupa Birliği'ni altı üyeli bir ekonomik topluluk olmaktan çıkarıp, ekonomik ve siyasal bir birliğe dönüşme yolunda önemli bir deneyim olmuştur. AB'nin meseleye yaklaşımının izleri Avrupa Siyasi İşbirliği'nin tesis edildiği ilk yıllara kadar uzanmaktadır. Bugün yaşanan ikilemlerin ve görüş farklılıklarının kökeni de yine Avrupa Siyasi İşbirliği'nin kurulduğu 1970'lere dayanır. AB'nin genel itibarıyla sorunu olan uyumlu ve etkili bir dış politika geliştirmek, sahada değişen gerçeklere uyum sağlamakta zorlanmak gibi hastalıklar burada da nüksetmiştir. Kısaca Avrupa Birliği'nin üyeleri arasında bir noktada birleşen bir yaklaşım sergilemekte çok başarılı olduğunu söylemek güçtür. ABD'nin

²⁶² Sezgin Mercan, *Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası*, Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler, (edt. U. B. Yıldız), Nobel Akademik Yayıncılık, 1.bs., Ankara, Ocak 2015, s. 169.

²⁶³ E. B. Aymat, *Examining European involvement in the Arab-Israeli conflict*, Aymat E. B., Examining European involvement in the Arab-Israeli conflict, European Union Institute for Security Studies, Chaillot Papers, s. 15-30, Paris, 2010.

²⁶⁴ David Newman, Haim Yacobi, "The Role of the EU in the Israel\Palestine Conflict", *Working Papers Series in EU Border Conflicts Studies*, no:12, 2004, s. 2.

bölgedeki çıkarları dolayısıyla oynadığı etkin rol AB'yi ikincil bir konuma düşürmüştür. AB üyesi ülkeler, coğrafi yakınlıkları, Orta Doğu petrolüne olan bağımlılıkları, güvenlik gereksinimleri ve birçoğunun bölgede oynadıkları tarihsel rolleri gereği Orta Doğu'daki çatışmalara doğrudan ya da dolaylı olarak karışmışlardır. Arap-İsrail çatışmaları da bunlardan bir tanesidir.²⁶⁵

III.2.1. Sorunun Doğuşu: Filistin Meselesi

Filistin Sorunu ya da Arap-İsrail meselesi denilen hadisenin kökeni, 19. yüzyılın sonunda siyasal Siyonizmin ortaya çıkmasıyla başlayan sürece dayanmaktadır. 19. yüzyıla kadar Avrupa'daki genel manzara Yahudilerin üniversite ve devlet memuriyetine giremediği, belirli meslekleri icra edemediği ve yalnızca belirlenmiş alanlarda ikamet edebildiği bir görüntü sergilemekteydi.²⁶⁶ Bu ayrımcılığın Avrupalılar açısından çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Öncelikle, Yahudilerin toplumsal olarak yozlaştıkları düşüncesi oldukça yaygın bir kanaatti. Dini inançları gerici ve akla aykırı olarak görülüyor, etnik kimliğe göre yaptıkları ayrımların yanlış olduğu düşünülüyordu.²⁶⁷

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yükselen Liberal Milliyetçilik ışığında özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Yahudilerin toplumsal yaşama entegre edilmesi için çeşitli düzenlemeler yapıldı. Doğu Avrupa Yahudileri için ise daha zor koşullar egemen durumdaydı. Bu yüzden siyasal Siyonizmin doğuş yeri Rusya olmuştur. Leo Pinsker tarafından yazılan *Autoemancipation* adlı kitap siyasal Siyonizmin ilk manifestosu niteliğindedir. Pinsker, Yahudilere karşı ayrımcılığın Avrupa'nın derin hafızasına yerleştiği ve bu durumun ne yapılırsa yapılsın düzeltilemeyeceğini iddia ediyordu. Yine Pinsker'e göre Yahudiler artık kendi kaderlerine hükmetmeli ve bir bağımsız Yahudi devleti kurmak için çalışmaya

²⁶⁵ Musu, s. 2-3.

²⁶⁶ Cleveland, s. 267.

²⁶⁷ E. C. Murphy, *Siyonizm ve Filistin Sorunu*, Y.M Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi (317-343), İstanbul, 2017.

başlamalıydı. Yahudi devleti fikri özellikle Rusya'daki baskılardan bunalan Yahudi gençler için yeni bir umut kapısı olmuştu.²⁶⁸

Siyasal Siyonizme asıl şeklini veren kişi ise yazdığı Yahudi Devleti kitabıyla Theodor Herzl olmuştur. Herzl, antisemitizmi yok etmenin yolunun bir Yahudi ulusal devletinin kurulmasından geçtiğini iddia etmekteydi. Bu gerçekleşirse, artık Yahudiler diğer uluslar tarafından aşağılanmayacak ve saygı görecektir. Diğer ülkelerdeki istenmeyen Yahudilerin buraya getirilmesi fikri de uluslararası kamuoyunu bu işe ikna edici bir faktör olacaktı. Dahası bu Yahudi devleti Batı'nın Doğu'daki kalesi olacak, Batılı değerlere sahip olacaktı.²⁶⁹

Böyle bir devletin kurulması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuşsa da devletin kuruluşunu hızlandıran ya da kurulumu kolaylaştıran etmenler, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan gizli anlaşma Sykes-Picot'a göre Osmanlı Devleti'ne ait topraklar bu iki ülke arasında paylaşılacaktı. Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Filistin bölgesinin kuzeyini alacaktı.²⁷⁰

Bir Yahudi devletinin kurulması için en kritik dönüm noktalarından biri İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un Rothschild'lere hitaben yazdığı ve İngiltere'nin bir Yahudi devletinin kuruluşu için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu bildiren bir mektup göndermesidir. Fransa, İtalya ve ABD'nin de desteğini açıklaması ile Siyonistler için İtilaf devletlerinin savaşı kazanmasının kendilerinin kazanması ile eşdeğer olduğu bilincini uyandırdı.²⁷¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Hicaz bölgesinden başlayarak Suriye ve Filistin'e kadar sıçrayan, İngiliz istihbaratının tertiplemediği Arap isyanları İngiltere'nin bölgeye girişini kolaylaştırmış, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Siyonist

²⁶⁸ Cleveland, s. 267-268.

²⁶⁹ Murphy, s. 317-343.

²⁷⁰ Sander, İlkçağlardan 1918'e, s. 382.

²⁷¹ Sander, İlkçağlardan 1918'e, s. 383-384

liderlerle Filistin bölgesi hakkında bir iddiada bulunmayacağına dair gizli anlaşmalar imzalamıştır. Savaş sonrası Filistin'in İngiliz mandasında bırakılması ile bölgeye yoğun bir Yahudi göçü yaşanmış ve nüfus dengesi değişmiştir. İngiliz mandası altındaki Filistin'de Yahudiler ve Araplar arasında çıkan çatışmalarda çok sayıda yerli Arap öldürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yahudi soykırımını da Yahudilere ait bir devlet fikrine katkı sağlamıştı.²⁷²

1945 yılı itibariyle Filistin'de birçok Yahudi terör örgütü faaliyet göstermekteydi. Mosne Sneh'in liderliğini yaptığı Haganah, Menahem Begin liderliğindeki Irgun ile Hürriyet Mücahitleri, Lohmei ve Sternistler bu örgütlerin en bilinenleridir. Bu örgütlere ABD'de yaşayan Yahudi milyonerler tarafından kurulan paravan şirketler aracılığıyla eski model silah, mühimmat ve araç sevkiyatı yapılmıştır. Yine bu örgütler bölgede yalnız Araplara karşı değil, İngiliz askeri birlik ve polislerine de saldırılar düzenlemekteydi. En önemli amaçları bölgeye Yahudi göçünün devamını sağlamaktı. Yahudi terör örgütlerinin saldırıları da İngilizlerin tepkileri de gittikçe sertleşmekteydi.²⁷³

Filistin bölgesindeki Yahudi yerleşimi sorunu, Filistin meselesinin başlangıcından günümüze kadar sabit kalmış bir konu olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren İsrail işgalinde bulunan topraklara Yahudi yerleşim yerleri açılması faaliyetleri hızlanarak artmıştır. Bu bölgelere yerleşecek Yahudiler için özel teşvik programları uygulanmaktadır. Buraya yerleşen Yahudilere İsrail devleti tarafından çeşitli vergi kolaylıkları sağlanmakta, lojman imkanı verilmekte ve bu işgal topraklarındaki evler İsrail'in başka yerlerindeki konutlara göre daha ucuz fiyatlarla satılmaktadır. Özellikle radikal/aşırı dinci Yahudiler bilhassa Batı Şeria'da işgal edilen topraklara taşınmaya özen göstermekte, bu eylemi dini bir vecibe olarak saymaktadır. Çünkü inanişaya göre Batı Şeria da "Vaat Edilmiş Topraklar" içerisinde yer almaktadır.²⁷⁴

²⁷² Hasgüler, Uludağ, 196-199

²⁷³ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. bs., Ankara, 1994, s. 65-67.

²⁷⁴ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, 1. bs., İstanbul, 2002, s. 121.

Neticede manda yükünü daha fazla kaldıramayacağını anlayan İngiliz hükümeti konuyu BM'ye taşımıştır. BM Genel Kurulu Filistin'de biri Arap diğeri Yahudi devleti olmak üzere iki devletin kurulması ve Kudüs'ün ise uluslararası statüye sahip özel bir idareye sahip olmasını kabul eden 29 Kasım 1947 tarihli 181 sayılı kararı aldı.²⁷⁵ BM'nin bu kararını onaylayan Avrupalı devletler, Fransa, Hollanda, Belçika, Danimarka, Lüksemburg, Çekoslovakya, İzlanda, Polonya, Norveç ve İsveç olurken, yalnızca Türkiye ve Yunanistan Taksim Planı aleyhine oy kullanmış, Yugoslavya ve İngiltere ise oylamaya katılmamıştır.²⁷⁶

III.2.2. Arap-İsrail Savaşları ve AB

İsrail'in Filistin topraklarında bağımsız bir Yahudi devleti kurmaya yönelik faaliyetleri bölgede oldukça yıkıcı savaşlar ve çatışmalara neden olmuştur. Bu yolda üç kez Arap-İsrail savaşı çıkmış ve bu savaşlar bölgenin kaderini derinden etkilemiştir.

III.2.2.1. Birinci Arap-İsrail Savaşı (1948)

29 Kasım 1947 tarihli BM kararına istinaden İngiliz hükümeti bölgedeki askerlerini kademeli olarak çekmeye başlamıştı. BM'nin 29 Kasım tarihli Taksim planına Araplar'a ve Yahudilere Filistin toprakları üzerindeki belirli yerler tahsis edilmişti. Fakat Yahudiler kendilerine tahsis edilen toprakları İngiliz birlikleri henüz bölgeden çekilmeden almak için harekete geçmişti. Arapların da buna engel olmak için karşı harekete geçmesi ile ilk Arap-İsrail savaşı da başlamış oldu. Savaşa katılan Arap ülkeleri Ürdün, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan ve Suudi Arabistan'dır. Taraflar

²⁷⁵ Hasgüler, Uludağ, s. 199-200.

²⁷⁶ *The Origins and Evolution of the Palestine Problem: 1917-1988: Part 2 1947-1977*, Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi, 30 Haziran 1979, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/9a798adbf322aff38525617b006d88d7/d442111e70e417e3802564740045a309?OpenDocument#In%20favour%3A%20Australia%2C%20Belgium%2C%20B>, (27.02.2019)

arasındaki çatışmalar Kudüs'e kadar uzandı. ABD Başkanı Truman, taksim planının artık işleminin imkansız olduğunu düşünmekteydi ve BM'ye Filistin'in vesayet yönetimine alınmasını teklif etmişti. 25 Mart 1948'de yapılan bu teklife İngiltere ve Fransa şiddetle itiraz etti. Çatışmaların şiddetlenmesi üzerine BM Güvenlik konseyi 17 Nisan'da taraflara çatışmalara son verilmesi ve Kudüs'ün zarar görmemesi için ne gerekiyorsa yapılması gerektiğini belirten bir karar almıştır. Filistin'deki İngiliz mandasının sona erdiği tarih olan 14 Mayıs'tan hemen sonra, sabahın ilk saatlerinde Tel-Aviv'deki Yahudi Milli Konseyi bir toplantı düzenledi. Toplantı sonrası yayınlanan deklarasyonda İsrail devletinin kurulduğu duyurulmaktaydı. Duyurudan yaklaşık 11 dakika sonra ABD İsrail'i de facto olarak tanıdığını ilan etti. SSCB'nin tanıma ilanı ise iki gün sonra gelmişti. İsrail'in kurulduğunu ilan etmesinin ardından Suriye, Ürdün, Mısır, Lübnan ve Irak'a ait kuvvetler Filistin topraklarına doğru harekete geçti. Bunlar üç yönden Filistin'e girerek İsrail kuvvetlerini sıkıştırmayı planlamaktaydı. Mısır'a ait kuvvetler Gazze ve Birüssebi'yi alma hedefiyle yola çıkarken Ürdün'e bağlı Arap Lejyonu Şeria nehrini geçip Filistin'e girdi. Suriye ve Lübnan silahlı kuvvetleri ise Filistin'in kuzey bölgesinden savaşa dahil oldu. Bu kuvvetlerden İsrail açısından en caydırıcı özelliğe sahip olanı Ürdün'e bağlı 75 bin kişilik Arap Lejyonu'ydu. İsrail'in elinde ise İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda savaşarak deneyim kazanmış 32 bin kişilik bir kuvvet ile Haganah örgütüne mensup iyi eğitilmiş 75 bin kişilik kuvvet bulunuyordu.²⁷⁷

Savaşın gidişatına baktığımızda, Arap ülkeleri belirlenen üç istikamette belirli ilerlemeler sağlamış, fakat savaşın asıl düğümlendiği yer Kudüs olmuştur. Savaşın sonunda Batı Şeria olarak bilinen bölge ve Gazze şeridi Filistin, geriye kalan genişçe toprak bölümü ise İsrail'in elinde kalmıştı. Kudüs'te ise iki tarafın da kontrol ettiği bölgeler bulunmaktaydı. Kutsal yerlerin tamamını içine alan Doğu Kudüs bölgesi, Ürdün kuvvetlerinin kontrolündeyken, Batı Kudüs ise İsrail güçlerinin elindeydi.²⁷⁸

²⁷⁷ Armaoğlu, s. 89-94.

²⁷⁸ Armaoğlu, s. 95.

Savaş sonrası İsrail ile Mısır, Lübnan, Ürdün ve Suriye ile mütareke anlaşmaları imzalanmıştır. Irak ve Suudi Arabistan'ın İsrail ile doğrudan sınırı bulunmadığı için bu ülkeler İsrail'e savaş açsa da aralarında mütareke yapılmadı. Arap ülkeleri İsrail ile olan de facto sınırın resmi hale gelmesini önlemek için mütareke imzalamış, fakat barış anlaşması imzalamaya yanaşmamışlardır. Anlaşmalardan en karlı çıkan taraf elbette İsrail olmuştur. İsrail savaştan, BM'nin taksim kararıyla kendisine bırakılmasını uygun bulduğu topraklardan daha fazlasına sahip olmuştur. Yine savaş, uzun yıllar sürecektir bir Filistin'li mülteciler sorununu ortaya çıkarmıştır. Savaş sırasında yurtlarından olan Filistinliler komşu ülkelere sığınmış bu da ileriki dönemde belli sıkıntıların doğmasına yol açmıştır. Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun 22 Haziran 1949 tarihli raporuna göre başka ülkelere giden Filistinli mültecilerin sayısı 900 bin ile 1 milyon arasında değişmektedir. BM tarafından oluşturulan Filistin Mültecilerine Yardım Teşkilatı, 1949 Kasım ayı itibariyle 940 bin civarında Arap mülteciye yardım yaptığını açıklamıştır.²⁷⁹ Netice itibariyle bu ilk Arap-İsrail savaşı ile İsrail kuruluşunu ilan etmiş, birden fazla Arap ülkesi karşısında ciddi bir zafer kazanmış ve bölgede varlığını güçle tescil etmiştir.

III.2.2.2. 1956 Süveyş Krizi

Kriz tam anlamıyla bir Arap-İsrail savaşı olmasa da İsrail, İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlığı göstermesi ve İsrail'in bölgedeki misyonunu ortaya koyması bakımından çarpıcı bir örnektir. Mısır'ın efsanevi lideri Cemal Abdul Nasır'ın Nil Nehri üzerinde yapılmasını planladığı Asvan Barajı için gerekli 1,3 milyar doların yaklaşık 400 milyon dolarlık kısmının ABD, İngiltere ve Dünya Bankası tarafından finanse edileceği konusunda anlaşmaya varılmıştı. Fakat, gerek Cemal Abdül Nasır'ın Bağlantısızlar Hareketine yakınlaşması, gerek Çekoslovakya'dan Sovyet silahları satın alması ve gerekse de Çin'i tanımış olması nedeniyle ABD bu kredinin verilmesini iptal etti. Bu iptal üzerine Cemal Abdül Nasır tüm dünyayı şok eden

²⁷⁹ Armaoğlu, s. 101-106

meşhur talimatını verdi. 26 Temmuz 1956 günü Süveyş Kanalı Şirketi, bu şirkete ait tüm tesis, taşınmaz ve taşınır malları millileştirdiğini açıkladı.²⁸⁰

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi en çok İngiltere ve Fransa'yı etkilemişti. Çünkü Süveyş Kanalı Şirketi'nin büyük hissedarları bu iki ülkeydi. Bu iki ülke hem şirket gelirlerinin yüksek olması hem de kanalın stratejik önemi nedeniyle burasını bırakmaya niyetli değildi. Anlaşma gereği kanal 1968 yılında tamamen Mısır'a ait olacaktı ve Nasır aradaki 12 yıllık bedelin hisse sahiplerine ödeneceğini garanti etmişti. Sonuç olarak, durumu hazmedemeyen Fransa ve İngiltere, Mısır'a müdahalenin yasal zeminini aramaya koyulmuşlardır. Plana göre, İsrail Mısır'a karşı saldırıya geçecek ve İngiltere ile Fransa da durumu yatıştırmak ve çatışmaya son vermek için Mısır'a asker sevk edecekti. 29 Ekim 1956'da İsrail, Mısır'ın Sina Yarımadası'nı işgale başladı. 30 Ekim günü İngiltere ve Fransa taraflara ateşkes ilan etmelerini ve iki ülkenin kuvvetlerini kanaldan 16 km uzağa çekmelerini talep etti. İsrail çağrısına uyacağını söylerken Mısır buna uymayacağını ilan etti. Sonuç olarak ABD ve SSCB'nin İngiltere, Fransa ve İsrail'e yönelik uyarıları işe yaradı. Nasır, krizden zaferle ayrıldı. Hem kanal millileştirildi, hem de Asvan Barajı Sovyet sermayesi ile inşa edildi.²⁸¹ Bu kriz bölge ile Avrupa arasındaki yakın bağları ortaya koyması açısından çarpıcıdır.

Krizin Avrupa açısından ortaya çıkardığı önemli bir olgu oldu. ABD tarafından “yarı yolda bırakılan” Fransa ve İngiltere kendilerini bir durum değerlendirmesi yapmak zorunda hissettiler. Bunun sonucu olarak, Fransa daha çok bağımsız olma yolunu izlemeyi seçti. İngiltere ise yine de ABD ile yakın ilişki kurmaktan vazgeçmedi.²⁸² Olaylar neticesinde İngiltere ve Fransa artık büyük birer devlet olmadıklarını acı bir tecrübeyle fark ettiler ve Avrupa bütünleşmesi fikrine daha sıcak bakmaya başladılar.²⁸³

²⁸⁰ Arı, s. 257-258.

²⁸¹ Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, Platin Yayınları, 2. bs., Ankara, 2007, s. 103-104

²⁸² Henry Kissinger, *Diplomasi*, (çev. İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. bs., İstanbul, 2016, s. 575.

²⁸³ McCormick, s. 100.

III.2.2.3. 1967 Arap-İsrail Savaşı ve AT'nin Savaşa Yönelik Tutumu

1960 yıllara gelindiğinde Almanya da İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler, İsrail'in sürekli olarak soykırım anılarını canlı tutarak, Almanya'nın Filistin yanlısı hareketlerini baskı altına alması şeklinde cereyan etmiştir.²⁸⁴

1967 Altı Gün Savaşı Arap-İsrail çatışması ve yakın Orta Doğu tarihi için bir dönüm noktası konumundadır. Savaş öncesi dönemde Arap ülkeleri arasında, tek bir Arap ulus devleti kurmak fikri en azından teorik olarak güçlenmişti. Fakat, pratikte Arap ülkeleri arasındaki çatışma noktaları, işbirliği ve uzlaşma noktalarından daha fazlaydı.²⁸⁵

1967 Savaşı öncesi uluslararası ortamın yapısına baktığımızda, 1962 yılındaki Küba füze krizinden sonra ortaya çıkan yumuşama emarelerini görmekteyiz. Dünyayı nükleer bir felaketin eşiğine getiren bu kriz, Soğuk Savaş'ta yeni bir evrenin başlangıcını teşkil etmektedir. Bununla birlikte 1956 Süveyş krizinden sonra SSCB'nin Orta Doğu'da alan bulmaya başlaması, ABD'yi tedirgin etmiştir. Bu tedirginliğin neticesinde ABD Başkanı Eisenhower tarafından geliştirilen ve Eisenhower Doktrini olarak bilinen Amerikan planı 1957 yılında, Orta Doğu'da devreye sokulmuştur. Plan, Orta Doğu'da SSCB nüfuzunu kırmak adına Orta Doğu ülkelerinin sol akımlara ve olası bir Sovyet müdahalesine karşı korunması ve desteklenmesi esasına dayanmaktaydı. Plana göre ABD, Orta Doğu ülkelerinin herhangi birinde sol eğilimli ya da Sovyet yanlısı bir ihtilal girişimi olması halinde, askerlerini yine o ülkenin talebiyle o ülkelerde konuşlandıracak ve müdahale edecektir. Bunun için Eisenhower, Kongreden üç yıl süreyle her yıl 200 milyon dolar kullanma hakkına erişmiştir. Bu kapsamda asker çıkarılan ilk yer Lübnan olmuştur. Sovyetler Birliği de bölgedeki ABD ve batı antipatisini iyi değerlendirerek tarafını

²⁸⁴ Newman, Yacobi, s. 2.

²⁸⁵ Wm. Roger Louis, Avi Shlaim, *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*, Cambridge University Press, 2012, Cambridge s. 1-5.

iyiden iyiye ABD ve İsrail karşısında Arap ülkelerinden yana koymuştur. Orta Doğu'daki ABD karşıtı, sol eğilimli, sosyalist ya da milli kurtuluşçu tüm hareketler SSCB tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.²⁸⁶

1967 savaşına gelinen süreçte Arap ülkelerinde yaşanan bir değişimi vurgulamak önemlidir. 1948'deki mutlak yenilginin ardından, Arap ülkelerinde yoğun bir şekilde Arap milliyetçiliğinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde milliyetçilik düşüncesi Arap ülkelerinde politik bir araç olarak görülmeye başlandı. Bu doğrultuda 1950'li ve 1960'lı yıllarda Arap milliyetçiliğini benimsemiş subayların bazı Arap ülkelerinde yaptıkları devrimlere şahitlik edildi. Mısır, Suriye ve Irak'ta Baas ideolojisinin iktidara gelmesi Orta Doğu'da dengeleri değiştirmiştir.²⁸⁷ İktidara gelen bu milliyetçi ve sosyalist hükümetler ile İsrail arasında bir sürtüşme olması kaçınılmaz gibiydi. Yapılan açıklamalar gittikçe sertleşmekteydi. Cemal Abdül Nasır, İsrail karşıtı Arap cephesinin liderliğine oynamaktaydı. İsrail gemilerinin Tiran Boğazı'na girmesini yasakladıktan sonra, 26 Mayıs 1967'de Uluslararası Arap Ticaret Birliği Konferansında konuşan Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır, bu hareketin İsrail'e karşı genel bir savaşa girişmeye hazır olduklarının göstergesi olduğunu ilan ediyordu. Devamla Nasır, İsrail'in Suriye ya da Mısır'a karşı girişeceği herhangi bir askeri operasyonun İsrail'e karşı topyekün bir savaşla cevaplandırılacağını belirtiyordu.²⁸⁸

Filistin açısından da 1967 savaşına giden süreçte önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi Cezayir ulusal kurtuluşçularının gayri nizami harp taktikleri ile Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasından etkilen Filistinlilerin önce Fedayin ve sonra bu örgütten doğan el-Fetih adlı ulusal kurtuluş örgütünü kurmaları gelmektedir. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmese bile 1950'li yılların ikinci yarısında Yaser Arafat liderliğinde kurulan örgüt gerilla taktikleri ile İsrail

²⁸⁶ Armaoğlu, s. 199-230.

²⁸⁷ Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2014, 56-2, s. 167.

²⁸⁸ A. Shlaim, *Poor Little Samson*, Louis W. R., Shlaim A.(ed.), *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*, (22-55), Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

topraklarında çeşitli askeri operasyonlar düzenlemiş ve uzun yıllar Filistin meselesinde önemli bir aktör olarak yerini almıştır.²⁸⁹

4 Kasım 1966'da Mısır ile Suriye arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşması Arap tarafını şekillendiren anlaşmalardan biri oldu. Buna göre, bu iki ülkeden birine saldırı olması halinde diğeri kendine saldırılmış olarak görecekti ve bu iki devlet birbirine yardım edeceklerdir.²⁹⁰

1967 savaşına giden süreçte İsrail ile Suriye arasındaki çatışmalar gerginliği önemli ölçüde arttırmıştır. Arap tarafı da Suriye tarafı da bu çatışmaları topyekün bir savaşa dönüştürmek niyetinde değildi. Fakat 13 Mayıs 1967'den itibaren iki taraf arasındaki ilişkiler gerildi. SSCB'nin Mısır ve Suriye'ye verdiği istihbarat savaşı tetikleyen asıl etken oldu. Buna göre İsrail'in Suriye sınırına 11 ila 13 tugay kuvvetinde bir askeri yığınak yaptığı istihbaratı Mısır'a ve Suriye'ye verildi. Bu andan itibaren bir savaşın çıkacağı kesinleşmişti. Mısır ve Suriye'de OHAL ilan edilirken, Ürdün, Irak ve Kuveyt'te seferberlik ilan edilmişti. Mısır'ın BM'den, Mısır-İsrail sınırında bulunan Barış Gücü kuvvetlerinin geri çekilmesini istemesinden sonra Mısır-İsrail sınırındaki tampon kalkmış ve savaş için her şey hazır hale gelmişti.²⁹¹

İsrail yaşanan gelişmelerden kendisine bir saldırı yapılacağı sonucunu çıkarmıştı. ABD ve Avrupa nezdinden birtakım diplomatik girişimlerde bulunmuşsa da savaşın kaçınılmaz olduğunu ve Araplar saldırmadan kendilerinin bir saldırı düzenlemesi ve insiyatifi ele almaları gerektiğini düşünmüşlerdi. Bu düşünce ile 5 Haziran 1967'de İsrail taarruzu başlamış oldu. 5 Haziran 1967 sabahı yapılan İsrail saldırısında Mısır hava kuvvetlerinin neredeyse tamamı birkaç saat içerisinde yok edildi. 8 Haziran'da tüm Sina Yarımadası İsrail tarafından işgal edildi. Bu ağır ve beklenmedik yenilgi süreci Başkan Nasır tarafından “kesintisiz bir kabus” olarak nitelendirilmiştir. Yenilgi sonrası Nasır tüm sorumluluğu üzerine alan bir konuşma

²⁸⁹ Armaoğlu, 220-221.

²⁹⁰ Armaoğlu, s. 220.

²⁹¹ Armaoğlu, s. 204-242.

yaptı ve 9 Haziran'da istifa ettiğini açıkladı. Ülkede siyasi bir kriz ortamı meydana geldi. Nasır'ın halefi olarak görülen Zekeriya Muhiddin ve Şems Badran'ın öncülük ettiği bir muhalefet dalgası oluşmuştu. Hatta Nasır, Enformasyon Bakanı Muhammed Fayek'e "Beni mahkemeye götürecekler ve Kahire'nin ortasında asacaklar" demiştir. Fakat halkın Nasır sevgisi azalmamıştı. Nasır'ın istifası sonrası sokaklara dökülen Mısır halkı Nasır'a göreve geri dönmesi çağrısı yaptı.²⁹²

Suriye tarafına baktığımızda, bugün 1967 savaşı Suriye için hala devam ediyor dersek yanılmış olmayız. Çünkü bu savaşta İsrail tarafından işgal edilen Suriye toprakları olan Golan Tepeleri üzerindeki işgal kalkmış değil. Savaşın çıktığı 5 Haziran'dan itibaren dört gün boyunca Suriye, savaşa aktif bir şekilde dahil olmadı. Bu Arap dünyasında iyi hatırlanan bir gelişme olmasa da Suriye'nin bunun için geçerli mazeretleri vardı. Her şeyden önce Mısır hava kuvvetlerinin bu kadar hızlı şekilde savaş dışı kalması ve Sina Yarımadası'nın kolayca ele geçirilmesi Suriyeli yetkilileri şoke etmişti. Hava desteği olmaksızın yapılacak bir hareketin felaketle sonuçlanacağını biliyorlardı. Fakat İsrail, Suriyelilerin bu savaştan zararsız çıkmalarını engellemek ve onlara ve bir zafer yürüyüşü bahşetmemek adına Golan Tepeleri'ne saldırdı. Şiddetli çatışmalar sonucu burası da 10 Haziran günü işgal edildi.²⁹³

Savaşın sürdüğü altı gün boyunca BM nezdinde yapılan ateşkes girişimleri sonuç vermemişti. 9 Haziran'da BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye ve İsrail arasındaki çatışmaların durdurulmasını isteyen 235 sayılı kararı da İsrail'i durdurmamış, İsrail 10 Haziran'da Kuneitra'yı işgal etmişti. Bu hamle SSCB açısından bardağı taşıran son damla oldu. SSCB bir bildiri yayınlarak İsrail ile tüm diplomatik ilişkileri sona erdirdiklerini ve İsrail'in yine saldırıya devam etmesi durumunda tüm Sovyet müttefikleri ile birlikte kendilerine yaptırımlar uygulanacağını ilan etti. Bu açıklama neticesinde 10 Haziran 1967, saat 16.30

²⁹² L. M. James, *Egypt: Dangerous Illusions*, Louis W. R., Shlaim A. (ed.), The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences, (56-78) Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

²⁹³ D. W. Lesch, *Syria: Playing With Fire*, Louis W. R., Shlaim A. (ed.), The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences, (79-98) Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

civarında İsrail, askeri hareketını durdurdu. Savaş bittiğinde Arap tarafı için netice ağır bir hezimet oldu. İsrail Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde kontrol sağlamış, buraları işgal etmişti. Kudüs bütünüyle İsrail'in işgali altına girmişti.²⁹⁴

Savaş sonrası BM Güvenlik Konseyi meşhur 242 sayılı kararı aldı. 22 Kasım 1967 tarihli kararda savaş yoluyla toprak kazanılmasının reddi; adil ve sürekli bir barışın İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesi, savaş halinin bitirilmesi ve bölgedeki her devletin egemenliğine saygı duyulması ise sağlanacağı esasına dayanmaktaydı.²⁹⁵

AT'nin savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında izlediği tutuma baktığımızda Topluluk içinde ortak bir tepki vermenin mümkün olmadığını görmekteyiz. 1967 Altı Gün Savaş'ının hemen öncesinde altı üye ülkenin Devlet/Hükümet Başkanlarının katılacağı bir zirve tertiplenmiştir. Roma'da düzenlenen bu zirvenin amacı yaklaşan krize yönelik ortak bir tutum almak ya da en azından görüş birliğine varmaktı. Fakat toplantıda o kadar farklı görüşler dile getirildi ki asıl gündem maddesi dahi tartışma konusu yapılamadı. Toplantıya ilişkin çok sonra bir açıklama yapan Alman Şansölyesi Kurt Georg Kiesinger şöyle diyecektir: “Roma Zirvesi'nden utanmıştım. Tıpkı savaş patlak verdiğinde olduğu gibi, onun hakkında konuşamadık bile.”²⁹⁶

Alman Şansölyenin dediği gibi, 1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra ortak bir tutum takınılamamış, üyelerin çoğunluğu AT'nin bir ekonomik yapı olarak varlığını sürdüreceği ve siyasal meselelerde çıkış yapamayacağını düşünmüşlerdir. Almanya ve Hollanda İsrail yanlısı bir tutum içinde olurken, Fransa ise İsrail'i kınamış ve Arap tezlerine yakın bir görüş içinde olmuştur.²⁹⁷ Fransa'nın İsrail'in güç kullanmasına karşı olan tutumu Arap-Fransız diyalogunu geliştirirken, 1967 savaşı

²⁹⁴ Armaoğlu, s. 263-265.

²⁹⁵ Armaoğlu, s. 275.

²⁹⁶ Musu, s.23.

²⁹⁷ Mercan, s. 170.

aynı zamanda Fransa'nın ABD politikalarına muhalefet ve NATO'nun askeri kanadından çıkışına kadar varan politikalarının da başlangıcı oldu.²⁹⁸

AT ülkeleri arasındaki görüş farklılıklarının nedenlerine gelecek olursak bunlar; üye ülkelerin sahip olduğu farklı gelenekler ve çıkarlar, bunların Arap ülkeleri ve İsrail ile değişen yoğunluklardaki ilişkileri ve politik bir rol üstlenmedeki yetersizlikleri olarak sıralanabilir. Savaştan sonra geçen iki yılda da bu ülkelerin Orta Doğu'ya yönelik olarak bir ortak politika geliştirmelerinin ne kadar zor olduğu görüldü. Fakat Avrupa Topluluğu'nun olaylara, oy birliği ile değilse bile, bir uyum içinde cevap verebilme ihtiyacı gittikçe artan bir şekilde belirmeye başlamıştı. Artan dünya krizlerine cevap vermede yaşanan yetersizlik Topluluğun ekonomik gelişimini de önlemekteydi. Bu nedenle, altı üye ülke ve özellikle Fransa Avrupa'nın dünyadaki politik rolünü artıracak bir şeylerin yapılması gerektiği kanaatine vardı. 1967 Savaşı sırasında yaşanan başarısızlıkların bu durumun tetikleyicisi olduğu öne sürülebilir.²⁹⁹ 1970 yılı itibariyle ortaya çıkan, Avrupa ülkelerinin tek bir sesle konuşması hedefini belirleyen Avrupa Siyasi İşbirliği'nin de etkisiyle 1971 yılında AT ülkelerinin kabul ettiği Schumann Raporu açıklanmıştır. Rapor özetle İsrail'e 1967 yılında işgal ettiği yerlerden çekilip, Kudüs'ün uluslararası bir statüye alınmasını ve Filistinlilerin de evlerine dönmesini tavsiye etmekteydi.³⁰⁰

Özet olarak, AT'nin Filistin meselesi ile ilgilenmeye başladığı ilk dönem olan 1970'lerin başında, daha çok BM'nin 242 sayılı kararı desteklenmiştir. 1967 Arap-İsrail savaşı ile 1973 Arap-İsrail savaşı arasında izlenen bu politikada, BM'nin 242 sayılı kararında olduğu gibi, Filistinlilerden bir otonom topluluk olarak bahsedilmiyor, sorun yalnızca mülteciler meselesi olarak anılıyordu.³⁰¹

²⁹⁸ J. P. Filiu, *France and the June 1967 War*, Louis W. R., Shlaim A. (edt.), *The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences*, (247-263) Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

²⁹⁹ Musu, s. 24.

³⁰⁰ Mercan, s. 170.

³⁰¹ Anders Persson, *The Transformation Of Just Peace: EU And The Middle East Peace Process*, JAD-PbP Regional Seminar, Kudüs, Mayıs 23-25, 2009.

III.2.2.4. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur Savaşı)

1973 savaşı'nın tohumları esasen 1967 savaşında atılmıştır. İsrail'in net ve çabuk galibiyeti, Araplar üzerinde oldukça yıkıcı etkiler yapmıştı. Uzun zamandır İsrail'in işgal ettiği toprakları geri alma hedefiyle bilenen Arap ülkeleri bu utanç verici galibiyetin ardından İsrail'e doğrudan saldırarak amaca ulaşamayacağını anlamıştı. 1967 Savaşı'ndan 1973 savaşına kadar geçen ara dönemde İsrail'e yönelik yıpratmaya dönük bir savaş kampanyası başladı. 1969'da 1970 yılına kadar Mısır, İsrail sınırındaki birliklere, beklenmedik askeri ve maddi kayıplar vermek üzere sürpriz saldırılar düzenlendi. Fakat bu stratejinin Mısır aleyhine ve İsrail lehine dönmesi uzun sürmedi. Çünkü İsrail, kayıpları arttığı takdirde savaşı tırmandırma ve bu kayıpları mali olarak telafi etme kabiliyetine sahipken, Mısır'ın içinde bulunduğu koşullar böyle bir yıpratma savaşını sürdürmeye elverişli değildi. Ocak 1970'te başlayan ağır İsrail hava saldırısı Mısır'ı SSCB'ye daha çok yaklaştırmıştı. Mısır SSCB'den hava savunma sistemleri (SAM-3 Füzeleri) ve savaş uçakları satın aldı. Artık sahada bir İsrail-Sovyet hava savaşı sürmekteydi. Fakat 1970 Ağustos'unda Mısır ile İsrail arasında bir ateşkes imzalandı ve "yıpratma savaşı" sona erdirildi.³⁰²

Cemal Abdül Nasır'ın 28 Eylül 1970'te geçirdiği kalp krizi nedeniyle ölmesi, 1973 Savaşı öncesi yaşanan ve bölgeye önemli etkileri olan beklenmedik bir hadise olmuştu. Nasır öldükten sonra Mısır Cumhurbaşkanlığına, Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak görev yapan Enver Sedat getirildi. Sedat hem 1952'de ihtilali gerçekleştiren Hür Subaylar Komitesi'nin üyesi olarak ihtilalde aktif görev almış bir kişiydi hem de Arap Sosyalist Birliği Partisi'nin Yüksek İcra Komitesi adı verilen dokuz kişilik yönetim kademesinin üyesiydi. Enver Sedat, öngörülmesi zor bir lider profili izliyordu. Sovyetler ile bağları hemen kesip atmadı. Hatta 27 Mayıs 1971'de Mısır ile SSCB arasında bir işbirliği anlaşması imzalandı.³⁰³

³⁰² David T. Buckwalter, "The Arab-Israeli War", *The U.S Naval War College*, New Port, Rhode Island, 2002. s. 119.

³⁰³ Armaoğlu, s. 310-312.

Sedat, ABD için de ilk başlarda güvenilmez bir imaj çizmişti. Fakat Mısır'a giden ABD'li diplomatlar Sedat'ın makul bir anlaşmaya ikna olacağı tahlilini yaparak Washington'a döndüler. ABD ile Mısır arasında geçici bir ateşkes temin etmek isten ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın girişimiyle bir anlaşma taslağı oluşturuldu. Buna göre Mısır silahlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısına çekilmesi öngörülürken, İsrail silahlı kuvvetlerinin de buradan geri çekilmesi karşılığında üç yıllık bir ateşkes antlaşmasının imzalanması planlandı. İsrail'in geri çekilmeye razı olmaması nedeniyle ateşkes sağlanamadı. Sedat'ı çözümün savaşta olduğuna ikna eden en kritik hadiselerden birisi budur.³⁰⁴

Enver Sedat İsrail'e karşı sınırlı bir savaştan yanaydı. Sedat fiili durum olan "Ne Savaş ne Barış" (No-War, No-Peace) halinden rahatsızdı. Fiili durumu güç kullanarak değiştirmek arzusundaydı. İsrail için ise "Ne Savaş Ne Barış" fiili durumu avantajlıydı. Çünkü İsrail 1967 savaşı ile coğrafi olarak savulması daha kolay sınırlara sahip olmuştu. Ayrıca, Mısır-SSCB ilişkilerinin soğuma eğilimine girmesi de İsrail'i memnun eden bir başka gelişmeydi. Bununla birlikte İsrail ulusal savunma stratejisini tam caydırıcılık üzerine kurmuştu.³⁰⁵

Suriye'deki gelişmelere bakıldığında Baas İdeolojisi, Suriye'de 1963 yılında iktidara gelmiştir. 1966'da yapılan Salid Cedid öncülüğündeki ihtilal ile Hafız Esad Savunma Bakanı olmuştur. Hafız Esad, ikinci bir ihtilal yaparak kendini iktidara taşıyan yolu açmıştır. 12 Mart 1971'de yapılan seçimle Hafız Esad Suriye Devlet Başkanı seçilmiştir.³⁰⁶ İktidarı boyunca Hafız Esad, politikalarını İsrail karşıtı bir konuma oturtmuştur. Ona göre İsrail, ABD güdümünde bir yayılmacı devletten ibaretti ve buna karşı olanca güçle karşı konulmalıydı.³⁰⁷

Neticede savaş için koşullar hazırды. Sedat, uzun uğraşlar sonucu SSCB'den gerekli taarruz silahlarını almayı başarmıştı.³⁰⁸ Bununla birlikte Suriye Devlet

³⁰⁴ Armaoğlu, s. 313-314.

³⁰⁵ Buckwalter, s. 120.

³⁰⁶ Arı, s. 270-274

³⁰⁷ Cleveland, s. 447-448

³⁰⁸ Armaoğlu, s. 318.

Başkanı Hafız Esad, oldukça karşılık verebilir ve vurucu bir askeri nizam kurmuştu. Suriye ve Mısır arasında askeri koordinasyon kurulmuştu.³⁰⁹

6 Ekim 1973 günü geldiğinde, saat 14.00 itibariyle Mısır'dan havalanan 222 savaş uçağı Süveyş Kanalı'nın doğu kısımları ve Sina Yarımadası'nda bulunan İsrail hedeflerini vurmaya başladı. Eş zamanlı olarak Suriye'ye ait savaş uçakları da İsrail'i kuzey sınırlarında vurmaya başladı. Aynı anda tam 700 Suriye topçu bataryası da İsrail topraklarına yayılım ateşine başladı.³¹⁰ Savaşın başladığı 6 Ekim gününden 10 Ekim gününe kadar olan 4 günlük sürede Mısır ve Suriye birlikleri, İsrail ordusu karşısında şaşırtıcı derecede başarılı sonuçlar aldı. Mısır birlikleri kolayca Sina Yarımadası'na girerken İsrail'e ağır kayıplar verdirdi ve Mısır ordusunda ise sadece 200 kayıp vardı. Mısır birlikleri Bar Lev Hattı'na kadar olan bölgeyi kontrol almıştı. Amacı 13 km'lik hat üzerinde kontrol sağlayıp uluslararası güçlerin olaya müdahil olmasını beklemektir. Fakat Suriye'nin savaş stratejisi daha geniş kapsamlıydı. Suriye 1967'de kaybettiği tüm toprakları geri alma amacıyla savaşıyordu. Fakat kuzeyde İsrail'in Suriye saldırısını durdurması ile savaşın gidişatı değişti. ABD'nin yoğun silah desteğini de arkasına alan İsrail 10 Ekim'den itibaren kuzeyde dengeyi sağlayarak ağır kayıplar vermesine rağmen Sina cephesinde de durumu dengeledi. Hava üstünlüğünü de tekrar yakalayan İsrail, Golan tepelerini ele geçirmiş ve Şam'a 20 km yakın bir noktada durmuştur. 16 Ekim de de Ariel Şaron'un komuta ettiği birlikler Sina'da Mısır 3. Ordusunu kuşatmış ve bunların anavatanla bağlantılarını kesmiştir.³¹¹

16 Ekim 1973'te, Enver Sedat, İsrail'in 1967 sınırlarına dönmesi karşılığı bir ateşkese kabul edeceğini açıklamıştır. Sonuç olarak BM Güvenlik Konseyi duruma al koymuş ve 22 Ekim 1973 tarih ve 338 sayılı kararını alarak ateşkese temin etmiştir. Fakat İsrail'in ateşkese uymaması nedeniyle SSCB ABD'ye ultimatoma niteliğinde

³⁰⁹ Buckwalter, s. 121.

³¹⁰ Jonaha Mata, "The War, the Weapon and the Crisis: The Arab Oil Embargo of 1973", *Historical Paper*, s. 1. https://notevenpast.org/wp-content/uploads/2013/08/The_War_The_Weapon_and_The_Crisis_The_Arab_Oil_Embargo_of_1973.pdf, (16.09.2018)

³¹¹ Arı, s. 364-365.

bir uyarı yapmıştır. İsrail'in ateşkese uymaması halinde harekete geçeceğini bildiren bu açıklama ABD'yi alarma geçirmiş, İsrail'in 25 Ekim'de saldırılarını durdurması ile kriz yatışmıştır. 1973 Arap-İsrail savaşı hiçbir tarafın net galibiyeti ile sonuçlanmamıştır. Savaş sırasında petrol üreten ülkelerden Irak, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Libya, Cezayir, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Mısır ABD ve İsrail'e yardım eden bazı Avrupa ülkelerine petrol ambargosu uygulayacağını açıklamıştır.³¹²

1973 Yom Kippur Savaşı sırasında AT ülkeleri birbirinden kopuk politikalar izlemişlerdir. Kimi ülkeler Arap tezlerine ılımlı yaklaşırken kimileri de savaştan Mısır ve Suriye'yi sorumlu görmüştür. Fakat daha sonra Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde AT bünyesinde krize ilişkin bir deklarasyon yayınlanmıştır.³¹³ 6 Kasım 1973'te AT üyesi 9 ülkenin Dışişleri Bakanlarının yayınladığı deklarasyonda taraflara acilen güç kullanımından vazgeçmesi gerektiği, BM'nin 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararına atıf yapılarak sorunun BM çatısı altında müzakere yoluyla çözülmesi çağrısı yapılmıştır.³¹⁴

Savaşın Avrupa Topluluğu için en somut sonucu Avrupa-Arap Diyalogu'nun başlatılması olmuştur. Resmi olarak 4 Mart 1974'te Fransa Cumhurbaşkanı George Pompidou'nun girişimiyle başlatılan programı Avrupa Topluluğu ile Arap ülkeleri arasındaki bağların güçlendirilmesini amaçlamaktaydı. İlk olarak 31 Temmuz 1974'te yapılan diyalog toplantısında, Avrupa-Arap Genel Komisyonu ve bununla birlikte çeşitli çalışma gruplarının oluşturulması kararlaştırılmıştır. Avrupa-Arap Diyalogu sürecinde AT ülkeleri, Avrupa Siyasi İşbirliği mekanizması çerçevesinde, Filistin meselesi hakkında birtakım deklarasyonlara imza atmışlardır. Bu açıklamalar kademeli olarak daha fazla Filistin'e yakınlık içeren metinler haline gelmiştir. 1973 Kasım'ı itibarıyla Filistinlilerin konumu mülteci statüsünde görülürken, 1977

³¹² Arı, s. 365-367.

³¹³ Ülger, s. 150.

³¹⁴ Christopher Hill, Karen E. Smith, *European Foreign Policy Key Documents*, Taylor and Francis e-Library, 2003, s. 300.

Haziran ayı itibariyle ‘‘Filistinlilerin anavatanlarında yaşama hakkı’’ gibi söylemler kullanılmaya başlanmıştır.³¹⁵

Diyalog görüşmelerine İngiltere dışında tüm Topluluk yeleri iştirak etmiştir. İngiltere de 1978 yılında görüşmelere katılmaya başlanmıştır. Avrupa lkeleri bu görüşmelerde Arap lkelerinin lehine anlaşmalar yapma eğiliminde olmuş, bu eğilim iki bölge arasındaki bağları güçlendirmiştir. Görüşmeler, AT’nin ortak dış politika sürecine olumlu katkı sağlamış olsa da Avrupa ve Arap lkeleri arasındaki ilişkiler istenen seviyeye çıkarılamamıştır.³¹⁶ Ayrıca, planlanan diyalog toplantıları, Avrupa ve Arap tarafının farklı bakış açılarına sahip olmaları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bunun nedeni, AT’nin o dönem için Filistin yönetiminin diyalog mekanizması içinde temsili konusunda isteksiz davranması ve Arap lkelerinin de petrol temini konusunda AT’ye belli garantiler vermek istememesidir. Camp David görüşmelerinin başlamasıyla 1978’de ylinda sürec donmuştur.³¹⁷ 1988 yılına gelindiğinde ise Avrupa-Arap diyalogu kesintiye uğramış ve Kuveyt’in işgali ve ABD nclğinde koalisyonun krize müdahil olmasıyla diyalog kesin olarak sona ermiştir.³¹⁸

III.2.2.5. 1973 Petrol Krizi

Orta Doğu’da petrolün bir yaptırım aracı olarak kullanılmasına yönelik düşüncelerin belli bir gelişim aşaması vardır. 1973’e gelen süreçte petrol amborgosuna yol açan kararlar 1950’lerden beri bir olgunlaşma aşaması geçirmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı, Orta Doğu’da çıkarılan ve Batılı şirketler tarafından işlenen petrolün bir silah olarak kullanılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Burada

³¹⁵ Dinan, s. 202.

³¹⁶ Pavel Peşek, *Effects of the 1973 Oil Crisis on Europe Euro-Arab Dialogue; EC Challenges; Oil Dependency*, (Danışman: Sara Lorenzini), https://www.academia.edu/30748611/Effects_of_the_1973_oil_crisis_on_Europe, (12.03.2018)

³¹⁷ Dinan, s. 202.

³¹⁸ Soren Dosenrode and Anders Stubkjaer, *The European Union and the Middle East*, New York, Sheffield Academic Press: 2002, s.105.

önemli olan husus, petrol silahının İsrail'in hamisi konumundaki ülkelere karşı uygulanması olmuştur. 1973'ten önce uygulanan ilk petrol ambargosu 1967 savaşından sonra ABD ve İngiltere'ye uygulanmış, fakat bu ambargo 1973 ambargosu gibi kapsamlı ve uzun süreli olmamıştır. 1967 savaşından sonra da Batı'ya yönelik petrol ambargosu uygulanması firki birçok Arap ülkesi tarafından dile getirilmiş ama bu konuda Arap ülkeleri bir müşterekte buluşmamıştır.³¹⁹

Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nün (OAPEC) 9 Ocak 1968'de Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt tarafından kurulması önemli bir dönem noktası olduysa da Libya'daki ihtilal sonucu krallığın devrilmesi ve Albay Muammer Kaddafi'nin iktidara gelmesi petrolün silah olarak kullanılmasındaki sürece ivme kazandırmıştır. Çünkü bu üç ülke ambargoya karşı ılımlı bir tutum alırken, örgütün kuruluş anlaşmasına koydukları bir madde ile diğer Arap ülkelerini saf dışı bırakmayı amaçlamışlardır. Ne var ki Libya'da yapılan ihtilal ile Muammer Kaddafi'nin iktidara gelmesi planları alt üst etmiştir. Ambargo yanlısı olan Kaddafi'nin girişimleri ile diğer Arap ülkeleri de örgüte katılmaya başlamışlardır. Ambargo taraftarı ülkelerin OAPEC içindeki sayısının artması, 1973 krizine giden yolda önemli bir gelişme olmuştur.³²⁰

Arap ülkelerinin Batı'ya yönelik petrol ambargosunun çeşitli sonuçları olmuştur. Ambargo uygulanan ülkelerde ciddi ekonomik daralmalar görülmüştür. Savaş başladığında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nün (OAPEC) temsilcileri önce Kuveyt ve Viyana'da bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Savaşın petrol ticaretine olan etkilerinin konuşulduğu bu toplantılarda uğradıkları zararın fiyatlara yansıtılması kararı alınmıştır. Buna göre petrol üretimi Ekim ayından itibaren her ay % 5 oranında kısılacaktı. İlk olarak Suudi Arabistan, İsrail'e olan desteği nedeniyle ABD'yi petrol fiyatlarıyla cezalandırmaya girişmiş ve ABD ile petrol ticaretini tamamen kesmiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger bu durumu “siyasi bir şantaj” olarak değerlendirmiştir. Yaptırımlar öncelikle ABD

³¹⁹ Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Kronik Kitap, 4. bs., İstanbul, Mayıs 2017, s. 341-342.

³²⁰ Armaoğlu, (4. bs.) s. 342-343.

ve Hollanda'ya uygulanmış daha sonra başka ülkelere de yayılmıştır. Yaptırımlar sonrası petrol fiyatları çarpıcı şekilde yükselmiştir. Batı Avrupa'da krizin etkileri dramatik olmuştur. Örneğin, Batı Almanya Ekonomi Bakanı eldeki petrolün sanayi kollarına paylaşılması görevini üstlenmiştir.³²¹

Ekim 1973 ile Aralık 1973 arasında petrol fiyatları beş katına ulaşmış, ambargoya maruz kalan ülkelerde enflasyon tetiklenmiştir. Örneğin, İngiltere'de enflasyon %20 oranında artmıştır.³²² Krizin en önemli sonucu, Avrupa ülkelerinde Orta Doğu sorunlarına yönelik olarak bir duyarlılık başlatması olmuştur. Petrol ihtiyaçlarının %80'ine yakını Orta Doğu bölgesinden karşılayan Avrupalılar, İsrail yanlısı tutumlarını askıya almaya başlamışlardır. Bu adım, elbette sadece İsrail'e karşı tutum almaktan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Çünkü, bu İsrail'in yegane hamisi ABD'ye doğrudan bir tavır içermekteydi. Örneğin İngiltere, petrol krizi nedeniyle ABD'nin İsrail için yaptığı yardım kampanyasına destek olmayı reddetmiştir. Bununla birlikte petrol krizi Avrupa ülkelerinin aynı amaca sahip olduklarını yeniden hatırlatmış ve dış politikalarını birbirleri ile uyumlu hale getirme ve ortak bir tavır alma çabalarına olumlu etki yapmıştır.³²³

Süreç içerisinde Arap ülkeleri ile Avrupa ülkelerini yakınlaştıran bir gelişme de yaşanmıştır. 26-28 Kasım 1973 tarihlerinde düzenlenen Cezayir Zirvesi, Arap ülkeleri ile Avrupa arasında Filistin meselesi üzerinden bir yakınlaşma meydana getirmiştir. Zirve sonrası açıklanan ve Siyasi Deklarasyon adını taşıyan bildiri, Arap Birliği resmi olarak Batı Avrupa ülkelerine şükranlarını belirtmiş, savaş sırasında takındığı tutumu takdir ettiğini ifade etmiştir. Şüphesiz bu takdirin sebebi Portekiz dışında tüm Avrupa ülkelerinin İsrail'e mühimmat ve silah sevkiyatı yapan ABD uçaklarına hava limanlarını açmamış olmasıydı. Bununla birlikte Arap Birliği, AT'den Filistin meselesinin çözümü için destek talep etmekteydi. Bu bilgi ABD ile

³²¹ Mata, s. 4-5.

³²² *Relations With the Middle East and the Oil Crisis*, Center for Knowledge About European Union, https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/548d2b44-a4f0-460e-a26d-999028832012/Resources#3c8a8cee-92ad-40b0-aa12-fbd0f5e27a70_en&overlay, (15.05.2018)

³²³ Pešek, s. 5

Avrupa'nın yaklaşım farklarının aslında Arap ülkeleri tarafından da fark edildiğini gözler önüne sermektedir.³²⁴

Petrol ambargosu ABD'de derin bir öfke yaratmakla beraber ileride böylesi muhtemel durumlara bir tebdir düşünme zorunluluğunu da ortaya çıkarmıştır. Buna istinaden ABD, sanayi üreticisi ülkelere çağrı yaparak Washington'da bir toplantı tertip etmiştir. Mart 1974'te düzenlenen bu toplantıda da ABD ve Avrupa ülkeleri arasındaki yaklaşım farkı ortaya çıkmıştır. ABD, sanayici ülkelerin dahil olacağı yeni bir teşkilatın kurulmasını önerirken, Avrupa Topluluğu meselenin OECD çerçevesi içerisinde çözülmesine ön ayak olmuştur. Avrupa Topluluğu, 1974 yılı içerisinde hem Arap Ligi ile hem de OAPEC ile düzenli diyalog toplantıları yapılmasını da sağlamıştır. AT böylece meseleyi diplomasi çerçevesi içine çekmeye çalışmaktaydı. Kasım 1974'te yapılan OECD toplantısında enerji alanında işbirliği için bir çerçeve örgütü olarak düşünülen Uluslararası Enerji Ajansı kurulmuştur.³²⁵

AT'nin Avrupa-Arap Diyalogu platformu 1973 Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizlerinin gölgesinde kalmış, bununla birlikte Filistin Kurtuluş Örgütü'nün taslağı üzerindeki anlaşmazlıklar iki taraf arasında güvensizlik meydana getirmiştir. Sonuç olarak Avrupa-Arap Diyalogu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³²⁶

III.2.3. Camp David Süreci ve AT'nin Sürece Yaklaşımı

1973 Arap-İsrail savaşı ve Arap ülkelerinin uyguladığı petrol ambargoları sonrasında ABD, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi fikrine daha sıcak bakmaya başlamıştır. Bu düşünce neticesinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, İsrail ile Mısır arasında bir barış antlaşması imzalanması için kendi ismiyle özdeşleşen bir mekik diplomasisi trafiği yürütmüştür. Kissinger'in çabaları sonuç vermişti. 1974'ün Ocak ayına gelindiğinde iki ülke arasında ateşkes sağlanmış ve 1975 Eylül'ünde imzalanan Sina II Anlaşması ile de İsrail birlikleri Sina'nın

³²⁴ Armaoğlu (4. bs.), s. 345.

³²⁵ Armaoğlu (4. bs.), s. 349-350.

³²⁶ Miller, Mishrif, s. 94-95

batısından çekilmiştir. Bu anlaşma, Mısır'a ABD yardımının yolunu açtı. Süveyş Kanalı 1975'te tekrar faaliyete geçerken, ABD kanal için mali yardımlarda bulundu. 1974'te yalnızca 8.5 milyon dolar olan Amerikan yardımı 1976'ya gelindiğinde 750 milyon doları bulmuştu. Enver Sedat'ın Nasır'ın sosyalist politikalarını terk etmesi ve ekonomide birtakım liberalleşme hamleleri yapması da ekonomiyi toparlayamamıştı. Bazı yiyecek maddelerinde devlet desteğinin kaldırılması sonrası sokaklara dökülen halk ekonomiden şikayet ediyordu. Bu durum karşısında Sedat, ekonominin düzelmesinin yolunun İsrail ile anlaşmaktan geçtiğine inanmaya başlamıştı. Camp David'e giden yolun taşları bu düşünceyle atılmaya başlandı.³²⁷

AT de bu süre içinde Filistin meselesine ilişkin daha somut öneriler yapıyordu. 29 Haziran 1977'de Londra'da düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısından sonra yapılan açıklamada Orta Doğu'da çözümün Filistin halkı için bir anavatan gereksiniminin göz önüne alınarak Filistin halkının ulusal kimliklerini ifade edebilmeleri hakkının sağlanmasıyla gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Yine aynı açıklamada İsrail'in Filistin halkının meşru haklarını tanıması gerektiği ve aynı şekilde Arap tarafının da İsrail'in belirlenmiş sınırlar ve barış içinde yaşama var olma hakkını tanımasının elzem olduğu belirtilmiştir. Kuvvet kullanma yoluyla toprak kazanımının bölge ülkelerinin güvenliğini sağlayamayacağı, bunun gerçek anlamda barışçıl ilişkiler kurmak amacıyla ilgili taraflar arasında barış için taahhütler verilmesi yoluyla sağlanacağı ifade edilmiştir.³²⁸

Kasım 1977'ye gelindiğinde oldukça çarpıcı gelişmeler yaşanmaktaydı. 20 Kasım günü Kudüs'e giden Enver Sedat, İsrail Parlamentosu Knesset'te Mısır'ın İsrail ile barış yapılmasından yana olduğunu ilan ediyordu. Bu tarihi açıklama, Camp David sürecinin başlangıcını teşkil etti. İki ülkenin öncelikleri farklıydı. Sedat, yapılacak barışın Filistin'i de içine alacak şekilde geniş tutulmasından yana iken, İsrail Başbakanı Menahem Begin, anlaşmanın İsrail ile Mısır arasında sınırlı tutulmasından yana idi. Filistin'in geleceği hakkındaki anlaşmazlık, görüşmeleri

³²⁷ Cleveland, s. 419-421.

³²⁸ Hill, Smith, s. 301.

tıkayınca ABD Başkanı Carter, iki liderin de Camp David’te buluşmaları için çağrı yaptı. Burada yapılan ve on üç gün süren görüşmelerden sonra 17 Eylül 1978’te Camp David Antlaşması imzalandı. İki belgeden oluşan antlaşmanın ilki Mısır-İsrail barışına ilişkin hükümleri içeren “Barış için Çerçeve” isimli belgeydi. Diğerisi ise BM’nin 242 sayılı kararını esas alan Orta Doğu barışı için düzenlenen belgeydi. Çerçeve anlaşması oldukça yuvarlak ve ucu açık hükümler içermekteydi. Örneğin Filistin’in özerk yönetime kavuşması için beş yıllık süre öngörülüyordu, fakat kesin bir hükme bağlanmamıştı. Bu belirsizlikler İsrail’e avantaj sağlamıştı.³²⁹

Camp David Antlaşması Mısır ile İsrail arasında 26 Mart 1979’da resmi olarak imzalandı. Aynı gün, Avrupa Topluluğu üyesi dokuz ülkenin Dışişleri Bakanları ortak bir açıklama yayınladılar. Açıklama, AT’nin müzakerelere yoğun ilgi gösterdiğinin belirtilmesi ile başlamakta; “anlaşmaya öncülük eden ABD Başkanı Carter, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ve İsrail Başbakanı Menahem Begin’e barışa olan katkıları nedeniyle” özel bir teşekkür ifadesi ile devam etmektedir. Açıklamada anlaşmanın Mısır-İsrail ilişkileri için bir doğru bir uygulama olduğu ifade edilmektedir. 1977 yılında yapılan açıklamaya atıf yapılırken, bu açıklamada belirtildiği gibi kalıcı ve hızlı bir barışın kapsamlı bir anlaşma yoluyla sağlanacağı tekrar vurgulanmıştır. Böyle bir anlaşmanın da BM Güvenlik Konseyi’nin 242 ve 338 sayılı kararları esas alınarak yapılmasının yerinde olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu adımın kalıcı bir barış olmasa da buna yönelik atılmış sevindirici bir adım olarak görüldüğü ifade edilmiştir. İleriki dönemde Filistin halkının temsilcilerinin katılacağı geniş bir anlaşma zeminin sağlanması gerektiği ve tüm tarafların, İsrail’in işgal ettiği bölgelerdeki yerleşim yerleri oluşturması gibi, barışı sekteye uğratacak açıklama ve hareketlerden kaçınması gerektiği belirtilmiştir.³³⁰ ABD’nin inisiyatifiyle başlayan Camp David süreci AT ülkeleri tarafından

³²⁹ Cleveland, s. 421-422.

³³⁰ Hill, Smith, s. 302.

desteklenmiştir. Hatta anlaşmaya göre kurulan barış gücüne İngiltere, İtalya, Fransa ve Hollanda birlik temininde bulunmuştur.³³¹

Camp David süreci ve sonrasında imzalanan anlaşmalar bir barış havası içerisinde verilse de özünde İsrail'in yayılmacı Siyonist politikalarını ve Filistinlerin haklarının gasp edilmesini meşrulaştıran bir anlaşma olarak değerlendirilmektedir. Anlaşma ile Mısır'ın Sina'yı geri alması karşılığında, Batı Şeria, Gazze ve Golan Tepeleri'ndeki İsrail işgali ve devam eden yerleşim yeri politikası hasır altı edilmiş ve gündeme getirilmemiştir. Anlaşma ile Filistinliler tarihi belirsiz bir süre için İsrail işgali altına alınmış oluyordu. FKÖ anlaşmaya şiddetle karşı çıkmıştır.³³²

III.2.4. Venedik Deklarasyonu

Avrupa Topluluğu'nun Filistin konusundaki en önemli adımlarından biri 1980 yılında ilan edilen Venedik Deklarasyonu olmuştur. İlgili deklarasyonda Filistin konusunda ilişkin Avrupa açısından belli kriterler getirilmiş ve barışın ancak bu kriterlerin sağlanması ile elde edileceği ifade edilmiştir.³³³

12-13 Haziran 1980 tarihlerinde Venedik'te toplanan Avrupa Konseyi Filistin meselesine ilişkin ana yaklaşımını ortaya koymuştur. Üye ülkelerin Dışişleri Bakanları tarafından ortak mutabakatla hazırlanan deklarasyonda artan tansiyonun bölgeyi etkilediği ve Arap-İsrail çatışmasına çözüm getirilmesinin daha öncekinden çok daha gerekli bir hale getirdiği belirtilmiştir. Avrupa'nın geleneklerinin ve bölgedeki çıkarının onu bölgede bir çözüm için daha aktif çalışmaya zorladığının vurgulandığı açıklamada AT'nin, daha önce belirtildiği gibi, BMGK'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının uygulanması gerektiği konusundaki görüşlerinin sabit olduğu ifade edilmiştir. Yine iki ana evrensel ilkenin bölge için elzem olduğu ve bunların da bölgede yaşam hakkı ve güvenlik olduğu belirtilmiş, bu ilkelere İsrail ve Filistin

³³¹ Ülger, s. 153.

³³² Edward Said, *Filistin Sorunu*, (çev. Alev Alatlı), Pınar Yayınları, 1. bs, İstanbul, 1985, s. 267-268.

³³³ Ülger, s. 151-152.

halkının da dahil olduğunun altı çizilmiştir. Barışın ancak uluslararası kamuoyu tarafından Filistin halkının self-determinasyon hakkının tanınması, FKÖ'nün Filistin halkını temsil eden meşru bir unsur olarak kabul edilmesi, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve işgal ettiği topraklarda kurduğu yerleşim birimlerinin lağvedilmesi ile sağlanacağı belirtilmiştir.³³⁴

Deklarasyonda İsrail'in de fazla dışlanmaması adına bölge ülkelerinin barış içinde yaşama hakkının olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte İsrail'in yerleşim politikası eleştirilmiş, AT ülkelerinin barış görüşmelerine katılma istekleri belirtilmiştir.³³⁵ Deklarasyon sonrası Filistinlilere yapılan yardımların şeklinde de birtakım değişiklikler olmuştur. Deklarasyon öncesi yardımlar mülteciler başlığı altında yapılmaktayken, deklarasyon sonrası yardımlar doğrudan Filistinliler için AT bütçesinden yapılmaya ve Filistin için yardım toplayan sivil kuruluşlara aktarılan ödenekler aracılığıyla yapılmaya başlanmıştır. Ticari olarak da Filistin topraklarına doğrudan yardım yapılacağı belirtilmişse de bu topraklar İsrail güçlerinin kontrolünde olduğu için onun izni olmadan yardım girişi yapılamayacağından bu mesaj sembolik bir anlamdan öteye gitmemiştir.³³⁶

80'li yıllar boyunca İsrail ile Arap dünyası arasında yaşanan çatışma ve krizlerde AT'nin tutumu Venedik Deklarasyonu'na atıf yapmak olmuştur. Bununla birlikte doğrudan İsrail'e bir ekonomik yaptırım uygulanmamışsa bile dolaylı olarak İsrail'e tepki koyan bazı adımlar atılmıştır. Örneğin AT, 1982 yılında İsrail'in Lübnan'daki FKÖ kamplarına yönelik saldırısına karşılık İsrail ile imzalanan bir mali protokolü onaylamamıştır. Bunun yanısıra işgal altında yaşayan Filistin halkına çeşitli yardımlar yapılmış ve Filistinli çiftçilerin ürettiği tarım ürünlerinin Avrupa'ya geçişini engelleyen İsrail'e uyarıda bulunulmuş ve İsrail'in Filistin topraklarındaki

³³⁴ Hill, Smith, s. 303.

³³⁵ Dinan, s. 202.

³³⁶ Dinan, s. 203.

üniversiteleri kapatmasına bir tepki olarak İsrail ile AT arasınca imzalan bilimsel işbirliği anlaşması dondurulmuştur.³³⁷

1982 yılında yayınlanan Brüksel Deklarasyonu'nda yine İsrail'in güç kullanma yoluyla kendi güvenliğini temin etme şansının bulunmadığı ve Filistin'in ve Filistinlilerin temel haklarını güvenceye almayan hiçbir adımın başarı şansı olmadığı açıklanmıştır.³³⁸

1987 Aralık'ı geldiğinde Filistin'de İntifada hareketi patlak vermiştir. Yaser Arafat önderliğindeki Filistin halkı taşlarla ve sopalarla İsrail işgaline karşı başkaldırı hareketine girişmişlerdir.³³⁹ İntifadanın ilk günlerinde, AT'nin olaylara ilk reaksiyonu 1975 AT-İsrail Anlaşması'nın üçüncü mali protokolünün onaylanmasının askıya alınması oldu. Fakat bu tepki de uzun ömürlü olmadı. 1988 yılının Ekim ayında protokol onaylanarak yürürlüğe girdi. AT, intifada sırasında İsrail'e insan haklarına saygı göstermesi gerektiğini sıklıkla hatırlatırsa da bunun sahaya yansıyan somut bir sonucu olmamıştır. Yine de Venedik Deklarasyonu, yayınlandığı tarihten sonra uzun süre AT'nin Filistin meselesine yönelik temel yaklaşım noktası olmuştur. Buna bir örnek, 1987'de BM şemsiyesi altında bir Orta Doğu konferansının toplanması yönündeki çağrıdır. AT bu çağrıyı Venedik Deklarasyonu'nu esas alarak yapmıştır.³⁴⁰

III.2.5. Oslo Süreci

Avrupa Birliği, Kantçı yaklaşımın bir tezahürü olarak, demokratik ülkelerin barışa ve istikrara daha çok sahip çıkma eğiliminde olduğu görüşünden hareketle, demokratik yapıların kurulması ve desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım Filistin meselesinde de sürdürülmüştür. Çatışma ve savaşları önlemenin en iyi yolunun demokratik kurumlar inşa etmek olduğu görüşü geçmişten günümüze

³³⁷ Ülger, s. 151-152

³³⁸ Dağcı, Sak, s. 9-30.

³³⁹ Armaoğlu (4. Basım), s. 536.

³⁴⁰ Dinan, s. 203.

gelen yaygın bir AB yaklaşımıdır. Bu kapsamda daha önce de Venedik Deklarasyonu'nda ifade edildiği gibi AB her zaman İsrail'in bölgede var olma hakkını ve Filistinliler kendi kaderlerini tayin hakkını savunmuştur. AB açısından Oslo görüşmelerinin arka planında yatan istek bir Filistin devletinin kurulması olmuştur.³⁴¹

Önce 1991'de Madrid'te düzenlenen Orta Doğu Uluslararası Barış Konferansı'nda biraraya gelen taraflar, 1993 yılında Norveç'in arabulucu olduğu Oslo Süreci'ne girmiş oldular.³⁴² Avrupa Birliği, 1991 Madrid Konferansı'nda kayda değer bir katkı sunamamıştır. Bu durumu gören AB sorunun çözümünde bir aktör olabilmek adına maddi yardım kartını devreye sokma eğilimine girmiştir. Bu eğilim kendini 1993 yılında AB'nin, Filistinlilere yardım için BM çatısı altında bir Ad Hoc komite olarak kurulan Liaison Komitesi'ne yardım yapmasıyla kendini göstermiştir.³⁴³

10 Eylül 1993 günü Oslo Anlaşmasını imzalayan İsrail ve FKÖ birbirlerini tanıma kararı almışlardır. 13 Eylül'de Washington'da imzalanan bir diğer anlaşma ile de İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'yi tahliye etmesi sonrası buralarda Filistin Geçici yönetimi kurulmasına karar verilmiştir. Süreci, Yaser Arafat'ın Filistin'e dönmesi ve 1996 yılında yapılan seçimlerle Filistin Geçici Yönetiminin başına geçmesi takip etmiştir.³⁴⁴ Bu süreçte Filistin'e birtakım desteklerde bulunan Avrupa Birliği, Oslo Anlaşması'nın ardından da bölgede barış için girişimlerini sürdürmüştür. AB'nin rolü esasen mali yardımlar yönünden büyük olmuştur. AB'nin bölgesel politika programları kapsamında Filistin için her zamana mali bir pay düşünülmüştür.³⁴⁵

³⁴¹ Dimitris Bouris, "The European Union's Role in the Palestinian Territory after the Oslo Accords: Stillborn State-building", *Journal of Contemporary European Research*, Volume 6, Issue 3, 2010, s. 376-394.

³⁴² Hasgüler, Uludağ, s. 209.

³⁴³ Kenan Dağcı, Elif Sak, "AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2015, s. 9-30.

³⁴⁴ Hasgüler, Uludağ, s. 209.

³⁴⁵ Dağcı, Sak, s. 9-30.

Oslo sürecine AB'nin yaklaşımı üç farklı şekilde olmuştur. İlk olarak 1993 Eylül'ünde AB, Akdeniz politikasını Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye gibi ülkeleri de kapsayacak şekilde ilerletme ve genişletme kararı almıştır. İkinci olarak işgal altındaki Filistin topraklarına 1994-1998 arası dönemde yapılacak AB yardımının 500 milyon eküye³⁴⁶ çıkarılacağı açıklanmıştır. Bu hamle ile AB, Filistin'e yapılan mali yardımlarda öncü bir role oturmuştur. Üçüncü olarak ise, 1993'ün Kasım ayında toplanan Bölgesel Ekonomik Kalkınma Çalışma Grubu toplantısında saptanan öncelik derecesi yüksek meselelerde yardımın artırılmasını ve 9.2 milyon eküye çıkarılmasını öneren Kopenhag eylem planı desteklenmiş, bu doğrultuda önceliklerin tespit edilmesi sürecinde sorunun aktörlerinin de yer almasını sağlayacak bir mekanizma kurulması sağlanmıştır. Bu mekanizma bir izleme komitesinin oluşturulmasını öngörmekteydi ve 1996 yılının Mart ayında AB fonlamasıyla Ürdün'ün başkenti Amman'da Bölgesel Ekonomi Enstitüsü kurulması kararlaştırıldı. Bu daimi enstitü, izleme komitesinin daha gelişmiş şekli olarak ele alınabilir. AB açısından Orta Doğu'ya yönelik bir diğer önemli hamle, ODGP'de belirlenen öncelik alanlarına Orta Doğu bölgesinin de eklenmesi olmuştur. Buna göre belirlenen beş öncelikli alandan biri Orta Doğu bölgesi olmuştur.³⁴⁷

Bunlara ek olarak AB, İsrail-Filistin meselesinde ABD kadar hoyrat olmasa da İsrail ile de yakın ilişki kurmayı tercih etmiş, iki taraf arasında bir denge siyaseti yürütmeye gayret etmiştir. 1994 yılında Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında Essen'de düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısının sonuç bildirisinde, İsrail'e AB ile olan ilişkilerinde özel bir statü tanınmıştır. Yine 1995 yılında AB ile İsrail arasında imzalanan işbirliği anlaşması ile tercihli ticaret yapılabilmesi ve İsrail'in AB araştırma ve teknoloji programlarına erişebilmesi noktasında önemli adımlar

³⁴⁶ Avro para birimine geçmeden önce Avrupa Ortak Pazarı için kullanılan para birimi. Avro'nun öncüsü.

³⁴⁷ Dinan, 204-205.

olmuştur. Ayrıca, Avrupa Akdeniz Ortaklığı ve Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında İsrail ile yakın ilişkiler kurulmuştur.³⁴⁸

III.2.6. Yeni Dönemde AB'nin Filistin Yaklaşımı

1995 yılında Barcelona Deklarasyonu olarak bilinen deklarasyon ilan edilmiş ve Avrupa'ya komşu sayılan Akdeniz, Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yönelik işbirliği programı hazırlanmıştır. 1999 yılında Berlin'de toplanan Avrupa Konseyi Berlin Deklarasyonu olarak bilinen belgeyi açıklamış ve İsrail-Filistin meselesine dönük olarak bugün de hala geçerli olan görüşünü açıklamıştır. Deklarasyon iki devletli çözüm esasına dayanmaktadır. 1967 sınırlarını esas alan bu öneri, demokratik, bağımsız, kendi kendine yetebilen ve barışçıl bir Filistin devletinin kurulmasının bölge barışına büyük katkılar yapacağını ilan etmektedir. AB'nin eski ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana da 2009 yılında verdiği bir demeçte bu görüşü tekrarlamaktadır. Hatta Solana, Birleşmiş Milletler'in bir Filistin devleti kurulmasına ön ayak olması gerektiğini, alınacak kararda sınırlar, mülteciler, Kudüs'ün konumu ve güvenlik meselesi gibi diğer konuların da bir karar bağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Solana bunun bölgede barışı temin etmek için tek gerçekçi yol olduğunu söylemektedir. Böyle bir girişimin Filistinlilerin onurlu barış ve kendi devletine sahip olma istemlerine yanıt verecek ve yasal bir devletin uluslararası hukuka tabiyeti de meseleyi İsrail açısından da rahatlatacak bir gelişme olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹

2000 yılının Temmuz ayında, İsrail ile Filistin arasındaki barış görüşmelerinin sona ermesiyle birlikte Eylül ayında çatışma yeniden başlamış oldu. Filistinler, "ikinci intifada" adını verdikleri ayaklanmayla İsrail rejimine karşı ayaklandı. 2002 ilkbaharında İsrail, Filistin topraklarını işgal etmeye koyuldu. AB, Bush yönetiminin Yaser Arafat'ın boykot edilmesi ve Filistin topraklarına yapılan yardımın

³⁴⁸ Patrick Müller, "Germany and EU-Foreign Policymaking toward the Israeli-Palestinian Conflict: Assessing National Europeanization Experiences", EUSA Conference 2011, Boston.

³⁴⁹ Bouris, 376-394.

durdurulması kararını desteklememiştir. AB yardımları bölgeye ulaşmaya devam etmiştir. 2002 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 1397 sayılı kararına ve Beyrut'ta toplanan Arap Zirvesinde alınan iki devletli çözümün desteklenmesi kararı AB'yi bir anda sürecin merkezine itmiştir. Bu aşamadan sonra AB, İsrail-Filistin meselesindeki dört garantör kuruluş ve ülkeden biri olmuştur. Bunlar: BM, AB, ABD ve Rusya'dır. Bu dört garantörün çözüm için bir "Yol Haritası" oluşturmak üzere biraraya gelmeleri karara bağlanmıştır. Danimarkanın moderatörlüğünde toplanan ilk çalışma grubu, iki devletli çözümün amaçlandığı bir taslak metin hazırlamıştır.³⁵⁰

2002 Haziran'ında Seville'de toplanan Avrupa Konseyi toplantısından sonra ilan edilen sonuç bildirisinde oldukça önemli açıklamalar yapılmış ve AB, Filistin meselesindeki tavrını son derece net bir şekilde ifade etmiştir. Seville Bildirisi olarak bilinen bildiri, gelinen noktada tırmanan gerilim nedeniyle tarafların kendi başına sorunu çözemeyecekleri ve çözüm için tüm uluslararası toplumun harekete geçmesi gerektiği bildirilmiştir. İsrail'e karşı yapılan terör eylemlerinin kınandığı belirtilen bildiri çözümün tek yolunun müzakere olduğu, amaçlarının işgalin sona erdirilmesi ve 1967 sınırlarına dayalı demokratik, tutarlı ve egemen bir Filistin devletinin kurulması olduğu belirtilmiştir. Nihai çözümün iki devletin de (Filistin ve İsrail) tanınmış sınırlar ve güven içinde birarada yaşaması ve komşularıyla normal ilişkilere sahip olması şeklinde olacağı ve bu bağlamda Kudüs'ün statüsü ve mülteciler meselesinde adil bir çözümün getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Seville bildirisinin son kısmında Filistin ve İsrail yönetimlerine bir dizi çağrı yapılmıştır. Filistin Yönetimi'ne güvenlik alanındaki reform taahhütünün yerine getirmesi gerektiği belirtilirken, burada bir erken seçim yapılması ve idari reformların gerçekleştirilmesi çağrısı yapılmıştır. İsrail'e de işgal edilen alanlardaki askeri operasyonların durdurulması, dolaşım özgürlüğünün üzerindeki kısıtlamaların

³⁵⁰ Larisa Kuzmicheva, "EU Foreign Policies in the Middle East: Iran, Iraq, Syria, Israeli,-
Palestinian Peace Process", *Wilson Center*, s. 6,
<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/kuzmicheva.pdf>

kaldırılması gerektiği çağrısı yapılırken, duvarların barış getirmeyeceği vurgulanmıştır.³⁵¹

Aralık 2003'te açıklanan AB Güvenlik Stratejisi belgesinde Filistin meselesinin AB'nin öncelik verdiği konuların başında geldiği ifade edilmiştir. Fakat dördü garantörün hazırladığı taslak da dahil tüm girişimler pratik olmaktan çok teorik nitelikteydi. Yapılan öneriler yeniden yorumlamaya açık olarak kalmaktaydı. Bunun nedeni İsrail'in arkasındaki ABD desteğidir. Bu destek, İsrail'e önemli bir manevra alanı ve tek taraflı hareket etme imkanı sağlamaktadır. Fakat AB, 2000'li yıllarda desteğini çoğunlukla Filistin tarafından yana koymuştur, Filistin yönetimine milyonlarca dolar değerinde mali yardım yapmıştır. 2006 yılında Hamas'ın Filistin'de yapılan seçimleri kazanması ve İsrail'in Lübnan'a, özel olarak da Hizbullah'a karşı açtığı savaş nedeniyle ilişkiler gerilmiştir. "Yol Haritası" pratik olarak çökerken AB, Filistin yönetimine mali yardımlarını sürdürmeye ve tamamen çökmelerine engel olmaya çalışmıştır.³⁵²

ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdıklarını ve büyükelçiliklerini Tel Aviv'den Kudüs'e taşımak için gerekli talimatı verdiğini açıkladığı 2017 Aralık ayından itibaren sorun yeni bir boyuta evrilmiştir. Pek çok bölge ülkesi karara tepki gösterirken, 21 Aralık 2017 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oylanan Kudüs'e diplomatik temsilcilik açılmaması yönündeki oylama ezici bir üstünlükle kabul edilmiştir.³⁵³ ABD'nin kararına destek için çeşitli görüşmelerde bulunan İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, 22 yıl sonra ilk kez Brüksel'i de ziyaret etmiş ve AB'nin desteğini talep etmiştir. AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ile görüşen Netanyahu aradığı desteği bulamamıştır. Görüşme sonrası bir basın açıklaması yapan Mogherini, AB ülkelerinin tamamının İsrail ile Filistin arasında mevcut çatışmasızlık durumunun

³⁵¹ Declaration by the EU on the Middle East (Seville European Council, 21-22 Jun 2002), Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi, <https://www.un.org/unispal/document/seville-european-council-declaration-on-mideast-non-un-document/>, (14.02.2019).

³⁵² Kuzmicheva, s. 7.

³⁵³ Kudüs Tasarısı ABD'nin Tehdidine Rağmen BM Genel Kurulu'nda 128 Oyla Kabul Edildi, BBC Türkçe, 21.12.2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42447809>, (16.09.2018)

sürdürülmesi konusunda tam bir mutabakat içinde olduklarını ve AB'nin çözüm için Kudüs'ün iki devletin de başkenti olacağı iki devletli çözümü en gerçekçi çözüm olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bunun yanısıra Kudüs'ün üç dinli yapısının korunmasının da AB için önemli konulardan biri olduğu vurgulanmıştır.³⁵⁴ AB'nin Filistin konusunda resmi görüşünün aynen devam ettiğini görmekteyiz. Büyük gelişmeler olmazsa bu resmi görüş önümüzdeki yıllarda da devam edecektir.

III.3. AB- İnan İlişkileri

III.3.1. Şah Rejiminden Devrime İnan

İnan ile Avrupa arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmaktadır. Avrupa devletleri 19. yüzyılın sömürgeci güçleri olarak, İnan'ın tarihsel süreci içinde önemli bir rol oynamışlardır.³⁵⁵ Özellikle İngiltere, 1979 Devrimi'ne kadar olan süreçte ülke üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bunda 1907 yılında İngiltere ile Rusya arasında imzalanan sömürge anlaşmasının önemi büyüktür. Bu anlaşma ile İnan, kuzeyi Rus nüfuz bölgesi, güneyi İngiliz nüfuz bölgesi ve ortası da tampon bölge olmak üzere üçe bölünmüştü.³⁵⁶

Özellikle İnan'da bulunan petrol Avrupa ile İnan arasındaki bağlantıların önemli sebeplerinden biri olmuştur. İngiliz girişimci William Knox D'Arcy 1901 yılında keşfettiği bazı petrol alanlarında, petrolden elde edilen kârın % 16'sını İnan devletine vermek karşılığında 60 yıllık petrol imtiyazı elde etmişti. 1908'de Huzistan eyaletinde büyük petrol sahaları keşfedildi. Bu tarihten itibaren İngiliz donanmasının yakıt sistemi kömürden petrole geçmişti. İnan'da keşfedilen petrol sahaları İnan'ı bir anda Birleşik Krallık için Orta Doğu'nun en büyük petrol tedarikçisi konumuna

³⁵⁴ Press Conference Opening Remarks by Federica Mogherini, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice-President of the EC, 11.12.2017 Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, <https://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=1148213>, (16.09.2018)

³⁵⁵ R. Parsi, *EU-Iran Relations: Building Bridges in Stormy Waters*, A. Perteghella, P. Magri (edt.), Post-Vote Iran: Giving Engagement a Chance Milano, (103-120) Italian Institute for International Political Studie, 2017.

³⁵⁶ Sander, İlkçağlardan 1918'e, s. 265-266.

sokmuştu. Anglo-Iranian şirketiyle yapılan imtiyaz anlaşmaları İran için ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. Her şeyden önce İran bir özel şirketle anlaşma yaptığını düşünse de bu şirket doğrudan İngiliz hükümetinin kontrolündeydi. İmtiyaz anlaşması iptal edildiği takdirde doğrudan İngiliz hükümetiyle karşı karşıya kalma riski bulunmaktaydı. Fakat zaten İran yakasını bir kez 1888’de İngilizlere verilen ilk buharlı gemi işletme imtiyazında kaptırmıştı.³⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Bolşevikler İran’dan çekilmiş ve İngiltere burada yalnız kalmıştır. İngilizlerin bu dönemde amacı güçlerini artırmak ve imtiyazlarını genişletmektir. İngilizlerin bu imtiyaz elde etme girişimleri ve İran’ı Bolşevik İhtilalini bastırmak için bir üs olarak kullanması İran’daki milliyetçilerde öfke uyandırmıştı. İngiliz yanlısı hükümete de yönelen isyanları bastırmak Kazak Tugayı komutanı Albay Rıza Han’a düştü.³⁵⁸ Albay Rıza Han’dan bu karışıklıkları bastırmasını isteyen de bizzat İngilizlerdi. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası İzmit’te bulunan işgal birliklerine komuta eden İngiliz General Ironside, Rıza Han’dan bu darbeyi bastırmasını, fakat Kaçar hanedanına son vermemesini ve Azerbaycan’dan gelebilecek herhangi bir milliyetçi dalga ya da İngiliz karşıtı harekete geçit verilmemesini istedi. Rıza Han, ikinci isteği iktidarı boyunca yerine getirdi. 1925’te Rıza’nın taç giymesıyla başlayan Pehlevi iktidarı boyunca İran, İngiltere’nin ve genel olarak Batı bloğunun sadık dostu oldu.³⁵⁹ İngilizlerin Şah Rıza’yı desteklemelerinin en güçlü sebebi İran’da güçlü bir anti-Komünist yönetimin İngiliz çıkarlarına daha uygun olacağını düşünülmesidir. Böylece kendilerinin İran’da yeni ortaya çıkmaya başlayan entelektüel kesimin desteği sağlanabilir, halkın hoşnutsuzluğu sempatiye çevrilebilirdi.³⁶⁰

³⁵⁷ Kaveh Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Bloomsbury, 2011, s. 240-241.

³⁵⁸ Arı, s. 192.

³⁵⁹ Yalçın Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, Rapor: 2, 2012 s. 12.

³⁶⁰ Maysam Behraves, “Iran and Britain: The Politics of Oil and Coup D’état before the Fall of Reza Shah”, *E-International Relations*, 2010, <http://www.e-ir.info/2010/11/09/iran-and-britain-the-politics-of-oil-and-coup-d’etat-before-the-fall-of-reza-shah/>, (16.09.2018)

Pehlevi hanedanının iktidarı boyunca Batı Avrupa ve ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur.³⁶¹ Rıza Han'ın petrol imtiyazı anlaşmalarında düzenleme yapılması talepleri 1933 ve 1949 yıllarında yapılan düzenlemelerle karşılık buldu. Fakat Musaddık öncülüğündeki milliyetçi cephe 1949 Anlaşması'nın İran halkının çıkarlarına aykırı olduğunu düşünmekteydi. 1949 Anlaşması'nın İran meclisinde onaylanmaması ve meclis tarafından kurulan Petrol Komitesi'nin başkanlığının yürüten Musaddık ve taraftarlarının Anglo Iranian Petrol Company'nin (AIOC) millileştirilmesini içeren bir yasa tasarısını meclise sunmalarıyla hadise boyut değiştirerek devrimci bir karaktere oturdu. Meclis ve Senatonun millileştirilmeyi onaylaması ile birlikte 20 Mart 1951 tarihi itibariyle tüm şirket varlıkları hükümet kontrolüne geçmiş oluyordu. Bir anda yıldızı parlayan Petrol Komitesi Başkanı Muhammed Musaddık 28 Nisan 1951'de Başbakanlık makamına getirildi. Muhammed Musaddık tarafından yapılan petrolü millileştirme girişimi, İngiliz-Amerikan ortak yapımı bir darbe ile sonuçlandı. Ajax operasyonu adı verilen bu darbe sonucu Musaddık Başbakanlıktan indirildi.³⁶²

1979 İslam Devrimi'nden sonra işler Batı için çok iyi gitmedi. İran devriminin mimarları kendilerini Batı karşıtı olarak tanımlamaktaydılar. Bu karşıtlık ABD ve Batı Avrupa'yı ifade etmekteydi. Bu karşıtlık kimilerine göre İslami ideolojiden kaynaklanmakta iken kimilerine göre ise tamamen anti-emperyalizm ile ilgiliydi. Humeyni'nin sloganı "Ne Doğu ne Batı" idi.³⁶³ Devrimin 1979-1989 arasındaki on yıllık fırtınalı zamanı hayli gergin ve kanlı olaylara sahne oldu. Amerikan büyükelçiliğinin işgali ve buradaki Amerikalı görevlilerin rehin alınması olayı, İran-ABD diplomatik ilişkilerinin sona erdirilmesi ve İran-İrak savaşı gibi olaylar bu dönemde yaşanmıştır. 1989-1997 arasındaki Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde daha bir pragmatik bir dış politika izlenmiş, Muhammed Hatemi'nin başkanlık dönemi olan 1997-2005 yılları arasında

³⁶¹ Parsi, s. 103.

³⁶² Ayhan, s. 181-186.

³⁶³ Parsi, s. 104.

Hatemi'nin gerçekleştirmek istediği birtakım reformlar daha muhafazakar müesses nizam tarafından engellenmiştir. Mahmud Ahmedinecad'ın başkanlık dönemi olan 2005-2013 dönemi ise milliyetçi bir söylem, nükleer krizin tırmanması ile özdeşleşmiştir. Son olarak mevcut Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani döneminde ise daha pragmatik bir yaklaşım sergilenmiş, nükleer krizin etkileri ve yakıcı yaptırımların yatıştırılması amacı güdülmüştür.³⁶⁴

III.3.2. İran'ın Nükleer Faaliyetlerinin Tarihsel Arka Planı

İran'ın nükleer faaliyetleri esasen 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda ünlü Atoms for Peace konuşmasını yapan dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, sivil amaçlar için nükleer teknoloji üretmek ve geliştirmek isteyen dost ve müttefik ülkelere yardım yapılacağını ilan ediyordu. İran da bu yardımlardan nasibini alan ülkelerden biri oldu. 1957 yılında iki ülke arasında İran'ın sivil amaçlar için nükleer teknoloji üretmesinde işbirliği yapılmasını öngören bir antlaşma imzalandı.³⁶⁵ ABD 1967 yılında İran'a bir nükleer reaktör vermiştir. 70'li yıllar boyunca İran'da Şah'ın nükleer enerji üretme düşüncesi gittikçe arttı.³⁶⁶ 1974 yılında Başkan Nixon, nükleer reaktör inşası için İran'a uzmanlar yollamıştır. Buna ek olarak, yine 1974 yılından itibaren İranlı öğrenciler ABD'deki Massachusetts Institute of Technology'de nükleer enerji ile ilgili dersler almıştır.³⁶⁷

1979'daki devrimden sonra ABD'de eğitim gören birçok İranlı uzman İran'ı terk etti. Humeyni zaten nükleer enerjiye muhalif olarak bilinen biriydi. Bu hadise,

³⁶⁴ R. Fiedler, *European Union and the Islamic Republic of Iran- Opportunities and Challenges*, Ozarowski R., Grabowski W. (edt.), Political Dilemmas of the Arab and Muslim World, Rambler Press, (13-30), Varşova, 2017.

³⁶⁵ *Major Milestones of Iran's Nuclear Programme*, Al Jazeera News, 08.05.2018, <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/05/major-milestones-iran-nuclear-programme-180508105047809.html>, (05.06.2018)

³⁶⁶ *Iran, Nuclear Threat Initiative*, Mayıs 2018, <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>, (05.06.2018)

³⁶⁷ *Major Milestones of Iran's Nuclear Programme*, Al Jazeera News, 08.05.2018, <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/05/major-milestones-iran-nuclear-programme-180508105047809.html>, (05.06.2018)

onu daha da sertleştirdi. Şah zamanında yürütülen nükleer projeler askıya alındı. Buşehr’de kurulması planlanan nükleer santralin inşaatı durduruldu. Nükleer enerjiye geri dönüş düşüncesi yine Humeyni tarafından 1984 yılında ilan edildi. 1980’li yılların sonunda itibaren de nükleer faaliyetlere hız verilmeye başlandı. Bu kapsamda, 1987 ve 1990 yıllarında Pakistan ve Çin ile nükleer işbirliği anlaşmaları imzalandı. Hatta Çin ile İran iki adet nükleer reaktör alımı için de anlaşmıştır. 1995 yılında Rusya ile imzalanan anlaşma ile Buşehr’deki nükleer santralin tamamlanması ve üç adet yeni reaktörün inşa edilmesi husunda uzlaşmaya varıldı. 2002 yılına gelindiğinde İran Milli Direniş Konseyi tarafından yapılan açıklamada Natanz ve Arak’taki zenginleştirme tesisleri gibi birçok duyurulmamış nükleer tesislerinin bulunduğunu açıkladı. Böylece mesele uluslararası bir mesele haline geldi.³⁶⁸

III.3.3. 1979 Devrimi: Sertleşen Retorik ve Diplomasi Arasında

Devrimin ilk yıllarındaki sert Batı karşıtı söylem İran’ın hakim dış politika argümanı olmuştur. Bu dönemde yaşanan birtakım hadiseler özellikle çok çarpıcıdır. 1979 yılında Tahran’daki ABD Büyükelçisinin basılması ve buradaki görevlilerin rehin alınması olayı dünya gündemine bomba gibi düşmüştü. Avrupa Topluluğu, 29-30 Kasım 1979’da, Dublin’de düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısında bu meseleye ilişkin bir açıklama yapmıştır. Açıklamada büyükelçilik çalışanlarının rehin alınmasının uluslararası hukukun açık bir ihlali olduğu bildirilirken, rehin almak suretiyle hükümetler üzerinde baskı kurma anlayışının kabul edilemez olduğu bildirilmiştir.³⁶⁹

Devrimden sonra Fransa, İran için yepyeni bir ortak olarak ön plana çıkmıştı. Zaten devrimden önce de Humeyni bir süre Fransa’da politik sığınmacı olarak kalmıştı. Fakat Fransa’nın, İran-İrak savaşı boyunca Irak’a silah satması sorunlar

³⁶⁸ *Iran, Nuclear Threat Initiative*, Mayıs 2018, <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/>, (05.06.2018)

³⁶⁹ *Conclusions of the European Council on November 29 and 30 in Dublin*, European Community News No. 43/1979, http://aei.pitt.edu/1402/1/Dublin_nov_1979.pdf, (05.06.2018)

yaratmışsa da ilişkilerin çökmesine neden olmamıştır. İran için bir diğer ortak daima Almanya olmuştur. Hatta Almanya'nın İran ile iyi ilişkiler kurmak istemesi, Almanya-ABD ilişkilerini zora sokmuştur. İlişkilerde en zorlusu İran-İngiltere ilişkisi olmuştur. İngiltere'nin bu ülke ile olan kolonyal geçmişi daima hafızalarda kalmıştır. 1989 yılında Salman Rüşdi'nin İngiltere'de yayınladığı Şeytan Ayetleri kitabı nedeniyle iki ülke arasında ciddi kriz yaşanmıştır. Kitap başta Humeyni tarafından “dine sövme” şeklinde algılanmış ve eleştirilmiştir. Fakat daha sonra İranlı yetkililer açıklamalarını yumuşatmış hatta “İngiltere'ye intihar komandosu yollamayacaklarını” açıklamışlardır. 2011 yılında İran'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin saldırıya uğramış, büyükeçilik dört yıl kapalı kaldıktan sonra açılmış ve bu hadise ilişkilerde kalıcı bir tahribat yaratmamıştır.³⁷⁰

Humeyni'nin 1989'da ölmesinden sonra Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olması, Avrupa ve kısmen de ABD'ye ilişkilerin yumuşaması için bir fırsat oldu. AB'ye göre İran hala şeriatla yönetilen ve seri insan hakları ihlalleri işlenen bir ükeydi. Bununla birlikte bu ülke bölgedeki Batı yatırımlarını tehlikeye atan bir mahiyetteydi. Bu yüzden AB bir yandan ticareti bir yandan da insan haklarını geliştirmeyi düşünen bir diyalog mekanizması üretmek ihtiyacını hissetti. Fakat Tahran, kendi yolunda yürümekte inat etmekteydi. Elbette Avrupa Birliği içinde diyalog mekanizmasının işlemeyeceğini düşünenler de vardı. Bunlar devrimci rejimlerin reforme edilemeyeceği düşüncesinden hareketle girişilen çabaların nafile olduğunu iddia ediyordu.³⁷¹

AB, İran ile ilişkilerde daima diplomasi ve anlaşmadan yana olmaya gayret etmiş, Carter'den bu yana İran'ı haydut devlet olarak gören ABD perspektifine katılmamıştır. Bu kapsamda AB, İran'a yönelik ilk geniş çaplı programını 1992 yılında hayata geçirmiştir. 11-12 Aralık 1992'de Edinburg'taki Avrupa Konseyi toplantısında karara bağlanan ve “Critical Dialogue” adı verilen programda İran'a yönelik politikanın ana hatları belirlendi. Buna göre program, adında da belirtildiği

³⁷⁰ Fiedler, s. 15.

³⁷¹ Parsi, s. 105-106.

gibi eleştirel fakat diyaloga dönük olacaktı. Avrupalıların İran'ın takındığı tavır hakkındaki endişeleri, İran'daki insan hakları, ölüm cezaları, Salman Rüşdi hakkında uluslararası hukuka aykırı olarak verilen fetva gibi pek çok konu hakkında ilerleme çağrısı, ve terörizm konularında diyalogun başlatılması öngörülmekteydi. Bu alanlarda ilerlemenin sağlanması iki taraf için de iyi ilişkilerin başlangıcını tesis edebilirdi.³⁷²

1997 yılında İran Cumhurbaşkanlığına Muhammed Hatemi'nin seçilmesi ile İran ile Batı arasında oldukça olumlu bir dönemin kapısı da aralanmış oldu. 1998 yılında ilan edilen Kapsamlı Diyalog programı bu umutların üzerine bina edilmişti. Program iki tarafın da karşılıklı çıkarlarının bulunduğu enerji, ticaret ve yatırımlar, insan hakları ve Salman Rüşdi hakkında verilen fetva gibi konularda ilerleme elde edilmesi amacıyla yapıldı. 2000 yılına gelindiğinde birçok zorluğa rağmen AB ile İran arasında Ticaret ve İşbirliği Antlaşması müzakerelerine devam edildi. Anlaşma dört önemli alanı kapsamaktaydı. Bunlar; insan hakları, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, terörizm ve Orta Doğu barış süreciydi. AB'nin stratejisi İran'ı AB'ye yakınlaştırmak ve bu yolla İran'dan bazı imtiyazlar koparmaktı.³⁷³

AB için İran ile çözülmesi gereken en önemli sorunun nükleer zenginleştirme meselesi olduğunu söylemiştik. AB meseleyi ABD'den farklı olarak diplomatik yollarla çözmeye kararlıydı. Bu, gerekirse ABD olmaksızın yapılacaktı. Elbette bunun çeşitli zorlukları bulunmaktaydı. Her şeyden önce bu girişim ABD'nin yaptırımlarının gölgesinde yapılacaktı. Bununla birlikte İran'la yakın ilişki kurmak isteyen diğer süper güçlerin de hesaba katılması gerekiyordu. Örneğin Rusya'nın İran ile yakın ilişkisi bulunuyordu. Öyle ki 1995 yılında Rusya ile İran arasında Buşehr'de bir nükleer santral yapımı için 800 milyon dolarlık anlaşma yapılmıştı. AB'nin 2004 yılında İran ile imzalanan Paris Anlaşması başarısız olmuştu. ABD'nin anlaşmayı desteklememesi başarısızlığın en büyük nedeniydi. Bununla birlikte İran'ın tüm nükleer faaliyetlerini durdurması talebi de anlaşmanın yürümeme

³⁷² Fiedler, s. 17.

³⁷³ Fiedler, s. 18.

sebeplerinden biridir.³⁷⁴ Bu talep İran’da muhafazakarlarla reformcuları karşı karşıya getirmiş ve reform taraftarı olan Hatemi yönetimi İran’ın ulusal çıkarlarını satmakla suçlanmıştır.³⁷⁵

11 Eylül 2001’de yaşanan terör saldırısı nedeniyle ABD dış politikasına tamamen “şahin” bir bakış açısı egemen olmuştu. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, İran’ı, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenini” içerisinde görüyordu. AB ve ABD zaten Irak’ın işgali sırasında derin bir görüş ayrılığı yaşamıştı. Şimdi bir görüş ayrılığı da İran üzerinden yaşanabilirdi. ABD ile İran arasındaki anlaşmazlık hali Avrupa’nın üç büyüğü olan Almanya, Fransa ve İngiltere’ye İran ile diplomatik girişim başlatma hususunda fırsat verdi. İngiltere Transatlantik ilişkilerini onarmak, Fransa Avrupa’nın sesini yükseltmek, Almanya ise nükleer mesele ile ilgili bir çatışmayı önlemek istiyordu. Bu düşüncelerden bir EU-3 inisiyatifi doğdu. Bu üçlü İran ile doğrudan diplomatik temaslar kurarak meseleyi masaya taşıdı. ABD’nin neo-con ekibinin aksine bu üçlüye göre, İran askeri amaçlarla kullanılmayacağını garanti ettiği müdetçe barışçıl amaçlarla nükleer zenginleştirme faaliyetinde bulunabilirdi.³⁷⁶

Uzun süren müzakereler sonunda Ekim 2003’te anlaşma imzalandı. Anlaşma kapsamında İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurdu. EU-3 ülkeleri de İran’ın barışçıl amaçlarla nükleer faaliyette bulunma hakkını tanıdı ve nükleer faaliyetlere destek vereceğini taahhüt etti. Ayrıca bölgesel güvenlik ve istikara için daha geniş bir diyalog zemini oluşturulması yolunda presipte anlaşmaya varıldı. Fakat anlaşma asıl sorun olan İran ile ABD arasındaki karşılıklı itimat sorununu aşmış değildi. Bununla birlikte İranlı yöneticiler ABD’nin terör veya Irak’taki durum gibi başka bir meseleyi öne sürerek tekrar İran’ın üzerine gelme ihtimalinden endişe ediyorlardı. Bu arada İran’da dengeler muhafazakarlar lehine değişme göstermekteydi. 2003 belediye seçimlerinde ağırlıklı olarak muhafazakarlar

³⁷⁴ Fiedler s. 19-20.

³⁷⁵ Walter Posch, “Iran and the European Union”, *United States Institute of Peace-Iran Primer*, 11.10.2010, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-european-union>, (01.05.2018)

³⁷⁶ Colette Mazzucelli, “EU3-Iranian Nuclear Diplomacy: Implications for US Policy in the Middle East”, *European Union Miami Analysis (EUMA)*, Vol. 4 No. 6 Mart 2007, s. 4-6.

kazanmıştı. Tahran Belediye Başkanı seçilen Mahmud Ahmedinecad bunlardan sadece biriydi. 2004 yılında yapılan meclis seçimlerden de muhafazakarlar galip çıkmıştı. Netice itibariyle İran Meclisi anlaşmanın ek protokollerini imzalamadı.³⁷⁷

İran’da nükleer mesele üzerinden yükselen milliyetçi dalga meyvelerini verdi. 2005 yılında Mahmud Ahmedinecad’ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran’la ilişkilerde en fazla ön plana çıkan konu İran’ın nükleer programı oldu. Zaten Ahmedinecad döneminden önce bile bu konu AB’nin özel ihtimam gösterdiği başlıkların başında geliyordu. AB, İran’ın nükleer zenginleştirme programını tamamen durdurmasını talep ediyordu. Bu talep nedeniyle nükleer zenginleştirme programı İran için adeta egemenliğinin ve bağımsızlığının bir simgesi olmuştur. Ahmedinecad’ın nükleer zenginleştirme inadı 2006 yılından itibaren AB’nin de dahil olduğu birtakım yaptırımların uygulanmasına yol açmıştır. BM Güvenlik Konseyi’nin 1737 sayılı İran’a yaptırım kararına AB destek vermiş ve bu kararları uygulamıştır. Buna karşılık İran da daha fazla nükleer zenginleştirme faaliyetinde bulunarak uluslararası sisteme karşı çıkma iradesini göstermiştir.³⁷⁸

Bu noktada İran’ın bu tavrını yalnızca Ahmedinecad’ın Cumhurbaşkanlığı ile izah etmek yetersiz olacaktır. İran’ın müesses nizamı içinde Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması’na bile karşı olan bir klik bulunmaktaydı ve bunlar zaman zaman iktidarları etkiliyorlardı. Bununla birlikte Ahmedinecad’ın sert İsrail karşıtı söylemi de Avrupa’yı rahatsız etmekteydi. 2006 yılında İran’ın nükleer faaliyetleri hakkında bilgi paylaşımından kaçınılması nedeniyle yukarıda bahsettiğimiz gibi mesele BM Güvenlik Konseyi’ne taşınmıştır. Fakat AB, İran’ı ikna etme noktasında en önemli aktör olarak çalışmalarına devam etmiştir. Dönemin ODGP Yüksek Temsilcisi Javier Solana, İran ile görüşmelere devam etmiş, Tahran’a bazı teşvik mahiyetinde önerilerde bulunmuşsa da bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.³⁷⁹

³⁷⁷ Mazzucelli, s. 4-6.

³⁷⁸ Parsi, s. 108.

³⁷⁹ Posch, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-european-union>,

2009 yılında İran'da yaşanan çok önemli ve üzerinde durulması gereken bir hadise vardır. İran'da 2009 yılının Haziran ayında düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası yapılan sokak protestoları oldukça önemlidir. Öneminin kaynağı şuradan gelmektedir ki, İran'da gelecekte yaşanması muhtemel olayların nüvelerinin görüldüğü bir hadise olarak değerlendirilebilir. Olaylar 1979 devriminden beri İran'da yaşanan en büyük protestolar olarak gösterilmektedir. 12 Haziran 2009 tarihinden düzenlenen c-Cumhurbaşkanlığı seçiminde mevcut Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın seçildiğinin duyurulmasının ardından diğer Cumhurbaşkanı adayları olan Mir Hüseyin Musavi'nin öncülüğünde sokak protestoları başladı. Musavi'nin lideri olduğu Yeşil Hareket sokak gösterilerini organize ediyordu. Musavi ve takipçileri yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde hile olduğunu öne sürüyor ve seçimlerin tekrarlanması talebini yükseltiyorlardı. Olayları takip eden günlerde İran polisinin göstericilere karşı sert müdahalesi nedeniyle onlarca insan hayatını kaybetti. Protestocuların bazıları idam edildi.³⁸⁰ Sol tandanslı Yeşil Hareket'in iki önemli lideri Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerdubi ev hapsine alındı ve hareket bu andan itibaren sönme eğilimine girdi.³⁸¹

18-19 Haziran 2009 tarihinde Brüksel'de düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısı sonrası yayınlanan sonuç bildirisinde, AB, İran'da yaşanan protesto gösterileri ve hile iddialarıyla ilgili resmi görüşünü açıkladı. Açıklamaya ek İran üzerine deklarasyonda, İran'da yapılan seçimlere ilişkin hile iddialarının İran otoriteleri tarafından gözden geçirilmesi gerektiği belirtilirken, İran'daki protesto gösterilerine karşı İran yönetiminin verdiği tepkinin AB tarafından dikkatli bir şekilde gözlemlendiği ifade edilmiştir. Gösteriler sırasında yaşanan ölümler nedeniyle İran'ın kınandığı açıklamada İran halkının gösteri düzenleme ve barışçıl bir şekilde kendini ifade etme hakkının bulunduğu vurgulanmıştır. İran yönetiminin

³⁸⁰ Q&A: *Iran Protests*, BBC News, 28.12.2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8343494.stm, (20.06.2018)

³⁸¹ Abdulkadir Tafiş, "İran'daki Yeşil Hareket: Gerçeği ve Akıbeti", *Al Jazeera Türk*, 30.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irandaki-yesil-hareket-gercegi-ve-akibeti>, (20.06.2018)

bu hakka saygı duyması gerektiği ifade edilirken, barışçıl göstericilere karşı şiddet uygulanmaması yönünde İran yönetimine uyarılar yapılmıştır.³⁸²

Ahmedinecad'ın iktidarı boyunca iç kamuoyuna dönük yaklaşımları İran ile yapılması planlanan nükleer anlaşmayı daha zorlu hale getirmekteydi. Ahmedinecad ABD'yi İran ile karşı karşıya gelmenin ağır sonuçları olacağına dair açıklamalar yapıyor, dönemin İsrail Başbakanı Şimon Peres, İran'a yönelik askeri seçeneklerin gittikçe daha olası hale geldiği yönünde beyanatlar veriyordu.³⁸³ Ahmedinecad'ın sert tutumunu gerekçe gösteren AB, İran üzerine birtakım yaptırımlar hayata geçirdi. Zaten İran'a uygulanan yaptırımlar İran halkını derinden etkilemişti. Yüksek enflasyon, enerji ve tüketim mallarında fiyat artışı, işsizlik oranının artması ve sağlık malzemeleri dahil bazı ürünlerde yokluk yaşanması bu etkilerden bazılarıydı. Bunun üstüne AB'nin de yaptırım kararı alması işleri daha da içinden çıkılmaz hale getirdi. AB bu kapsamda İran'a petrol ambargosu uyguladı. Bununla birlikte birçok İran bankası ve sigorta şirketi yaptırımlara maruz kaldı. İran bankalarının SWIFT sistemine³⁸⁴ ulaşımı engellendi.³⁸⁵

Nükleer kriz uluslararası bir nitelik kazanmıştı. İran ile Batı arasında yaşanan en büyük sorun hala İran'ın nükleer programıydı. 2012 yılına gelindiğinde İran'la nükleer müzakerelerde yeni bir safhaya gelindi. P5+1 ülkeleri olarak adlandırılan – BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya- ile İran arasında yeni müzakerelere başlandı. 18-19 Haziran 2012 tarihlerinde yapılan müzakereler sonuçsuz kaldı. İran'ın nükleer baş müzakerecisi Said Celili, İran'ın Nükleer Silahların Önlenmesi Anlaşması'na uygun olarak nükleer enerji kapasitelerini geliştirme hakları olduğunu ısrarla yineledi. Dönemin AB ODGP Yüksek Temsilcisi

³⁸² Council of European Union, Presidency Conclusion, 11225/2/09 REV 2, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 10.07.2009, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/108622.pdf, (16.09.2018)

³⁸³ *Iran Does Not Need Nuclear Weapons, Says Ahmadinejad*, BBC News, 08.11.2011, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15637539>, (21.06.2018)

³⁸⁴ Uluslararası bankacılık sisteminde farklı ülkeler arasında para transferi yapılmasını sağlayan sistem.

³⁸⁵ Fiedler, s. 21.

Catherine Ashton tarafından temsil edilen P5+1 Ülkeleri de İran'ın nükleer faaliyetlerinin azaltılması hedefini korumakta ısrarcı oldular. Moskova'da yapılan müzakerelerde de sonuç alınamamıştı. Müzakerelerde İran, Petrol ambargosunun kaldırılması, İran'ın uranyum zenginleştirme hakkının tanınması, Suriye ve Bahreyn gibi bölgesel meselelerin tartışılması önerisinde bulunurken, nükleer programı hakkında tam bir şeffaflık ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile tam bir işbirliği içinde olacağı taahhüdünü verdi. Buna karşılık P5+1 Ülkeleri Uranyumun %20'den fazla zenginleştirilmemesi, %20'ye kadar zenginleştirilen uranyumun ülke dışına taşınması ve Fordow nükleer tesisinin kapatılması teklifinde bulunurken, zenginleştirilen uranyumun Tahran Nükleer Araştırma Reaktöründe kullanılması ve nükleer güvenlik yardımı ve İran'ın yolcu uçaklarına uygulanan yaptırımların kaldırılacağı taahhüdünde bulundu. Netice itibariyle görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve sorun devam etmiştir.³⁸⁶

III.3.4. Ortak Kapsamlı Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action- JCPOA)

İran ile yapılan nükleer müzakerelerin sonuçsuz kalması ve dolayısıyla İran'a uygulanan ambargoların devam etmesi 2013 yılında, İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine yansımıştır. Eski nükleer müzakereci Hasan Ruhani yapılan seçimler sonucu İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ruhani'nin planı başından beri netti: P5+1 ülkeleri ile yapılacak bir nükleer anlaşmaya karşılık İran üzerine uygulanan ambargoları kaldırmak.³⁸⁷ Bunun için Ruhani kabinesinin Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ile dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry arasında basına kapalı bir dizi görüşme yapıldı. Obama yönetimi de İran'dan sıfır nükleer

³⁸⁶ S. D'angelo, A. M. Grisorio, "Iranian Nuclear Talks: Has the Time For Diplomacy Run Out?", Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, *Directorate General For External Policies*, 21.06.2012, s. 1-2, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP\(2012\)491423_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491423/EXPO-AFET_SP(2012)491423_EN.pdf), (05.08.2018)

³⁸⁷ Fiedler, s. 22.

faaliyet taahhüdü beklemenin yararsız olduğunu bunun yerine mümkün olduğu kadar kısıtlanmış olan bir nükleer programa razı gelmenin daha uygulanabilir bir şey olduğunu anlamıştı. Fakat Obama yönetimi aynı zamanda ABD Kongresini İran üzerindeki yaptırımların kaldırılmasına ikna edilmesinin neredeyse imkansız olduğunu biliyordu. Bu yüzden Amerikalı olmayan ve ağırlıklı olarak Avrupalı olan şirketler üzerindeki ticaret yasaklarından feragat ederek kademeli bir geçiş öngörülmüştür. Bu düşüncelerle 2015 yılında nihayete erecek olan nükleer anlaşmanın müzakereleri 2013 sonbaharında başlamış oldu.³⁸⁸

P5+1 ülkeleri ve İran arasında iki yıl süren müzakereler sonunda 14 Eylül 2015 tarihinde Kapsamlı Ortak Eylem Planı adı verilen nükleer anlaşma Viyana'da imzalandı. BM Güvenlik Konseyi de 20 Eylül 2015'te aldığı 2231 sayılı karar ile anlaşmayı onaylamıştır. Anlaşmaya göre İran'ın nükleer programı tamamen barışçıl amaçlarla kullanılacak ve İran üzerindeki BM, ABD ve AB yaptırımları kaldırılacaktır. Anlaşma 18 Ekim 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁸⁹

Anlaşmaya göre, İran, nükleer programını asla nükleer silah yapımı doğrultusunda geliştiremeyecek, bu alana kanalize edemeyecektir. İran'ın nükleer programı barışçıl amaçlar için kullanılacaktır. İran üzerindeki nükleer mesele ile bağlantılı tüm yaptırımlar kaldırılacaktır. Anlaşma ile İran Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı kabul etmektedir. Anlaşmaya göre Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı nükleer mesele ile bağlantılı tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle yetkilendirilmiştir. Anlaşma ile İran, 10 yıl içerisinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerini azaltacağını taahhüt etmiştir. Bununla birlikte uranyum zenginleştirme faaliyetleri yalnızca sanayi, tıbbi amaçlar için yapılacaktır.³⁹⁰

³⁸⁸ Parsi, 109-110.

³⁸⁹ *The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and its implementation, Nuclear Agreement with Iran*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 08.05.2018, https://eeas.europa.eu/delegations/iran/32286/nuclear-agreement_en, (16.09.2018)

³⁹⁰ *Joint Comprehensive Plan of Action*, Viyana, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 14.07.2015 http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf, (16.09.2018)

16 Ocak 2016 günü izleme faaliyetlerinin sonuçlarını açıklayan UAEA, İran'ın anlaşma hükümlerine uyduğunu ilan etti. AB de İran üzerindeki nükleer mesele ile bağlantılı yaptırımların büyük bir kısmını kaldırdığını duyurdu. Yürürlükte kalan yaptırımlar; nükleer zenginleştirme için kullanılabilir malzemelerin satışı, silah ve balistik füzelerin satışı ile bazı belirlenmiş kişi ve kurumlar üzerindeki yaptırımlardı.³⁹¹ Tüm yaptırımların kaldırılması için anlaşmada bir geçiş takvimi de oluşturulmuştur. Buna göre anlaşma tarihinden itibaren sekiz yıl sonra (2023) ya da eğer UAEA ile İran arasında daha kapsamlı bir anlaşma yapmak mümkün olursa daha erken bir sürede kalan yaptırımların da kaldırılacağı öngörülmektedir. Anlaşmadan on yıl sonra ise (2025) kalan tüm yaptırımların kaldırılması öngörülmüştür.³⁹²

Anlaşmadaki uzun dönemli öngörülere ve iyimser havaya rağmen Donald Trump'ın 8 Kasım 2016'da ABD Başkanı seçilmesi ile durum bir anda tersine döndü. Donald Trump, Obama döneminde yapılan bu nükleer anlaşmayı “çürümüş ve kokuşmuş” olarak nitelendirirken, ABD'nin anlaşmadan çekileceğini açıkladı. Bununla da yetinmeyen Trump, anlaşma dolayısıyla hafifletilen yaptırımların yeniden yürürlüğe sokulacağı tehditinde bulundu. Trump'ın çıkışı üzerine bir açıklama yapan İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD'nin taahhütlerine uymadığını ve kendisinin İran Atom Enerjisi Kurumu'na talimat vererek herhangi bir durum için hazır olmalarını emrettiğini, eğer gerekirse nükleer zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlayacaklarını duyurdu.³⁹³ Trump'ın diğer ülke liderlerine de İran ile olan ticaretlerini durdurması yönünde yaptığı telkinler de birleşince açık bir

³⁹¹ *Joint Comprehensive Plan of Action and Restrictive Measures*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 10.11.2017 <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/jcpoa-restrictive-measures/>, (16.09.2018)

³⁹² *Nuclear Agreement*, 08.05.2018, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, https://eeas.europa.eu/delegations/iran/32286/nuclear-agreement_en, (25.06.2018)

³⁹³ *Iran Nuclear Deal: Trump Pulls US Out In Break With Europe Allies*, BBC News, 09.05.2018, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44045957>, (30.06.2018)

şekilde ABD'nin anlaşmanın hilafına hareket ettiği ve anlaşmayı tüm uluslararası yerleşik hukuk kuralları ve teamülleri bakımından ihlal ettiği görülmektedir.³⁹⁴

Trump'ın anlaşmadan çekileceğini açıklaması ABD ile AB arasında yeni bir ihtilaf oluşturmuştur. Konu ile ilgili AB adına açıklama yapan ODGP Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, İran'ın nükleer anlaşma hükümlerini yerine getirdiği sürece -ki şu an yerine getirmektedir- AB'nin anlaşmaya sadık kalacağını, anlaşmanın tek bir ülkenin iradesiyle ortadan kaldırılabilecek iki taraflı bir anlaşma olmayıp çok taraflı bir anlaşma olduğunu ifade etmiştir. Yaptırımlar konusuna da değinen Mogherini, AB'nin yaptırımlar konusunda verdiği taahhütlere uyacağını, yaptırımların kaldırılmasının hem İran ile ilişkilerde bir iyileşme getirdiği, hem de İran halkı üzerinde olumlu etkileri bulunduğunu açıklamıştır. Yaptırımların yeniden devreye sokulmasının gündeme getirilmesinden endişe duyduğunu belirten Mogherini, bu konuyu Birlik üyeleri ile görüşüp değerlendireceklerini ifade etmiştir. İran ile yapılan nükleer anlaşmanın bölgenin, Avrupa'nın ve tüm dünyanın güvenliği için hayati olduğunu vurgulayan Mogherini, son olarak İran halkına hitaben, hiç kimsenin bu anlaşmayı dağıtmasına izin vermemeleri gerektiğini ve bu anlaşmanın büyük bir diplomatik başarı olduğunu söyledi.³⁹⁵

AB ülkeleri arasında konuya ilişkin yapılan istişareden sonra bir açıklama daha yapan Mogherini, İran anlaşmaya sadık kaldığı sürece AB'nin 28 üye ülkesinin de anlaşmanın sürdürülmesinde kesin bir kararlılık içinde olduğunu açıkladı. Bunun AB'nin hem ekonomik hem de güvenlik çıkarları ile ilgili olduğunu söyleyen Mogherini, ABD yönetiminin açıklamalarının 28 üye ülkenin tamamında endişe yarattığını vurguladı. Ana meselenin İran'ın nükleer silah üretmesini engellenmesi olduğunun vurgulandığı açıklamada, UAEA'nin 11. raporunda İran'ın anlaşma

³⁹⁴ R. Marashi, T. Cullis, "Trump Is Violating The Iran Deal", *HuffPost*, 14.07.2017, https://www.huffingtonpost.com/entry/trump-is-violating-the-iran-deal_us_5968cd05e4b03389bb16ccdb, (16.09.2018)

³⁹⁵ *Iran Deal: EU Remains Committed to the Continued Implementation of the Nuclear Deal, Mogherini Says*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 08.05.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/44239/iran-deal-eu-remains-committed-continued-implementation-nuclear-deal-mogherini-says_en, (30.06.2018)

hükümlerine uyduğunun saptandığı hatırlatıldı. AB'nin hala İran'a yönelik olarak insan hakları ile bağlantılı birtakım yaptırımlarının devrede olduğunu belirten Mogherini, buna rağmen sorunların diyalog ve anlaşma yoluyla çözüleceğini inandıklarını belirtti.³⁹⁶

ABD tarafından İran'a yönelik olarak yeniden yürürlüğe konulan yaptırımlara ilişkin konuşan Mogherini konu hakkında net ve keskin mesajlar verdi. ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'a yaptırım uygulamakla kalmayıp aynı zamanda İran ile ticaret yapanların artık ABD ile ticaret yapamayacağını belirten tehditvari açıklamalara ilişkin konuşan Mogherini hiçbir Avrupalı firmanın İran ile olan ticaretlerini kesmemeleri ve hatta, ticari bağları daha da artırmaları gerektiğini belirtti. Mogherini bunu güvenliklerinin bir parçası olarak gördüklerini belirtirken, İran'ı anlaşmada tutmaya devam etmek için ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarını ifade etti.³⁹⁷

III.4. Körfez Savaşı ve Irak'ın 2003 Yılındaki İşgaline Tepkiler ve AB

ABD'nin Orta Doğu politikasında üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlar ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ifade eden üç hedeftir. İlk olarak, bölgenin sahip olduğu her türlü zenginlik, yer altı kaynağı ve stratejik noktaların ABD'ye karşıt bir gücün kontrolüne girmesinin önlenmesi hedef olarak belirlenmiştir. İkinci hedef olarak bölgedeki petrol ve doğal gazın ABD ve onun Avrupalı müttefiklerine uygun şekilde satılması ve sorunsuz şekilde nakledilmesi ortaya koyulmuştur. Üçüncü temel hedef ise İsrail'in varlığını ve güvenliğini temin etmektir. Irak ABD'nin bu üç

³⁹⁶ *Iran Deal: EU United On Keeping Iran Nuclear Deal In Place for European Security*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 29.05.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/45352/iran-deal-eu-united-keeping-iran-nuclear-deal-place-european-security_en, (30.06.2018)

³⁹⁷ Daniel Boffey, Saeed Kamali Dehghan, "EU Foreign Policy Chief Calls On Firms to Defy Trump Over Iran", *The Guardian*, 07.08.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/07/eu-foreign-policy-chief-calls-on-firms-to-defy-trump-over-iran>, (16.09.2018)

politika hedefi doğrultusunda mevcut konumuyla Amerikan emperyalizminin baş hedeflerinden biri olmuştur.³⁹⁸

Soğuk Savaş dönemi boyunca Irak ağırlıklı olarak SSCB ile yakın ilişki içinde olmuştur. Özellikle Irak'ta yapılan 1958 ihtilali sonrası iktidara gelen BAAS Partisi dış politika tercihini 1980'li yıllara kadar Sovyetlerden yana kullanmıştır. İki ülke arasında askeri, ticari ve teknoloji transferine yönelik işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren başlayan ABD-İrak yakınlaşmasının sebebi ise İran'da 1979 yılında yaşanan devrimdir. Bu yakınlık İran-İrak savaşı boyunca devam etmişse de bunun stratejik bir yakınlaşmadan ibaret olduğunu ve derin bir ortaklık içermediğini belirtmek gerekmektedir. Nitekim İran-İrak savaşı biter bitmez iki ülke arasındaki ipler yeniden gerilmiş ve Irak'ın 1990'da Kuveyt'e girmesi ile de tamamen kopmuştur.³⁹⁹

III.4.1. Birinci Körfez Savaşı ve AT

İrak'ın Kuveyt'e girmesi, Irak yönetimi tarafından birtakım tarihsel temellere dayanarak izah ediliyordu. Bu tarihsel temel, Kuveyt topraklarının Osmanlı döneminden beri Basra eyaletinin bir parçası olması ve İngilizlerin Orta Doğu'da gücü dağıtmak adına Kuveyt adında bir ülke icat etmesi olarak sıralanabilir. O tarihe kadar da birçok kez iki ülkenin birleşmesi konusu gündeme gelmişti. Fakat Saddam Hüseyin, bu işin konjonktürel şartlarının oluştuğunu düşünüyordu ve 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e girerek buranın Irak'ın 19. ili olduğu dünyaya açıkladı.⁴⁰⁰

İyi donatılmış Irak kuvvetleri Kuveyt'e girer girmez, BM Güvenlik Konseyi acil olarak toplantıya çağrıldı. Güvenlik Konseyi, Irak'ı işgalden dolayı kınayan ve işgalin sona ermesini talep eden 660 sayılı kararını bu toplantıda aldı.⁴⁰¹ Aynı gün

³⁹⁸ R. Gözen, *ABD'nin Irak'ı İşgali: Yeni Muhafazakar/ Demokratik Emperyalist Bir Proje*, Şahin M., Taştekin M., (edt), II. Körfez Savaşı, Platin Yayınları, (29-66), Ankara, 2006.

³⁹⁹ Gözen, s. 29-66

⁴⁰⁰ Arı, s. 559-561.

⁴⁰¹ M. E. Çağırın, *2003 Savaşı Öncesi Irak'ın Uluslararası Statüsü*, Şahin M., Taştekin M. (edt), II. Körfez Savaşı, (1-28), Ankara, 2006.

Avrupa Topluluğu, içeriği BM'nin 660 sayılı kararı ile aynı olan, Irak'ın kınandığı ve işgalin derhal sona erdirilmesi gerektiğini belirten açıklamayı yaptı. 4 Ağustos 1990'da yapılan ikinci bir açıklama ile AT, “doğrudan ya da dolaylı olarak Kuveyt'e ait olan varlıkları korumak için” Irak ve Kuveyt'e ambargo uygulayacağını açıkladı. Bu kapsamda altı adet tedbir getirildi. Bunlardan ilki Irak ve Kuveyt'ten petrol alımının sona erdirilmesiydi. İkinci olarak Topluluk sınırları içerisindeki Irak'a ait varlıklar donduruldu. Bunlarla birlikte Irak'a silah ve askeri ekipman satışının durdurulması ve askeri, teknik işbirliğinin askıya alınması kararlaştırıldı. Son olarak Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminin⁴⁰² Irak'a uygulamasının askıya alındığı bildirildi. 10 Ağustos 1990 tarihli 662 sayılı BM kararında ifade edilen, Kuveyt'in ilhakını uluslararası hukuka aykırılığı nedeniyle hükümsüz ve yok hükmünde sayılması kararı AT tarafından benimsenmiş ve AT Kuveyt'in ilhakını reddettiğini açıklamıştır. Yine BM'nin krize yönelik olarak öncü bir rol alması AT tarafından memnuniyetle karşılanmış, AT daha fazla dayanışma için taahhütte bulunmuştur. Hatta sorunun çözümü için Arap liderlerle görüşüp tartışabileceklerini beyan etmişlerdir. Bununla birlikte kriz nedeniyle Irak ve Kuveyt'ten kaçan mültecilere harcanmak üzere AT bir fon ayrılması karara bağlandı.⁴⁰³

III.4.2. Irak'ın İşgali: ABD-AB Yaklaşım Farklılığın Derinleşmesi

1990'lı yılların başından itibaren Irak'a uygulanan ambargonun yegane sebeplerinden biri Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın kitle imha silahları bulundurduğu, bunları çeşitli füzelerle geliştirdiği ve bu silahların BM denetimine kapalı olması iddiasıydı. ABD Irak'a amansız bir ambargo uyguluyor ve eğer ambargo kaldırılırsa Saddam Hüseyin'in petrol gelirlerini kitle imha silahlarının

⁴⁰² 1968 yılında UNCTAD- II konferansında resmiyete geçirilen bir anlaşmadır. Buna göre gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerin kalkınabilmesi için gelişmiş ülkelerin bu ülkelere yapacağı ithalatlarda vergi kolaylıkları getirilerek, gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerin kalkındırılması amaçlanmıştır.

⁴⁰³ Donna G. Starr, “An Analysis of European Political Cooperation During the Persian Gulf Crisis”, *Penn State International Law Review*, Vol. 10: No. 3, Article 4., 1992, s. 443-460.

geliştirilmesi amacıyla kullanacağını iddia ediyordu. Fakat Irak'ta ABD'nin idda ettiği gibi kitle imha silahları hiçbir zaman bulunamadı.⁴⁰⁴ Zaten Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra BM Güvenlik Konseyi eliyle Irak'a getirilen kısıtlama ve yaptırımlara bakıldığında Irak'ın ikinci kez bir savaşla yüz yüze kalacağı görülmektedir.

1991 savaşından sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı Irak'ın savaş sonrası statüsünü belirleyen bir karar olmuştur. 29 Kasım 1990 tarihli bu karar üç ana bölümden oluşmaktaydı. Buna göre Irak-Kuveyt sınırı, Irak'ın silahtan arındırılması ve tazminatlar bu kararın içeriğini oluşturmaktadır. 2003 işgaline de gerekçe olarak gösterilen kitle imha silahları meselesi, bu kararda Irak'ın kimyasal ve nükleer silahları yasaklayan uluslararası anlaşmalara uyduğunu ilan etmeye zorlanması olarak tezahür etmiştir. Ayrıca bu düzenleme Irak'ın tekrar askeri bir güç haline gelmesinin önlenmesi için sürekli olarak izleme mekanizmalarının devreye sokulmasını da içermektedir. Bu kapsamda Irak'ın biyolojik ve kimyasal silahlar ve bu silahların üretim, ar-ge çalışmaları da dahil tüm faaliyetlerden muaf olması, 150 km ve üzerindeki her türden balistik füze, bu füzelere ait parçalar, bu füzelerin tamir bakım işlemlerinin yapılabileceği her türden tesisin faaliyet göstermesinin yasaklanması, nükleer silah üretimine yönelik her türden faaliyet ve nükleer silah için gerekli tüm malzemelerin yasaklanması gibi tedbirler BM Güvenlik Konseyi tarafından yürürlüğe sokulmuştur.⁴⁰⁵

İzleme mekanizmaları kapsamında, Irak'ın askeri faaliyetlerinin izlenmesi için Güvenlik Konseyi, BM Özel Komisyonu (UNSCOM) adlı bir komisyon kurmuştur. Bununla birlikte, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı da Irak'ta var olduğuna inanılan nükleer silahların denetimi için görevlendirilmiştir. UNSCOM'un yaptığı çalışmalar sonucunda 1994 sonu itibarıyla Irak'ta bulunan kimyasal silahların tamamı imha edilmiş, ülkede biyolojik silaha rastlanmamıştır. UNSOM başkanı Irak'ın artık

⁴⁰⁴ Cleveland, s. 569.

⁴⁰⁵ Çağırın, s. 1-28.

komşularını tehdit edecek bir kapasitede olmadığını açıklamıştır.⁴⁰⁶ İşte ABD'nin Irak'ı işgaline gerekçe olarak sunulan kitle imha silahlarının varlığı tezi aslında 1994 yılı itibariyle çökmüş bir tezdır.

Savaşa gerekçe olarak gösterilen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararına göre ekipleriyle birlikte 27 Ocak 2003 günü Irak'a giden Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Muhammed el-Baradai ve BM İzleme, Tespit ve Denetleme Komisyonu (UNMOVIC) Şefi Hans Blix tarafından verilen raporlar da Irak'ta iddia edildiği gibi kitle imha silahlarının bulunmadığını ortaya koymaktaydı.⁴⁰⁷ Fakat buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri savaşımaya kararlıydı. Neticede Irak, uluslararası kamuoyunun yoğun muhalefetine ve henüz BM denetçilerinin incelemesi sonuçlanmamasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği bir koalisyon tarafından işgal edildi. Irak'ın İşgali hem Avrupa Birliği içinde hem de ABD ve AB arasında var olan derin görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkardı. Avrupa Birliği, savaş öncesinde ve sırasında iki kapma bölünmüş bir görüntü vermektedir. Bunlardan ilki Almanya ve Fransa'nın başını çektiği savaş karşıtı blok ve diğeri de İngiltere, İtalya, Portekiz ve İspanya'nın oluşturduğu ABD destekçisi bloktur. Savaş sonrası Irak'ın yeniden inşası meselesinde de bu ayrışma devam etmiştir. Fransa'ya göre Irak'ın inşasında asli rolü Birleşmiş Milletler'in oynaması gerekmektedir. Fakat ABD Birleşmiş Milletler'in önemli bir rolü olduğunu kabul etse bile bunun sınırlı olduğunu savunmaktaydı.⁴⁰⁸

Avrupa Birliği'nin geçmişine bakıldığında, Avrupa içinde sık sık ortaya çıkan Avrupalı yaklaşım ile ABD ile daha fazla yakın olma eğilimleri arasındaki sürtüşmenin bu defa kuvvetli şekilde ortaya çıktığına şahit olmaktadır. AB içinde ABD'den bağımsız hareket etme eğilimleri zaman zaman Birlik içinde bölünmelere yol açmıştır. Örneğin Körfez Krizi sırasında AB, Amerika Birleşik Devletleri'nin tezlerine karşı Sovyet yanlısı bir tutum izlemiş, İngiltere bu yaklaşıma katılmamıştır.

⁴⁰⁶ Çağırın, s. 1-28.

⁴⁰⁷ Arı, s. 591-592.

⁴⁰⁸ Terry Young, Peggy Crawford, "Hands Across the Atlantic?", *International Business & Economics Research Journal*, Volume 3, No 1, 24.02.2011, s. 89-96.

Ayrıca İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait birlikler Körfez Savaşı'nda fiilen yer alırken Almanya savaşa fiili olarak katılmamıştır. Hatta AT dönem başkanı Jacques Boss, Körfez Savaşı sırasında verdiği bir demeçte ABD'yi dışlamayı amaçladıklarını söylemiştir. Avrupa Toplulukları'nı Avrupa Birliği sıfatına eriştiren ve esasen ABD'nin Avrupa'daki etkinliğini azaltma beklentisi ile yazılan Maastricht Anlaşması bu hedefine ulaşamamış ve ABD'nin Avrupa'nın savunması üzerindeki başat rolü kabul edilmek durumunda kalmıştır.⁴⁰⁹ Avrupa Birliği için var olan temel sorunlardan biri de üye ülkelerin hükümet yapısından kaynaklanmaktadır. Avrupa ülkeleri serbest seçimler sonucu oluşan hükümetlerle yönetilmektedir. Hükümetin politik eğilimine göre Birlik içinde izlenen politikalar da farklılık göstermektedir.

2003 Irak Krizi boyunca da İngiltere Başbakanı Tony Blair'in sıklıkla vurguladığı Atlantik ittifakı ile uyum içinde olunması gerektiği ile Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın çok kutuplu dünya ve Avrupa Birliği'nin ABD'nin gücüne karşı dengeleyici unsur olması gerektiği görüşü arasında konumlanmalar oluştu. İtalya, Portekiz, İspanya gibi ülkelerin yanısıra uzun yıllar Sovyet idaresi altında kalmış bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de Blair'in savunduğu görüşü desteklediler. Chirac'ın görüşünü ise Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg gibi Avrupa ülkelerinin yanısıra Rusya ve Arap dünyasından birçok ülke destekliyordu.⁴¹⁰

Özellikle dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Dominique de Villepin'in 14 Şubat 2003 günü toplanacak olan BM Güvenlik Konseyi öncesinde yaptığı açıklama, ABD politikalarına ve Irak'ta savaş çıkarmaya dönük tüm girişimlerine karşı olunduğunu vurgulaması bakımından oldukça önemlidir.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Dedeoğlu, s. 130-131.

⁴¹⁰ Young, Crawford, s. 89-96.

⁴¹¹ *Statement by France to Security Council*, New York Times, 14.02.2003, <http://www.nytimes.com/2003/02/14/international/middleeast/statement-by-france-to-security-council.html>, (16.09.2018)

21 Şubat 2003 günü Avrupa Konseyi tarafından yapılan açıklamada ise tüm dünyayı tehdit eden silahlara karşı olunduğu, Irak'taki silahlanma meselesi ile ilgili tüm yetki ve sorumluluğun Birleşmiş Milletler'de olması gerektiği ve bu konuda Avrupa Birliği'nin tüm desteğinin Birleşmiş Milletler ile birlikte olduğu vurgulanmıştır. Yine BM Güvenlik Konseyi'nin 1441 sayılı kararına atıf yapılmış ve sorunların barış içinde çözülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bağdat'a da çağrı yapılan açıklama da Bağdat yönetiminin BM denetçilerine yardımcısı olması ve onlarla silahsızlanmaya ilişkin işbirliği içinde bulunması gerektiği, bunun kendileri için barışçıl çözüm adına son şans olduğu belirtilmiştir. Açıklamanın sonunda Avrupa Birliği'nin tüm ortaklarıyla işbirliği içinde olduğu taahhüt edilirken Amerika Birleşik Devletleri'ne özel olarak değinilmiş ve bilhassa Irak'ın silahsızlandırılması konusunda ABD ve AB'nin ortak çalışacağı ifade edilmiştir.⁴¹²

Avrupa Birliği'nin bu açıklaması üzerinde durulmaya değer bir açıklamadır. Avrupa Birliği'nin dış politikada birlik oluşturmada neden zorlandığı sorusuna iyi bir örnek olarak verilebilir. Açıklama, Bağdat yönetimine karşı tehditvari ifadeler içermekte ve Amerika Birleşik Devletleri ile ortak çalışma vaat etmektedir. Dolayısıyla AB içinde her ne kadar ABD'den bağımsız hareket etme yanlısı düşünceler kuvvetli olsa da kararların ortak bir mutabakla alınmak zorunda olması net tavır almayı engellemektedir. Buna yönelik olarak çeşitli önlemler alınmaya çalışılmış ve yapıcı çekimserlik ve nitelikli oy çoğunluğu gibi yeni yöntemler belirlenmiştir.⁴¹³

AB'nin Irak savaşı sırasındaki tutumunu anlamlandırabilmek için onun dış politikasını belirleyen önemli bir adımı hatırlamak gerekmektedir. 1997 yılında imzalanarak 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması'nın Ortak Dış ve Güvenlik Politikası bölümüne eklenen bir madde AB'nin Irak'ın işgaline karşı

⁴¹² *Extraordinary European Council Brussels*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 17.02.2003, <http://www.consilium.europa.eu/media/20895/extraordinary-european-council-brussels-17-february-2003.pdf>, (03.03.2018).

⁴¹³ Wojciech Lewandowski, "The Influence of the War in Iraq on Transatlantic Relations", *Sussex European Institute*, 2004, s. 7-8.

takındığı tutuma zemin oluşturan bir unsurdur. Bu ibare “Ortak değerleri, temel çıkarları ve Birliğin bağımsızlığını ve bütünlüğünü BM Şartı ile uyum içinde korumak...” şeklinde ifade edilmiştir. BM Şartının hukuksuz güç kullanımını yasaklayan maddeleri AB’nin de temel değerleri olarak addedilmiş ve Irak Savaşı’nda AB’nin neden şiddetli şekilde askeri müdahaleye karşı çıktığı sorusunun cevabı aslında burada verilmiştir.⁴¹⁴

III.5. “Arap Baharı” ve Avrupa Birliği

III.5.1. “Arap Baharı”nın Arka Planı

“Arap Baharı” terimi daha çok Batılı bir perspektifin tezahürü olarak dolaşıma sokulmuş ve yaşanan hadiselerin olumlu sonuçlar vereceği ön kabulünden hareketle ‘bahar’ olarak nitelendirilmiştir. Bu perspektif bugün itibariyle oldukça sorunlu gözükmetedir. Çünkü olayların başladığı 2010 yılının Aralık ayından bu yana Orta Doğu bölgesi daha çok istikrarsızlık, iç savaşlar ve mezhep çatışmalarıyla çalkalanmaktadır. Uzun yıllar hüküm süren tek parti yönetimlerinin devrilmesi ya da zayıflatılmasıyla bölgede otorite boşluğu ortaya çıkmış ve bu otorite boşluğundan radikal örgütler istifade etmiştir. Bu nedenle sürecin ‘bahar’ kelimesi ile sıfatlandırılması gerçeklerle örtüşmemektedir. Fakat, söylendiği zaman herkesin anlayacağı bir fenomen haline gelmesi ve sürecin başından bu yana kullanılması nedeniyle “Arap Baharı” terimi bu çalışmada da kullanılmıştır.

8-10 Haziran 2004 tarihlerinde Amerika Birleşik Devletleri’nin Sea Island kasabasında düzenlenen G-8 zirvesinde Orta Doğu bölgesinin kaderini kökten şekilde etkileyecek kararlar alınmıştı. Bölge için ilan edilen Büyük Orta Doğu Projesi (BOP), 22 tanesi Arap ülkesi olmak üzere 26 bölge ülkesinde demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesini hedef olarak ortaya koymuştu. Bölge ülkeleri arasında Türkiye de bulunuyordu. Bu toplantıdan yaklaşık 1 yıl 4 ay sonra ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İsrail’i ziyareti sırasında yeni bir Orta Doğu’nun

⁴¹⁴ Lewandowski, s. 7-8.

kurulacağı ve bunun yönteminin de “Yaratıcı Kargaşa Teorisi”⁴¹⁵ olduğunu ilan etti. Irak 2003 yılında işgal edilmişti ve 2006 yılında da İsrail, Lübnan Hizbullah’ının gücünü kırmak için Lübnan’a savaş açtı. Geri çekilmek zorunda kaldığı savaşta İsrail, 157 kayıp ve 860 yaralı verdi. 2008 yılının sonunda Başkan seçilen Barack Obama ilk yurt dışı gezisini Türkiye’ye yaptı ve ılımlı İslam mesajlarıyla dolu bir konuşma yaptı. Ardından Mısır’a geçen Obama burada da aynı türden mesajlar verdi. Aralık 2010’a gelindiğinden Orta Doğu’da geri dönülmez süreç başlamıştı.⁴¹⁶

Sürecin patlak vermesinde her ne kadar dış faktörlerin ve tetikleyicilerin olduğu bir gerçek ise de Orta Doğu ülkelerinin, Türkiye dışında hemen hepsi ya katı monarşik rejimler ya da tek parti yönetimleri ile dolu durumdadır. Petrol ile abad olmayan Orta Doğu ülkelerinde halk hareketleri daha şiddetli şekilde patlak vermiştir.⁴¹⁷

III.5.2. Arap Baharı Sürecinde Ülke Analizleri

Orta Doğu coğrafyasında bulunan ve rejimi cumhuriyet olan ülkelerin neredeyse tamamı İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Fakat monarşik yönetimlere sahip olanlar için bağımsızlık daha erken gelmiştir. Bağımsız birer cumhuriyet olan Orta Doğu ülkelerinin yakın tarihleri, darbeler, ihtilaller ve siyasi cinayetlerle doludur. İktidarların daima şahsileştiği bu ülkelerde asker kökenli kişilerin devlet başkanı olması gayet doğal bir durumdur. Bu kişiler idareyi ele aldığı anda kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak adına birçok hamle yaparlar, ülkenin anayasasını buna göre düzenletirlerdi. Bu, Orta Doğu yakın tarihinin sıradanlaşmış bir geleneğiydi. Bu ülkelerde muhakkak başkaları da yönetime talip olur ve askeri

⁴¹⁵ Bölge ülkelerinde etnik, mezhepsel veya siyasi kargaşalar çıkarmak suretiyle buralarda ABD çıkarlarını garanti altına almayı hedefleyen, bölge ülkelerini kapitalizme entegre etmeyi amaçlayan; ABD’deki neo-conservative politikacılar ve düşünce kuruluşları tarafından ABD’nin tek hakim güç olacağı varsayılan “Yeni Dünya Düzeni”nin enstrümanı olarak revize edilmiş teori.

⁴¹⁶ Hüsnü Mahalli, *Dimu-Karasi: Orta Doğu’da Diktatörler*, Destek Yayınları, 15. bs., İstanbul, Ocak 2018, s. 13-14.

⁴¹⁷ Birol Başkan, “Buazizi’nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyancıları”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 6, Sayı 1, 2011, s. 1-22.

yöntemlerle idareyi kendi eline alma yoluna giderdi. Başarılı olursa süreç aynı şekilde işlerdi. Çoğu batı ülkesi demokrasi kritlerini önemsemeksizin, liderin kendisi ile ittifak yapıp yapmadığını gözetir ve eğer tek adam kendisine yakın bir kişiye onu desteklerdi.⁴¹⁸

“Arap Baharı” denilen süreç Orta Doğu’nun birçok ülkesine bir şekilde yayılmıştır. Kimi ülkelerde daha dar kapsamlı protesto gösterileri şeklinde cerayan eden olaylar, özellikle beş ülkede yoğun şekilde çatışma ya da iktidar değişikliklerine yol açmıştır. Bu ülkeler Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye’dir. Çalışmamızda özel olarak bu ülkelerde yaşanan olayları genel hatlarıyla anlatmakla beraber AB’nin süreç içinde sergilediği tutum ve izlediği politikaları inceleyeceğiz.

III.5.2.1. Tunus

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir eyaleti olan ve Kuzey Afrika’nın en küçük Arap ülkesi olma özelliğini taşıyan Tunus, 1881 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve bağımsızlığını kazandığı 1956 yılına kadar Fransız sömürgesi olarak kalmıştır.⁴¹⁹

1956 yılında bağımsızlığına kavuşan ülkenin ilk devlet başkanı olan Habib Burgiba, laiklik ve Batı ile iyi ilişkiler kurulmasından yana bir devlet adamıydı. Fransızlara karşı askeri yöntemlerle değil, diplomatik yollarla mücadele etmiş ve sonunda ülkenin bağımsızlığına kavuşmasını sağlamıştır. Burgiba’nın partisi Neo Destur içindeki diğer bir güçlü isim olan Salih Yusuf ise İslamcı ve Arap milliyetçisi bir çizgiyi takip etmekteydi. Bağımsızlık öncesi Burgiba ile Yusuf arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiş, Yusuf, Burgiba’nın diplomatik yöntemleri yerine askeri yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunmuştu. Bu muhalefet Burgiba’nın yarı bağımsızlığa razı gelen tutumunu durdurmuş ve ülkenin tam bağımsızlığına kavuşmasında oldukça etkili olmuştur. Fakat bağımsızlık sonrası Salih Yusuf ve takipçileri tasfiye edilmiştir. Fakat tasfiye edilmesine rağmen Salih Yusuf’un açtığı

⁴¹⁸ Mahalli, s. 17.

⁴¹⁹ Mahalli, s. 32.

yol ülkedeki milliyetçi ve İslamcı siyasetin yönünü belirlemiştir. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra ülkede Cumhuriyet rejimi kurulmuş, Hüseyini Hanedanı tasfiye edilmiştir.⁴²⁰

Burgiba Tunus'u laik bir ülke haline getirme konusunda kararlıydı. Yapılan yeni anayasada toplumun ve devletin laik yaşama ayak uydurabilmesi birçok düzenleme yapıldı. Bunlardan bazıları, evlenme yaşının kadınlar için 17 ve erkekler için de 22 olarak düzenlenmesi, birden fazla eşle evlenmenin yasaklanması, kürtajın serbestleştirilmesi, şeriat usulü boşanmanın yasaklanması gibi düzenlemelerin yanında çalışanların verimi düştüğü gerekçesiyle oruç tutmalarının yasaklanması, israfa neden olduğu gerekçesiyle hac ziyaretlerinin yasaklanması, başörtüsü yasağı gibi bazı kesimlerin tepkisini çeken uygulamalar da hayata geçirildi.⁴²¹

Tunus Genel İşçi Birliği sendikasının da baskıları ile 1960'lı yıllardan itibaren sosyalist bir ekonomi modeli tatbik edilen ülkede ekonominin kötüye gitmesi üzerine Burgiba'nın iktidarı sarsılmaya başladı. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ülkede yaşanan ekonomik temelli halk protestoları zaman zaman çatışmaya dönüşmüş, fakat devlet otoritesi bir şekilde sağlanmıştır. Özellikle 1984'ten 1987'ye kadar yaşanan sokak olayaları Burgiba iktidarını zora sokmuş, durumdan faydalanmak isteyen Başbakan Zeynel Abidin Bin Ali, eski Emniyet Müdürü ve İçişleri Bakanı olmasının da etkisiyle hükümet içi bir darbeyle idareyi ele almıştır. Demokratikleşme sözü veren Bin Ali, seçim yasasının düzenlenmesiyle çok partili bir sistemin önüne açarken, iktidarını polis ve istihbarat aygıtlarına dayandırmış ve gittikçe de otoriter bir yönetim tesis etmiştir.⁴²²

Bin Ali yönetimindeki Tunus'un AB ile de yakın ilişkileri söz konusuydu. Tunus'un ithalat ve ihracatında en büyük pay Avrupa ülkelerine ait olmakla beraber,

⁴²⁰ Veysel Ayhan, *Arap Baharı: İsyandar, Devrimler ve Değişim*, MKM Yayınları, 1. bs., Mayıs 2012, Bursa, s. 21-25.

⁴²¹ Mahalli, s. 32-33.

⁴²² Ayhan, *Arap Baharı*, s. 34-45.

Tunus, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Avrupa Komşuluk Politikası gibi AB programlarının ortağı olan bir ülkeydi.⁴²³

Netice itibariyle gerek tüm ülkenin istihbarat ve polis aygıtı ile yönetilmesine duyulan öfke, gerek ekonomik sıkıntılar gerekse de Soros destekli STK'ların faaliyetleri Tunus'ta zaten 1970'lerin ikinci yarısından itibaren eksik olmayan sokak olaylarını yeniden tetikledi. Fakat bu seferki öncekilerden farklı olacaktı. Tunuslu üniversite mezunu bir işportacı olan Muhammed Buazizi'nin 17 Aralık 2010'da, manav tezgahına el koymak isterken kendisini tokatlayan polis memuru şahsında yaşam koşullarına bir tepki olarak kendini ateşe vermesi hadisesi "Arap Baharı" denilen hadisenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bin Ali sokak olaylarına karşı 2014'de Cumhurbaşkanı adayı olmayacağını açıklamak, kabinede değişiklikler yapmak, bazı temel tedarik ürünlerini fiyatlarını indirmek gibi bir takım düzenlemeler yaptıysa da sonuç alamadı. 14 Ocak 2011'de Bin Ali Tunus'u terk etti. Bin Ali ve ailesi o günden beri Suudi Arabistan'da yaşamaktadır.⁴²⁴

Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesi sonrası geçici hükümetin Başbakanı olarak tayin edilen Fuat Mebazza en kısa zamanda yeni bir parlamento seçimleri yapılacağını ve ülkenin bir an önce yeni döneme adapte edileceğini söyledi.⁴²⁵ Bin Ali sonrası yapılan seçimlerde Siyasal İslamcı, İhvan'ın Tunus kolu olan Nahda hareketi mecliste çoğunluğu sağladı, devlet başkanlığına merkez sağdan bir isim Munsif Marzuki, Başbakanlığa ise Nahda içinden bir kişi olan Hamadi Cibali getirildi.⁴²⁶ Fakat seçimler sonrası ülkede İslamcılar ile seküler muhalefet arasında gerilim tekrar tırmandı. Seküler muhalefet Nahda'yı ülkeye Şeriat düzeni getirmeye çalışmakla suçlamaktaydı. Ülkede çıkan olaylar nedeniyle Nahda, yeni bir anayasa yapılması ve

⁴²³ *Countries and Regions: Tunisia*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, 24.05.2018, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/tunisia/>, (16.09.2018)

⁴²⁴ Mahalli, s. 39-42.

⁴²⁵ Tarek Amara, "Tunisia Interim President Calls July 24 Election", *Reuters*, 03.03.2011, <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-elections/tunisia-interim-president-calls-july-24-election-idUSTRE7227IP20110303>, (16.09.2018)

⁴²⁶ *Tunisia Coalition Agrees Top Government Posts*, BBC News, 21.11.2011, <https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15830583>, (16.09.2018)

bunun da tarafsız bir teknokrat hükümet eliyle yürütülebilmesi için hükümetten çekildi. Yeni kabinenin başındaki Mehdi Cuma yeni anayasanın tesisi için çalışmalara başladı. 2014 yılında kabul edilen yeni anayasa ile Bin Ali yönetiminin tüm kalıntılarının silinmesi ve Tunus'un daha demokratik bir yer haline getirilmesi amaçlandı.⁴²⁷ Yeni anayasanın kabulünden sonra 26 Ekim 2014'te yapılan genel seçimlerden seküler, sol, libarel ve kurucu başkan Habib Burgiba'nın takipçilerini bir çatı altına toplayan Nida Tunus Partisi⁴²⁸ parlamentoda en yüksek sandalye sayısına ulaşan parti oldu. İslamcılar ve diğer küçük partilerle kurulan koalisyon hükümetinin Başbakanı Habib Essid oldu.⁴²⁹ Tunus sokak olayları patlak veren diğer Arap ülkelerine nazaran süreci daha sakin ve kansız bir şekilde geçiren bir ülke olmuştur.

III.5.2.2. Mısır

Oldukça kadim bir tarihe ve imparatorlukların yönetim dönemlerine tanıklık etmiş olan Mısır 1517'den 19.yüzyılın son çeyreğine kadar -geniş bir özerklikle- Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. 1882'de de İngilizler tarafından işgal edilmiş ve 1952 yılında yapılan devrime kadar da İngiliz sömürgesinde kalmıştır. Hür Subaylar Hareketi'nin 23 Temmuz 1952'de yaptığı devrimden sonra Mısır bağımsızlığına kavuşmuştur. İngiliz güdümündeki Kral Faruk indirilmiş ve bir dizi devrimler yürürlüğe konulmuştur. 1954 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Necip'i görevden alarak kendini Devrim Komuta Konseyi Başkanı olarak ilan eden Cemal Abdül Nasır, Bağlantısızlar Hareketi içinde Mısır'ın aktif bir rol almasını sağladı. Bölgede ABD ve onun müttefiklerine karşı bir politika izledi.⁴³⁰

⁴²⁷ Tarek Amara, Tunisia Approves New Constitution, Appoints Government, *Reuters*, 27.01.2014, <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-politics/tunisia-approves-new-constitution-appoints-government-idUSBREA0P0P220140127?feedType=RSS>, (16.09.2018)

⁴²⁸ *Nida Tunus: Laiklerin Çatı Partisi*, BBC Türkçe, 27.10.2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141027_tunustakipartiler, (04.08.2018)

⁴²⁹ Tarek Amara, Tunisia Approves Secular-Islamist Coalition Government, *Reuters*, 05.02.2015, <https://uk.reuters.com/article/us-tunisia-government/tunisia-approves-secular-islamist-coalition-government-idUSKBN0L91KB20150205>, (04.08.2018)

⁴³⁰ Mahalli, s. 67-71.

Nasır dışarıda “İngilizlere dersini veren lider” konumu ile anti-emperyalist bir politikanın şampiyonu haline gelirken, içeride de kamucu ekonomi politikalarını devreye soktu. Devrimden hemen sonra Cumhuriyet ilan edilmiş ve Toprak Reformu yapılmıştı. Ülkedeki çok sayıda Fransız ve İngiliz menşeli şirketler millileştirildi. Planlı ekonomiye geçildi ve ithal ikameci kalkınma metodu benimsendi. 1962 yılı itibariyle bankaların tümü, büyük sanayi şirketleri ve stratejik diğer birçok kurum ve kuruluş devletleştirildi. Büyük ve orta büyüklükteki işletmelerin devletin %51 ortaklığını kabul etmesini zorunlu hale getiren bir yasa yapıldı. 1963 itibariyle ikinci bir devletleştirme ve millileştirme hareketi başladı. 1963 yılının sonuna gelindiğinde devlet neredeyse tüm ekonomi üzerinde söz sahibiydi.⁴³¹

Yine Nasır döneminde Müslüman Kardeşler yapılanması üzerine de önemli operasyonlar yapılmıştır. 26 Ekim 1954’te Nasır’a suikast girişiminde bulunan Müslüman Kardeşler örgütünün çok sayıda üyesi hapse atılmış, 29 Ağustos 1966’da örgütün silahlı mücadele vermesi gerektiğini savunanların başında gelen Seyyid Kutup idam edilmiştir.⁴³²

Nasır’ın 1970’te kalp krizinden vefat etmesiyle yerine yine Hür Subaylar Hareketi içinden Enver Sedat getirildi. Enver Sedat, Nasır döneminde uygulanan kamucu ekonomi politikasını terk etti ve açıklık anlamına gelen infitah politikasını devreye soktu. Kısaca ekonomide özel sektör ve yabancı yatırımcıların payını artırmayı hedefleyen bu politika 1980’lerden itibaren neredeyse tüm Orta Doğu coğrafyasına yayılan bir anlayış oldu. Fakat bu durum bu ülkelerde yeniden gelir adaletsizliğini hortlatmıştı. Kamucu politikaların uygulandığı dönemde filizleri atılan yeni eğitilmiş genç kesim Sedat döneminde yoğun bir işsizlikle karşı karşıya kalmıştı. İktidar bloğuna yakın birtakım oligarkların elinde bulunan özel sektör iş kolları bu eğitilmiş gençlerin çalışmasına müsaade etmiyordu. Netice bu birikmişlik 1977 yılının Ocak ayında patladı. Temel gıda malzemeleri üzerindeki devlet desteğinin çekilmesi

⁴³¹ Başkan, s. 1-22.

⁴³² Mahalli, s. 70.

üzerinde başlayan sokak protestoları kitlesel bir hal aldı. Kahire’de başlayan gösteriler tüm Mısır geneline yayıldı.⁴³³

Sedat, 1978’de siyasi parti faaliyetlerin kısmen serbest bırakılması sağlayan bir kanun çıkardı. Nasır’ın kurucusu olduğu Arap Sosyalist Birliği Partisi kapatıldı. Devlet Başkanlığı süresi iki dönem ile sınırlı hale getirildi. Sedat’ın partisi olan Ulusal Demokratik Parti mecliste %90 gibi bir oranla temsil ediliyordu. Seçimlere de yalnızca üç partinin katılmasına olanak sağlanmıştı. Müslüman Kardeşler’in siyasi faaliyet yasağı sürüyordu. Bununla birlikte, Sedat’ın ABD ile yaklaşması, İsrail ile Camp David’te anlaşmaya varması, içerideki cihatçılarla gerilime yol açtı. Bu gerginlik, 1981’de Sedat’ın suikaste uğramasıyla sonuçlandı. Enver Sedat’ın ölümü sonrası onun yardımcısı olan Hüsnü Mübarek, meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi.⁴³⁴

Hüsnü Mübarek’in iktidara geldiği 1981 yılından sokak olayları nedeniyle iktidardan düştüğü 2011 yılına kadar olan dönem kontrollü bir demokratikleşme dönemi olarak adlandırılabilir. Çünkü Mübarek döneminde bazı partilerin seçimlere katılmasının önündeki engeller kaldırılmış, hatta Müslüman Kardeşler bile doğrudan kendi isimleriyle olmasa da başka partilerin listelerinden milletvekili çıkarmıştır. Fakat bu durum, 1990 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren Mısır fiilen tek parti yönetimine dönüşmüştür. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD tarafından ortaya koyulan Büyük Orta Doğu Projesi, Orta Doğu’da sözde demokratik rejimler, devletlerin sınırlandırılması ve batı tarzı liberal demokratik yönetimleri dünyanın her yerinde egemen kılmak amacıyla ortaya çıkmıştı. Bu atmosferde, Mübarek, rejimi biraz yumuşatmak gerektiğini anladı ve 2005 yılında birtakım anayasal düzenlemeler yapıldı. Bunlardan biri Cumhurbaşkanlığı için siyasal partilerin aday gösterilmesine olanak sağlanmasıydı.⁴³⁵

⁴³³ S. Murden, *Politik Ekonomi*, Y.M Choueiri (edt.), Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, İnkılap Kitabevi, (443-466), İstanbul, 2017.

⁴³⁴ Ayhan, Arap Baharı, s. 81.

⁴³⁵ Ayhan, Arap Baharı, s. 83-86.

Ekonomik alana bakıldığında Mübarek uzun süre yönetiminde kendisine yakın kişiler olan kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmekten, özel sektöre yönelik devlet yardımlarından vazgeçmemiştir. Fakat, 1991’de patlak veren Körfez Savaşı nedeniyle dış borçları artan Mısır için IMF yolları görünmüş ve neticede bir özelleştirme furyası başlamış oldu. 1995 yılında çıkarılan bir yasa ile Nasır döneminde getirilen iş güvencesi düzenlemesi kaldırılmıştır. Aynı yıl haber alma ve ifade özgürlüğüne zarar veren bir dizi kanun çıkarılmış, özelleştirmeler durumu daha da kötüleştirmiştir.⁴³⁶ Ayrıca Mübarek’in Körfez Savaşı’nda ABD’yi desteklemesi de Arap dünyasında yoğun eleştirilere neden olmuştur.⁴³⁷

Mübarek döneminde Mısır’da yoğun bir gelir adaletsizliği bulunuyordu. Ülkedeki az sayıdaki zengin tabaka Kahire dışında kalan güvenli sitelerde yaşıyordu. Kahire’deki lüks oteller yabancıların, turistlerin, işadamları ve kadınların yaşam alanı haline gelmişti. Dünya medya devi CNN’e rakip olması için 1994’te kurulan Nile News kanalı da tam bir fiyaskoydu. İngilizce ve Fransızca yayın yapan kanal, Mübarek’in sesi olmaktan öte bir işlev görmüyordu.⁴³⁸

Ülkede mutlak bir tek adam rejimi bulunuyordu ve 28 Ocak 2011’e gelindiğinde sokaklarda yoğun protesto gösterileri başlamıştı. Söylentiler hızlıca yayılıyordu. Bir Kahire gazetesi Hüsnü Mübarek’in ünlü danışmanlarından birinin beraberinde 97 valiz dolusu para ile Londra’ya kaçtığını iddia ediyordu. Sokaklardaki halk yerel polisi ikna için çalışıyordu. Onlardan biri sokakta devriye görevini yapan iki polise şöyle seslendi: “Kardeşim! Kardeşim! Size ne kadar maaş veriyorlar?”. Sokağa çıkanların tek hedefi Mübarek’in gitmesiydi. Twitter ve Facebook üzerinden örgütlenen göstericiler eylem çağrısı yapmaktaydı. Gösteriler ilk başta kesinlikle siyasal İslamcı bir görüntü arz etmedi. Müslüman Kardeşler (İhvan)

⁴³⁶ M. Özer, *Tahrir Meydanı’nda Grev Vardı*, M. Yalçiner (ed.), Arap Dünyasında Ayaklanma, Evrensel Basım Yayın, (61-68), İstanbul, 2011.

⁴³⁷ *Portre: Hüsnü Mübarek*, Al Jazeera Türk, 24.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek>, (06.06.2018)

⁴³⁸ Robert Fisk, *Mısır Yazıları*, Mısırlılar Mübarek Sonrası Yaşama Hazırlanıyor, Matbuat Yayınları, (çev. Celal Aktaş), İstanbul, 2015, s. 15-25.

daha sonra gösterileri kendisine mal etme uğraşına girdiyse de göstericilerin kimliği ağırlıklı olarak milliyetçiydi.⁴³⁹

Yoğun protesto gösterilerinin ardından 11 Şubat 2011 günü Mübarek istifa ettiğini duyurdu. Nisan 2011’de hakim karşısına çıkarılan Mübarek olaylar sırasında protestocuların üzerine ateş açılması ve yolsuzluk suçlamasıyla yargılandığı davada 2 Haziran 2012 günü müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Mübarek sonrası dönemde yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı seçiminde Müslüman Kardeşler’in adayı Muhammed Mursi, 24 Haziran 2012 günü resmen Cumhurbaşkanı seçildi. Fakat, halk Mursi yönetiminden hoşnut değildi. Mursi’nin iktidarının birinci yılı bittiğinde gözle görünür bir değişim olmamıştı.⁴⁴⁰

Mursi’ye karşı sokağa çıkanlar ağırlıklı olarak Mübarek yanlıları, solcular ve liberallerdi. 2012 yılının 22 Aralık günü yeni anayasa için referandum yapıldı. Anayasa taslağında sıkça İslami vurgular bulunması ülkede şeriat tartışmalarını başlattı. Ülkenin üçte ikisinin boykot ettiği referandumda anayasaya evet kararı çıktı. Fakat İslamcılar ile Mursi karşıtları arasında meydana gelen çatışmalar, 3 Temmuz 2013’e kadar sürdü. Sürecin sonunda Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Abdül Fettah el-Sisi öncülüğündeki Mısır ordusu yönetime el koydu ve Sisi 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçildi. Böylece büyük demokrasi vaatleri ile çıkılan yolda gelinen nokta tekrar bir askeri müdahale oldu.⁴⁴¹

III.5.2.3. Libya

Diğer Kuzey Afrika ülkelerinin aksine Libya, gönüllü olarak Osmanlı himayesine girmiştir. Tunus ve Cezayir’de kontrol sağlayan Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’a gelen Libyalı bir heyet Libya’yı İspanyollar ve Maltalıların

⁴³⁹ Fisk, s. 29-32.

⁴⁴⁰ *Portre: Muhammed Mursi*, Al Jazeera Türk, 24.02.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-muhammed-mursi>, (06.06.2018)

⁴⁴¹ Muhammed Örtlek, ‘‘Mısır’da Yeni Anayasa Referandumu: İhvan ve Darbe Anayasasının Karşılaştırmalı Analizi, Referandumu Destekleyenler ve Karşıtları’’, *Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi*, Ocak 2014 Raporu, s. 7-8.

saldırılarına karşı korumalarını talep etmişlerdir. Böylece Ağustos 1551’de Trablus’a girerek ülkeyi himayesi altına alan Osmanlı devleti burayı 1911 yılına kadar yönetmiştir. Kaybedilen Libya; İtalya, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda yenilgiye uğrayan İtalya buradan çıkmak zorunda kalmış, BM tarafından 1951 yılında Muhammed İdris Sunusi bu ülkeye Kral olarak “atanmıştır”. İngiltere ve ABD ile iyi ilişkiler kuran, ABD’ye ülkesi dışındaki en büyük üssü açmasına izin veren Sunusi, 1969 yılında Albay Muammer Kaddafi öncülüğündeki ihtilal neticesinde devrilmiştir. Kaddafi, 1970 yılında ülkedeki İngiliz ve Amerikan üslerini kapatmıştır. İktidarı boyunca, aşiret bağlarının çok yüksek olduğu ve herkesin bir aşiretin mensubu olduğu Libya’yı modern, laik, çağdaş ve müreffeh bir ülke haline getirmeye çalışan Kaddafi, kadınların toplumsal yaşama katılmasını desteklemiş, petrol gelirlerini halka aktarmış, ülkedeki eğitim, sağlık, ulaşım, barınma gibi hizmetleri vatandaşlarına ücretsiz ya da çok ucuz fiyatla sunmanın mücadelesini vermiştir. Fakat ülkede tek yetkili kendisi olmuş, ülkeyi yakın çevresi ve ailesi aracılığıyla yönetmiştir. Arap liderler arasında 42 yıl ile en uzun süre iktidarda kalan lider olmuştur.⁴⁴²

Diğer Arap ülkelerinde başlayan ayaklanmaların Libya’ya sıçraması da uzun sürmemiş, Şubat 2011’de Libya’da sokak gösterileri başlamıştır. Tüm sokak hareketlerinde rutin olduğu şekilde göstericilere yönelik sert polis müdahalesi nedeniyle olaylar bir anda bir iç savaşa dönüşmüştür. Bingazi’de üslenmiş olan Kaddafi muhalifleri, 27 Şubat’ta Geçici Ulusal Konsey adını verdikleri ve Libya’nın tek temsilcisi olduğu iddia ettikleri bir hükümet kurduklarını ilan ettiler. Bununla eş zamanlı olması son derece manidar olmakla birlikte BM, Libya’ya yönelik silah satışının durdurulması, seyahat yasakları ve Kaddafi ailesine yakın kişilerin yurt dışındaki varlıklarını dondurmak gibi bir dizi ambargo kararı ile meseleyi Uluslararası Ceza Mahkemesine götürme kararı aldı. Mart ayına gelindiğinde Libya güçleri isyancılar üzerinde kontrol sağlamaya başladı ve kritik şehirleri yeniden ele geçirerek isyanın merkezi olan Bingazi’ye yöneldi. 12 Mart 2011 günü Libya silahlı

⁴⁴² Mahalli, s. 49-54.

kuvvetlerinin sivillere uçaklar ve ağır silahlarla karşılık verdiğini iddia eden Arap Ligi Konseyi, BM'ye konu hakkında acilen harekete geçilmesi çağrısında bulundu. Buna istinaden BM, 1973 sayılı kararı ile Libya hava sahasını uçuşa yasak bölge olarak ilan etti. Bununla birlikte, karar BM üyesi ülkelere Libya'daki sivilleri korumak için her türlü tedbirin alınması yetkisini de vermekteydi. BM'nin bu kararının ardından NATO bünyesinde bir koalisyon kuruldu ve Libya'daki hükümet güçleri 48 saat içinde vurulmaya başlandı. Bu hamle BM'nin 1973 sayılı kararını ve "her türlü tedbir" cümlesi ile ifade olunan maddeyi tartışmaya açmıştır.⁴⁴³

NATO'nun müdahalesi savaşta dengeleri isyancılar lehine değiştirmişti. Ağustos ayına gelindiğinde isyancılar başkent Trablus'a yaklaşmışlardı. Burada süren uzun çatışmalardan sonra 25 Ağustos günü başkent Trablus isyancılar tarafından ele geçirildi. Bu tarihten yaklaşık iki ay sonra 20 Ekim'de memleketi Sirte'de isyancılar tarafından sağ olarak ele geçirilen Albay Muammer Kaddafi burada vahşice linç edilerek öldürülmüştür.⁴⁴⁴

Kaddafi'nin düşmesinin ardından Libya Ulusal Geçiş Konseyi adlı yapı Trablus'un kontrolünü ele geçirmiş ve uluslararası alanda Libya'nın meşru temsilcisi olarak sayılmaya başlamıştır. Ülkede hızlı bir şekilde yeni anayasanın yapılması, parlamentonun faaliyete geçmesi amaçlanmıştı. Geçici Konsey'in Başbakan olarak belirlediği isim olan Abdürrahim El-Keib'in kabinesi Libya'da muhalif grupları ve bazı aşiretleri memnun etmedi. Bu eleştirilerin merkezi Kaddafi karşıtı cephenin de merkezi olan Bingazi oldu. Gerginlik gittikçe tırmanmış, eleştiriler sokak gösterilerine ve sokak gösterileri de Geçici Konsey'e karşı silahlı eylemlere kadar gelmiştir. Ülkede başlayan federalizm tartışmaları Libya'yı iyice merkezi yönetimden yoksun bırakmış ve dahası Kaddafi'ye karşı silahlandırılan çok sayıda milis gücünün nasıl eritileceği sorusuna da bir yanıt bulunamamıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Pippan Christian, "The 2011 Libyan Uprising, Foreign Military Intervention, and International Law", *Juridikum: Zeitschrift für Kritik-Recht-Gesellschaft*, No: 2, 2011, s. 159-169, 2011, <https://ssrn.com/abstract=1878444>, (16.09.2018)

⁴⁴⁴ Ayhan, Arap Baharı, s. 180-183.

⁴⁴⁵ Ayhan, Arap Baharı, s. 185-192.

Neyse ki, 7 Temmuz 2012’de Libya’da parlamento seçimleri yapılabilmiş, 200 üyeli Genel Ulusal Kongre’de çoğunluğu seküler görüşleriyle tanınan ve Kaddafi muhalifi olan Ulusal Güçler İttifakı kazanmıştır. Ulusal Güçler İttifakı lideri Ahmet Cibril Başbakan seçilmiştir. Fakat Batı açısından ortaya çıkan bu iyimser hava, kısa sürede değişmiştir. Müslüman Kardeşler ve diğer radikal İslamcı grupların ülke üzerindeki etkisi fazlaydı. 2013 yılına gelindiğinde hükümet güçleri ile kabileler arasındaki çatışmalar yoğunlaşmış, siyasi cinayetler, adam kaçırmalar ve sabotajlar ülkenin rutini haline gelmişti.⁴⁴⁶

2014 yılının ortalarından itibaren Libya topraklarının büyük kısmı iki rakip hükümet tarafından kontrol edilir hale gelmişti. Bunlar Trablus merkezli Milli Genel Kongre ile Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi’dir.⁴⁴⁷

2015 yılında Libya’da oldukça önemli bir anlaşma imzalanmıştır. Libya Siyasi Anlaşması adı verilen ve BM moderatörlüğünde gerçekleştirilen anlaşma ile Trablus merkezli Milli Genel Kongre ile Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi arasında uzlaşma sağlandı ve bu iki yapının oluşturacağı yeni bir hükümetin kurulması kararlaştırıldı.⁴⁴⁸

Kaddafi sonrası dönemde Libya hala toparlanamamıştır. Ülkenin çok aşiretli yapısı nedeniyle 2011’den bugüne hala aşiret çatışmaları yaşanıyor. İstikrar, demokrasi, özgür ve adil seçimler gibi ideallerin gerçekleşmesi bir yana, Libya’da istikrarsızlık ileri boyutlardadır. Ülkede merkezi bir otorite sağlanamadığı gibi farklı aşiretler ülkenin farklı bölgelerini kontrolleri altında bulunduruyorlar.⁴⁴⁹ Bununla birlikte, 2017 yılının Haziran ayında çeşitli aşiretlerle yapılan görüşmeler sonucunda

⁴⁴⁶ Arturo Varvelli, “Europe and the Libyan Crisis: A Failed State in the Backyard?”, *Italian Institute for International Political Studies*, Analysis No. 237, Mart 2014, s. 2-3. https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_237_2014_0.pdf, (16.09.2018)

⁴⁴⁷ *Libya Country Report*, BTI 2018, <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/LBY/>, (16.09.2018)

⁴⁴⁸ *Libya'da 'Tarihi' Anlaşma*, Al Jazeera Türk, Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/libyada-tarihi-anlasma>, (16.09.2018)

⁴⁴⁹ *Libya Today: From Arab Spring to Failed State*, Al Jazeera 30.05.2017, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/happening-libya-today-170418083223563.html>, (16.09.2018)

Muammer Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam Kaddafi'nin de yakın bir zamanda ülkenin kaderi üzerinde söz sahibi olacağı tahmin ediliyor.⁴⁵⁰

Ülkede, hali hazırda 2015 yılında imzalanan Libya Siyasi Anlaşması sonrası oluşan durumdan kaynaklanan bir yönetim yapısı bulunmaktadır. Buna göre ülkede üç adet mevcut güç merkezi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Trablus merkezli Başkanlık Konseyi'dir. 30 Mart 2016'dan beri faaliyet göstermekte olan yapının başında Başbakan Fayiz el-Sarac bulunmaktadır. Başkanlık Konseyi, 2015 Libya Siyasi Anlaşmasına göre Trablus merkezli Ulusal Birlik Hükümeti'ni temsil etmekle görevlidir. Yine aynı anlaşmaya göre Başkanlık Konseyi, Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi tarafından da desteklenmek zorundadır. Ülkede ikinci güç olarak Tobruk ve El Bayda'daki otoriteler yer almaktadır. Esasen Libya Siyasi Anlaşması'nda Temsilciler Meclisi, yetkili yasama organı olarak tanımlanmıştır. Fakat Temsilciler Meclisi'nin bu yetkiyi kullanabilmesi için gerekli anayasal düzenlemeler yapılmamıştır. Temsilciler Meclisi, Tobruk Hükümeti ve hükümetin başı olan Abdullah Al-Thani'yi desteklemeye başlamıştır. Abdullah Al-Thani ve ona bağlı Ulusal Ordu, Tobruk ve El Bayda'da ciddi bir otoriteye sahip durumdadır. Al-Thani'ye bağlı Ulusal Ordu'ya ise emekli general Halife Haftar komuta etmektedir. Bunlar kendilerini Anti-İslamcı olarak tanımlamakla beraber gittikçe artan bir şekilde Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve özellikle Rusya tarafından desteklenmektedir. Ülkedeki üçüncü güç ise Trablus'ta Milli Genel Konsey'den arda kalan bölgeleri kontrol eden Ulusal Kurtuluş Hükümeti'dir. Hükümetin başında Halife al-Ghawil bulunmaktadır.⁴⁵¹

III.5.2.4. Yemen

Arap Yarımadasının güney ucunda bulunan ve son derece stratejik bir konuma sahip olan Yemen Aden Körfezi'ne hakim olmakla birlikte Kızıl Deniz ve Hint

⁴⁵⁰ Mahalli, s. 66.

⁴⁵¹ *Libya Country Report*, BTI 2018, <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/LBY/>, (18.08.2018)

Okyanusu arasında önemli bir geçiş noktası olan Aden Boğazı'nı da kontrol etmektedir.⁴⁵² Bu stratejik özellikleri nedeniyle birinci bölümde üzerinde durduğumuz gibi 19. yüzyılın başından itibaren İngilizlerin Yemen'e olan ilgileri artmıştır.

Memlukların Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılması sonrası Yemen'deki Memluk Valisi Osmanlı'ya biat ettiğini açıklamıştır. Fakat Osmanlı için burayı kontrol etmek kolay olmamıştır. Her şeyden önce tıpkı Libya gibi Yemen de aşiret mensubiyetinin yoğun olduğu bir ülkedir. Bununla birlikte ülkedeki hakim İslam mezhebi olan Zeydilik, ülkenin yönetim anlayışına da sirayet etmiştir. Nitekim Şii kabileler Osmanlı hakimiyetini tanımamış ve burada Osmanlı'ya karşı isyanlar çıkmıştır.⁴⁵³

Nitekim bu isyanlar neticesinde Osmanlı hakimiyeti Yemen'de son bulmuş ve 1827'de tekrar Osmanlı toprağı olana kadar elden çıkmıştır. Fakat 100 yıldan daha az bir süre sonra 1911'de Osmanlı bu topraklardan tamamen çekilmiştir. Osmanlı hakimiyetinin bitmesinden sonra İngilizlerin de desteğini alan Zeydiler yönetime egemen olmuşlardır. Fakat, 1962 yılına kadar ülke aşiretler arası savaşlar sonucu yakılıp yıkılmış, bitap düşmüştür. 1962 yılında Cemal Abdül Nasır'ın da desteklediği cumhuriyetçi askerler Zeydilerin yönetim şekli olan İmamlık yönetimine son verdi ve Cumhuriyeti ilan ettiler. Bu kez cumhuriyet yanlıları ile İngiltere, Suudiler, İran Şahı ve Ürdün'ün desteklediği Zeydiler arasında bir iç savaş patlak verdi ve bu savaşın sonunda kazanan cumhuriyetçiler oldu.⁴⁵⁴

1963 yılında milliyetçilerin kurduğu Ulusal Kurtuluş Cephesi, Aden civarında üslenen İngilizlere karşı silahlı mücadele başlattılar. 1967 yılında mücadele başarıya ulaştı ve Aden ilininin içinde bulunduğu Güney Yemen Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu duyuruldu. İngiliz ve Mısır birliklerini Güney Yemen'den çıkarılması

⁴⁵² Ayhan, Arap Baharı, s. 199.

⁴⁵³ Ayhan, Arap Baharı, s. 199-200.

⁴⁵⁴ Mahalli, s. 141-142.

sonrası Ulusal Kurtuluş Cephesi içindeki Sosyalistler yönetimi ele geçirdi.⁴⁵⁵ 1978’de Kuzey Yemen’de mevcut Devlet Başkanının öldürülmesi sonucu Ali Abdullah Salih Devlet Başkanı oldu. Salih Kuzey Yemen iç savaşında cumhuriyetçileri desteklemişti. 1990 yılında Güney ve Kuzey Yemen birleşince Ali Abdullah Salih yeni Yemen Cumhuriyeti’nin ilk Devlet Başkanı oldu ve 2011’de patlak veren isyanlar sonucu 2012’de ülkeden ayrılana kadar Yemen’i yönetti.⁴⁵⁶

Salih yönetimine karşı Şubat 2011’de başlayan sokak gösterileri başkent Sana’da yoğunlaştı. Olaylar sırasında ülkede yuvalanmış El Kaide örgütü de terör eylemlerini yoğunlaştırdı.⁴⁵⁷ İsyanların merkezinde yer alan ve Husiler olan bilinen grup adını Hüseyin el-Husi'den almaktadır. Merkezi Yemen’in Saada ilinde bulunan ve 1990’lı yıllardan beri faaliyet gösteren Husi hareketi Suudi menşei Vahhabilik ve Selefilige karşı Şiiliğin alt kollarından biri olan Zeydiliği savunmakta ve Sunni İslam’ın etkilerinden arındırılmış bir yönetim istemekteydiler. Bir mezhep hareketi olarak başlamasına karşın Husiler asıl güçlerini aşiret ve yerel yapılardan almaktadır. Grup genel olarak ABD ve İsrail karşıtı olarak ön plana çıkmakla birlikte Salih’i de bunlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle 2000’li yılların başında itibaren eleştirmekte ve ona muhalefet etmektedir. Özellikle Irak’ın işgali sırasında Salih’in işgali destekleyen tutumu nedeniyle Salih’e karşı birçok protesto eylemi gerçekleştirmiş ve aslında o zamandan itibaren ülkenin kuzeyindeki Sana’a’da Husilerin öncülüğünde oluşturulan koalisyon, Salih’in iktidardan düşürülmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Grup, 2011 yılında Ali Abdullah Salih’e karşı başlayan sokak protestolarına katılmış ve olayların seyri bambaşka bir boyuta evrilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ *Kronoloji: Yemen'in Dönüm Noktaları*, Al Jazeera Türk, 31.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-yemenin-donum-noktalari>, (16.09.2018)

⁴⁵⁶ *Portre: Ali Abdullah Salih*, Al Jazeera Türk, 25.01.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ali-abdullah-salih>, (16.09.2018)

⁴⁵⁷ Nada Bakri, J. David Goodman, “Thousands in Yemen Protest Against the Government”, *New York Times*, 27.01.2011, <https://www.nytimes.com/2011/01/28/world/middleeast/28yemen.html>, (16.09.2018)

⁴⁵⁸ Kirsten Jonberg, “The Conflict In Yemen: Latest Developments”, *European Parliament Directorate-General For External Policies*, 2016, s. 10-11.

Ali Abdullah Salih yönetimi Yemen’de başlayan sokak protestolarına şiddetle karşılık vermiş, 3 Haziran 2011’de bombalı suikast girişimi sonrası Salih ülkeyi terk ederek Suudi Arabistan’a kaçmıştır.⁴⁵⁹ Daha sonra Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Umman’dan oluşan Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi’nin (KİK) moderatörlüğünde yapılan bir anlaşma ile Salih görevinden istifa etmiştir.⁴⁶⁰ Salih’in istifasının ardından 21 Şubat 2012 günü düzenlenen Başkanlık seçimlerini, anlaşma gereği tek aday olarak katılan Ali Abdullah Salih’in yardımcısı Abdurrabu Mansur el-Hadi kazanmış ve Salih sonrası dönemin ilk Devlet Başkanı olmuştur.⁴⁶¹ Fakat bundan sonra da Yemen’de işler yolunda gitmedi. Ülkenin silahlı kuvvetleri, hala Salih’in oğlu ve yeğenlerinin nüfuzu altındaydı.⁴⁶²

Hadi’nin Devlet Başkanı olması sonrası kurulan Ulusal Birlik Hükümeti’ni Husiler tanımadı ve Hadi’ye karşı mücadele etmeye başladılar. Bunun üzerine ülkede eski başkan Salih’in taraftarları ile Husiler arasında bir koalisyon kuruldu ve bunlar Hadi yönetimine karşı birlikte savaşmaya başladılar. Husiler ve Salih taraftarları 2015 yılının başında başkent Sana’yı ele geçirirken Hadi yönetimi ise Aden’e çekildi.⁴⁶³

Hadi’nin 2015 Şubatı’nda Aden’e kaçmasının ardından Husilerin askeri hareket rotası da Aden’e doğru kaydı. Husilerin Aden’e yönelmesi sonrası Hadi’nin

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/570473/EXPO_IDA\(2016\)570473_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/570473/EXPO_IDA(2016)570473_EN.pdf), (16.09.2018)

⁴⁵⁹ *Ali Abdullah Salih Kimdir?*, Euronews, 04.12.2017, <http://tr.euronews.com/2017/12/04/ali-abdullah-salih-kimdir->, (16.09.2018)

⁴⁶⁰ *Profile: Yemen's Abd-Rabbu Mansour Hadi*, Al Jazeera, 22.02.2015, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/2012219133034774204.html>, (16.09.2018)

⁴⁶¹ Joseph Logan, Mohammed Mukhashaf, “Saleh's Deputy Takes Power In Yemen Vote As Sole Candidate”, *Reuters*, 21.02.2012, <https://www.reuters.com/article/us-yemen/salehs-deputy-takes-power-in-yemen-vote-as-sole-candidate-idUSTRE81J0RQ20120221>, (18.08.2018)

⁴⁶² *Profile: Yemen's Abd-Rabbu Mansour Hadi*, Al Jazeera, 22.02.2015, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/2012219133034774204.html>, (16.09.2018)

⁴⁶³ İsmail Numan Telci, Fehin Kadri, “Yemen’de Bir Devrin Sonu: Sarsılan İttifaklar ve Salih Sonrası Dönem”, 11.12.2017, *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, paragraf 7-9, <http://ormer.sakarya.edu.tr/20.3..269.yemen-de-bir-devrin-sonu-sarsilan-ittifaklar-ve-salih-sonrasi-donem.html>, (16.09.2018)

Suudi Arabistan'a kaçması Suudların savaşa müdahil olmalarının başlangıcını teşkil etti. Suudlar İran'ın Husiler üzerinde artan nüfuzundan endişe etmekteydiler. İran'ın Suudi Arabistan'ın güney sınırlarındaki varlığı Suudları rahatsız etti. Böylece 26 Mart 2015 günü Suudi Arabistan öncülüğündeki 9 Arap ülkesinden oluşan koalisyon "Kararlılık Fırtınası Operasyonu"nu başlattı. Bu operasyonun hemen ardından 22 Nisan 2015'te "Umut Operasyonu" başlatıldı.⁴⁶⁴

2017 yılının Ağustos ayında oldukça çarpıcı bir gelişme yaşandı. İki taraf arasında var olan görüş farklılıkları somut ayrılığa dönüştü. Salih, partisi olan Genel Halk Kongresi Partisi'nin 35. Yıldönümü için taraflarına kutlama için sokaklara çıkma çağrısı yapmıştı. Bu çağrıya istinaden sokağa çıkan Salih taraftarlarının Husiler tarafından engellenmeye çalışılması gerginliği tırmandırdı. Ayrıca Salih'in uluslararası alanda resmi muhatap olarak alınması da Husileri Salih'e karşı bilemekteydi. Bunların üzerine Salih'in siyasal çözüm için Körfez ülkeleri ile işbirliği yapmaya hazır oldukları minvalinde demeçler vermesi bardağı taşıran son damla oldu. Husiler, İran ve Hizbullah kendilerini ihanete uğramış hissetiler. Husilerin Salih'i açıktan ihanetle suçlaması sonrası başkent Sana'da çıkan çatışmalarda Ali Abdullah Salih hayatını kaybetti. Husiler Sana'da kontrolü sağladı ve ülke yönetiminde tek söz sahibi grup oldular.⁴⁶⁵

Ülkede hala İran destekli Husiler ile Suudi Arabistan destekli Arap Koalisyonu arasındaki çatışmalar devam etmekte ve sorun Yemen'i aşarak İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde gerilime neden olmaktadır.⁴⁶⁶ Savaşa dahil olduğu andan beri Suudi Arabistan, Yemen'de birçok insan hakları ihlaline yol açmakla suçlanmaktadır. Hem Suudi koalisyonu hem de Husiler ve Salih taraftarları tarafından hedef gözetmeksizin

⁴⁶⁴ *Yemen Country Report*, BTI 2018, <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/yem/>, (16.09.2018)

⁴⁶⁵ Telci, Kadri, paragraf 10-13, [http://ormer.sakarya.edu.tr/20.3..269.yemen de bir devrin sonu sarsilan ittifaklar ve salih sonrasi donem.html](http://ormer.sakarya.edu.tr/20.3..269.yemen%20de%20bir%20devrin%20sonu%20sarsilan%20ittifaklar%20ve%20salih%20sonrasi%20donem.html),

⁴⁶⁶ *Suudi Arabistan ve İran Arasında Yemen'de Bilek Güreşi*, Euronews, 28.03.2018, <http://tr.euronews.com/2018/03/28/suudi-arabistan-ve-iran-arasinda-yemen-de-bilek-guresi>, (16.09.2018)

yapılan birçok saldırıda binlerce Yemenli hayatını kaybetti.⁴⁶⁷ Ülke hali hazırda fiili olarak Sana'a'yı kontrol eden Husi destekli Ulusal Kurtuluş Hükümeti'nin kontrolü altında bulunuyor. Fakat bu hükümet uluslararası alanda tanınmıyor. Onun yerine Suudi Arabistan'da bulunan Hadi'nin başkanlık ettiği sürgünde hükümet uluslararası alanda resmi Yemen hükümeti olarak tanınmıyor. Ülkedeki El Kaide ve IŞİD gibi örgütler istikrarsızlık ortamından fayda sağlamaya çalışıyor.⁴⁶⁸

Yemen savaşın başından bu yana en fazla insanlık trajedisinin yaşandığı fakat uluslararası ana akım medya tarafından en çok görmezden gelinen ülke oldu. İnsanlık krizinin her geçen gün daha da arttığı ülkede çatışmaların ne zaman biteceğini kestirmek güç. Uzmanlara göre Yemen'de 2,1 milyon çocuk yetersiz beslenme tehdidi altında. Ülkedeki nüfusun 3'te 2'si insani yardıma muhtaç durumda.⁴⁶⁹

III.5.2.5. Suriye

Birçok Orta Doğu ülkesi gibi Suriye de tarihi birçok imparatorluk ve medeniyet mirası ile dolu olan bir ülkedir. 1516'da Lübnan ile birlikte Osmanlı hakimiyetine giren ülke Şam Vilayeti olarak anılmaktaydı. Yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hakimiyetinden sonra Fransız sömürgesi olarak 30 yıl geçiren Suriye, 1946'da bağımsızlığına kavuştu.⁴⁷⁰

Suriye yakın tarihinden bahsedildiği vakit üzerinde durulması gereken en önemli kavram, Baas ideolojisidir. Baas ideolojisi, Suriye'de 1963 yılında iktidara gelmiştir. 1966'da yapılan Salid Cedid öncülüğündeki ihtilal ile Hafız Esad Savunma Bakanı olmuştur. Hafız Esad, ikinci bir ihtilal yaparak kendini iktidara taşıyan yolu açmıştır. 12 Mart 1971'de yapılan seçimle Hafız Esad Suriye Devlet Başkanı

⁴⁶⁷ Mohammed al-Mekhlafi, "Yemen: Events of 2017", Human Right Watch Resmi Web Sitesi, <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/yemen>, (16.09.2018)

⁴⁶⁸ Yemen Country Report, BTI 2018, <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/yem/>, (16.09.2018)

⁴⁶⁹ Yemen Country Report.

⁴⁷⁰ Mahalli, s. 150-151.

seçilmiştir.⁴⁷¹ İktidarı boyunca Hafız Esad, politikalarını İsrail karşıtı bir konuma oturtmuştur. Ona göre İsrail, ABD güdümünde bir yayılmacı devletten ibaretti ve buna karşı olanca güçle karşı konulmalıydı.⁴⁷²

Karizmatik bir lider olan Hafız Esad'ın 2000 yılındaki ölümünden sonra yerine oğlu Beşar Esad geçti. 1 Temmuz 2000 günü yapılan halk oylaması ile Başkan seçilen Beşar Esad, göreve geldiği ilk yıllarda oldukça olumlu gelişmelere imza attı. Suriye halkı yeni başkanı çok seviyordu. Başkan Esad, babasının aksine sık sık korumasız olarak halkın arasında karışıyor ve halkla bütünleşmeye çalışıyordu. İktidara geldiği ilk günlerde çeşitli özel gazetelere izin veren, salon toplantıları yapılmasının önünü açan Başkan Esad istihbarat örgütlerinin şeffaflığı için de çeşitli çalışmalar yaptı. Suriye halkı geleceğe umutlu bakıyordu.⁴⁷³ Batılı ana akım medya organları bile Esad'ın reformcu özelliğinden ve Suriye'yi dönüştürecek lider olduğundan bahsediyordu.⁴⁷⁴

Fakat gelinen noktada reformist olarak görünen Esad, diktatör olarak lanse edilmeye başlandı. Bu durumun belli başlı birkaç nedeni bulunmaktadır: Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu'daki çıkarlarına hanel getirebilme potansiyeli olan her gücü ortadan kaldırma isteği Suriye'de yaşanan olayların en temel sebeplerindendir. Ayrıca, Orta Doğu'nun kapitalizmin erişimine açılması düşüncesi de bununla paraleldir. Bağdat'ın ABD tarafından düşürülmesinin hemen ardından sıradaki hedefin Suriye olacağı ve ABD'nin iç ve dış baskılarla Suriye'de bir rejim değişikliğine öncülük edeceği Amerikalı uzmanlar tarafından dile getirilmekteydi.

⁴⁷¹ Arı, s. 270-274.

⁴⁷² Cleveland, s. 447-448.

⁴⁷³ Mahalli, s. 173.

⁴⁷⁴ Charles Krauthammer, "Syria's 'reformer'", *The Washington Post*, 31.03.2011, https://www.washingtonpost.com/opinions/syrias-reformer/2011/03/31/AFy4JFCC_story.html?noredirect=on&utm_term=.ae9c6dbab887, (09.06.2018)

Bunlar bizzat ABD Kongresi için araştırmalar yapan organlar tarafından rapor haline getirilmiş ve Kongre'ye sunulmuştur.⁴⁷⁵

Suriye'de yaşanan olayların kökeninde İsrail'in güvenlik meselesi başat rol oynamaktadır. Suriye'de olayların başlamasından 1 yıl kadar önce Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimiyle gerçekleştirilen Suriye-İsrail görüşmeleri bu argüman için kilit noktayı oluşturmaktadır. 2010 yılının başında yapılan bu gizli görüşme döneminin ABD Dışışleri Bakanlığı Suriye zel Temsilcisi Frederic Hof'un moderatörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Amacı, İnan-Suriye-Hizbullah mihverinden Suriye halkasını çekmek olan bu gizli görüşmede, İsrail'in Golan tepelerinden çekileceği ve 1967 sınırlarına döneceği sözü verilmiştir. Fakat İsrail ve ABD, Başkan Beşar Esad'tan istedikleri olumlu yaklaşımı görememişlerdir.⁴⁷⁶

Bir diğer önemli neden, Suriye'de 2000 sonrası yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümdür. Beşar Esad, iktidara geldiğinde ekonomik liberalleşme taahhüdünde bulunmuştu. Beşar Esad'ın Neoliberal bir ekonomi politikası benimsemesi ile özel sektörün faaliyet alanları genişletilmiştir.⁴⁷⁷ Fakat, bu yöntem ekonomiyi toparlayamamıştır. Ekonomi toparlanamadığı gibi tarım sektöründe de devlet tarafından çiftçilere verilen destekler kaldırılmıştır. Bu, kritik bir hata olarak tarımsal üretime büyük darbe vurmuştur. İşsizlik büyük oranda artmıştır.⁴⁷⁸

Netice itibariyle Suriye'de 17 Mart 2011'de Dera'da ilk silahlı çatışmalar başlamıştır. Bu tarih aynı zamanda iç savaşın başladığı tarih olarak da kabul

⁴⁷⁵ Alfred B. Prados, Jeremy M. Sharp, "Syria: Political Conditions and Relations with the United States After the Iraq War", *CRS Report for Congress*, 28.02.2005, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32727.pdf>, (10.06.2018)

⁴⁷⁶ Isabel Kershner, "Secret Israel-Syria Peace Talks Involved Golan Heights Exit", *The New York Times*, 12.10.2012, <https://www.nytimes.com/2012/10/13/world/middleeast/secret-israel-syria-peace-talks-involved-golan-heights-exit.html>, (12.06.2018)

⁴⁷⁷ Angela Joya, "Suriye ve Arap Baharı: atışmanın Evrimi ile İ ve Dış Faktörlerinin Rolü", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 06.09.2012, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/13291?dil=tr>, (15.06.2018)

⁴⁷⁸ Samir Seifan, "The Road to Economic Reform in Syria", *St. Andrews Papers on Contemporary Syria*, Fife: University of St Andrews Center for Syrian Studies, 2009, s. 10-25.

edilmektedir.⁴⁷⁹ Sıklıkla gösterilerin barışçıl şekilde başladığı ve Suriye yönetiminin ve polisin barışçıl göstericilere şiddet uygulaması nedeniyle olayların bir iç savaş halinde dönüştüğü ifade edilmektedir. Bu iddianın doğru olmadığı ve olayların başından itibaren silahlı bir kalkışma görünümü arz ettiği, ana akım medya tarafından dünya kamuoyundan saklanan bir gerçektir. Suriye güvenlik güçlerinin olaylara yaklaşımı sert olmuştur. Fakat iddia edildiği gibi tam olarak bir barışçıl muhalefet söz konusu değildi. Nitekim deneyimli Orta Doğu muhabiri Robert Fisk olayların başladığı ilk günlerde Lübnan sınırında Suriye güvenlik güçlerine ateş açan militanlar olduğunu, El Cezire televizyonunun bu görüntülere ulaştığını, fakat daha sonra bu görüntülerin yayınlanmadığını ifade etmiştir. Buna ek olarak yine Suriye devlet televizyonu, Dera'daki gösterilerde tabanca ve Kalaşnikof silah taşıyan çok sayıda militanın görüntülerini yayınlamıştır.⁴⁸⁰ Konuya ilişkin Time dergisinden Rania Abouzeid benzer şeyleri aktarmıştır. Abouzeid'e göre Suriye'de savaşan cihatçı terör örgütlerinden Ahrarüşşam ve eski adıyla Nusra Cephesi olan örgüt 2011 yılı başlarında Suriye'de bir kalkışma için hazır haldeydi.⁴⁸¹

2012 yılına gelindiğinden Suriye'de savaş şiddetlenmişti. Özgür Suriye Ordusu ve Suriye hükümet güçleri arasındaki çatışmalar devam ederken, çok sayıda Suriye kentinde intihar saldırıları meydana geliyordu. 2012 yılının 26 Şubat'ında Suriye'de Anayasa referandumu düzenlendi. Yeni anayasa, Baas Partisi'nin tek parti olma

⁴⁷⁹ Michel Chossudovsky, “Seven Years Ago: The US-NATO-Israel Sponsored Al Qaeda Insurgency in Syria. Who Was Behind the 2011 “Protest Movement”?”, *Center for Research on Globalization*, 01.03.2018, <https://www.globalresearch.ca/syria-who-is-behind-the-protest-movement-fabricating-a-pretext-for-a-us-nato-humanitarian-intervention/24591>, (18.06.2018)

⁴⁸⁰ Robert Fisk, “Syrian Civil war: West Failed to Factor In Bashar al-Assad's Iranian Backers As the Conflict Developed”, *The Independent*, 13.03.2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syrian-civil-war-five-years-on-2011-bashar-al-assad-isis-iran-conflict-a6929186.html>, (25.06.2018)

⁴⁸¹ Rania Abouzeid, “Meet the Islamist Militants Fighting Alongside Syria's Rebels”, 26.07.2012, *Time*, <http://world.time.com/2012/07/26/time-exclusive-meet-the-islamist-militants-fighting-alongside-syrias-rebels/>, (02.07.2018)

konumuna son verirken, çok partili siyasal yaşama geçişi öngörüyordu. Fakat bu reform Suriyeli isyancıları ve Batı kamuoyunu ikna edememişti.⁴⁸²

IŞİD'in 2014 yılının başında Rakka'yı ele geçirmesiyle savaş bambaşka bir boyuta geldi.⁴⁸³ ABD öncülüğündeki koalisyon, 2014 yılında Suriye'de hava operasyonlarına başladı.⁴⁸⁴ IŞİD karşıtı koalisyonda İngiltere, Fransa, Belçika, Danimarka ve Hollanda gibi AB ülkeleri de yer almaktaydı.⁴⁸⁵ Yine 2014 yılı itibariyle Suriye'nin kuzey bölgelerinde otonom bölgeler oluşturarak hakimiyet kuran PYD (Demokratik Birlik Partisi) ve onun silahlı kolu YPG (Halk Savunma Birlikleri) ile IŞİD arasında özellikle Kobani olarak bilinen Ayn el-Arab bölgesinde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. PYD-YPG güçleri, IŞİD karşıtı koalisyon ile doğrudan birlikte çalışmıştır.⁴⁸⁶

2015 yılına gelindiğinde Suriye'nin İdlib kenti El Nusra'nın, Rakka ise IŞİD'in elinde bulunuyordu.⁴⁸⁷ 2015 Eylül itibariyle Rusya da Suriye'de Beşar Esad lehine savaşa dahil oldu.⁴⁸⁸ Bu sırada Suriyeli mülteciler konusu dünya gündemine oturmuş

⁴⁸² Alistair Lyon, "Syria Referendum Goes Ahead Amid Military Onslaught", *Reuters*, 26.02.2012, <https://www.reuters.com/article/us-syria/syria-referendum-goes-ahead-amid-military-onslaught-idUSL5E8DB0BH20120226>, (16.09.2018)

⁴⁸³ *Rakka IŞİD'in Kontrolüne Geçti*, Al Jazeera Türk, 24.01.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rakka-isisin-kontrolune-gecti>, (16.09.2018)

⁴⁸⁴ *Grafiklerle: Suriye'de 8. Yılına Giren Savaş*, BBC Türkçe, 15.03.2018, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>, (05.07.2018)

⁴⁸⁵ *IŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon*, Sputnik Türkiye, 29.01.2016, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/>, (16.07-9.2018)

⁴⁸⁶ İbrahim Kerman, Ertan Efeğil, "Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2017, s. 162-198,

⁴⁸⁷ Rengin Arslan, "İdlib'in El Nusra'nın Eline Geçmesi Ne Anlama Geliyor?", *BBC Türkçe*, 30.03.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150330_idlib_nusra_analiz, (16.09.2018)

⁴⁸⁸ E. Sudagezer, H. Hayatsever, H. Durgun, "Rusya'nın Suriye'deki İkinci Yılı: Bölünüş Paylaşılacak İstenen Ülke Şimdi Barışa Çok Yakın", *Sputnik Türkiye*, <https://tr.sputniknews.com/analiz/201709291030358815-rusya-suriye-ikinci-yil-barisa-cok-yakin/>, (16.09.2018)

durumdaydı. 2015 yılı itibariyle Türkiye 1.8 milyon mülteciye ev sahipliği yaparken Avrupa'nın bu konudaki en cömert ülkesi 100 bin mülteci ile Almanya oldu.⁴⁸⁹

13 Ekim 2015'te kurulan Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adlı yapı Suriye'de IŞİD'e karşı savaşan güçlerin biraraya getirildiği bir çatı örgütü oldu. YPG'nin ana omurgasını oluşturduğu örgüt, IŞİD'e karşı koalisyonun yoğun hava desteği ile IŞİD'in elinde bulunan alanlara taarruz etti.⁴⁹⁰ SDG'nin 2017 Haziran'da başlattığı Rakka taarruzu Ekim ayında sonuçlandı ve IŞİD Rakka'dan tamamen temizlendi.⁴⁹¹

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye'ye girişi de 24 Ağustos 2016 tarihinde oldu. TSK, Fırat Kalkanı Operasyonu ile El Bab'a,⁴⁹² Zeytin Dalı Harekatı ile Afrin'e müdahalede bulundu.⁴⁹³

III.5.3. AB'nin Sürece Yaklaşımı ve İzlediği Politikalar

Orta Doğu'da ortaya çıkan Arap ayaklanmaları bölgedeki dengeleri çok ciddi bir şekilde sarsarken bölge ile yakın ilişki içerisinde bulunan AB'yi de hazırlıksız yakalamıştır. Demokrasi, özgürlük ve haklar bağlamında tavır alması ile bilinen AB, olayların çıktığı ilk anda ne yapacağını tam olarak kestirememiştir. Olayların patlak verdiği ilk günlerde AB temsilcileri bu ayaklanmalara karşı nasıl hareket edeceklerini düşünürken Tunus'tan İtalya kıyılarına doğru göçmen akışı başlamıştı bile. Fransa, İngiltere ve İtalya gibi AB ülkeleri olaylara karşı bireysel olarak

⁴⁸⁹ *Hangi Avrupa Ülkesi Kaç Suriyeli Kabul Etti?*, BBC Türkçe, 15.06.2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150615_suriye_multeci_avrupa, (20.07.2018)

⁴⁹⁰ Kerman, Efeğil, s. 165-166

⁴⁹¹ *SDG Rakka'nın Kontrolünü Ele Geçirdi*, Euronews, 17.10.2017, <http://tr.euronews.com/2017/10/17/isid-rakkada-da-kontrolu-kaybetti>, (25.07.2018).

⁴⁹² Serhat Erkmen, "5 Soruda Fırat Kalkanı Operasyonu", *Deutsche Welle Türkçe*, 01.12.2016, <https://www.dw.com/tr/5-soruda-f%C4%B1rat-kalkan%C4%B1-operasyonu/a-36591639>, (25.07.2018)

⁴⁹³ Türk Silahlı Kuvvetleri Basın Açıklaması, Türk Silahlı Kuvvetleri Resmi Web Sitesi, 20.01.2018, http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47, (30.03.2018)

birtakım hamleler yapmaya çalışıyordu. Mart 2011'e gelene kadar AB'den herhangi bir açıklama gelmemiştir.⁴⁹⁴

Krizin başlangıcında AB ülkeleri ve ana akım medya organlarında Arap Baharı ya da Demokratik Tsunami olarak adlandırılan hadiseler çok geçmeden karanlık bir tabloya evrilince AB'nin olaylara yaklaşımı da demokratik anlatıdan daha güvenlikçi bir anlatıya kaymıştır. Hatta hadiselerle olumlu etki atfetmek isteyenler tarafından olaylar Berlin Duvarı'nın yıkılmasına bile benzetilmiştir.⁴⁹⁵

Orta Doğu'da çok şiddetli çatışma veya değişimlere neden olan kalkışmalara yönelik olarak Avrupa içinde çeşitli yönelimler ortaya çıkmıştır. Genel olarak her üye ülke tek adam yönetimlerine karşı olarak konumlanırken, bazı üye ülkelerin izlenecek yol ve metodlar hususunda ayrıştığı gözlemlenmektedir. Örneğin Libya'daki olayların son bulması için Fransa'nın öncülüğünde toplanan koalisyon güçlerine Almanya katılmamıştır. Ülkesine yönelik eleştirilere yanıt veren dönemin Alman Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle, koalisyona katılmamanın Kaddafi yönetimini desteklemek anlamına gelmediğini fakat böyle bir hareketin Libya'da uzun sürecek bir istikrarsızlık dönemini başlatacağını ve bu istikrarsızlığın da belli etkileri olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Burada tek tek ülke tepkilerini incelemek yerine AB'nin kurumsal olarak meseleye yaklaşımını incelemeye çalışacağız. Meseleye ilişkin AB'den ilk tepki Komisyon ve ODGP Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'un toplantısından sonra verildi. 8 Mart 2011 günü yapılan toplantıdan AB'nin Orta Doğu'da siyasal katılım, insan onuru, özgürlük ve istihdam fırsatlarını yürekten bir şekilde desteklemesi ve mevcut duruma ilişkin yeni bir yaklaşım tarzı benimsenmesi kararı çıktı. Ayrıca yine

⁴⁹⁴ M. Aktaş, *The Arab Spring and the European Union*, Aktaş M. (edt.), *The Arab Uprisings & The Struggle of the Soft Powers In the Middle East*, Nobel Akademik Yayıncılık, (53-98), Ankara, 2012.

⁴⁹⁵ Peter Seeberg, Musa Shteivi, "European Narratives on the 'Arab Spring' – from Democracy to Security", (Working Paper), *Center for Mellemøststudier*, 2014, s. 2.

⁴⁹⁶ *Müttefiklerin Libya'ya Operasyonu Devam Ediyor*, Hürriyet, 21.03.2011, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/muttefiklerin-libyaya-operasyonu-devam-ediyor-17322118>, (17.03.2018)

Arap Baharı denilen sürecin ilk başlarında ortaya atılan ‘‘more for more’’ prensibi denilen ilke kabul edilmiştir. Bu prensip kısaca Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgesinde özgür ve adil seçimler, ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, rüşvetle mücadele ve silahlı kuvvetler üzerinde kontrol mekanizmalarını içerecek şekilde derinlikli ve sürdürülebilir bir demokrasi, bu demokrasiye eşlik edecek yoğun ekonomik kalkınmayı daha yoğun bir şekilde teşvik etmek olarak özetlenebilir. Aynı açıklamada ülke ülke yapılan çağrılarda taraflara şiddetten kaçınılması, silahsız muhalefetin taleplerinin dinlenmesi ve karşılanması, barışçıl gösterilere karşı mevcut hükümetlerin şiddetten kaçınması gibi çağrılar tekraren ifade edilmiştir. Yine bu toplantıda Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık adı verilen bir program kabul edilmiştir.⁴⁹⁷ İçeriği yine bölgede demokrasinin güçlendirilmesi ve AB’nin bu amaca dönük olarak aktif katılım sağlamasıdır.⁴⁹⁸

24 Mayıs 2011’de Yüksek Temsilci Catherine Ashton ile Komisyon’un mutabakatıyla bir diğer açıklama yapıldı. Açıklamada 2004 yılında devreye sokulan Avrupa Komşuluk Politikası’nın bölgedeki ülkelerdeki halkın tüm kesimlerine hitap edecek şekilde yeniden gözden geçirileceği ifade edildi. Bu kapsamda Arap halklarının demokrasi taleplerine yanıt verebilmek için AB’nin daha kapsamlı bir çalışma yürüteceği belirtildi. İlk iş olarak AKP kapsamında 2011-2013 dönemi için ayrılan fonun 1 milyar 240 milyon avro değerinde artırıldığı vurguladı. Bununla birlikte yeni Komşuluk Politikasının altı sütun üzerinde revize edildiği belirtilmiştir. Bunlar, hukukun üstünlüğü ilkesi ile uygulanacak adil ve özgür seçimlerin yapılması ve bunların sadece hükümetlerin değil STK’ların da gözetiminde olacağı şeffaf bir demokratik yapı kurulması için tam AB desteği; bölge ülkeleri ile AB arasında siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliği tesis edilmesi; sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik kalkınmanın AB tarafından desteklenmesi; yasadışı göç ve yasal göçmenlik

⁴⁹⁷ *The EU’s Response to the Arab Spring*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, 16.11.2011, [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-11-918_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-918_en.htm), (16.09.2018)

⁴⁹⁸ *Union for the Mediterranean (UfM)*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en, (16.09.2018)

konularında daha fazla işbirliği ile birlikte esasen partner ülkelerin vatandaşlarının birbirlerine serbestçe seyahat etmesinin sağlanması bunlardan bazılarıdır.⁴⁹⁹

Yine 2015 yılına gelindiğinde Avrupa'nın çeşitli yerleri, Türkiye, Lübnan ve Mısır'da meydana gelen terör olaylarını da göz önünde bulunduran AB, Komşuluk Politikası üzerinde yeniden düşünme ihtiyacı hissetti. Buna göre AB daha artan şekilde istikrarı önceleyen bir politikayı gündemine almaya karar vermiştir. Güvenliğin sağlanması için AB'nin doğu ve güney komşularında sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması ve bunun için de gençler için iş fırsatlarının yaratılması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte partner ülkelerde öncelikli olarak güvenlik sektörü ve özelde de çatışmaları önleyici faaliyetler ve kont-terör üzerinde yoğunlaşacak yeni bir politikanın hayata geçirileceği belirtilmiştir. Yine insanların yasal olarak dolaşımı, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı ile mücadele AB'nin öncelik vereceği konular arasındadır.⁵⁰⁰

Bununla birlikte Arap ayaklanmaları ve sonrasında yaşanan acı hadiseler nedeniyle Avrupa'nın gündemine göçmen sorunu hızla girdi. Göç konusu, yasadışı mülteciler ve legal sığınmacılar süreç boyunca Avrupa'da en çok tartışılan hadiselerin başında geldi. Kendisine yönelen göç dalgasının farkına varan AB yöneticileri bu duruma bir tedbir olması için 2011 Kasım ayında EU Global Approach to Migration and Mobility (GAMM) programını devreye soktular. Bu program, AB'nin göçmen politikasını revize etmekteydi. Buna göre yasal göçmenlik ve dolaşımın daha iyi organize edilmesi, düzensiz göçün önlenmesi ve insan kaçakçılığıyla savaş, göçün kalkınmaya olan etkisini en düzeye çıkartmak ile

⁴⁹⁹ *A New Response to A Changing Neighbourhood*, Avrupa Dış İlişkiler Servisi resmi Web Sitesi, 25.05.2011, http://collections.internetmemory.org/haeu/content/20160313172652/http://eeas.europa.eu/top_stories/2011/250511_en.htm, (16.09.2018)

⁵⁰⁰ *Press Release, Review of the European Neighbourhood Policy (ENP): Stronger Partnerships For A Stronger Neighbourhood*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, 18.11.2015, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6121_en.htm, (16.09.2018)

uluslararası koruma önlemlerini desteklemek ve sığınmaya yol açan dış faktörleri geliştirmek olarak sıralanmıştır.⁵⁰¹

Fakat bu tedbirlerin insani felaketin boyutları karşısında etkisiz kaldığı söylenebilir.⁵⁰²

III.5.3.1. Yeni Dönemde AB-Tunus İlişkileri

2011 öncesinde Tunus ve AB uzun dönemli ilişkileri olan iki partner olarak yakın işbirliği içindeydi. Tunus 1995 Avrupa-Akdeniz Ortaklığı programının üyesiydi ve 1998 ve 2005 yıllarında AB ile Tunus arasında işbirliği anlaşması ve Eylem Planı anlaşması imzalanmıştı. 1995 ile 2006 yılları arasında Tunus'a yapılan AB yardımının 1 milyar avroyu geçtiği görülmektedir.⁵⁰³ Tunus'ta Bin Ali yönetiminin devrilmesinden sonra ilk şoku atlatan AB, yeni durumu bir fırsat olarak değerlendirdi ve Tunus'a 2011'den itibaren milyarlarca avro değerinde yardım ve yatırım yaptı. AB bunu yaparken bir yandan da ülkede demokratik kurumların kökleşmesi istemekteydi. Bin Ali'nin devrilmesine yol açan olaylardan hemen sonra AB Tunus'a yönelik teknik ve mali yardımlarını arttırdı. Bu mali yardımlar 2011-2013 arasında 485 milyon avroya ulaştı. AB bunu yaparken bir yandan da 2008 yılında kurulan Civil Society Facility organizasyonunu yeni şartlara göre demokratik kurumları geliştirmek üzere revize etti. 2013 yılında European Endowment for Democracy adlı kurum da yine bu amaçla kuruldu. Bununla birlikte Avrupa Komşuluk Politikası da özellikle AB'nin güney komşuları düşünülerek yeniden şekillendirildi. Eylül 2011'de AB tarafından Spring (Support to Partnership, Reform

⁵⁰¹Françoise De Bel-Air, "Gulf and EU Migration Policies after the Arab Uprisings: Arab and Turkish Youth as a Security Issue", *Power2Youth WP2 Conference* (Paris, 25 November 2015) Working Paper, No. 7 - Şubat 2016, s. 21-22.

⁵⁰² Seeberg & Shteivi, s. 7.

⁵⁰³ Rym Ayadi, Emanuele Sessa, "EU Policies in Tunisia Before and After the Revolution", *Directorate-General For External Policies Policy Department*, Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi 2016, s. 11. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578002/EXPO_STU%282016%29578002_EN.pdf, (16.09.2018)

and Inclusive Growth) programı adı verilen bir program devreye sokuldu. Program kapsamında 2011-2012 yıllarında AB güney komşularına yönelik 350 milyon avroluk bir yardım payı ayrıldı. Tunus yardım alacak ülkelerin başında geliyordu.⁵⁰⁴ Yine AB ile Tunus arasında 2012 yılında İmtiyazlı Ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra AB ile Tunus arasında yoğun siyasal temaslar kurulmuş, büyük finansal yardımların yolu açılmış ve ticari ilişkiler, güvenlik sektöründe reform yapılması, eğitim, Ar-Ge çalışmaları gibi birçok alanda önemli ilerlemelerin kaydedilmesini sağlamıştır.⁵⁰⁵

Mali yardımlarla eş zamanlı olarak dönemin AB Dışişleri ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'un girişimiyle Ekim 2011'de AB-Tunus Çalışma Grubu (EU-Tunisia Task Force) oluşturuldu ve burada Tunus'un yeni durumu hakkında görüş alışverişinde bulunuldu. Tunus ile AB arasındaki ilişkilerin yanısıra Tunus'taki rejim değişikliğinden sonra AB üyesi ülkelerin de bireysel olarak Tunus ile ilişkilerini geliştirme niyetinde olduğu görülmektedir. Örneğin dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande'nin 2013 yılında yaptığı Tunus ziyareti sırasında Fransa'nın Tunus'a 2013 ve 2014 yıllarında 500 milyon avro değerinde kredi ve hibe vereceğini açıklaması ikili ilişkilerin geliştirilmesi isteğinin somut göstergelerindedir.⁵⁰⁶

Buna ek olarak, her ne kadar Tunus, sokak olayları yaşayan Arap ülkeleri arasında geçiş döneminin en sakin şekilde geçiren ülke olsa da AB, hala ülkenin demokratik kurumlara sahip olması ve güvenlik içinde yaşayan bir ülke haline gelmesi noktasında endişeler taşımaktadır. Bu endişelerin nedenlerinden biri 2015 yılında Tunus'taki turizm bölgeleri ve güvenlik noktalarını hedef alan terör

⁵⁰⁴ Laura-Theresa Krüger, Edmund Ratka, "The Perception of the European Policies After the Arab Spring", *L'Europe en Formation* 2014/1, s. 9-25. <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-1-page-9.htm>, (16.09.2018)

⁵⁰⁵ *Joint Communication to the European Parliament and the Council: Strengthening EU Support For Tunisia*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, Brussels, 29.9.2016, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/communication_from_commission_to_inst_en_v6_p1_859678-2.pdf, (16.09.2018)

⁵⁰⁶ Krüger, Ratka, s. 9-25.

saldırılarının yaşanmasıdır. Ayrıca Mart 2016'da Libya sınırında bulunan Ben Gardane kentinde meydana gelen terör saldırıları da yine bu güvensizliğin nedenlerindedir.⁵⁰⁷ Fakat bu güvenlik endişelerine rağmen Tunus, AB için bölgedeki en kritik aktörlerden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Bu durum en net şekilde Yüksek Temsilci Federica Mogherini tarafından dile getirilmiştir. AB ve Tunus'un coğrafi, kültürel ve ticari bağlantıları göz önüne alındığında doğal iki partner olduğunu belirten Mogherini, AB'nin Tunus'un imtiyazlı ortak konumunu derinleştirmeye istekli olduğunu yine Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişlemeden Sorumlu Komiseri Johannes Hahn da Mayıs 2018'de Tunuslu yetkililer ile AB temsilcileri arasında Öncelikli Reformlar İçin Yol Haritası görüşmelerine atf yaparak iki tarafın geliştirdiği ilişkiden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵⁰⁸

Sonuç olarak, Tunus'ta yaşanan ayaklanmalar ve Bin Ali'nin devrilmesi sonrası AB ile Tunus arasındaki ilişkiler yara almadığı gibi aksine daha da gelişmiş ve ileri bir ortaklığa dönüşmüştür.

III.5.3.2. Mübarek'ten Sonra AB-Mısır İlişkilerinin Seyri

AB ile Mısır arasındaki ilişkiler 1970'li yılların son çeyreğine kadar uzanmaktadır. AB önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz gibi 1970'li yıllardan itibaren uluslararası aktör olma çabalarını hızlandırmış, paralel olarak Akdeniz ve Orta Doğu ülkeleri ile çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Mısır da elbette bu ülkelerden biri olmuştur. Mısır ile AB arasında ilk işbirliği anlaşması, 1977 yılında imzalanmıştır. Bu ilk anlaşma ile Mısır AB'den ekonomik, teknik ve mali konularda

⁵⁰⁷ *Joint Communication to the European Parliament and the Council: Strengthening EU Support For Tunisia.*

⁵⁰⁸ *Report On the State of EU-Tunisia Relations: Towards A Strengthening of the Privileged Partnership*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, 08.05 2018, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3703_en.htm, (16.09.2018)

yardım almaya başlamıştır. Bununla birlikte Mısır mallarının Avrupa pazarına girmesinin önü açılmıştır.⁵⁰⁹

AB ile Mısır arasındaki ilişkilerdeki en önemli gelişme, 1995 yılında Avrupa Akdeniz Ortaklığı programının AB tarafından ilan edilmesidir. Fakat işbirliği anlaşmasının müzakereleri epey uzun sürmüştür. Anlaşmanın tam olarak yürürlüğe girmesi 2004 yılını bulmuştur.⁵¹⁰ 2004 yılında AB ile Mısır arasında Avrupa Akdeniz Ortaklığı Programı kapsamında imzalanan İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Ortak bir refah alanı oluşturulmasını da içine alan daha fazla bölgesel entegrasyon, iki taraf arasında politik, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda daha fazla diyalog için bir çerçeve oluşturulması anlaşmanın temel amaçları olarak sıralanmıştır. Anlaşma temel olarak ekonomik ilişkiler için tesis edilmiş olsa da anlaşma hükümleri içinde anlaşmanın demokratik prensipler ve temel insan haklarına saygı temelinde oluşturulduğu gibi maddeler bulunmaktadır. Bu İşbirliği anlaşması, 2007 yılında imzalanan Eylem Planı ile tamamlanmıştır. Bu anlaşma da yine ekonomik, sosyal kültürel alanlarda iki ülke arasında yakın ilişkilerin tesis edilmesi amacını ortaya koymuştu.⁵¹¹

2011 yılında patlak veren sokak gösterilerine karşı AB'nin ilk yanıtı protestocuların ifade ve gösteri hürriyetlerini savunduklarını ifade etmek olmuştur. Mısır'da protestolar sonucu diğer ülkelere göre (Tunus hariç) daha az kan dökülmüş ve sokak olaylarının başlamasından kısa süre sonra Mübarek yönetimi devrilmiştir. Mübarek'in devrilmesinden sonra AB Mısır'a yönelik yapacağı yardım miktarını arttırmıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ Ahmed Adel Hassan, *European Union's Foreign Policy Toward Egypt During the Arab Spring of 2011*, (Danışman: Dr. Gamal Soltan), Kahire Amerikan Üniversitesi, 2015, s. 36-37

⁵¹⁰ Hassan, s. 38-39

⁵¹¹ Hélène Michou, "EU-Egypt Bilateral Relations: What Scope for Human Rights Advocacy?", *EuroMed Rights*, Haziran 2016, <https://euromedrights.org/wp-content/uploads/2016/10/EuroMed-Rights-EU-Egypt-report-external-EN.pdf>, (16.09.2018)

⁵¹² *The EU's Response to the 'Arab Spring'*, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, 16.12.2011, [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-11-918 en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-918_en.htm), (11.08.2011)

Mübarek'in devrilmesinden sonra yapılan ilk seçimlerde Müslüman Kardeşler seçimi kazandı. Müslüman Kardeşler'den Muhammed Mursi Mısır'ın Cumhurbaşkanı seçildi. Mursi'nin seçim zaferine yönelik olarak AB'den ilk açıklamayı Yüksek Temsilci Catherine Ashton yaptı. 24 Haziran 2012 tarihinde yapılan açıklamada seçimlerin Mısır için bir dönüm noktası olduğu ve seçimlerin huzur içinde yapılmasının AB tarafından memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Muhammed Mursi'nin tebrik edildiği açıklamada Mursi'ye toplumun tüm kesimlerine ulaşması tavsiyesi bulunulmuştur.⁵¹³ Fakat bu olumlu hava kısa sürede dağılmış, Müslüman Kardeşler'in zaferi ilk anda değilse bile sonraki süreçte AB'de çeşitli endişeler uyandırmıştır. Marco Pinfari'ye göre AKP 2012 İlerleme Raporunda bu endişelerden bahsedilmiştir. Gösteri hakkı ve ifade özgürlüğü gibi bazı bireysel ve kolektif haklarda belli ilerlemeler kaydedilse bile, inanç özgürlüğü kadın ve azınlık hakları ile STK'ların durumu endişe verici olarak görülmektedir. Müslüman Kardeşler demokrasi hükümlerinin üzerinde dururken bir yandan da kendi İslami ajandalarını hayata geçirmek için bazı şeyler yapmaya çalışmaktaydı. Bu İslami ajanda ülkede birtakım huzursuzluklara yol açmıştı. Müslüman Kardeşler'e karşı yapılan geniş çaplı sokak eylemleri başladığında çanlar Mursi için çalmaya başlamıştı. Müslüman Kardeşler'e tanınan süre de sona ermişti.⁵¹⁴

Zaten AB ile Mursi iktidarı arasındaki ilişkiler Kasım 2012'den itibaren bozulmaya başlamıştı. Mursi'nin açıkladığı tartışmalı anayasa taslağı, reformların uygulanmasında görülen gecikmeler nedeniyle Mısır'a yapılan AB yardımları kesilmişti.⁵¹⁵ 3 Temmuz 2013 günü Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el-Sisi'nin önderliğini yaptığı askeri müdahale AB tarafından hoş karşılanmadı. Fakat Siyasal İslamcı bir rejimi de destekler gibi gözükmek adına AB, yüksek sesle itiraz dile

⁵¹³ *Statement by the Spokesperson of High Representative Catherine Ashton on the Election of Mohammed Morsi as the President of Egypt*, Avrupa Birliği Resmi Web Sitesi, Brussels, 24.06.2012 A 286/12, <https://www.avrupa.info.tr/en/eeas-news/statement-spokesperson-high-representative-catherine-ashton-election-mohammed-morsi>, (11.08.2018)

⁵¹⁴ Seeberg & Shteivi, s. 3.

⁵¹⁵ Steven Blockmans, "Egypt and the EU: Where next?", *Center for European Policy Studies*, 04.11.2003, <http://aei.pitt.edu/45598/>, (16.09.2018)

getirmemişti. Hatta AB müdahaleyi hiçbir zaman darbe olarak adlandırmamıştır. Bunda AB'nin pragmatik davranışı ile ve güvenlik ve istikrarı önceleyen bir düşünce içinde olmasının payı vardır. Çünkü Mısır'da Mursi karşıtları ile radikal İslamcılar arasında süregelen çatışmaların bir iç savaşa dönüşme ihtimali AB'yi endişelendirmiştir. Nitekim, askeri müdahale sonrası Mısır'ın yeni hükümetine küçük birkaç yaptırım uygulayan AB, kademeli olarak Sisi yönetiminin en önemli ortaklarından biri haline gelmiştir.⁵¹⁶

AB ile Mısır arasındaki ticari ilişkiler sürekli artan bir ivmeyle devam etmektedir. Mısır'a yapılan toplam AB yardımı 1.2 milyar avroyu geçmiş durumdadır. 2014-2020 aralığında European Neighbourhood Instrument (Avrupa Komşuluk Aracı) programı kapsamında yardımlar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. İki taraf arasındaki ticaret hacmi 2016 yılı itibariyle 27.3 milyon avroya yükselmiştir. Mısır'ın yaptığı ihracatın %30'u Avrupa pazarıdır ve AB şu an itibariyle Mısır'ın en önemli ticaret partneri olarak ön plana çıkmıştır. Bunlara ek olarak 2017-2020 periodunda AB'nin Partnership Priorities programı ile iki tarafın karşılaştığı ortak zorlukların üstesinden gelmek, ortak çıkarları desteklemek ve uzun dönemli istikrarı sağlamak adına taraflar yakın işbirliği içindedir. Yine Mısır'ın Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi- 2030 Vizyonu adlı programı da AB tarafından desteklenmektedir.⁵¹⁷

Görülmektedir ki Mübarek döneminde AB ile Mısır arasında var olan iyi ilişkiler yaşanan sokak olayları ve Mübarek'in devrilmesi sonrası Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi ile kısa süreli de olsa sekteye uğramış, fakat daha sonra Mısır'da yaşanan iç gelişmeler iki taraf arasındaki ilişkileri eskisinden daha güçlü şekilde geliştirmiştir.

⁵¹⁶ Seeberg & Shteivi, s. 3-4.

⁵¹⁷ *Egypt and the EU*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 11.05.2016, <https://eeas.europa.eu/delegations/egypt/en/1156/Egypt%20and%20the%20EU>, (16.09.2018)

III.5.3.3. Libya: Bölünmüş Ülke ve AB

Libya ile AB arasındaki ilişkiler Muammer Kaddafi'nin Sosyalizm ve Arap milliyetçiliği temelindeki ideolojik yaklaşımı ve bu yaklaşımı 1969 yılından beri sürdürmesi nedeniyle diğer bölge ülkelerine göre tansiyonu daha yüksek bir seyir izlemiştir. Her şeyden önce Muammer Kaddafi Libya'nın bağımsız bir ülke olması gerektiği ve bu bağımsızlığın gerçekleşmesi için Libya'nın eski Batılı sömürgecilere karşı bir konumda bulunması gerektiği düşüncesiyle dış politikasını yürütmüştür. 1969'da iktidara geldiği ilk anda ülkedeki İngiliz üslerini kapatarak İngilizleri ülkeden kovmuş, İtalyanların kaderi de İngilizlerle aynı olmuştur. Bununla da yetinmeyen Kaddafi ülkede BP'ye ait olan petrol şirketini de millileştirmiştir. Dış politikada Batı karşıtı tüm organizasyonlara silah ve para yardımı yapmıştır.⁵¹⁸ Fakat Libya'nın jeopolitik konumu, doğal kaynakları ve AB ile olan ticaret hacmi nedeniyle AB, Libya'yı hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Özellikle 1988 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ekonomik yaptırımlardan önce AB ile Libya arasındaki enerji ticareti çok yüksek boyutlardaydı. AB ülkeleri petrol ihtiyaçlarının hemen hemen %80'nini Libya'dan karşılamaktaydı.⁵¹⁹

1988 yılında İskoçya'nın Lockerbee Kasabası üzerinde ABD menşeli bir havayolu şirketine ait uçak infilak etmiş, olayda 270 kişi hayatını kaybetmiştir. Olaydan Libyalı iki kişi sorumlu tutulmuştur. Bir yıl sonra yine Fransız havayolu şirketine ait uçaklardan biri Nijer üzerinde infilak etmiş ve bu olaydan da Libya'nın sorumlu olduğu ABD, İngiltere ve Fransa tarafından dile getirilmiştir. Bu iki olaydan sonra Libya'ya yönelik ağır ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır.⁵²⁰

1992 ile 1999 arasında AB ile Libya arasındaki ilişkiler neredeyse tamamen kesilmişti. Fakat, AB ölçeğinde sorunun yaptırımlarla çözülemeyeceğine dair ortak

⁵¹⁸ Chloe Muddiman, *An Investigation Into the European Union's 'Normative Power' in Libya: To What Extent Have Norms Clashed With Interests?*, Loughborough Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans Tezi, 2015, s. 17-18

⁵¹⁹ Muddiman, s. 18.

⁵²⁰ Niek Ong, *Economic Sanctions and Libya: On the Factors That Influence the Success*, (Danışman: G. A. Irwin), Leiden Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Organizasyonlar Bölümü, Lisans Tezi, 2016, s. 3.

bir görüş bulunuyordu. Ayrıca, AB ülkeleri de ilişkilerini tamamen tamamen koparmamış ve bağları sürdürmeye çalışmıştır. Yine de bir Akdeniz ülkesi olan Libya 1995 Avrupa Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci) programından dışlanmıştır. Libya, programa ancak 1999 yılında gözlemci statüsü ile katılabilmektedir.⁵²¹ Özetle, AB ile Libya arasındaki ilişkiler iki taraf açısından da değerler ile çıkarlar arasında yapılan zorlu bir tercihler dizisi tarihidir.

Libya’da Şubat 2011’de çıkan ayaklanmalardan önce Libya lideri Muammer Kaddafi ile Avrupa’nın çeşitli liderleri arasında işbirliği anlaşmaları imzalanıyor, Muammer Kaddafi kendisini terörizme ve yasadışı göçe karşı AB’nin aktif bir ortağı olarak tanımlıyordu. Libya, AB tarafından ikili anlaşmalarının tarafı olma noktasına itilirken ortak çıkarlar üzerinde uzlaşma çağruları yapılıyordu. Fakat 2011 yılına gelindiğinde her şey değişti. Çıkan olaylar üzerine 20 Şubat 2011’de bir açıklama yayınlayan AB Dış İlişkiler Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton Libya’da patlak veren olaylar üzerine derin endişeler duyduklarını ve Libyalı yöneticilerin şiddet kullanmaktan kaçınması gerektiğini belirten bir açıklama yayınladı. 11 Mart’ta yayınlanan bir diğer AB açıklamasında AB üyesi devlet ve hükümet başkanları Kaddafi’nin meşruiyetini yitirdiğini ve istifa etmesi gerektiğini bildiren bir diğer açıklamayı yayınladılar. Aynı açıklamada AB Bingazi’deki muhaliflerin kurduğu Ulusal Geçiş Konseyi’ni desteğini açıkladı. 22 Mayıs’ta ise AB tarafından Bingazi’de irtibat bürosu açılmıştır.⁵²²

12 Nisan 2011 tarihinde Catherine Ashton tarafından yapılan bir basın açıklamasında, protestolar ve çatışmalar yaşanan Orta Doğu ülkelerine yönelik spesifik açıklamalar ve öneriler yapılmıştır. Libya’da yaşanan olaylara ilişkin, BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı ve Libya’da yaşayan sivilin korunması için her türlü önlemi almaya yetki veren 1973 sayılı kararın memnuniyetle karşılandığı ve en

⁵²¹ Muddiman, s. 19-20.

⁵²² Nicole Koenig, “The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?”, *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers 11-19 – Temmuz 2011, s. 4.

önemlisi Albay Muammer Kaddafi'ye bir an önce istifa etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵²³

AB sürecin başından beri Libya'ya en fazla insani destekte bulunan donör olmuştur. Olaylar neticesinde patlayan Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya doğru göç için AB bünyesinden Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı teyakkuza geçirilmiş ve Hermes 2011 Operasyonu başlatılarak yoğun göçmen riski altında bulunan İtalya ve Malta'ya yardımlarda bulunulmuştur. AB'nin Libyalılara yönelik insani desteklerine rağmen Kaddafi yönetimine karşı sert yaptırımlar süreç boyunca uygulanmıştır. AB, BM'nin 1970 sayılı Libya'ya ambargo kararını desteklemekle kalmamış bunun da ötesine geçerek daha fazla yaptırım uygulamıştır. Libya'ya silah satışı yasaklanmış, Kaddafi yönetimi ile ilişkili 26 kişinin mal varlıkları dondurulmuştur. 10 Mart ve 21 Mart'ta yaptırımların kapsamı genişletilmiş, 11 Libyalı şirkete ve 11 yeni kişiye ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Bunlara ek olarak Libya üzerinde BM tarafından ilan edilen uçuşa yasak bölge uygulaması da AB tarafından desteklenmiş, Libya Ulusal Petrol Şirketi ve ona bağlı beş alt kuruluşun malları dondurulmuştur.⁵²⁴

Fakat burada AB'nin kronik ortak politika geliştirmekte zorlanması hastalığının nüksettiğini belirtmek gerekmektedir. Libya'ya yapılan NATO müdahalesi ve bu müdahaleye zemin teşkil eden 1973 sayılı BM kararı üzerinde AB'nin iki kutba bölündüğü görülmektedir. Bunlar, Fransa İngiltere ve İtalya'nın başını çektiği müdahale yanlısı grup ile Almanya'nın başını çektiği müdahale karşıtı grup olarak sıralanabilir.⁵²⁵

Kaddafi'nin NATO müdahalesinin de desteği ile devrilmesi sonrası Libya, büyük bir istikrarsızlık ve kaosa sürüklenmiştir. Buna rağmen, 7 Temmuz'da yapılan

⁵²³ *Press Release 8741/1/11 REV 1*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 12.04.2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/121506.pdf, (16.09.2018)

⁵²⁴ Koenig, s. 5.

⁵²⁵ Varvelli, s. 1-2.

seçimler sonrası çoğunluğu sağlayan seküler cephenin lideri Ahmet Cibril, AB tarafından desteklenmiştir.⁵²⁶

AB, şu anda resmi olarak 2015'te BM moderatörlüğünde imzalanan Libya Siyasi Anlaşması ile oluşturulan Ulusal Birlik Hükümeti'ni desteklemektedir. Söz konusu hükümete AB tarafından politik ve mali yardımlar yapılmakta, Yüksek Temsilci Federica Mogherini ile Libya'nın mevcut Başbakanı Fayiz el-Sarac ile pek çok konu üzerinde görüş alışverişinde bulunulmak üzere ikili görüşmeler yapmaktadır.⁵²⁷

Kaddafi sonrası dönemde AB ile Libya arasında imzalanan anlaşmaların en önemli ve dikkat çekici olanlarından biri yasadışı göçün engellenmesine amacıyla 23 Ağustos 2016'da imzalanan uzlaşma belgesidir. Buna göre, AB'ye bağlı sahil güvenlik birimleri Libya sahil güvenlik birimlerini yasadışı göçle mücadele husunda eğitecektir. AB, böylece kendisine yönelecek göç dalgasını bir şekilde kırmak ve göçü yerinde durdurmak mantığından hareket etmektedir.⁵²⁸

III.5.3.4. Yemen'de Yıkım Savaşı ve AB

Yemen ile AB arasındaki ilişkilerin kökeni 1973 Yom Kippur Savaşı ve Petrol Krizi sonrası AB ile Arap ülkeleri arasında geliştirilmek istenen diyalog çabalarına kadar uzanmaktadır. 1977 yılında Yemenli yöneticilerin talebi üzerine ilk Avrupa Komisyonu tarafından oluşturulan bir heyet Yemen'i ziyaret etmiştir. Ziyaretten sonra Yemen'in gelişimi için mali yardımlar başlatılmıştır. Bu mali yardımlardan önce 1975 yılında AB tarafından Yemen'e yiyecek yardımı yapılmıştır. 1990 yılındaki birleşmeden önce kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmüş olan Yemen'in kuzeyi ile 1984 yılında imzalanan işbirliği anlaşması ile ilişkiler resmi

⁵²⁶ Varnelli, s. 2.

⁵²⁷ *EU-Libya Relations*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 22.01.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/19163/EU-Libya%20relations, (18.08.2018)

⁵²⁸ Nachiket Khadkiwala, "EU-Libya Migrant Deal", *Africa Trends*, 2016, https://idsa.in/africatrends/eu-libya-migrant-deal_nkhadkiwala, (18.08.2018)

hale gelmiştir. Anlaşmanın imzalanması ile AB Suudi Arabistan ve Japonya'nın ardından Yemen'in en büyük tedarikçilerinden biri haline gelmiştir. Anlaşmaya göre, Yemen'de tarım, tarımsal endüstri, kırsal kalkınma, balıkçılık ve turizm alanlarının AB tarafından destekleneceği belirtilmiştir. Ayrıca, iki taraf arasında bilim, teknoloji ve enerji alanlarında işbirliği yapılacaktır. Anlaşma beş yıl için imzalanmış, 2 yılda bir otomatik olarak yenilenmesi öngörülmüştür.⁵²⁹ Bu anlaşma 1990 yılındaki birleşmeden sonra tüm Yemen için geçerli kılınmıştır.

1998 yılında AB ile Yemen arasında bir işbirliği anlaşması daha imzalanmıştır. Buna göre iki tarafın ürünleri de her iki ülke pazarında da serbestçe dolaşabilecektir. Bununla birlikte, yine iki taraf ticari konularda birbirleri ile sürekli irtibat halinde olacak birbirlerine ticari konularda imtiyaz sağlayacaktır. Ayrıca, Yemen'in gelişimi için yine işbirliği çerçevesi içinde AB'nin Yemen'e yardım yapması karara bağlanmıştır.⁵³⁰

6-7 Ekim 2003 tarihlerinde düzenlenen 11. Ortak AB İşbirliği Komitesi görüşmelerinde Yemen ile daha yakın ilişkiler kurulmasının stratejik önemine işaret edilmiş ve 2004 yılına gelindiğinde AB ile Yemen arasında Politik Diyalog süreci başlamıştır. Buna göre güvenlik, teröre karşı savaş, insan hakları demokrasi ve bölgesel gelişim gibi iki tarafın da ortak çıkarlarının bulunduğu alanlarda görüş alışverişinde bulunulması hedeflenmiştir. Yemen'in de bu düşüncüyü olumlu karşılması ile iki taraf arasında bahsi geçen konular üzerinde daha yakın ve derin bir işbirliğinin kurulması kararı alınmıştır. Bunun için gereken her zamanda iki taraf arasında diyalog mekanizması kurulması kararlaştırılmıştır.⁵³¹

⁵²⁹ *The European Community and the Yemen Arab Republic*, Europe Information External Relations, 1984, http://aei.pitt.edu/7849/1/31735055281590_1.pdf, (16.09.2018)

⁵³⁰ *Cooperation Agreement Between the European Community and the Republic of Yemen*, Official Journal of the European Communities, L 72/18, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 11.03.1998, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/coop_agreement_en.pdf, (16.09.2018)

⁵³¹ *Joint Declaration on Political Dialogue between the European Union and the Republic of Yemen*, 10763/04 (Presse 208), Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 6.07.2004, <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010763%202004%20INIT&r=http%3A%2F%2Fregister.consilium.europa.eu%2Fpd%2Fen%2F04%2Fst10%2Fst10763.en04.pdf>, (16.09.2018)

2000'li yılların başından beri Yemen'e AB bütçesinden pay aktarılmıştır. Örneğin 2005-2006 dönemi için Yemen'in iç güvenlik kuvvetlerinin eğitimi için Yemen'e 500.000 avro hibe edilmiştir. 2005 yılında Brüksel'de ikinci AB-Yemen Siyasi Diyalog görüşmesi yapılmıştır. Yine 2005 yılında AB tarafından Yemen'e yıllık insan hakları raporu yayınlaması tavsiyesi bulunulmuş, üç ayda bir olmak üzere Yemen'de AB ve Yemenli yetkililer arasında toplantılar yapılması kabul edilmiştir. 2009 yılında AB'nin Kontr-Terör Koordinatörü Gilled de Kerchove'nin Yemen'e yaptığı ziyaretler neticesinde Yemen ile güvenlik alanında işbirliği yapılması karara bağlanmıştır. Yine 2009 yılında AB, Yemen'de diplomatik temsilcilik açmıştır.⁵³²

2011 yılında başlayan sokak olaylarının Yemen'e sıçraması ve Yemen'de çok kanlı bir süreç başlamasıyla AB, Yemen'de Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin (KİK) inisiyatifi ile başlayan ve Salih'in istifası ile sonuçlanan diyalog sürecinde aktif rol oynamıştır.⁵³³ Fakat AB, Yemen konusunda genel itibariyle açıklama yapmak ve kısmi mali yardımlar yapmaktan öteye geçmemiştir. 2011 Eylül ve Aralık ile 2012 Mayıs aylarında AB ülkeye beşer milyon avroluk yardımlar yapmıştır. Krizin başladığı günlerde yapılan açıklamalar iki tarafa da şiddetten kaçınılması ve AB'nin mevcut şiddet dalgasından endişe duyduğu yönündeydi. Bunun dışında AB'nin yaptığı diğer somut hareket ise KİK'in inisiyatifini desteklemek olmuştur. Fakat bu hareket tarzı Yemen'deki krizi bitirmek bir yana krizin etkilerini bile hafifletememiştir.⁵³⁴

2015 yılında AB Yemen'e 120 milyon avroluk bir yardım paketi açıklamış ve yine aynı yıl Avrupa Konseyi tarafından yapılan iki açıklamada AB'nin KİK

⁵³² Ana Echague, *The Legal And Political Framework Of EU Bilateral Relations With Yemen*, (Youngs R., Michou H. edt.), EU Action For Human Rights And Democracy In Middle East And North Africa, European Parliament Directorate-General For External Policies, 2012, s . 32-33. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/457141/EXPO-DROI_ET%282012%29457141_EN.pdf, (18.08.2018)

⁵³³ *EU's Response To The "Arab Spring: The State-of-Play After Two Years*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 08.02.2013, s. 10, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/135292.pdf, (18.08.2018)

⁵³⁴ Echague, s. 34-35.

anlaşmasına sadık olduğu ve sorunların yalnızca diyalog yoluyla çözülebileceğine inandığı belirtilmiştir.⁵³⁵ Yine 2015 yılında Husiler ve Salih taraftarlarının başkent Sana'yı ele geçirmesi Mansur Hadi'nin ülkeyi terk etmesi sonrası başketteki AB delegasyonu buradan tahliye edilmiş ve Ürdün'e taşınmıştır.⁵³⁶

2016 yılında dördüncüsü düzenlenen Arap Ligi Devletleri ve AB Bakanları toplantısının sonuç bildirgesinde her iki tarafın da sürgündeki Hadi hükümetini Yemen'in resmi ve meşru hükümeti olarak tanıdığı belirtilmiştir.⁵³⁷

Suudi Arabistan tarafından Yemen'de işlenen insanlık suçları dünya kamuoyunun gündemindeyken, 2017 yılında Avrupa Parlamentosu içinde bir grup milletvekili Yüksek Temsilci Federica Mogherini'ye hitaben AB ülkelerinin Suudi Arabistan'a silah satışını durdurması çağrısında bulundular. İngiltere, Suudi Arabistan'a silah satan AB ülkelerinin başında gelirken, onu Fransa ve Almanya takip etmektedir.⁵³⁸

III.5.3.5. Suriye Krizi ve AB

1970'li yıllardan itibaren uluslararası bir aktör olma yoluna giren AET ile Suriye arasında karşılıklı olarak güven sorunları bulunuyordu. AET Suriye'deki otoriter yönetime karşı, Suriye ise Batıya karşı güvensizlik duyuyordu. İki taraf arasında ilk temaslar, 1972 yılında kurulmuştur. 1972 yılında AET tarafından 1995 Barcelona Deklarasyonu'nun öncülü sayılabilecek önemli bir girişim olan Global

⁵³⁵ Jonberg, s. 9.

⁵³⁶ *Yemen and the EU*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 16.05.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1877/yemen-and-eu_en, (18.08.2018)

⁵³⁷ *Declaration Adopted At The Fourth League of Arab States - European Union Ministerial Meeting*, Kahire, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 20.12.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/17651/declaration-adopted-fourth-league-arab-states-european-union-ministerial-meeting_en, (16.09.2018)

⁵³⁸ Emma Beswick, "Which EU Countries Sell Arms To Saudi Arabia?", *Euronews*, 30.11.2017, <http://www.euronews.com/2017/11/30/which-eu-countries-sell-arms-to-saudi-arabia->, (18.08.2018)

Akdeniz Politikası adı verilen politika ile AET ve Akdeniz ülkeleri arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliği başlamıştır.⁵³⁹

1977 yılına gelindiğinde Suriye ile AET arasında İşbirliği Anlaşması imzalandı. Anlaşma ile AET, Suriye'nin üretimini ve ekonomik altyapı yatırım projelerini desteklemeyi ve Suriye'nin sanayileşme süreci ile tarımsal üretimini modernize etmeyi amaçlıyordu.⁵⁴⁰ Bu girişimler, aynı zamanda Suriye ile AET arasındaki ilişkilerin ilk adımlarını oluşturuyordu ve oldukça sınırlı olmasının yanısıra politik ilişkiler zayıf durumdaydı. Aynı durum, 1980'li yıllar boyunca da devam etti.⁵⁴¹

Barcelona Süreci olarak adlandırılan ve 1995 yılında AB tarafından yürürlüğe konulan süreç, Suriye'yi de kapsamaktaydı. Barcelona Süreci, Akdeniz'in doğu ve güney komşuları arasında politik, ekonomi ve sosyo-kültürel ilişkiler aracılığıyla bağlantı kurmak ve bölgeye barış, refah, istikrar ve birarada yaşama olgusunu getirmeyi amaçlayan bir programdır.⁵⁴²

AB'nin ortaya koyduğu çeşitli idealler bağlamında Suriye hakkında çeşitli soru işaretleri olsa da Barcelona Süreci'nin başında oldukça olumlu bir hava hissedilmekteydi. Richard Edis'e göre, Barcelona süreci ile amaçlanan şey sürece dahil olan ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik zihniyetlerini değiştirmekten başka bir şey değildi. 1995 yılından Hafız Esad'ın hayatını kaybettiği 2000 yılına kadar ilişkilerde beklenen gelişme sağlanamadı. Bunun ana nedeni Suriye müesses nizamının bölgesel güç dengelerini incelemesi ve ABD ve İsrail ile denk düşme arzusuydular. Suriye müesses nizamı, AB'yi yok sayma eğilimindeydiler ve AB'nin giderek artan şekilde bir dış politika aktörü olduğunu kabul etmiyorlardı.⁵⁴³

⁵³⁹ Seeberg, s. 1-18.

⁵⁴⁰ EEC-Syria Cooperation Agreement 1977, University of Pittsburgh- The Archive of European Integration, <http://aei.pitt.edu/12764/1/12764.pdf>, (27.02.2019)

⁵⁴¹ Seeberg, s. 1-18.

⁵⁴² A. Gupta, R. Rebello, Ar. Gupta, "Syria's Relations With The European Union Under The Barcelona Process: 1995-2010", *The Asian Conference on the Social Sciences 2016*.

⁵⁴³ Seeberg, s. 1-18.

Hafız Esad'ın 2000 yılında ölmesinin ardından başkanlık görevini devralan Beşar Esad için AB tarafından oldukça iyimser yorumlar yapılmaktaydı. Avrupa Komisyonu tarafından Suriye'ye yönelik olarak hazırlanan Strateji Belgesi'ne göre; Beşar Esad 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2006-2010) planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçeceğini açıklamış, 2005 yılındaki BAAS Partisi kongresinde çeşitli politik reformlar yapılacağı sözü verilmişti. Fakat bu vaatlere rağmen Hafız Esad'ın miras bıraktığı otoriter devlet yapısında çok az değişiklik olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle Anayasa'daki "Baas Partisi toplumun ve devletin lideridir" maddesinin hala yerinde durmasının Suriye devlet yapısında kayda değer bir reform yapılmadığının göstergesi olarak görülmüştür.⁵⁴⁴ Bunlara rağmen Suriye Akdeniz için Birlik programında 16 ülkeden oluşan Güney ayağı ülkeleri arasında sayılmıştır.⁵⁴⁵

Böyle bir arka planla girilen "Arap Baharı" sürecinde netice itibariyle Suriye'de 17 Mart 2011'de Dera'da ilk silahlı çatışmalar başladı. Bu tarih aynı zamanda iç savaşın başladığı tarih olarak da kabul edilmektedir.⁵⁴⁶ AB'nin meseleye yaklaşımına baktığımızda 22 Mart'ta AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton tarafından yapılan açıklamada, Suriye yönetimine barışçıl göstericilere karşı şiddet uygulanmasına son vermesi uyarısı yapıldı. AB'nin yaşanan şiddet olaylarından derin kaygı duyduğu ve Suriye yönetimini uluslararası yükümlülüklerine, insan haklarına uyması gerektiği ifade edildi.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ EU- Commission Syrian Arab Republic Strategy Paper 2007-2013, Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi, https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/csp-nip-syria-2007-2013_en.pdf, (18.08.2018)

⁵⁴⁵ Seeberg, s. 1-18.

⁵⁴⁶ Michel Chossudovsky, "Seven Years Ago: The US-NATO-Israel Sponsored Al Qaeda Insurgency in Syria. Who Was Behind the 2011 "Protest Movement?" *Centre For Research on Globalization*, 01.03.2018, <https://www.globalresearch.ca/syria-who-is-behind-the-protest-movement-fabricating-a-pretext-for-a-us-nato-humanitarian-intervention/24591>, (18.08.2018)

⁵⁴⁷ *Declaration by High Representative, Catherine Ashton, On Behalf of the EU On the Violent Crackdown On Peaceful Demonstrators In Syria*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 22.03.2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/120169.pdf, (18.08.2018)

12 Nisan 2011 yılında Catherine Ashton tarafından yapılan bir diğer basın açıklamasında, protestolar ve çatışmalar yaşanan Orta Doğu ülkelerine yönelik spesifik açıklamalar ve öneriler yapılmıştır. Açıklamada Suriye'deki "barışçıl" göstericilere karşı güvenlik güçlerinin uyguladığı şiddet kınanırken, bu şiddete bir an önce son verilmesi çağrısı yapılmıştır. Yine Suriye yönetimine çağrı yapılan açıklamada hükümetin bir an önce makul demokratik talepleri karşılması, OHAL'in sona erdirilmesi ve uygun bir zaman diliminde demokratik reformları hayata geçirmesi çağrısı yapılmıştır. Bunlara ek olarak, Konsey'in Suriye'deki durumu yakından takip edeceği, reform sürecinin başlatılması yönünde Suriye politikalarını gözden geçireceği ifade edilmiştir.⁵⁴⁸

Mayıs 2011 tarihi itibarıyla AB Suriye yönetimine karşı tepkilerini arttırmış ve ülkeye yönelik bir dizi yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırım kararı Suriye'ye yapılacak silah, mühimmat ve her türlü patlayıcı madde satımının durdurulması ve Suriye'ye yapılan mali yardımların durdurulması, bazı kişilere ait mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasaklarını kapsayan bir ambargo kararıdır. Bunların yanı sıra, Suriye ile ikili ilişkiler de askıya alınmıştır.⁵⁴⁹

Ağustos 2011'de Catherine Ashton tarafından yapılan basın açıklaması, o tarihe kadar yapılmış en sert açıklama olarak dikkat çekmektedir. Açıklamada Beşar Esad'ın "kendi halkına açtığı savaş"ın AB tarafından şiddetle kınandığı, Suriye yönetiminin Hama'da, Deyr ez Zor ve Lazkiye'de "barışçıl göstericilere" karşı geniş çaplı askeri operasyonlara giriştiği, bu durumun kabul edilemez ve müsamaha gösterilemez hale geldiği ifade edilmiştir. Açıklamada, AB'nin Suriye yönetimine yönelik daha önce yaptığı, şiddetle bastırmanın durdurulması, gözaltındaki insanların serbest bırakılması, uluslararası yardım insani yardım kuruluşlarının ve medyanın

⁵⁴⁸ *Basın Açıklaması*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 22.04.2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/121506.pdf, (18.08.2018)

⁵⁴⁹ *Council Regulation (EU) No: 442/2011*, Official Journal of the European Union, 10.05.2011, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/201/201105/20110526_603councilreg_en.pdf, (18.08.2018)

ülkeye girişinin serbest bırakılması ve yoğun bir ulusal diyalogun başlatılması çağrısı yinelenmiştir. Devamla Beşar Esad'ın değişime istekli olmadığı, Suriye halkı gözünde meşruiyetini yitirdiği ve istifa etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁰ Catherine Ashton'un bu açıklamayı yaptığı sırada Suriye'de Özgür Suriye Ordusu ve El Nusra kurulmuştur.⁵⁵¹

Avrupa Birliği'nin Suriye Krizi'ne yaklaşımının en önemli tarafı daha çok insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlere vurgu yapması olmuştur. Fakat, Suriye'de işin başından beri radikal örgütler söz konusu olayların içindeydi. El Nusra adlı cihatçı grubun lideri olan Muhammed Colani, 2013 yılında El Cezire televizyonuna verdiği bir röportajda Nusra'nın 2011 yılından itibaren Şam'da operasyonlar yaptığını itiraf etmiştir.⁵⁵²

2012'nin Temmuz ayına gelindiğinde AB Dışişleri ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'un da katıldığı Birinci Cenevre Konferansı toplandı. Konferansta Suriye'de demokratik bir yapıyı inşa etmek için nelerin yapılabileceği görüşüldü.⁵⁵³ Toplantıdan sonra yaptığı bir basın açıklamasında bu görüşmeye de değinen Catherine Ashton, AB'nin Suriye üzerindeki yaptırımlarını artırdığını ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın istifa etmesi yönündeki düşüncelerinin değişmediğini ifade etmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ *Declaration by the High Representative, Catherine Ashton, on Behalf of the European Union On EU Action Following the Escalation of Violent Repression In Syria*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 18.08.2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/124393.pdf, (18.08.2018)

⁵⁵¹ Lina Sinjab, "Guide To Syrian Rebels", *BBC News*, 13.12.2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>, (18.08.2018)

⁵⁵² Alptekin Dursunoğlu, "Nusra, el-Kaide'den Ayrılmadı; İlişkinin Şeklini Değiştirdi", *Yakın Doğu Haber*, 29.07.2016, http://www.ydh.com.tr/HD14795_nusra-el-kaideden-ayrilmadi-iliskisinin-seklini-degistirdi.html, (18.08.2018)

⁵⁵³ *İlk Cenevre'den Bugüne*, Al Jazerra Türk, 24.01.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune>, (16.08.2018)

⁵⁵⁴ *Remarks by High Representative Catherine Ashton Upon Arrival The Foreign Affairs Council*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 23.07.2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131970.pdf, (18.08.2018)

2015 yılında Türkiye 1,8 milyon mülteciye ev sahipliği yaparken Avrupa'nın bu konudaki en cömert ülkesi 100 bin mülteci ile Almanya oldu.⁵⁵⁵ 13 Ekim 2015 günü düzenlenen Dış İlişkiler Konseyi toplantısında ele alanında mülteci sorununa yönelik olarak AB Dışişleri ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini Suriye ve Libya'da tansiyonun düşürülmesi için BM nezdinde yapılacak tüm girişimlere katılmaya hazır olduklarını dile getirdi. Suriye'deki son duruma da değinen Mogherini, Suriye'de siyasal çözüm için ne gerekirse yapmaya hazır olduklarını, Suriye'ye yaptıkları insani yardımları artırmak için kararlı olduklarını vurguladı. Güvenlik meselesi ile ilgili de konuşan Mogherini AB'nin IŞİD karşıtı koalisyonu desteklediğini ifade etti.⁵⁵⁶

AB'nin Afrin hareketına ilişkin reaksiyonu ise, Türkiye'nin operasyonu bir an önce sonlandırmasını talep etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Mogherini YPG unsurlarına karşı yapılan hareketin endişe verici olduğunu ve ilk olarak sivillerin askeri harekattan zarar görmesi ve sivillere insani yardımların aksaması konusunda kaygıları olduğunu ve ikinci olarak da Suriye için sürdürülebilir bir barış ve güvenlik getireceğine inanılan Cenevre görüşmelerini baltalayabileceği gerekçesiyle operasyonun durdurulması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁷

AB son olarak 2017 yılının başında açıkladığı Suriye için Avrupa Stratejisi programı ile meseleye ilişkin en güncel yaklaşımını ortaya koydu. Avrupa'nın krizin başından itibaren Suriye ve Suriyeli mülteciler için 9.4 milyar avroluk insani yardım harcaması yaptığı belirtilen açıklamada Avrupa'nın krizi yönelik en cömert bağış yapan ülke olduğu ifade edildi. Ülkedeki şiddetin ya radikalizmi körükleyecek mezhep ve etnik temelde bölünmeyle sonuçlanacağı ya da Esad yönetiminin tüm

⁵⁵⁵ *Hangi Avrupa Ülkesi Kaç Suriyeli Kabul Etti?*, BBC Türkçe, 15.06.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150615_suriye_multeci_avrupa, (18.08.2018)

⁵⁵⁶ *Strategic Communications, Libya, Syria and migration discussed at the Foreign Affairs Council*, Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Sitesi, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2889/libya-syria-and-migration-discussed-foreign-affairs-council_en, (16.09.2018)

⁵⁵⁷ *EU's Mogherini 'Extremely Worried' About Turkish Op in Syria's Afrin*, Sputnik International, 22.01.2018, <https://sputniknews.com/middleeast/201801221060969351-eu-turkey-afrin-syria/>, (18.08.2018)

ülkede kontrolü sağlamasına yol açacağı belirtilen açıklamada iki seçeneğin de hem Suriye halkı hem bölge hem AB için istenen seçenekler olmadığı ifade edilmiş ve olması gerekenin müzakere yoluyla siyasal bir geçiş olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁸

Aynı belgede AB'nin Suriye ile ilgili stratejik hedefleri sıralanmıştır. Bunlar; AB'nin birleşik ve bölünmemiş bir Suriye; çoğulcu, demokratik bir Suriye; tüm kimliklerin kendini güvende ve eşit hissettiği bir Suriye; Güçlü ve güvenli bir Suriye ve istikrarlı bir Suriye'den yana olduğu ifade edilmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için; savaşın bir an önce sona ermesi ve siyasal müzakere yoluyla bir geçiş sürecinin başlatılması; Suriye'deki sivil toplum örgütlerinin ve muhalefetin güçlendirilerek demokrasinin desteklenmesi; Mezhepçi ve radikal şiddetin sona erdirilerek, Suriye'nin toplumsal bütünleşme sürecinin desteklenmesi ve savaş suçlarını yargılayacak adil bir yargının tesis edilmesi gibi eylem planları belirlenmiştir.⁵⁵⁹

İlki 04-05 Nisan 2017 ve ikincisi de 24-25 Nisan 2018 tarihlerinde düzenlenen Suriye ve Bölgenin Geleceğini Destekleme Konferanslarında soruna bir şekilde dahil olan ülke temsilcileri, BM kuruluşları, STK'lar ve AB temsilcileri biraraya gelmiş ve Suriye'nin yeniden inşası meselesi görüşülmüştür. AB'nin bu toplantılardaki resmi görüşü, Suriye'deki krizin askeri yöntemlerle çözülemeyeceği ve bir an önce müzakerele başlanması gerektiği olmuştur. Yine ikinci konferansta Suriye'ye yardım olarak 3.5 milyar avroluk bir paket açıklanmıştır.⁵⁶⁰

Suriye ve Rusya'nın Suriye'de cihatçıların elinde kalan son kale olan İdlib'e yönelik operasyon için hazırlıklarını tamamlaması sonrasında Suriye sahası oldukça ısındı. Rusya, Suriye ve İran operasyon için son derece kararlı görünürken, ABD ve AB'den operasyona yönelik çeşitli uyarılar gelmiştir. ABD, Fransa ve İngiltere

⁵⁵⁸ *Joint Communication To The European Parliament And The Council, Elements for an EU Strategy for Syria*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 14.03.2017, <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/celex3a52017jc00113aen3atxt.pdf>, (18.08.2018)

⁵⁵⁹ *Joint Communication To The European Parliament And The Council, Elements for an EU Strategy for Syria*.

⁵⁶⁰ *Supporting The Future Of Syria And The Region - Brussels Conference*, Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi, 24-25.04.2018, <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2018/04/24-25/>, (16.09.2018)

tarafından yapılan ortak açıklamada Suriye devletinin İdlib'te kimyasal silah kullanması durumunda buna çok sert bir şekilde karşılık verileceği ve müdahale edileceği uyarısı yapılmıştır.⁵⁶¹

7 Eylül 2015'de Astana Zirveleri'nin İran'da yapılan toplantısında Suriye'nin geleceği üç Astana garantörü ülke olan Rusya, Türkiye ve İran tarafından görüşüldü. Rusya ve İran'ın teröre karşı tavizsiz bir şekilde savaşılmasına önerisine karşı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan burada bir ateşkes ilan edilmesini ve ılımlı muhalifler ile radikallerin ayrılarak radikallere yönelik sınırlı operasyonlar yapılması gerektiğini belirtti. Fakat öneri özellikle Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından silahlı örgütlerin masada bulunmaması ve onlar adına karar verilemeyeceği gerekçesiyle kabul görmedi ve Astana sonuç bildirisine ateşkes maddesi eklenmedi.⁵⁶² Fakat Erdoğan'ın ateşkes önerisi ABD ve AB tarafından desteklenmiştir. AB tarafından Astana zirvesinin akabinde 10 Eylül'de yapılan bir açıklama ile İdlib'e geniş çaplı bir operasyonun büyük riskler doğuracağı ifade edilmiş, Türkiye'nin diplomatik çabaları takdir edilmiştir.⁵⁶³

17 Eylül günü İdlib konusunda istişarelerde bulunmak üzere Soçi'de biraraya gelen Vladimir Putin ve Tayyip Erdoğan'ın ikili görüşmesinden İdlib için hiç de hesapta olmayan bir mutabakat metni çıkmıştır. Buna göre Suriye ordusu tarafından İdlib'e askeri operasyon seçeneği iptal edilmiştir. İdlib'teki cihatçı gruplar ile Suriye ordusu arasına 15-20 km derinliğinde bir tampon bölge kurulacak ve bu bölgenin güvenliği Türk ve Rus birlikleri tarafından ortak sağlanacaktır. İdlib'teki radikal grupların tasfiyesi işini Türkiye üstlenecektir.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ ABD'den İdlib'de Kimyasal Silah Uyarısı, Deutsche Welle Türkçe, 22.08.2018, <https://www.dw.com/tr/abdden-idlibde-kimyasal-silah-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-45181325>, (16.09.2018)

⁵⁶² Erdoğan'ın 'İdlib'de Ateşkes' Önerisine Putin'den Ret, BBC Türkçe, 07.09.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45450938>, (16.09.2018)

⁵⁶³ EU8 Joint Statement on the Situation in Idlib, Delegation of the European Union to Turkey, 10.09.2018, <https://www.avrupa.info.tr/en/pr/eu8-joint-statement-situation-idlib-7926>, (15.09.2018)

⁵⁶⁴ İdlib Mutabakatı Zaptının 10 Maddesi, Sputnik Türkiye, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201809191035276132-idlib-mutabakat-zaptinin-on-maddesi/>, (20.09.2018)

III.6. Katar Krizi ve AB

5 Haziran 2017 günü Orta Doğu bölgesinde yepyeni bir kriz meydana geldi. Katar ile diplomatik ilişkilerini kestiklerini açıklayan Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn ülkelerinde bulunan Katar vatandaşlarına da ülkeyi terk etmeleri yönünde karar çıkarttı. Buna ek olarak Katar Yemen’de Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyondan çıkartıldı. Bu dört ülkeye daha sonra Yemen ve Libya’nın da katılmasıyla Katar karşıtı cephedeki ülke sayısı altıya çıktı. Düğmeye basılmışçasına hareket eden bu dört ülkenin gerekçesi Katar’ın IŞİD ve El Kaide gibi örgütleri desteklemesinin yanısıra Katar’ın bölge ülkelerinin iç işlerine karıştığı iddiasıydı.⁵⁶⁵

Krizin esas nedenlerine geçmeden önce Katar krizini doğuran ve krizin patlak vermesine kadar geçen yaklaşık 10 günlük süre içerisinde bölgede yaşanan enformasyon ve demeç savaşına değinmek gerekmektedir. 24 Mayıs 2017 günü Katar Emiri Şeyh Tamim Bin Hamad Al Sani’ye ait olduğu iddia edilen bir dizi demeç Katar resmi haber ajansı QNA (Qatar News Agency) tarafından haber yapıldı. QNA’nın haberleştirdi açıklamalarda Al Sani, Suudi Arabistan’ın bölgesel politikalarını eleştirirken İran’ın bölge için değiniyor ve İran’ı öven sözler söylüyordu. QNA internet sitelerinde yayınlanmasından yaklaşık iki saat sonra ilgili haberi tüm internet mecralarından kaldırdı ve bir açıklama yayınlayarak Katar Emiri’nin böyle bir demeci olmadığını ve internet sitelerinin siber saldırıya uğradığını belirtti. Haber yalanlanmasına rağmen hala diğer Körfez ülkelerinin ajanslarında habere ulaşmak mümkündü ve bunlar haberi dolaşımında tutmaya devam ettiler. Enteresan bir şekilde Suudi Arabistan, Katar’ın merkezli El Cezire ve QNA’ya erişimi yasakladı. İş bununla da bitmedi ve başta Suudi Arabistan olmak üzere pek çok bölge ülkesinin haber kanallarında Katar Emiri Al Sani hakkında

⁵⁶⁵ *Altı Ülke Katar’la Diplomatik İlişkilerini Kesti*, Sputnik Türkiye, 05.06.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201706051028746213-dort-ulke-diplomatik-iliski-katar/>, (18.08.2018)

çeşitli iddialar tartışılmaya başlandı. Bu iddialardan bazıları Al Sani Bağdat'ta İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani ile gizli bir görüşme yaptığı, Katar'ın İran lehine Bahreyn ve Yemen'de faaliyetlerde bulunduğu iddialarıydı.⁵⁶⁶ Daha da vahimi El Kaide lideri Usame Bin Laden'in Katar'dan sığınma istemeyi düşündüğü, Laden ile Katar arasında ilişkiler bulunduğu 11 Eylül saldırılarının planlayıcısı olarak bilinen Halid Şeyh Muhammed'in bir süre Katar'da yaşadığı, hatta Katar'da ikamet ettiği günlerde Katar Elektrik ve Su Bakanlığı'nda mühendis olarak çalıştığı iddia edildi.⁵⁶⁷

Enformasyon savaşında sıra Katar'a gelmişti. Katar karşı saldırıya geçerek kendi yayın organlarında parçası olduğu koalisyonun Yemen'de yaptıklarını eleştirmeye başladı. İşte diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açan kriz böyle filizlendi. Bölge ülkeleri bir biri ardına saflarını seçerken Rusya ve İran'dan sorunların diyalog yoluyla çözülmesi önerisi geldi. ABD'nin tutumu Suud koalisyonundan yanaydı ve bu elbette kimse için sürpriz olmadı. Çünkü Donald Trump Başkan seçildikten sonra ilk yurt dışı seyahatini geçtiğimiz ay Suudi Arabistan'a yaptı ve burada Suudi Arabistan'a 350 milyar dolarlık silah satışı yaptı.⁵⁶⁸

Kriz aslında gündelik enformasyon savaşlarından değil daha kadim sorunların dışı vurumdur. Bölgesel konumlanma ve vekalet savaşlarında yaşanan anlaşmazlıklar, krizi doğuran ana etmen olmuştur. Katar'ın İran ile yakınlaşma çabaları, kuşkusuz diğer Körfez ülkelerini rahatsız etmiştir. Bölgenin kadim anlaşmazlığı ise mezhep ayrılıklarıdır. Fakat Katar, bu sefer nüfusunun büyük

⁵⁶⁶ Firas Ali, "Katar ile Körfez Ülkeleri Arasındaki Krizin Arka Planı", *Al-Masdar News*, 05.06.2017, <https://www.almasdarnews.com/article/ozel-katar-ile-korfez-ulkeleri-arasindaki-krizin-arka-plan/>, (16.09.2018)

⁵⁶⁷ *Körfez M.onarşileri Arasındaki Kriz Derinleşiyor: Suudiler, Katar'ın Bin Ladin İle Bağlantılarını Anlattı*, Sputnik Türkiye, 27.05.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705271028634275-korfez-monarsi-suudi-katar-bin-ladin/>, (16.09.2018)

⁵⁶⁸ *Trump, İlk Yurt Dışı Seyahatini Suudi Arabistan'a Yaptı*, Sputnik Türkiye, 20.05.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705201028539657-trump-ilk-yurtdisi-seyahat-suudi-arabistan/>, (16.09.2018)

çoğunluğu Sünni olan bir ülke olarak İran'a yakınlaşmaktaydı.⁵⁶⁹ Buna ek olarak Suudiler müttefikleri ABD'den bağımsız olarak böyle bir işe kalkışamayacaklarına göre ortadaki asıl ve gizli sebebin ABD'nin azmettiriciliği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim krizin hemen akabinde 15 Haziran 2017'de Katar ile ABD arasında 12 milyar dolarlık silah anlaşması imzalanması⁵⁷⁰ tesadüf olmasa gerek.

Katar'da nüfusun % 60'ından fazlası Katar dışından gelen yabancılardan oluşmaktadır. Ülkede 400 binden daha az yerli Katarlı olduğu biliniyor. Bununla % 25'i oranında bir Şii nüfus Katar'da yaşamaktadır.⁵⁷¹ Mısır ile Katar arasında gerilime neden olan konular Katar'ın Mısır'da Müslüman Kardeşler'i (İhvan), Filistin'de Hamas'ı desteklemesi olmuştur. Fakat esas gerginlik Suriye'de yaşanan vekalet savaşlarında ortaya çıktı. Doğu Guta'da bulunan Suudilerin desteklediği İslam Orduları ve onlara yakın gruplar ile Katar'ın desteklediği Feylak Şam ve Nusra gibi örgütlerin yaşadığı çatışmalar bardağı taşıran son damla oldu. Yemen ve Suriye'nin Koalisyon adı altında darmadağın edilmesinde ortak çalışan bu iki ülkenin birbirini teröre destek vermekle suçlaması da, bölgedeki ittifakların ne kadar gündelik ve temelsiz olduğunun açık bir göstergesi.⁵⁷²

Katar'a göre ise İran ile kurulan ilişkilerin temelinde doğalgaz boru hatlarının ortak kullanımı meselesi yatmaktadır. Bu gerekçe elbette Suudi Arabistan ve diğer ülkeleri inandırmaya yetmemiştir. Suudi Arabistan yanı başındaki bir Sunni ülkenin Şii İran ile yakın ilişkiler kurmasını kendisine bir tehdit olarak algılıyor ve Katar'ın İran'ın nüfuzuna gireceğinden endişe ediyor. Müslüman Kardeşler'e karşı Mısır ile ortak tavır alan ülkelerin gerekçesi ise Müslüman Kardeşler hareketinin petrol monarşilerinde bir rejim değişikliğine yol açabilecek bir tehlike olarak

⁵⁶⁹ Onur Bigaç, "Körfezde Kriz Noktası: Katar", *Uluslararası Politika Akademisi*, 06.06.2017, <http://politikaakademisi.org/2017/06/06/korfez-kriz-noktasi-katar/>, (16.09.2018)

⁵⁷⁰ *Katar ABD'den 12 Milyar Dolarlık Savaş Uçağı Alacak*, Deutsche Welle Türkçe, 15.06.2017, <https://www.dw.com/tr/katar-abdden-12-milyar-dolar-1%C4%B1k-sava%C5%9Fu%C3%A7a%C4%9F%C4%B1-alacak/a-39261536>, (18.08.2018)

⁵⁷¹ Arı, s. 509.

⁵⁷² Ali, <https://www.almazdarnews.com/article/ozel-katar-ile-korfez-ulkeleri-arasindaki-krizin-arka-plan/>, (16.09.2018)

algılanmasından kaynaklanmaktadır. Aslında mevcut Müslüman Kardeşler'e karşı tavır ideolojik bir kaygıdan çok monarşilerin ailesel/kabilesele bekalarını koruma dürtülerinden kaynaklanıyor.⁵⁷³

Krizin patlak verdiği günlerin başında 9 Haziran'da Federica Mogherini ile Katar Dışışleri Bakanı Muhammed Bin Abdurrahman al-Thani arasında bir ikili görüşme yapılmış ve Körfez'de yaşanan son kriz değerlendirilmiştir. Toplantı sonrası açıklama yapan Mogherini tüm Körfez ülkeleri ile doğrudan diyalog halinde bulduklarını ve her iki tarafa da gerilimi tırmandırmaktan kaçınmalarını tavsiye ettiklerini ifade etti. Tüm Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerle iyi ilişkileri bulunduğunu belirten Mogherini özellikle teröre karşı mücadele ve terörün finanse edilmesinin önlenmesi konularında Körfez'de iyi bir işbirliği olması gerektiğine inandıklarını vurguladı. Körfez'deki krizin Avrupa'nın bölgesel çıkarlarını etkileyebileceği endişesi taşıdıklarının altını çizen Mogherini Kuveyt'in arabuculuk çalışmalarını takdirle karşıladıklarını ve kendisinin de ne lazım gerekiyorsa yapmaya hazır olduğu belirtti.⁵⁷⁴

Krizin başladığı ilk andan itibaren Federica Mogherini Körfez ülkeleri ile iletişim halinde bulunmuş, özellikle Kuveyt Dışışleri ile sorunun diyalog yoluyla çözülmesi için yoğun diplomasi trafiği yürütmüştür.⁵⁷⁵ 23 Temmuz günü Kuveyt'e bir ziyaret gerçekleştiren Mogherini Kuveyt Emiri Sabah el-Ahmed el-Cabir el-Sabah'a arabuculuk çalışmaları nedeniyle teşekkür ederken, bölgede süren krizin sadece

⁵⁷³ Bigaç, <http://politikaakademisi.org/2017/06/06/korfez-kriz-noktasi-katar/>, (16.09.2018)

⁵⁷⁴ *Remarks by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini At The Doorstep Following Her Meeting With The Foreign Minister of Qatar, Sheikh Mohammed bin Abdulrahman Al-Thani*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 09.06.2017, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/27951/Remarks%20by%20the%20High%20Representative/Vice-President%20Federica%20Mogherini%20at%20the%20doorstep%20following%20her%20meeting%20with%20the%20Foreign%20Minister%20of%20Qatar.%20Sheikh%20Mohammed%20bin%20Abdulrahman%20Al-Thani, (16.09.2018)

⁵⁷⁵ *EU Backs Mediation Efforts To Resolve Gulf Crisis*, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 04.07.2017, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29255/eu-backs-mediation-efforts-resolve-gulf-crisis_hr, (16.09.2018)

bölgeyi değil aynı zamanda onun komşuları ve AB'yi de etkileyecebileceğini belirtti ve diyalog yoluna dönülmesini bir kez daha tavsiye etti.⁵⁷⁶

AB'nin krizin çözümüne dönük çabalarına ek olarak Almanya ve Fransa'dan da taraflara itidal ve diyalog çağrısı yapıldı. Dönemin Alman Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel krizin tırmanmasından endişe ettiklerini belirterek kararın Katar'ın izole edilmesine yol açacağını ve ABD Başkanı Donald Trump'ın bölge politikalarını da eleştirerek "Trump tarzı" bir hareket tarzının bölgesel ilişkilere zarar verdiğini belirtti.⁵⁷⁷ Fransız yetkililerinden de benzer açıklamalar geldi. Katar'ı ziyaret eden Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian Katar'a uygulanan yaptırımların halka zarar verdiğini belirterek yaptırımların bir an önce kaldırılması gerektiğini belirtti.⁵⁷⁸

AB'nin krizin sona ermesini istemekteki temel motivasyonu üyelerinin Körfez ülkelerindeki çıkarlarına korumaktır. Bölgede meydana gelebilecek herhangi bir istikararsızlık AB ülkelerinden buraya yapılan ihracatı baltayabilir. AB'nin Körfez ülkeleri ile derin ticari ilişkileri bulunuyor. Örneğin 2016 yılında AB Katar'dan 5,8 milyar dolarlık ithalat yaparken buraya 10,75 milyar dolarlık ihracat yaptı. Yine Suudi Arabistan'dan 21,3 milyar dolarlık ithalat yaparken bu ülkeye 38 milyar dolarlık ihracat yapılmıştır. Katar özelinde AB için en önemli olan şey Katar'ın sahip olduğu doğal gaz rezervleridir.⁵⁷⁹

Krizin üzerinden geçen bir yıllık sürenin ardından Körfez'de sular hala durulmuş değil. Son olarak Katar'ın Rusya'dan S-400 hava savunma füze sistemleri alma konusunda anlaşmalarını duyurması ilişkilerde gerginliği tırmandıran bir başka

⁵⁷⁶ Federica Mogherini in Kuwait In Support Of Mediation Efforts In The Gulf Crisis, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi 23.07.2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/30258/federica-mogherini-kuwait-support-mediation-efforts-gulf-crisis_en, (16.09.2018)

⁵⁷⁷ Almanya'dan Katar'a Destek Geldi: 'Trumplaşma' Çok Tehlikeli, Sputnik Türkiye, 07.06.2017, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201706071028784146-almanya-katar-destek-trumplasma-tehlikeli/>, (16.09.2018)

⁵⁷⁸ Fransa'dan 'Katar'a Uygulanan Yaptırımları Kaldırın' Çağrısı, Sputnik Türkiye, 16.07.2017, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201707161029303293-fransa-katar-yaptirimlari-kaldirin-cagrisi/>, (16.09.2018)

⁵⁷⁹ Przemysław Osiewicz, "Europe Seeks Peaceful End to Gulf Crisis", Middle East Institute, 28.06.2017, <http://www.mei.edu/content/article/europe-seeks-peaceful-end-gulf-crisis>, (16.09.2018)

nokta oldu. Fransa Cumhurbaşkanı Emanuel Macron'a bir mektup yazan Suudi Kralı Selman, Katar'ın bu füzeleri almasının engellenmesini isterken bu satış gerçekleşirse askeri tedbirler dahil her yola başvuracaklarını ifade etti.⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Hüseyin Koyuncu, ‘‘Suudi Arabistan’dan Katar’a 'S-400' Tehdidi’’, Euronews, 03.06.2018, <http://tr.euronews.com/2018/06/03/suudi-arabistan-dan-katar-a-s-400-tehdidi>, (16.09.2018)

SONUÇ

Avrupa'nın bütünleşmesi düşüncesi İkinci Dünya Savaşı sonrası atılan somut adımlarla ilk kez bir vaka halini almış ve Avrupa'da kalıcı bir barışın sağlanması için ülkelerin ekonomik bağlarla birbirine bağlanması düşüncesi şeklinde bir anlayışın sonucu olarak Avrupa'da Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'tan oluşan altı ülkenin oluşturduğu ekonomik bir birlik ortaya çıkmıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adını alan bu birlik başarılı bir ekonomik entegrasyon modeli olmuştur. Bu ekonomik birliğin siyasal bir birlik statüsüne dönmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bunlar başarısız olmuştur.

1970'li yıllara gelindiğinde 1965 yılından itibaren Avrupa Topluluğu olarak anılan birlik içinde dış politikada ortak bir hareket tarzı geliştirilmesi yönünde fikirler ortaya atılmış ve bu fikirler Avrupa Siyasi İşbirliği adı verilen üye ülkeler arasında, dış politika meselelerine ilişkin bir danışma ve eşgüdüm mekanizması kurulması ile sonuçlanmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın patlak vermesi ve savaş nedeniyle ortaya çıkan petrol krizi birliği Orta Doğu'daki meselerle daha fazla ilgilenmeye zorlamış ve bu olay birliğin Orta Doğu'yla yakından meşgul olmasına yol açan bir dönüm noktası olmuştur. Dahası Arap-İsrail meselesi ya da Filistin meselesi olarak adlandırılan sorun birliği bir ekonomik topluluk olmaktan, ortak siyasal kararlar alması zorunlu olan bir yapıya dönüştürmüştür. Filistin Meselesi AB'nin Orta Doğu'da en aktif şekilde ilgilendiği konu olmuştur.

Yine 1970'li yıllardan itibaren birlik Orta Doğu'ya yönelik olarak birtakım programlar açıklayarak bölge ülkeleri ile yakın ekonomik ilişkiler kurmak istemiştir. 1972 Global Akdeniz Politikası bunlardan ilkidir. 1974 tarihli Avrupa-Arap Diyaloğu başarısız bir diyalog girişimi olarak tarihte yerini almıştır.

Soğuk Savaş'ın yumuşama evresine girdiği 1960'ların ikinci yarısından itibaren Avrupa kalkınmasını ve ekonomik entegrasyonunu sağlamıştı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise 1992 Maastricht Antlaşması'nın imzalanması AB'nin yeni döneme bir hazırlığı olarak görülmüştür. Bu anlaşmada ilk kez kapsamlı bir şekilde birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası tanımlanmıştır.

1995 yılında Avrupa-Akdeniz Ortaklığı programı ile bölge ülkelerine yönelik yine ekonomik yardımlar ve bu ülkelerin kalkındırılması, liberal ekonomi kurallarının yerleştirilmesi ve ticareti kısıtlayıcı tedbirlerin kaldırılması amaçlanmıştır. 2004 Avrupa Komşuluk Politikası ve 2008 Akdeniz İçin Birlik programları da aynı amaca dönük olarak uygulamaya konan AB programlarıdır.

AB, dış politik meselelerde Atlantik ortağı ABD ile zaman zaman derin görüş ayrılıkları yaşamıştır. Filistin meselesi bunlardan en önemlisidir. AB, bölgede Kudüs'ün uluslararası özel bir statüye sahip olduğu, bağımsız, egemen ve onurlu bir Filistin devletinin kurulmasının Filistinliler ve bölgesel barış için şart olduğu ve İsrail'in de bölgede yaşam hakkının tanınacağı iki devletli bir çözüm konusunda ısrarcı olurken, ABD'nin aşırı İsrail yanlısı tutumu nedeniyle iki taraf arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır.

AB'nin Filistin meselesine yönelik olarak yaptığı açıklama ve deklarasyonlar iyi niyetli bir eylem olarak görülebilirse de açıklama ve deklarasyonların sahaya yansıyan somut bir sonucu olmamış, İsrail, işgal faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir.

Yine ABD ile AB arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olan bir başka konu İran'ın nükleer faaliyetleri ve bu faaliyetlerin diyalog yoluyla denetim altına alınması meselesidir. AB, bu konu ile yakından alakadar olmuş, BM ve ABD tarafından uygulanan yaptırımlara katılsa da ABD'nin güç kullanma ve tecrit politikalarına prensip olarak karşı olmuştur. Bunun için İran ile diyalog masasının kurulmasına yönelik olarak yoğun çalışmalar yapmış, çalışmaların meyvesi nihayet 2015 yılında imzalanan Ortak Kapsamlı Hareket Planı anlaşması ile barışçıl yollardan çözülmüştür. Fakat ABD Başkanı Donald Trump'ın anlaşmadan çekildiklerini açıklaması ve İran'a yönelik yaptırımları yeniden devreye sokması ile iki taraf arasında ilişkiler bir miktar gerilmiştir. AB, anlaşmaya sadık kalacaklarını açıklamıştır.

Özellikle Donald Trump'un ABD Başkanı olması sonrası AB ile ABD arasındaki ilişkilerin sık sık gerildiğine tanıklık ediyoruz. Filistin meselesi, İran nükleer anlaşması ve son olarak da ABD'nin AB'ye karşı yeni gümrük tarifelerini devreye sokması ile ilişkiler belki de tarihte hiç olmadığı kadar gergin durumda.

Buradan AB'nin ABD'den daha bağımsız hareket etme eğilimi doğabilir. Bununla birlikte AB, Avrasya ile olan ilişkilerini daha fazla geliştirme yoluna gidebilir.

Avrupa Birliği bu zamana kadar sert güç unsurlarına da sahip olmadığı için hep yumuşak güç unsurları ile dış politik hamlelerini yapmaktadır. Bu AB'yi Orta Doğu'da ikincil bir konuma, ABD'nin gerisine düşürmektedir. Dahası AB içinde bulunan Atlantik ile daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini belirten ciddi bir klik bulunmaktadır. Bu klik, zaman zaman AB içindeki Avrupalı yaklaşım ile sürtüşmeler yaşamaktadır. Bunu en net şekilde gördüğümüz örnek, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi sırasında yaşanmıştır. AB içinde Irak'ın işgal edilmesine karşı Almanya ve Fransa liderliğinde bir grup oluşurken diğer yanda İngiltere'nin başını çektiği müdahale yanlısı bir başka grup oluşmuştur.

AB'nin Orta Doğu politikası genel olarak iki zorluk altında yürütülmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki AB'nin kronik sorunu olan üye ülkeler arasında ortak bir yaklaşım geliştirme zorluğu, ikincisi ise bölgede AB'nin çıkarları ile değerleri arasında sık sık seçim yapmak zorunda olmasıdır. Zaman zaman AB'nin ekonomik ve güvenlik çıkarları bölgede istikrarı gerektirmiş ve bunun için temel AB değerleri göz ardı edilmiştir. Örneğin Mısır'da AB'nin güvenlik kaygıları nedeniyle, Sisi öncülüğünde gerçekleşen askeri müdahale desteklenmiştir.

Orta Doğu'da yaşanan ayaklanmalar hususunda AB'nin takındığı tavır genel olarak tek adam yönetimlerine karşı konumlanmak olsa da ülkelerde yaşanan spesifik olaylar neticesinde güvenlik ve ticari çıkar kaygıları gözetilerek kimi zaman AB söylemleriyle çelişen politikalar izlenmiştir. Tek adam rejimlerini yıkmak ve yerine demokratik bir rejim getirmek amacıyla muhaliflere yapılan yardımlar tüm ülkelerde aynı sonuçları doğurmamıştır. Örneğin Tunus yumuşak ve daha kansız bir geçiş süreci deneyimlerken Libya, Suriye ve Yemen'de onbinlerce insan hayatını kaybetmiştir. Dahası Suriye'de Esad'ın yerine yönetime talip olanların nitelikleri göz önünde bulundurulursa yağmurdan kaçıp doluya tutulma ihtimali de bulunmaktadır. Bununla birlikte demokrasi ve istikrar için çıkılan yolda uzun yıllar yönetimde olan rejimlerin sarsılması ya da yıkılması, bu ülkelerde otorite boşluğu meydana getirmiş, bu otorite boşluğundan yararlanan IŞİD ve El Kaide gibi örgütler kendilerine alan ve militan bulmak suretiyle kanlı terör eylemleri yapmışlardır. Suriye ve Irak'ta IŞİD,

2014 yılından itibaren belli alanları kontrol etmeye başlamış ve buralarda insanlık dışı cinayetlere imza atmıştır. Buna dayanarak AB'nin bölge dinamiklerini ve fay hatlarını okumakta zorlandığı gözlemlenmektedir.

Bir diğer önemli mesele “AB değerleri” adı verilen birtakım ölçütlerin Avrupa ülkelerinde uygulanıyor olsa da diğer ülkeler ve özellikle Orta Doğu söz konusu olduğu zaman gözardı ediliyor olmasıdır. Avrupa, İran'a yönelik her ne kadar ABD kadar sert olmasa da birtakım yaptırımlar uygulamış ve uygulamaya da devam etmektedir. Buna karşılık Avrupa ülkeleri Suudi Arabistan'ın en büyük silah tedarikçilerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Burada meselenin bağımsız politikalar izlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Yani eğer bir ülkeye ihracat yapıp o ülkeden para kazabiliyorsanız, AB değerleri denilen şeyler bir anda ikinci plana atılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- 2006 TEMMUZ ve 2016 Suriye Savaşı Arasındaki Değişim: Hizbullah Denklemleri Belirliyor.* (2016, Temmuz 11). Ocak 10, 2019 tarihinde Medya Şafak: <http://medyasafak.net/haber/2060/2006-temmuz-ve-2016-suriye-savasi-arasindaki-degisim--hizbullah-denkle> adresinden alındı
- A new response to a changing Neighbourhood .* (2011, Mayıs 25). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: http://collections.internetmemory.org/haeu/content/20160313172652/http://ee.as.europa.eu/top_stories/2011/250511_en.htm adresinden alındı
- ABD'den İdlib'de Kimyasal Silah Uyarısı.* (2018, Ağustos 22). Eylül 16, 2018 tarihinde Deutsche Welle Türkçe: <https://www.dw.com/tr/abdden-idlibde-kimyasal-silah-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-45181325> adresinden alındı
- ABOUZEİD, R. (2012, Temmuz 26). Meet the Islamist Militants Fighting Alongside Syria's Rebels. *Time*.
- AKDENİZ İçin Birlik.* (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa> adresinden alındı
- AKTAŞ, M. (2012). The Arab Spring and the European Union. M. Aktaş içinde, *The Arab Uprisings & The Struggle of the Soft Powers In the Middle East* (s. 53-98). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ALİ Abdullah Salih Kimdir?* (2017, Aralık 4). Eylül 16, 2018 tarihinde Euronews: <http://tr.euronews.com/2017/12/04/ali-abdullah-salih-kimdir-> adresinden alındı
- ALİ, F. (2017, Haziran 5). *Katar ile Körfez Ülkeleri Arasındaki Krizin Arka Planı.* Eylül 16, 2018 tarihinde Al-Masdar News: <https://www.almasdarnews.com/article/ozel-katar-ile-korfez-ulkeleri-arasindaki-krizin-arka-planı/> adresinden alındı
- ALMANYA'DAN Katar'a Destek Geldi: 'Trumplaşma' Çok Tehlikeli.* (2017, Haziran 7). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye:

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201706071028784146-almanya-katar-destek-trumplasma-tehlikeli/> adresinden alındı

AL-MEKHLAFİ, M. (2017). *Yemen: Events of 2017*. Eylül 16, 2018 tarihinde Human Right Watch Resmi Web Sitesi: <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/yemen> adresinden alındı

ALTI Ülke Katar'la Diplomatik İlişkilerini Kesti. (2017, Haziran 5). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201706051028746213-dort-ulke-diplomatik-iliski-katar/> adresinden alındı

AMARA, T. (2011, Mart 3). *Tunisia Interim President Calls July 24 Election*. Eylül 16, 2018 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-elections/tunisia-interim-president-calls-july-24-election-idUSTRE7227IP20110303> adresinden alındı

AMARA, T. (2014, Ocak 27). *Tunisia Approves New Constitution, Appoints Government*. Eylül 16, 2018 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-politics/tunisia-approves-new-constitution-appoints-government-idUSBREA0P0P220140127?feedType=RSS> adresinden alındı

AMARA, T. (2015, Şubat 5). *Tunisia Approves Secular-Islamist Coalition Government*. Eylül 16, 2018 tarihinde Reuters: <https://uk.reuters.com/article/us-tunisia-government/tunisia-approves-secular-islamist-coalition-government-idUSKBN0L91KB20150205> adresinden alındı

ARCHICK, K. (2005). *European Views and Policies Toward the Middle East, CRS Report for Congress*.

ARI, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (5 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.

ARI, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (4. b.). Bursa: Mkm Yayıncılık.

- ARMAOĞLU, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)* (3 b.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ARMAOĞLU, F. (2017). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (4 b.). İstanbul: Kronik Kitap.
- ARSLAN, R. (2015, Mart 30). *İdlib'in El Nusra'nın eline geçmesi ne anlama geliyor?* Eylül 16, 2018 tarihinde BBC Türkçe: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150330_idlib_nusra_analiz adresinden alındı
- ATAY, M. (2000). Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine. *Avrasya Dosyası Dergisi: Arap Dünyası Özel Sayısı*, 6(1), s. 131-154.
- AYADI, R., & SESSA, E. (2016). *EU Policies in Tunisia Before and After the Revolution*,. Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi Directorate-General For External Policies Policy Department,: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578002/EXPO_STU%282016%29578002_EN.pdf adresinden alındı
- AYBET, G. (2004). ESDP and New Security Challenges: How the Petersberg Tasks Have Come a Long Way. *Turkish Policy Quarterly*, 3(2), s. 147-158.
- AYHAN, V. (2006). *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu* (1. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- AYHAN, V. (2012). *Arap Baharı: İsyenlar, Devrimler ve Değişim* (1 b.). Bursa: MKM Yayınlar.
- AYMAT, E. B. (2010). Examining European involvement in the Arab-Israeli conflict. E. B. Aymat içinde, *Examining European involvement in the Arab-Israeli conflict* (s. 15-30). Paris: European Union Institute for Security Studies.
- BARZANİ: *Kerkük'ü kanımızın son damlasına kadar*. (2017, 9 3). Sputnik Türkiye Web Sitesi: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201709031029978915-ikby-barzani-kerkuk/> adresinden alınmıştır

- BAŞKAN, B. (2011). Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları. *Akademik Orta Doğu*, 6(1), s. 1-22.
- BEHRAVESH, M. (2010, Kasım 9). *Iran and Britain: The Politics of Oil and Coup D'état before the Fall of Reza Shah*. Eylül 16, 2018 tarihinde E-International Relations: <http://www.e-ir.info/2010/11/09/iran-and-britain-the-politics-of-oil-and-coup-d'etat-before-the-fall-of-reza-shah/> adresinden alındı
- BEL-AİR, F. D. (2016). Power2Youth WP2 Conference. *Gulf and EU Migration Policies after the Arab Uprisings: Arab and Turkish Youth as a Security Issue*. Paris.
- BESWICK, E. (2017, Kasım 30). *Which EU Countries Sell Arms To Saudi Arabia?* Eylül 16, 2018 tarihinde Euronews: <http://www.euronews.com/2017/11/30/which-eu-countries-sell-arms-to-saudi-arabia-> adresinden alındı
- BHUTTO, M. A. (2013). The Barcelona Declaration and the Role of EU in the Development of Southern and Eastern. *Adam Akademi*, 3/1, s. 63-82.
- BICCI, F. (2012). The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations. F. Bicci, & R. Gillespie içinde, *The Union for the Mediterranean* (s. 1-18). Oxxon: Taylor and Francis.
- BİGAÇ, O. (2017, Haziran 6). *Körfezde Kriz Noktası: Katar*. Eylül 16, 2018 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/2017/06/06/korfez-kriz-noktasi-katar/> adresinden alındı
- BİLBİLİK, E. (2008). *Geniş Orta Doğu Projesi (Geniş Orta Asya Projesi)* (2 b.). İstanbul: Asyaşafak Yayınları.
- BLOCKMANS, S. (2003, Kasım 4). Egypt and the EU: Where next? *Centre for European Policy Studies*.
- BODUR, H. E. (2003). Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-20.

- BOFFEY, D., & Dehghan, K. S. (2018, Ağustos 7). *EU foreign policy chief calls on firms to defy Trump over Iran*. Eylül 16, 2018 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/07/eu-foreign-policy-chief-calls-on-firms-to-defy-trump-over-iran> adresinden alındı
- BORAN, Y. (Nisan 2011). *El-Fetih Hamas Hizbullah Orta Doğu'da Direniş* (1. b.). İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- BOURIS, D. (2010). The European Union's Role in the Palestinian Territory after the Oslo Accords: Stillborn State-building. *Journal of Contemporary European Research*, s. 376-394.
- BÖREKÇİ, H., & YURDAKULI, M. O. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Birliğe Katılım Sürecinde Masak*. Ankara: T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- BUCKWALTER, D. T. (2002). *The Arab-Israeli War*. New Port, Rhode Island: U.S Naval War College.
- BÜYÜKBAŞ, H. (2014, Temmuz 31). Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), s. 37-66.
- BÜYÜKKARA, M. A. (2013). İslam Kaynaklı Mezheplerin Orta Doğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 321-354.
- BÜYÜKKARA, M. A. (2017). *Çağdaş İslami Akımlar* (5 b.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- CHOSSUDOVSKY, M. (2011, Mayıs 3). Seven Years Ago: The US-NATO-Israel Sponsored Al Qaeda Insurgency in Syria. Who Was Behind the 2011 "Protest Movement"? *Global Research*.
- CHOUEIRI, Y. M. (2017). Orta Doğu'da Milliyetçilik Akımları. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 344-370). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- CHRISTIAN, P. (2011). , The 2011 Libyan Uprising, Foreign Military Intervention, and International Law4. *Juridikum: Zeitschrift für Kritik-Recht-Gesellschaft*(2), s. 159-169.
- CLEVELAND, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (1. b.). (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- CONCLUSIONS of the European Council on November 29 and 30 in Dublin, European Community News No. 43/1979.* (1979, Kasım 29-30). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: http://aei.pitt.edu/1402/1/Dublin_nov_1979.pdf adresinden alındı
- COOPERATION Agreement Between the European Community and the Republic of Yemen, ..* (1998, Mart 11). Eylül 16, 2018 tarihinde Official Journal of the European Communities, L 72/18, AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/coop_agreement_en.pdf adresinden alındı
- COUNCIL of European Union, Presidency Conclusion, 11225/2/09 REV 2.* (2009, Temmuz 10). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/108622.pdf adresinden alındı
- COUNCIL Regulation (EU) No: 442/2011.* (2011, Mayıs 10). Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/201/201105/20110526_603councilreg_en.pdf adresinden alınmıştır
- COUNTRIES and Regions: Tunisia.* (2018, Mayıs 24). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/tunisia/> adresinden alındı
- CREATION of the EEAS.* (2016, Haziran 14). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi:

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3648/creation-eeas_en adresinden alındı

ÇAĞIRAN, M. E. (2006). 2003 Savaşı Öncesi Irak'ın Uluslararası Statüsü. M. Şahin, & M. Taştekin içinde, *II. Körfez Savaşı* (s. 1-28). Ankara: Platin Yayınları.

ÇAKMAK, H. (2007). *Avrupa Güvenliği* (2 b.). Ankara: Platin Yayınları.

DAĞCI, K. (2007). The EU's Middle East Policy and Its Implications to the Region. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 6(1&2), s. 176-185.

DAĞCI, K., & SAK, E. (2015). AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), s. 9-30.

DAVIGNON Report. (1970).

DAVİŞA, A. (2004). *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*. (L. Yalçın, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

DECLARATION Adopted At The Fourth League of Arab States - European Union Ministerial Meeting. (2016, Aralık 20). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/17651/declaration-adopted-fourth-league-arab-states-european-union-ministerial-meeting_en adresinden alındı

DECLARATION by High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the EU on the violent crackdown on peaceful demonstrators in Syria. (2011, 22 Mart). Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/120169.pdf adresinden alınmıştır

DECLARATION by the High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the European Union on EU action following the escalation of violent repression in Syria. (2011, Ağustos 18). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi

Web Sitesi: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/d adresinden alındı

DEDEOĞLU, B. (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği* (1. b.). İstanbul: Çınar Yayınları.

DEDEOĞLU, B. (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar* (1. b.). İstanbul: Derin Yayınları.

DEGAND, S. (2008, Mart). The Impact of the Lisbpn Treaty on CFSP and ESDP. *European Security Review*(37), s. 1-7.

DOSENRODE, S., & Stubkjaer, A. (2002). *The European Union and the Middle East*. New York: Sheffield Academic Press.

DURSUN, D. (2015). Orta Doğu Neresi? Orta Doğu'nun Demografik, Ekonomik ve Siyasi Yapısı,. D. Dursun, & T. Arı içinde, *Orta Doğu'da Siyaset* (s. 1-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

DURSUNOĞLU, A. (2016, Temmuz 29). Nusra, el-Kaide'den ayrılmadı; ilişkisinin şeklini değiştirdi. (Y. D. Haber, Röportaj Yapan)

ECHAGUE, A. (tarih yok). The Legal And Political Framework Of EU Bilateral Relations With Yemen. M. H. Youngs R. (Dü.) içinde, *EU Action For Human Rights And Democracy In Middle East And North Africa*. European Parliament Directorate-General For External Policies.

EDWARDS, B. M. (2017). Siyaset ve Din. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 528-548). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

EEC-Syria Cooperation Agreement. (1977). University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: <http://aei.pitt.edu/12764/1/12764.pdf> adresinden alınmıştır

EFE, H. (2007). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 127-145.

EFE, H. (2008). Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66-78.

EGYPT and the EU. (2016, Mayıs 11). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/delegations/egypt_en/1156/Egypt%20and%20the%20EU adresinden alındı

ELEMENTS for an EU Strategy for Syria. (2017, Mart 14). Nisan 19, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/celex3a52017jc00113aen3atxt.pdf> adresinden alındı

ERDİN, M. (Nisan 1999). *Düşünceleri, Örgüt Yapıları ve Eylemleri ile Hizbullah ve Hamas* (1. b.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

ERDOĞAN'IN 'İdlib'de Ateşkes' Önerisine Putin'den Ret. (2018, Eylül 7). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45450938> adresinden alındı

ERENDİL, M. (1992). *Çağdaş Orta Doğu Olayları*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

ERKMEN, S. (2016, 12 01). *5 soruda Fırat Kalkanı Operasyonu*. Eylül 16, 2018 tarihinde Deutsche Welle: <http://www.dw.com/tr/5-soruda-f%C4%B1rat-kalkan%C4%B1-operasyonu/a-36591639> adresinden alındı

EU Backs Mediation Efforts To Resolve Gulf Crisis. (2017, Temmuz 4). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29255/eu-backs-mediation-efforts-resolve-gulf-crisis_hr adresinden alındı

EU- Commision Syrian Arab Republic Strategy Paper 2007-2013. (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/csp-nip-syria-2007-2013_en.pdf adresinden alındı

EU8 Joint Statement on the Situation in Idlib. (2018,, Eylül 10). Eylül 16, 2018 tarihinde Delegation of the European Union to Turkey:

<https://www.avrupa.info.tr/en/pr/eu8-joint-statement-situation-idlib-7926>
adresinden alındı

EU-Libya Relations. (2018, Ocak 22). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/19163/EU-Libya%20relations adresinden alındı

EURO-Mediterranean Association Agreements. (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde EU Official Journal: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104> adresinden alındı

EUROPEAN Neighbourhood Policy (ENP). (2016, Aralık 21). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/330/european-neighbourhood-policy-enp_en adresinden alındı

EUROPEAN Neighbourhood Policy Strategy Paper, COM(2004) 373 Final. (200, Mayıs 12). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: [http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_\(2004\)_373.pdf](http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_(2004)_373.pdf) adresinden alındı

EUROSTAT. (2018). *Renewable Energy Statistics.* Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Renewable_energy_statistics adresinden alınmıştır

EU's Mogherini 'extremely worried' about Turkish offensive in Syria. (2018, Ocak 22). *Sputnik International.*

EU's Response To The "Arab Spring": The State-of-Play After Two Years., (2013, Şubat 8). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/135292.pdf adresinden alındı

EXTRAORDINARY European Council Brussels. (2003, Şubat 17). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: <http://www.consilium.europa.eu/media/20895/extraordinary-european-council-brussels-17-february-2003.pdf> adresinden alındı

- FARROKH, K. (2011). *Iran at War: 1500-1988*. Bloosbury: Osprey Publishing.
- FEDERICA Mogherini in Kuwait In Support Of Mediation Efforts In The Gulf Crisis*. (2018, Temmuz 23). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/30258/federica-mogherini-kuwait-support-mediation-efforts-gulf> adresinden alındı
- FERNANDEZ, H. A., & Youngs, R. (2005). The Euro-Mediterranean Partnership: Assessing the Firs Decade. *Real Instituto Elcano*, s. 25.
- FIEDLER, R. (2017). European Union and the Islamic Republic of Iran- Opportunities and Challenges. R. Ozarowski, & W. Grabowski içinde, *Political Dilemmas of the Arab and Muslim World* (s. 13-30). Varşova: Rambler Press.
- FILIU, J. P. (2012). France and June 1967 War. W. R. Louis, & A. Shlaim içinde, *The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences* (s. 247-263). Cambridge: Cambridge University Press.
- FINAL communiqué of the Hague Summit (2 December 1969)*. (1969, Aralık 2). Eylül 16, 2018 tarihinde Center for Knowledge for European Union: https://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html adresinden alındı
- FISK, R. (2015). *Mısır Yazıları, Mısırlılar Mübarek Sonrası Yaşama Hazırlanıyor*. (C. Aktaş, Çev.) İstanbul: Matbuat Yayınları.
- FISK, R. (2016, Mart 13). Syrian civil war: West failed to factor in Bashar al-Assad's Iranian backers as the conflict developed. *Independent*.
- FOREIGN Ministers Conference on Political Union (First Meeting)*. (1970, Kasım 19). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: <http://aei.pitt.edu/4548/1/4548.pdf> adresinden alındı

- FRANCO–British St. Malo Declaration.* (1998, Aralık 4). Eylül 16, 2018 tarihinde Center for Knowledge for European Union: https://www.cvce.eu/obj/franco_british_st_malo_declaration_4_december_1998-en-f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f.html adresinden alındı
- FRANSA'DAN 'Katar'a Uygulanan Yaptırımları Kaldırın' Çağrısı.* (2017, Temmuz 16). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201707161029303293-fransa-katar-yaptirimlari-kaldirin-cagrisi/> adresinden alındı
- FRONT, S. (2017, Kasım 22). *Hizbullah: Kapasitesi ve Ortadoğu'daki rolü (3).* Ocak 10, 2019 tarihinde Medya Şafak: <http://medyasafak.net/haber/2459/ozel--hizbullah--kapasitesi-ve-ortadogu-daki-rolu-3> adresinden alındı
- GLEAVE, R. (2017). Şiilik. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (F. Aytuna, Çev., s. 103-124). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GOLDSCHMİDT, A., & Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi.* (A. Güler, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- GÖMBEYAZ, K. (Bahar 2016). Haricilerin Günümüzdeki Devamı İbadiler mi Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*(9), 77-98.
- GÖZEN, R. (2006). ABD'nin Irak'ı İşgali: Yeni Muhafazakar/ Demokratik Emperyalist Bir Proje,. M. Şahin, & M. Taştekin içinde, *II. Körfez Savaşı* (s. 29-66). Ankara: Platin Yayınları.
- GÖZENÇ, S. (1999). *Güneybatı Asya "Orta Doğu " Ülkeler Coğrafyası* (2. b.). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- GRAFİKLERLE: Suriye'de 8. yılına giren savaş.* (2018, Mart 2018). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC Türkçe: <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137> adresinden alındı

- GRIGORIADIS, İ. N., & Ansari, A. M. (2017). Türk ve İran Milliyetçiliği. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 374-396). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GRISORIO, A., & DANGELO, S. (2012, Haziran 21). *Iranian Nuclear Talks: Has the Time For Diplomacy Run Out?* Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, Directorate General For External Policies: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2 adresinden alındı
- GUPTA, A., Rebello, R., & Gupta, A. (2016). Syria's Relations with the European Union under the Barcelona Process: 1995-2010. *The Asian Conference on the Social Sciences 2016*.
- HANGİ Avrupa Ülkesi Kaç Suriyeli Kabul Etti?* (2015, Haziran 15). Eylül 16, 2018 tarihinde http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150615_suriye_multeci_avrupa adresinden alındı
- HASGÜLER, M., & Uludağ, M. B. (2014). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar- Belgeler-Politikalar* (6 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- HASSAN, A. (2015). European Union's Foreign Policy Toward Egypt During the Arab Spring of 2011,. *Kahire Amerikan Üniversitesi*.
- HELSINKI European Council Presidency Concluisons*. (1999, Aralık 10-11). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: http://aei.pitt.edu/43338/1/Helsinki_1999.pdf adresinden alındı
- HEYWOOD, A. (2015). *Siyaset* (16 b.). Ankara: Adres Yayınları.
- HILL, C., & Smith, K. E. (2003). *European Foreign Policy Key Documents*. Taylor and Francis.
- HISTORY*. (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: <http://www.consilium.europa.eu/en/history/?filters=2031> adresinden alındı

- İDLİB Mutabakatı Zaptınının 10 Maddesi.* (2018, Eylül 19). Eylül 20, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201809191035276132-idlib-mutabakat-zaptininin-on-maddesi/> adresinden alındı
- İLK Cenevre'den bugüne.* (2014, Ocak 24). Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune> adresinden alınmıştır
- İNAT, K. (2005). Avrupa Politik İşbirliğinin Doğuşu. O. Kaymakçı içinde, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar* (s. 3-23). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- INTERNATIONAL Energy Agency. (2015). *Doğal Gaz Tüketimi*. International Energy Agency Web Sitesi: <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1165808390/1> adresinden alınmıştır
- INTERNATIONAL Energy Agency. (2015). *Doğal Gaz Üretimi*. International Energy Agency Web Sitesi: <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1165808390> adresinden alınmıştır
- INTERNATIONAL Energy Agency. (2015). *Ham Petrol Üretimi*. International Energy Agency Web Sitesi: <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1920537974/0> adresinden alınmıştır
- INTERNATIONAL Energy Agency. (2015). *Petrol Tüketimi*. International Energy Agency Web Sitesi: <http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1920537974/1> adresinden alınmıştır
- INTERVIEW with Leonard Tennyson. (1991). *Historical Archives of European Union*.
- IRAKLI Kürtlerin Bağımsızlık Referandumu: Hangi Ülke Destekliyor, Kim Karşı Çıkıyor? (2017). *BBC Türkçe*.
- İRAN. (2018, Mayıs). Eylül 16, 2018 tarihinde Nuclear Threat Initiative: <http://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> adresinden alındı
- İRAN Deal: EU Remains Committed to the Continued Implementation of the Nuclear Deal, Mogherini Says.* (2018, Mayıs 8). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış

İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi:
<https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/44239/iran-deal-eu-remains-committed-conti> adresinden alındı

IRAN Deal: EU United On Keeping Iran Nuclear Deal In Place for European Security. (2018, Mayıs 29). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/45352/iran-deal-eu-united-keeping-iran-nuclear-deal-place-e> adresinden alındı

IRAN Does Not Need Nuclear Weapons, Says Ahmadinejad. (2011, Kasım 8). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15637539> adresinden alındı

IRAN Nuclear Deal: Trump Pulls US Out In Break With Europe Allies. (2018, Mayıs 9). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44045957> adresinden alındı

IRVING, S. (2014). *Filistin Kurtuluşunun Simgesi Leyla Halid* (1 b.). (A. Düzkan, Çev.) İstanbul: İntifada Yayınları.

İŞCAN, M. (Nisan 2014). *Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri* (5. b.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

IŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon. (2016, Ocak 29). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201601291020526683-ISID-ABD-koalisyon-Suriye-Irak/> adresinden alındı

JAMES, L. M. (2012). Dangerous Illusions. W. R. Louis, & A. Shlaim içinde, *The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences* (s. 56-78). Cambridge: Cambridge University Press.

JOHANSSON-Nogues, E. (2012). The Ufm's Institutional Structure: Making Inroads Towards 'Co-Ownership'? F. Bicci, & R. Gillespie içinde, *The Union for the Mediterranean* (s. 19-36). Oxxon: Taylor And Francis.

JOINT Communication To The European Parliament And The Council, Elements for an EU Strategy for Syria. (2017, Mart 14). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/celex3a52017jc00113aen3atxt.pdf> adresinden alındı

JOINT Communication to the European Parliament and the Council: Strengthening EU Support For Tunisia. (2016, Eylül 29). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/communication_from_commission_to_inst_en_v6_p1_859 adresinden alındı

JOINT Communication To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. (2015, Kasım 18). Şubat 10, 2019 tarihinde Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/documents> adresinden alındı

JOINT Comprehensive Plan of Action. (2015, Temmuz 14). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf adresinden alındı

JOINT Comprehensive Plan of Action and Restrictive Measures. (2017, Kasım 10). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/iran/jcpoa-restrictive-measures/> adresinden alındı

JOINT Declaration on Political Dialogue between the European Union and the Republic of Yemen, 10763/04 (Presse 208). (2004, Temmuz 6). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&t=PDF&gc=true&sc=false&f=ST%2010763%202004%2> adresinden alındı

- JONBERG, K. (2016). The Conflict In Yemen: Latest Developments. *European Parliament Directorate-General For External Policies*.
- Joseph Elie Alagha. (Aralık 2007). *Hizbullah Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine* (1. b.). (K. Göksel, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- JOYA, A. (2012, 9 6). Suriye ve Arap Baharı: Çatışmanın Evrimi ile İç ve Dış Faktörlerin Rolü. *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*.
- KARAASLAN, T. (2006). *Orta Doğu'nun Coğrafyası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KARLUK, R. (2014). *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları* (11. b.). Beta Basım.
- KATAR ABD'den 12 Milyar Dolarlık Savaş Uçağı Alacak. (2017, Haziran 15). Eylül 16, 2018 tarihinde Deutsche Welle Türkçe: <https://www.dw.com/tr/katar-abdden-12-milyar-dolar-%C4%B1k-sava%C5%9Fu-%C3%A7a%C4%9F%C4%B1-alacak/a-39261536> adresinden alındı
- KERKÜK'ÜN Tamamı Irak Kontrolü Altında. (2017). *Deutsche Welle Türkçe*.
- KERMAN, İ., & Efeğil, E. (2017, Ekim). Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suiye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 162-198.
- KERSHNER, I. (2012, Ekim 12). Secret Israel-Syria Peace Talks Involved Golan Heights Exit. *The New York Times*.
- KESKİN, M. H. (2010). *Doğru Sanılan Yanlışlarla Avrupa Birliği* (2 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KHADKIVALA, N. (2016). *EU-Libya Migrant Deal*. Eylül 16, 2018 tarihinde Africa Trends: https://idsa.in/africatrends/eu-libya-migrant-deal_nkhadkiwala adresinden alındı
- KISSENGER, H. (2016). *Diplomasi* (15 b.). (İ. H. Kurt, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- KNOOPS, V. (2011). Euro-Mediterranean Relations and the Arab Spring. s. 1-25.
- KOCABAŞ, S. (2015). Avrupa Birliği ve Transatlantik İlişkiler. U. B. Yıldız içinde, *Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler* (s. 339-374). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KOEHLER, K. (2010). European Foreign Policy After Lisbon: Strengthening the EU as an International Actor. *Caucasian Review of International Affairs*, 4(1), s. 57-72.
- KOENING, N. (2011, Temmuz 11-19). The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?., Istituto Affari Internazionali, Working Papers.
- KONSEYİ, A. (2005). *10th Anniversary Euro-Mediterranean Summit Barcelona, 27 and 28 November 2005*. AB Konseyi Resmi Web Sitesi: http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-05-326_en.pdf adresinden alınmıştır
- KOYUNCU, H. (2018, Haziran 3). *Suudi Arabistan'dan Katar'a 'S-400' Tehdidi*. Eylül 16, 2018 tarihinde Euronews: <http://tr.euronews.com/2018/06/03/suudi-arabistan-dan-katar-a-s-400-tehdidi> adresinden alındı
- KÖRFEZ M.onarşileri Arasındaki Kriz Derinleşiyor: Suudiler, Katar'ın Bin Ladin İle Bağlantılarını Anlattı.* (2017, Mayıs 27). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705271028634275-korfez-monarsi-suudi-katar-bin-ladin/> adresinden alındı
- KRAUTHAMMER, C. (2011, Mart 31). *Syria's 'reformer'*. Eylül 16, 2018 tarihinde The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/opinions/syrias-reformer/2011/03/31/AFy4JFCC_story.html?noredirect=on&utm_term=.ae9c6dbab887 adresinden alındı
- KRONOLOJİ: Yemen'in Dönüm Noktaları.* (2013, Aralık 31). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-yemenin-donum-noktalari> adresinden alındı

- KUDÜS Tasarısı ABD'nin Tehdidine Rağmen BM Genel Kurulu'nda 128 Oyla Kabul Edildi.* (2017, Aralık 21). Eylül 2018, 2018 tarihinde BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42447809> adresinden alındı
- KUZMICHEVA, L. (tarih yok). *EU Foreign Policies in the Middle East: Iran, Iraq, Syria, Israeli,-Palestinian Peace Process.* Eylül 16, 2018 tarihinde Yaroslavl' State University, Russia: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/kuzmicheva.pdf> adresinden alındı
- LAURA-Theresa Krüger, E. R. (2014/1). The Perception of the European Policies After the Arab Spring,. s. 9-25.
- LESCH, D. W. (2012). Syria: Playing Wiht Fire. W. Louis, & A. Shlaim içinde, *The 1967 Arab-Israeli War: Origin and Consequences* (s. 79-88). Cambridge: Cambridge University Press.
- LEWANDOWSKI, W. (2004). The Influence of the War in Iraq on Transatlantic Relations. *Sussex European Institute*, s. 7-8.
- LEWIS, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (8 b.). (M. Kırıatlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LEWIS, B. (2017). *Orta Doğu: İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi* (13 b.). (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- LIBYA Country Report.* (2018). Eylül 16, 2018 tarihinde Bertelsmann Stiftung: <https://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/LBY/> adresinden alındı
- LIBYA Today: From Arab Spring to failed state.* (2017, Mayıs 30). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/04/happening-libya-today-170418083223563.html> adresinden alındı

- LİBYA'DA 'Tarihi' Anlaşma.* (2015, Aralık). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/libyada-tarihi-anlasma> adresinden alındı
- LIVING in the EU.* (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Web Sitesi: https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_en adresinden alındı
- LOGAN, J., & MUKHASHAF, M. (2012, Şubat 21). *Saleh's Deputy Takes Power In Yemen Vote As Sole Candidate.* Eylül 16, 2018 tarihinde Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-yemen/salehs-deputy-takes-power-in-yemen-vote-as-sole-candidate-idUSTRE81J0RQ20120221> adresinden alındı
- LOUIS, W. R., & Shlaim, A. (2012). *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences.* Cambridge: Cambridge University Press.
- LYON, A. (2012, Şubat 26). Syria referendum goes ahead amid military onslaught. *Reuters.*
- MAASTRİCHT Treaty.* (1992, Şubat 7). Eylül 16, 2018 tarihinde Virtual Centre for Knowledge About Europe: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/4/9/2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05/publishable_en.pdf adresinden alındı
- MADRID European Council Presidency Conclusions.* (1995, Aralık 15-16). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi: http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm#agenda adresinden alındı
- MAHALLİ, H. (2018). *Dimu-Karasi: Orta Doğu'da Diktatörler* (15. b.). İstanbul: Destek Yayınları.
- MAJOR Milestones of Iran's Nuclear Programme.* (2018, Mayıs 5). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera News: <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2018/05/major-milestones-iran-nuclear-programme-180508105047809.html> adresinden alındı

- MARASHI, R., & CULLIS, T. (2017, Temmuz 14). *Trump Is Violating The Iran Deal*. Eylül 16, 2018 tarihinde HuffPost: https://www.huffingtonpost.com/entry/trump-is-violating-the-iran-deal_us_5968cd05e4b03389bb16ccdb adresinden alındı
- MATA, J. (2013, Ağustos 5). *The War, The Weapon and The Crisis: The Arab Oil Embargo of 1973*. Eylül 16, 2018 tarihinde https://notevenpast.org/wp-content/uploads/2013/08/The_War_The_Weapon_and_The_Crisis_The_Arab_Oil_Embargo_of_1973.pdf adresinden alındı
- MAZZUCELLI, C. (2007, Mart 6). EU3-Iranian Nuclear Diplomacy: Implications for US Policy in the Middle East. *European Union Miami Analysis (EUMA)*.
- MCCORMICK, J. (2014). *Avrupa Birliği'ni Anlamak* (1. b.). (H. H. Yusuf Şahin, Çev.) Ankara: BigBang Yayınları.
- MCCORMICK, J. (2015). *Avrupa Birliği Siyaseti* (1 b.). (D. Özsel, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- MERCAN, S. (2015). Avrupa Birliği'nin Orta Doğu'ya Yönelik Politikası. U. B. Yıldız içinde, *Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler* (s. 165-208). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- MICHOU, H. (2016, Haziran). *EU-Egypt Bilateral Relations: What Scope for Human Rights Advocacy?* Eylül 16, 2018 tarihinde EuroMed Rights: <https://euomedrights.org/wp-content/uploads/2016/10/EuroMed-Rights-EU-Egypt-report-external-EN.pdf> adresinden alındı
- (2006). MISIR'DAN Çıkış, 3:7- 3:8. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. içinde İstanbul: Acar Basım.
- MITCHELL, R. P. (1993). *The Society of The Muslim Brother*. Oxford: Oxford University Press.
- MUDDIMAN, C. (2015). An Investigation Into the European Union's 'Normative Power' in Libya: To What Extent Have Norms Clashed With Interests?

Loughborough Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans Tezi.

MURDEN, S. (2017). Politik Ekonomi. Y. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 443-466). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

MURPHY, E. C. (2017). Siyonizm ve Filistin Sorunu. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 317-343). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

MUSU, C. (2010). *European Union Policy Towards the Arab-Israeli Peace Process: The Quicksands of Politics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

MUSUL Halkına İşid'e Karşı Ayaklanma Çağrısı. (2016). *Sputnik Türkiye*.

MÜTTEFİKLERİN Libya'ya Operasyonu Devam Ediyor. (2011, Mart 21). Eylül 16, 2018 tarihinde Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/muttekliklerin-libyaya-operasyonu-devam-ediyor-17322118> adresinden alındı

NADA Bakri, J. D. (2011, Ocak 27). *Thousands in Yemen Protest Against the Government*. Eylül 16, 2018 tarihinde New York Times: <https://www.nytimes.com/2011/01/28/world/middleeast/28yemen.html> adresinden alındı

NEWMAN, D., & Yacobi, H. (2004). The Role of the EU in the Israel\Palestine Conflict. *EU Border Conflict Studies*(12), s. 1-47.

NİDA Tunus: Laiklerin Çatı Partisi. (2014, Ekim 27). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141027_tunustakipartiler adresinden alındı

NOİ, A. Ü. (2012, Kasım). Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *OrtadoğuAnaliz*, 4(48), 10-19.

NUCLEAR Agreement. (2018, Mayıs 8). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi,:

https://eeas.europa.eu/delegations/iran/32286/nuclear-agreement_en
adresinden alındı

OKUTAN, Ç. (2014). Arap Milliyetçiliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56-2, s. 157-172.

ONG, N. (2016). Economic Sanctions and Libya: On the Factors That Influence the Success. (Danışman: G. A. Irwin), *Leiden Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Organizasyonlar Bölümü, Lisans Tezi*.

OPEC Share of Crude Oil Reserves. (2016). OPEC Resmi Web Sitesi: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm adresinden alınmıştır

OSIEWICZ, P. (2017, Haziran 28). *Europe Seeks Peaceful End to Gulf Crisis*. Eylül 16, 2018 tarihinde Middle East Institute: <http://www.mei.edu/content/article/europe-seeks-peaceful-end-gulf-crisis> adresinden alındı

ÖRTLEK, M. (Ocak 2014 Raporu). , *Mısır'da Yeni Anayasa Referandumu: İhvan ve Darbe Anayasasının Karşılaştırmalı Analizi, Referandumu Destekleyenler ve Karşıtları*. Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi.

ÖZCAN, M., & ÖZCAN, L. (2015). *IŞİD ve Kökenleri Haricilik ve Selefilik*. İstanbul: Safa Yayın Dağıtım.

ÖZER, M. (2011). Tahrir Meydanı'nda Grev Vardı. M. Yalçınır içinde, , *Tahrir Meydanı'nda Grev Vardı, M. Yalçınır (edt.Arap Dünyasında Ayaklanma* (s. 61-68). İstanbul: Evrensel Basım Yayın,

PACE, M., Seeberg, P., & Cavatorta, F. (2009). The EU's Democratization Agenda in the Mediterranean: a Critical Inside-Out Approach. *Democratization*, 16(1), s. 3-19.

PARSI, R. (2017). Building Bridges in Stormy Waters. A. Perteghella, & Magri P. içinde, *Post-Vote Iran: Giving Engagement a Chance Milano* (s. 103-120)). Italian Institute for International Political Studie.

PERSSON, A. (Mayıs 23-25, 2009). The Transformation Of Just Peace: EU And The Middle East Peace Process. *JAD-PbP Regional Seminar*. Kudüs.

PEŠEK, P. (tarih yok). *Effects of the 1973 Oil Crisis on Europe Euro-Arab Dialogue; EC Challenges; Oil Dependency*. Eylül 16, 2018 tarihinde https://www.academia.edu/30748611/Effects_of_the_1973_oil_crisis_on_Europe adresinden alındı

PORTRE: Ali Abdullah Salih. (2014, Ocak 25). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ali-abdullah-salih> adresinden alındı

PORTRE: Hüsnü Mübarek. (2017, Mart 24). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk,: <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-husnu-mubarek> adresinden alındı

PORTRE: Muhammed Mursi. (2014, Şubat 24). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-muhammed-mursi> adresinden alındı

POSCH, W. (2010, Ekim 11). *Iran and the European Union*. Eylül 16, 2018 tarihinde United States Institute of Peace, Iran Primer: <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-european-union> adresinden alındı

PRADOS, A. B., & SHARP, J. M. (2005). *Syria: Political Conditions and Relations with the United States After the Iraq War*. Congressional Research Service.

PRESS Conference Opening Remarks by Federica Mogherini, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and Vice-President of the EC. (2017, Aralık 11). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: <https://ec.europa.eu/avservices/video/player.cfm?ref=I148213> adresinden alındı

PRESS Release 8741/1/11 REV 1. (2011, Nisan 12). Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi:

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/121506.pdf adresinden alınmıştır

PRESS Release, Review of the European Neighbourhood Policy (ENP): Stronger Partnerships For A Stronger Neighbourhood. (2015, Kasım 18). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6121_en.htm adresinden alındı

PROFILE: Yemen's Abd-Rabbu Mansour Hadi. (2015, Şubat 22). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/2012219133034774204.html> adresinden alındı

Q&A: Iran Protests. (2009, Aralık 28). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC News : http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8343494.stm adresinden alındı

RAKKA İŞİD'in Kontrolüne Geçti. (2014, Ocak 15). Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rakka-isidin-kontrolune-gecti> adresinden alındı

RELATIONS With the Middle East and The Oil Crisis. (2016). Center for Knowledge for European Union: https://www.cvce.eu/obj/relations_with_the_middle_east_and_the_oil_crises-en-3c8a8cee-92ad-40b0-aa12-fbd0f5e27a70.html adresinden alınmıştır

REMARKS by High Representative Catherine Ashton upon arrival at the Foreign Affairs Council. (2012, Temmuz 23). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/131970.pdf adresinden alınmıştır

REMARKS by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini At The Doorstep Following Her Meeting With The Foreign Minister of Qatar, Sheikh Mohammed bin Abdulrahman Al-Thani. (2017, Haziran 9). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters->

homepage_en/27951/Remarks%20by%20the%20High%20Representative/Vice-President%20Federica%20Mogherini%20at%20the%20doorstep%20following%20her%20meeting%20with%20the%20Foreign%20Minister%20of%20Qatar,%20Sheikh% adresinden alındı

REPORT On the State of EU-Tunisia Relations: Towards A Strengthening of the Privileged Partnership. (2018, Mayıs 8). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sites: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3703_en.htm adresinden alındı

ROME European Council. (1990, Aralık 14-15). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: http://aei.pitt.edu/1406/1/Rome_dec_1990.pdf adresinden alındı

SAID, E. (1985). *Filistin Sorunu* (1. b.). (A. Alatlı, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

SAID, E. (1991). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (3. b.). İstanbul: Pınar Yayınları.

SAMUR, H. (2009). Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, s. 18-35.

SANDER, O. (2017). *Siyasi Tarih 1918-1994* (27. b.). Ankara: İmge Kitabevi.

SANDER, O. (2017). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e* (29. b.). Ankara: İmge Kitabevi.

SARIKAYA, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*. Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politika Araştırmaları Merkezi.

SDG Rakka'nın Kontrolünü Ele Geçirdi. (2017, 10 17). Eylül 16, 2018 tarihinde Euronews: <http://tr.euronews.com/2017/10/17/isid-rakkada-da-kontrolu-kaybetti> adresinden alındı

SECOND Foreign Ministers Conference on Political Cooperation. (1971, Mayıs 13-14). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of

European Integration: http://aei.pitt.edu/4547/1/epc_ministers_2nd_meet.pdf
adresinden alındı

SEEBERG, P. (2008). European Neighbourhood Policy, post-normativity and legitimacy. EU policies towards Jordan, Lebanon and Syria. *Centre for Contemporary Middle East Studies' Working Paper Series*, 1-25.

SEEBERG, P. (2012). Syria and the EU. The Crisis in Syria and the International Sanctions wiht a Focus on Syrian-EU Relations. *Center for Mellemøststudier*, 1-18.

SEEBERG, P., & SHTEIWI, M. (2014). , European Narratives on the 'Arab Spring' – from Democracy to Security, (Working Paper). *Center for Mellemøststudier*.

SEIFAN, S. (2009). The Road to Economic Reform in Syria. *St. Andrews Papers on Contemporary Syria*, 10-25. Fife: University of St Andrews Centre for Syrian Studies.

SHAKAK, & Chossudovsky, M. (2013). 'Greater Israel': The Zionist Plan for the Middle East,. *Global Research Center*.

SHLAIM, A. (2012). Poor Little Samson. W. R. Louis, & A. Shlaim içinde, *Arab-Israeli War: Origins and Consequences* (s. 22-55). Cambridge: Cambridge University Press.

SINGLE European Act, Title 3. (1987, Haziran 29). Eylül 16, 2018 tarihinde EU Official Journal: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF adresinden alındı

SINJAB, L. (2013, Aralık 13). Guide to the Syrian rebels. *BBC News*.

SOUTH FRONT. (2016, Şubat 16). The Geopolitics of Oil and Gas Pipelines in the Middle East. *Center for Research on Globalization*.

- SÖYLEMEZ, M. M. (2016). Kudüs ve Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Yahudilerin Bölgeye Yerleşmeleri Üzerine Notlar. *Siirt Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 33-56.
- STARR, D. G. (1992). An Analysis of European Political Cooperation During the Persian Gulf Crisis. *Penn State International Law Review*, 10(3), s. 443-460.
- STATEMENT by France to Security Council. (2003, Şubat 14). Eylül 16, 2018 tarihinde New York Times: <http://www.nytimes.com/2003/02/14/international/middleeast/statement-by-france-to-security-council.html> adresinden alındı
- STATEMENT By High Representative/Vice-President Federica Mogherini On The Proposed Kurdish Referendum In Iraq. (2017). *AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi*.
- STATEMENT by the Spokesperson of High Representative Catherine Ashton on the election of Mohammed Morsi as the President of Egypt. (2012, Haziran 24). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Web Sitesi: <https://www.avrupa.info.tr/en/eeas-news/statement-spokesperson-high-representative-catherine-ashton-election-mohammed-morsi> adresinden alındı
- STERN, A. (2011). *Dünden Bugüne Petrol Savaşları Hırs, Rekabet, Şiddet 1. Bs.* (1. b.). (S. Kaliç, Çev.) İstanbul: Neden Kitap.
- STEVENS, P. (2017). Petrol ve Kalkınma. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (F. Aytuna, Çev., s. 485-504). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- STORM, L. (2017). Orta Doğu'da Etnik Azınlıklar Berberiler, Kürtler ve Filistinliler. Y. M. Choueiri içinde, *Orta Doğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften* (s. 549-575). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- STRATEGIC Communications. (2015, Ekim 13). *Libya, Syria and migration discussed at the Foreign Affairs Council*. Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Sitesi: <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters->

homepage/2889/libya-syria-and-migration-discussed-foreign-affairs-council_en adresinden alınmıştır

SUDAGEZER, E., Hayatsever, H., & Durgun, H. (2017, Eylül 20). *Rusya'nın Suriye'deki ikinci yılı: Bölünüp paylaşılmak istenen ülke şimdi barışa çok yakın.* Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/analiz/201709291030358815-rusya-suriye-ikinci-yil-barisa-cok-yakin/> adresinden alındı

SUPPORTING The Future Of Syria And The Region - Brussels Conference. (2018, Nisan 24-25). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2018/04/24-25/> adresinden alındı

SURİYE: Kürtlerle Özerkliği Müzakere Edebiliriz. (tarih yok). *BBC Türkçe.*

SURİYE'DE Muhaliflerin Kontrolüne Geçen Köyde Alevi Katlimı İddiası. (2015). *Sputnik Türkiye.*

SURİYE'DE Yeni Alevi Katliamı Endişesi. (tarih yok). *Sputnik Türkiye*, 2016.

SUUDİ Arabistan ve İran Arasında Yemen'de Bilek Güreşi. (2018, Mart 28). Eylül 16, 2018 tarihinde Euronews: <http://tr.euronews.com/2018/03/28/suudi-arabistan-ve-iran-arasinda-yemen-de-bilek-guresi> adresinden alındı

SYRIAN Refugees A snapshot of the crisis – in the middle east and europe. (tarih yok). Eylül 16, 2018 tarihinde <http://syrianrefugees.eu/inflows-recognition/> adresinden alındı

ŞENEL, M. (2006). Avrupa Birliği'nin Irak Politikası. M. Şahin, & M. Taştekin içinde, *II. Körfez Savaşı* (s. 67-88). Ankara: Platin Yayınları.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2018). *Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri.* T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi Web Sitesi: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> adresinden alınmıştır

- TAFİŞ, A. (2013, Aralık 30). *İran'daki Yeşil Hareket: Gerçeği ve Akıbeti*. Eylül 16, 2018 tarihinde Al Jazeera Türk: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irandaki-yesil-hareket-gercegi-ve-akibeti> adresinden alındı
- TAKING Europe to the World: 50 Years of the European Commission's External Service. (2004). *European Commission*.
- Tayfur, M. F. (2000, Eylül-Kasım). *Security and Cooperation In The Mediterranean*. Şubat 8, 2019 tarihinde <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/FatihTayfur.pdf> adresinden alındı
- TELCİ, İ. N., & Fehin, K. (2017, Aralık 11). *Yemen'de Bir Devrin Sonu: Sarsılan İttifaklar ve Salih Sonrası Dönem*. Eylül 16, 2018 tarihinde Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü: http://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,269,yemen_de_bir_devrin_sonu_sarsilan_ittifaklar_ve adresinden alındı
- TEZCAN, E. (1999). Maastricht ve Amsterdam Anlaşmaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Batı Avrupa İlişkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(54), 143-158.
- TEZCAN, E. (2013). Hukuksal ve Kurumsal Yapının Gelişimi. E. Tezcan içinde, *Başlangıçtan Günümüze Avrupa Birliği Kurumları* (s. 19-158). İstanbul: Hayat Yayınları.
- THE EU, the Mediterranean and the Middle East - A Longstanding Partnership*. (2004, Aralık 10). Eylül 16, 2018 tarihinde BM Resmi Web Sitesi: <https://www.un.org/unispal/document/the-eu-the-mediterranean-and-the-middle-east-a-longstanding-partnership-eu-memo-non-un-document/> adresinden alındı
- THE EU's Response to the Arab Spring*. (2011, Aralık 2011). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Komisyonu Resmi Web Sitesi: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-918_en.htm adresinden alındı

THE European Community and the Yemen Arab Republic. (1984). Eylül 16, 2018 tarihinde University of Pittsburgh- The Archive of European Integration: http://aei.pitt.edu/7849/1/31735055281590_1.pdf adresinden alındı

THE Fouchet Plans. (1961).

THE Hague Summit. (1969, Aralık 1-2). Eylül 16, 2018 tarihinde Center for Knowledge for European Union: https://www.cvce.eu/obj/the_hague_summit-en-a7a02cc3-3bf9-4023-8f80-37e53a709b19.html adresinden alındı

THE High Representative for Foreign Affairs and Security Policy / The European External Action Service. (2009). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Konseyi Resmi Web Sitesi: https://www.consilium.europa.eu/media/31133/background-highrepresentative_en.pdf adresinden alındı

THE Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and its implementation, Nuclear Agreement with Iran. (2018, Mayıs 8). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi, 08.05.2018,: https://eeas.europa.eu/delegations/iran/32286/nuclear-agreement_en adresinden alındı

THE Origins and Evolution of the Palestine Problem: 1917-1988: Part 2 1947-1977. (1979, Haziran 30). Şubat 27, 2019 tarihinde Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi: <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/9a798adbf322aff38525617b006d88d7/d442111e70e417e3802564740045a309?OpenDocument#In%20favour%3A%20Australia%2C%20> adresinden alındı

THE Role of Action Committee for the United States of Europe. (2016, Temmuz 8). *Virtual Centre for Knowledge About Europe.*

THE Treaty of Rome. (1957, Mart 25). Eylül 16, 2018 tarihinde http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf adresinden alındı

- TOKLU, V. (2006). *Uluslararası İlişkiler* (3 b.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- TOKLUOĞLU, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3), 113-139.
- TREATIES Establishing the European Communities, Treaties Amending These Treaties Single European Act Resolutions- Declarations.* (1987). Eylül 16, 2018 tarihinde https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaties_establishing_the_european_communities_single_european_act_en.pdf adresinden alındı
- TREATY Establishing A Constitution For Europe.* (2005). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Web Sitesi: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf adresinden alındı
- TRUMP, İlk Yurt Dışı Seyahatini Suudi Arabistan'a Yaptı.* (2017, Mayıs 20). Eylül 16, 2018 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705201028539657-trump-ilk-yurtdisi-seyahat-suudi-arabistan/> adresinden alındı
- TSK. (2018, Ocak 20). *Basın Açıklaması*. Türk Silahlı Kuvvetleri Resmi Web Sitesi: http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47 adresinden alınmıştır
- TUNUSIA Coalition Agrees Top Government Posts.* (2011, Kasım 21). Eylül 16, 2018 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15830583> adresinden alındı
- TUNUSIA suicide protester Mohammed Bouazizi dies. (2011, Şubat 11). *BBC News*.
- UNION for the Mediterranean (UfM).* (2016, Mayıs 2). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en adresinden alındı
- UYANIK, M. (2016). *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye* (1. b.). Ankara: Araştırma Yayınları.

- ÜLGER, İ. K. (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu* (1. b.). İstanbul.
- ÜLGER, İ. K. (2005). Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi. O. Kaymakçı içinde, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar* (s. 23-60). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÜNAL, Y. (Temmuz-Aralık 2015). Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine. *Dini Araştırmalar*, 18(47), 55-78.
- VARVELLI, A. (2014, Mart). Europe and the Libyan Crisis: A Failed State in the Backyard? *Italian Institute for International Political Studies*(237).
- VIOTTI, P. R., & KAUPPI, M. V. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti* (5. b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- WORKING Document 302/72.* (1973). Eylül 16, 2018 tarihinde Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi: http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/2011/2011_05/A0-0302!720010EN.pdf adresinden alındı
- YEMEN and the EU.* (2016, Mayıs 16). Eylül 16, 2018 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi Resmi Web Sitesi,: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1877/yemen-and-eu_en adresinden alındı
- YEMEN Country Report.* (2018). Eylül 16, 2018 tarihinde Bertelsmann Stiftung: <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/yem/> adresinden alındı
- YOUNG, T., & CRAWFORD, P. (2011, Şubat 24). Hands Across the Atlantic? *International Business & Economics Research Journal*, 3(1), s. 89-96.